Doromb

Közköltészeti tanulmányok 6.

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok
6.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2018

Készült a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport*
keretében
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

A borítón a *Helikoni kedvtöltés* (1819) belső címképe

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti,* az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Egy dunántúli cseresznyefához
A hatodik *Doromb (Csörsz Rumen István)* 7

Juhász Katalin
Dojcsin Petár és Mátyás király a kocsmában
Egy délszláv epikus ének nyomában 13

Voigt Vilmos
Zrínyi Miklós, a költő – a rút fülesbagoly – és a folklór 63

Andrew C. Rouse
„Figyelj! Hallani már az ágyúdörejt"
Húsz év egy „új dallam" életében 75

Medgyesy S. Norbert
„Erőtlen betegeket, mind lelkekben es testekben, Űk gyogyitnak vala…"
XVIII. századi népénekek Szent Kozma és Damján tiszteletére,
dunántúli kéziratos forrásokban 87

Hegedüs Béla
Az irodalomtörténet mint érv az irodalom léte mellett
Révai Miklós felhívása a *Magyar Hírmondó*ban és a
Költeményes Magyar Gyűjtemény 101

Perger Gyula
Világi verskéziratok Lochner János hagyatékában 113

Mészáros Gábor
Fut a nemes
Pálóczi Horváth Ádám privát és nyilvános reakciói az inszurrekcióról
és a somogyi inszurgens lázadásról 151

Csörsz Rumen István
Berzsenyi Dániel népdalgyűjteménye (1828) 167

Knapp Éva
Egyleveles (ponyva)nyomtatványok egy dunántúli gyűjteményben 199

Perger Gyula
Egy vidéki nyomda által kiadott „Világi dallok”
Czéh Sándor verses ponyvái 229

Tari Lujza
Bepillantás két dunántúli gyűjteménybe
Kiss Dénes dallamgyűjteményei és Noszlopy Titus
(eredetileg kottás) kézirata 255

Voigt Vilmos
Az első magyar nyelvű iskolai poétika
Laky E. J. Demeter: *A költészetnek rövid elméleti 's gyakorlati módszere és történeti vázlata* 269

Vaderna Gábor
Életre szóló irodalmi barátság: Sebestyén Gábor és Báthory Gábor 277

Seres István
Rózsa Sándor a Dunántúlon 289

Szemle
A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)
(Csörsz Rumen István) 301
Szendrey Júlia összes verse *(Szabó P. Katalin)* 308

Summaries 313

Egy dunántúli cseresznyefához

A hatodik *Doromb*

„melyben nékünk a vidékünk / új Hélikon lész”
(Csokonai Vitéz Mihály)

Aligha gondoltuk volna, amikor 2012-ben, egy OTKA-pályázat keretében megalapítottuk a Reciti Kiadó új sorozatát, a *Doromb* című közköltészeti „évkönyvet”, hogy nemcsak rendszeres megjelenését tudjuk majd biztosítani, de esetenként akár tematikus kötetek összeállítását is célul tűzhetjük ki. Hűséges szerzőinknek hála, 2018-ban ez a fordulat is bekövetkezett. Az MTA BTK ITI *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820* Lendület-kutatócsoportjának anyagi és szellemi támogatásával most egy kicsit rendhagyó kötetet adhatunk az olvasók kezébe.

A régebbi közköltészet, akárcsak a szájhagyományozó folklór, a mai értelemben nem számított tömegkultúrának. Az egyes alkotások születése, terjedése és variálódása többnyire egy jól körülhatárolható földrajzi és/vagy szellemi körön belül zajlott, s ami ezen túllépett, bizonyos értelemben már a tömegkultúra előhírnöke lett. A tömegesedéshez vezető, régiók feletti kulturális robbanás főként a populáris nyomtatványok (röplapok, ponyvafüzetek, kalendáriumok) térnyerésén figyelhető meg: Nyugat-Európában már a XVI. századtól, a Habsburg Birodalomban inkább csak a XVIII. század közepétől. Elgondolkodtató, hogy a hazánkban csak 1850 után kibontakozó tömegsajtó, majd a XX. században a rádió és a televízió, napjainkban pedig az internet milyen mértékben járult hozzá néhány, korábban kifejezetten tájjellegű kulturális elem, például dallam- vagy szövegtípus globális elterjedéséhez. Például az *Elmegyek, elmegyek…* éneklő közössége vajon hány személyből állt, mielőtt énekkönyvi példa és hivatalos ballagási dal lett belőle, nem beszélve a kezdősor Máté Péter-féle parafrázisáról?…[1]

A kora újkorban viszont még kulcsfontosságú lehet egy szöveg provenienciája, azaz regionális hovatartozása, s rengeteget elárul az alkotói folyamatban vagy a mű utóéletében kirajzolódó hatásokról. Textológiai értelemben még „védettséget” is biztosított egy szövegnek, ha csak bizonyos körben használták, sőt

1 Egy másik ballagási(vá vált) dalról hasonló szempontok szerint: Paksa Katalin, „»Elindultam szép hazámból«: Egy »felélesztett« népdal vándorútja”, in *Az Idő rostájában: Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára,* szerk. Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Ilona, mts. Landgraf Ildikó, Mikos Éva, I. 99–125 (Budapest: L’Harmattan, 2004).

néha egy jól sikerült, regionálisan terjedő dalt láthatóan könnyebb volt újraírni egy távolabbi vidéken, semmint pontosan felidézni a mintát. Így születhettek az ún. alternánsok, amelyek voltaképp ugyanazt a szüzsét dolgozták fel eltérő közösségek számára. Ismert példájuk a *Nékem egy szép gondolatom* (Nyugat- és Belső-Magyarország) és a *Mely nagy öröm, vigasság* (Erdély) kezdetű, korhely asszonyokat csúfoló XVIII. századi szövegcsaládok közti kapcsolat, vagy a reformkorból a *Deres a fű, édes lovam, ne egyél* és a *Száraz fűre deres harmat hulladoz* – ezeknek még a versformája is azonos, tehát a dallamuk szintén lehetett alkalmanként közös.

A lassan lezáruló XVII. századi *Régi magyar költők tára,* valamint XVIII. századi világi közköltészet kritikai kiadásának eddig elkészült négy kötete (RMKT XVIII/4, 8, 14–15) máris elgondolkodtató adattömeget szolgáltat az egyes szövegcsaládok elterjedéséről. Akadnak jellemzően székelyföldi, középerdélyi, felvidéki, illetve Debrecen vonzáskörzetében, a Hegyalján és a környező megyékben lejegyzett vagy kiadott művek. A mezőnyt vizsgálva valójában azok a legritkább daltípusok, amelyek több régióban is felbukkannak, de ezek lokális változatai sosem egyszerre jelennek meg, hanem fáziskéséssel, mintegy kijelölve a térképen a szövegcsalád mozgásának, divatba jövetelének útvonalát. A *Rákóczi-nóta* vagy a *Felnyitnám már bús szívemnek...* kezdetű panaszdal (az eddigi csúcstartók) történetében is kirajzolódnak effajta periódusok. Párhuzamos vizsgálatokkal ehhez felekezeti és akár szociokulturális hátteret is felvázolhatunk. Zenetörténeti adatok jelzik például a török kiűzése után betelepített nemzetiségek dallamkincsének terjedését és „magyarosodását", a szlovák (csehmorva) melódiák bekerülését a magyar szokásdalok közé, akárcsak a délszláv tripódikus dalok irodalmi mintákká válását Vitkovicstól és Kazinczytól kezdve. Hasonlóan utalhatnánk az I. világháború közös, régióktól független hadseregének egységesülő katonadal-repertoárjára, amely az új stílus országos terjedését jelezte Burgenlandtól Moldváig. Ilyesmi történhetett már a XVIII—XIX. század fordulóján, a francia és török háborúk Habsburg hadseregében is, ahol gazdát cserélhettek a birodalom távoli vidékeiről érkező dallamok és szövegek.

Az iménti földrajzi felsorolásból szándékosan hagytam ki a jelen kötet tárgyát: a Dunántúl populáris irodalmának régi emlékeit. Legkevésbé sem azért, mert kevés adatunk volna róla, sőt a fájdalmasan kevéssé fennmaradt dél-alföldi vagy bácskai-bánáti forrásokhoz képest kifejezetten bőségesnek tűnik Pannónia termése. Idő- és térbeli arányait azonban szélsőséges történelmi tények formálják. A dunántúli megyék a török hódoltságot követően rendkívül eltérő fejlettségi fokon kapcsolódtak be az új birodalmi vérkeringésbe. A nyugati és Duna-melléki kereskedővárosok gyors fejlődésének hátterében nemcsak Bécs és Pozsony közelsége állt, hanem háborúktól megkímélt falvak és viszonylag termő birtokok is, továbbá ambiciózus főurak, akik a térség fejlesztésében közvetlenül érdekeltek voltak. A nemesség körében egymást erősítő mintául szolgált a Feste-

tics, Zichy, Esterházy, Batthyány, Széchenyi családok kultúraszervező, iskola- és intézményalapító tevékenysége. Az egyházi értelmiséget Győr, Pannonhalma, Szombathely, Pécs, Székesfehérvár, Veszprém, illetve protestáns részről Sopron és Pápa iskoláinak évszázados öröksége támogatta, a szellemi műhelyek mellé könyvkiadók, sőt a sajtó is odatelepült. A térségből indul útjára Faludi Ferenc és Révai Miklós irodalmi-nyelvészeti programja, akárcsak a Kisfaludy fivérek, Pálóczi Horváth Ádám, Nagy János, Kultsár István, Sándor István, majd Kis János, Berzsenyi Dániel, Pázmándi Horváth Endre, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely és Garay János, de bőven merített innen inspirációt Csokonai vagy Petőfi, sőt Liszt Ferenc is. Életművük mögött Nyugat-Magyarország iskolai és szellemi hálózatai, világi és egyházi kapcsolatrendszerei húzódnak meg. Az érem másik oldala: a török kort követően elnéptelenedett déli megyék, amelyek középkori szintre visszazuhant falvaiban csak lassan sikerült újra kedvező termést betakarítani. Járványok, majd a betelepítések okozta társadalmi feszültségek tizedelik a lakosságot, az archaikus hagyományok túlélése (pl. regölés, lucázás, busójárás, karikázó stb.) egyúttal a lemaradás, a Csipkerózsika-álom terheit jelenti. Figyelemre méltó tehát az igyekezet, amely a Dél-Dunántúlt is szeretné bekapcsolni az országos keringésbe, s hozzájárul Pécs és környéke, a tolnai régió, illetve Csurgó, Nagykanizsa és Kaposvár korabeli fejlődéséhez. E program irodalmi elemeihez néha távoli mintákat is felhasználtak. A debreceni kollégiumi színjátszás hagyományát Csurgón épp Csokonai Vitéz Mihály vígjátékai próbálták meghonosítani, s Farkas Pál tamási nótárius 1800 táján a Sárospatakon divatos rekreációs dalokhoz hasonló majális-indulókat énekeltetett diákjaival.

Hamar irodalmi toposszá válik a gyorsan épülő-szépülő Pápa városa (Nagy János) vagy a somogyi-zalai vigasságok (Csokonai, Pálóczi Horváth), a betyárok járta romantikus erdőségek és a Balaton szépsége; ezek kultuszához a Kisfaludyak és Jókai is hozzájárult. A Dunántúlt azonban nemcsak kultusz övezte, hanem a kelet-magyarországi literátorok időnként fel-felcsattanó kritikája is. A „nem eléggé magyar" vidék csúfolására szolgált a XVIII. század végétől népszerű dalocska: *Rákos-mezőn egykor, pesti vásárkor,* amelynek hőse, a tiszántúli csikós és beszélgetőtársa megállapítják, hogy a Tiszán túl még tudnak magyarul beszélni és enni, viszont „Túl a Dunán iszik magyar klázlibúl, megeszi a roszprádlit cintálbúl. [...] Ebugatta módon van ez magyarul!"[2]

Ez a kis irodalomszociológiai vázlat segíthet abban, hogy tisztább és árnyaltabb képet alkothassunk a dunántúli térség szerepéről a populáris kultúra formálásában. A fentiek azonban csupán *adottságok,* amelyek mentén *egyedi megoldások* bontakozhatnak ki: Kultsár és Sándor egyszemélyes újságjai, Révai

2 Kritikai kiadása: *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Régi magyar költők tára: XVIII. század 4 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 117. sz.

magányos „intézménye", Berzsenyi és Horváth falusi visszavonultsága, a feloszlatott szabadkőművesek nosztalgikus találkozásai a keszthelyi Helikon-ünnepeken, az alsósági plébánosként évtizedeken át szótárat író, akadémikussá választott Kresznerics Ferenc. Mégis megvalósult modellként szolgáltak a korabeli magyar értelmiségnek. Jó néhányan akadtak, akik a közkultúrát is figyelemmel kísérték akár tudományos, gondoljunk Erdélyi János népdalköteteinek számtalan dunántúli beküldőjére, de akár üzleti szempontból is érdekeltek lehettek, ahogyan a térség ponyva- és kalendáriumkiadói (Győr, Mosonmagyaróvár, Komárom stb.).

A *Doromb* hatodik kötetét kifejezetten a Dunántúlnak, illetve az ide kapcsolódó népek régebbi populáris irodalmának szenteltük. Természetesen csak néhány fő csapásra hívjuk fel a figyelmet, hiszen a térség gazdag közköltészete és folklórja még nagyobb terjedelemben is alig tárgyalható. Célunk inkább néhány egyértelmű kutatási terület meghatározása és az új eredmények közzététele, összegző szándék nélkül. A *Doromb* hagyományaihoz híven ezúttal sem tekintjük kizárólagosnak az irodalomtörténeti nézőpontot, hiszen a tanulmányok sokszor érintenek történelmi, néprajzi, zenetörténeti, valamint nyomdatörténeti kérdéseket is.

A Mátyás-emlékévben illő, hogy a nagy király kultuszáról szóló tanulmány nyissa a kötetet. Történeti szempontból ugyanis a legrégebbre Juhász Katalin tekint egy délszláv (szerb-horvát, macedón, bolgár) tréfás epikus ének kapcsán, amely egész legkésőbb a hódoltság utáni betelepítések nyomán egész Dél-Magyarországon ismertté vált, napjainkban is nagy slágernek számít a Balkánon. A Mátyás királyról és Dóczy Péterről, a korhely bánról szóló dal a XIX. század közepe óta jelen van a magyar műfordítói hagyományban is, mintegy bekapcsolva a délszláv dalocskát a magyar nemzeti mitológiába. Egyik hűséges *Doromb*-törzsszerzőnk, Voigt Vilmos egyik írása a költő Zrínyi Miklós folklórismeretéhez keres filológiai fogódzókat, jelezve, hogy a magyar irodalom ilyen típusú motívumvizsgálata elsősorban nemzetközi kitekintéssel hozhat konkrét eredményeket. Külső nézőpontból figyeli a magyarországi történelmet Andrew C. Rouse, aki a Buda visszavívása (1686) és a Villány melletti szársomlyói csata emlékét őrző, szatirikus angol ponyvadalok történetébe kalauzolja az olvasót.

A világi műfajok mellett a *Doromb* évek óta örömmel ad otthont a populáris vallásos kiadványok és kéziratok vizsgálatáról szóló tanulmányoknak. Annál inkább, mivel e források regionális összefüggései sem elhanyagolhatók. Medgyesy S. Norbert például Szent Kozma és Damján nyugat-magyarországi kultuszához gyűjtött értékes adatokat a két gyógyító szentről írt, csak e térségben ismert XVIII. századi népénekek kapcsán. Szintén állandó szerzőtársunk, Knapp Éva egy dunántúli vallásos nyomtatványcsoport, az egylapos imalapok történetét és néhány fontos kiadvány bibliográfiai leírását adja közre az 1770 és 1858 közti időszakból.

Az egyházi értelmiség már említett kultúraszervező munkásságát közvetve és közvetlenül is több tanulmány érinti. Révai Miklós többször meghirdetett *Magyar Költeményes Gyűjteménye* az 1780-as évek magyar irodalmi közéletében valóságos mágnesként szolgált, s alkalmat adott az ambiciózus piarista paptanárnak, hogy országos gyűjtőkört és levelező társaságot alakítson ki. Hegedüs Béla alapos elemzőként fordul Révai sajtóhirdetései felé, annak nyomait kutatva, vajon milyen irodalomelméleti érvek nyomán javasolta a tudós a népköltészet és a régiségek feltárását, közreadását. Bár a gyűjtőmozgalom Révai halála miatt és más okokból is eredmény nélkül ért véget, a felhalmozott források később mégis bázist jelentettek a következő nemzedéknek a megmenekült szövegek feldolgozásához. E mozgalomhoz tartozik Lochner János (1760 k.–1816) Duna-melléki katolikus pap, aki nemcsak maga verselt, hanem számtalan világi verskéziratot is összegyűjtött a XVIII. század végi dunántúli nemesi és diák közösségekből. Sorozatunk állandó szerzője, Perger Gyula a Győrben őrzött gazdag forrásanyagból ad ízelítőt jegyzetelt szövegközléseivel. Néhány évtizeddel későbbi portrét rajzol Voigt Vilmos egy csornai premontrei tanárról, Laky Demeterről, aki 1847-ben közreadta az első magyar nyelvű poétikatankönyvet, benne többek között a friss népköltési kiadványok recepciójával.

A személyes kapcsolathálókhoz visszakanyarodva: Vaderna Gábor egy több évtizedes íróbarátság verses emlékeit, illetve egy közköltési idézettel kezdődő levéldokumentumot mutat be Sebestyén Gábor és Báthory Gábor, két egykori debreceni diák között. Sebestyén valódi grafomán és igen sokoldalú szerző, aki több tanújelét adta a közkultúra iránti nyitottságának, például ott találjuk Ruzitska Ignác *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* (1823–1832) című, jelentős kottasorozatának támogatói közt is. E sorok írója szintén egy irodalmi levélsorozat hátterét fürkészi két (változó közelségű) barát, Berzsenyi Dániel és Döbrentei Gábor között. A költő 1828-ban készített kicsiny népdalkézirata sajnos sosem érte el eredeti célját: John Bowring angol nyelvű magyar népköltési antológiájához szánták hiteles szöveganyagnak.

A mosonmagyaróvári Czéh Sándor híres nyomdája egyházi és világi kiadványok tucatjait nyomtatta a reformkorban. A nála megjelent verses ponyvák tüzetes vizsgálatával Perger Gyula kísérletet tesz Czéh szerkesztői-kiadói programjának rekonstrukciójára, ezúttal is bő szövegközléssel. Ugyancsak az 1840-es évek két fontos pápai forrását, Kiss Dénes és Noszlopy Titus kéziratait vizsgálja Tari Lujza, aki az itt megörökített zenei anyag recens népzenei kapcsolatait és regionális sajátosságait is egyértelművé teszi.

A Dunántúlon lezajlott történelmi események közköltészeti visszhangjához több szerzőnk tárt fel értékes adalékokat. Rouse magyarországi csatákról szóló angol ponyváit már említettük. Mészáros Gábor az 1809. évi utolsó magyar nemesi felkelés somogyi epizódjaihoz, főként az ekkor kirobbant parasztlázadáshoz, valamint Pálóczi Horváth Ádám inszurgens indulóihoz mutat be új politi-

katörténeti összefüggéseket. Seres István 1848/49 folklór-mitológiáját ütközteti a levéltári és irodalmi adatokkal a szegedi betyárkirály, Rózsa Sándor vélt vagy valós dunántúli felbukkanása kapcsán.

Szemle rovatunkban két, közköltészeti szempontból is tanulságos kritikai kiadásról adunk hírt. Kilián István átfogó antológiája a karácsonyi ünnepkör magyarországi, többnyelvű dramatikus játékait tartalmazza, Szendrey Júlia összes versei pedig Gyimesi Emese gondozásában láttak napvilágot, egyaránt gazdag jegyzetanyag kíséretében. Mindkét kötet rejtett értékre irányítja figyelmünket, s további kutatásra ösztönöz az érintett szövegkorpuszok és a populáris hagyomány(ok) kölcsönhatásait illetően.

A *Doromb* hatodik kötete sem jöhetett volna létre régi és új szerzőink, illetve a Reciti Kiadó áldozatvállalásai nélkül. Reméljük, ez a gyümölcsöző együttműködés további kötetekben ölthet testet a jövőben, s a magyar tudományosság felőrlésének hétről hétre aggasztóbb jelei nem szegik kedvét egyikünknek sem. Szeretnénk folytatni ugyanis a sorozatot, párhuzamosan a közelmúltban megindult ponyvaszöveg-kiadásokkal (ReTextum) és egyéb források közzétételével. A sorozatszerkesztő ez úton mond köszönetet a közköltészet iránt érdeklődő szakmai közönségnek az eddigi munkánkra kapott visszajelzésekért, könyvtáros és levéltáros kollégáinknak pedig állandó és hatékony segítségükért. Köszönettel tartozunk a cikkek lektorainak, Szilágyi N. Zsuzsának a tördelés, a képszerkesztés és a borítótervezés munkálataiért, Szabó Dávidnak pedig az angol rezümék nyelvi egységesítéséért.

Csörsz Rumen István

JUHÁSZ KATALIN

Dojcsin Petár és Mátyás király a kocsmában

Egy délszláv epikus ének nyomában

2008-ban, a Mátyás-emlékév kapcsán Szabó Zoltánnal és Csörsz Rumen Istvánnal közösen egy reprezentatív, hangzó válogatást készítettünk a magyar, valamint a kelet- és dél-európai népek Hunyadi Jánosról és Mátyásról szóló (magyarra fordított) epikus énekeiből.[1] Az antológia egyik figyelemre méltó darabja az a Vujicsics Tihamér által közreadott, néhány strófából álló, anekdotikus történetet megjelenítő dal, amely Dóczy Péter bán és Mátyás király borozgatás közbeni párbeszédét örökíti meg.[2]

A dalban szereplő *Nagylucsei Dóczy Péter* és testvérei, Imre és László egyaránt Mátyás király vitézei voltak. A török elleni harcban véghezvitt hőstetteiket Bonfini is több helyen említi.[3] 1462-ben Dóczy Péter Nándorfehérvár várkapitánya, 1479 körül Imrével együtt a Pétervárad melletti dunai flotta vezetője volt,[4] majd Mátyás 1480-ban a boszniai Jajca bánjává nevezte ki. A dal idézett változata Varadin, vagyis a mai Újvidékkel szemben, a Duna túlpartján elhelyezkedő Pétervárad (ma Petrovaradin) bánjaként említi.

Hunyadi János, Mátyás király és más, a törökellenes harcokban kiemelkedő szerepet játszó magyar történelmi személyek, köztük Dóczy Péter emlékét a balkáni népek emlékezete összességében több száz epikus énekében őrzi.[5] A Hu-

* A szerző az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

1 *Budavár tövében: A Hunyadiak emlékezete a folklórban* (CD), szerk. Csörsz Rumen István, Juhász Katalin és Szabó Zoltán, CsRI-005 (Budapest: Csörsz Rumen István, 2008). http://youtube.be/, hozzáférés: 2019. 02. 20.

2 Vujicsics Tihamér, *Muzičke tradicije južnih slovena u Mađarskoj: A magyarországi délszlávok zenei hagyományai* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1978), 182. Nincs itt mód kitérnünk az egykori „Hunyadi-birodalom" népeinek Hunyadi Jánossal és kortársaival kapcsolatos rendkívül gazdag és változatos adataira, valamint a Mátyás-folklór ugyancsak bőséges – főleg szlovén és horvát – folklóranyagára. E tanulmányban csupán a Dóczy Péter és Mátyás király kocsmai párbeszédét megjelenítő dal változatairól lesz szó.

3 Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei,* ford. Kulcsár Péter (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 4. tized, 4–5. könyv.

4 Szentkláray Jenő, *A dunai hajóhadak története* (Budapest: A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága, 1885), 68.

5 Ennek oka nemcsak az, hogy Hunyadi János és Mátyás törökellenes harcai a délszlávok által lakott területeket érintették, hanem az is, hogy seregeik nagy hányadát az e nemzetiségekből származó katonák tették ki.

nyadi Jánosról *(Jankula, Janko, Jankics)* és kortársairól (például Székely János: *Szekula*, I. Ulászló: *Bogdán*) szóló epikus énekek műfajukat tekintve elsősorban (szerb, horvát, bolgár, makedón, albán) hősénekek, ritkábban (pl. román) balladák[6] szólnak. Az énekelt Mátyás-folklór a szlovéneknél leggazdagabb (de a horvátoknál és a magyaroknál is előfordul), és ott is inkább balladák formájában[7] lelhető fel. Nálunk és északi, keleti szomszédaink szájhagyományában a moldvai talányfejtő lány ballada[8] kivételével prózai műfajokban – történeti mondák, mesék, szólások – él Mátyás király emléke.

A magyar történeti hősök között a sokféle néven emlegetett Dóczy Péter – *Dojčin Petar*, *Dojčin Peter*, *Dojci Peter*, *Duci Peter*, *Dunči Peter*, *Dunci Petar*, *Tonči Peter* (mindenhol „varadini bán"), valamint (főleg horvát és szlovén változatokban) *Lucipeter*, *Ljuti Peter*, *Tuci Petar*, *Tucipeter* stb. – az az „összekötő" személy, akiről a magyaroktól délre élő valamennyi nép körében énekeltek. A vele kapcsolatos délszláv énekhagyományban két fő típus különíthető el. A régebbi – „vitézi szemlélet igényeinek megfelelő" – hősepikai hagyományban Dóczy alakja elmosódottabban, csupán egy-egy intermezzo erejéig bukkan fel más hősök mellett, vagy csak nevét adva ezek történeteihez.[9] A másik típust (mint a „Dóczy-hagyomány magját") a jelen tanulmányban vizsgált dal és változatai alkotják. Ezeknek Dóczy mellett állandó szereplője Mátyás király is, mindketten a saját társadalmi státuszuknak, rangjuknak megfelelő attribútumaikkal együtt. Így tehát ez a dal szerves részét képezi a délszláv Mátyás-ciklusnak, melyet már nem a hősepikai beállítottság, hanem a lírai elemek dominanciája jellemez (például Vuk Karadžićnál is az ún. „női énekek" között szerepel), s a „vitézi élet apróbb örömöket nyújtó helyzetképeit" villantja fel.[10] A dalban Dóczy Pétert „már nem a középkori ég felé forduló

6 Az említett népek körében gyűjtött epikus énekek száma több százra tehető. Az ezekkel foglalkozó nagy mennyiségű szakirodalom felsorolására itt nincs módom.

7 Grafenauer Ivan, „Slovenske pesmi o kralju Matjazu", in *Slovenski Etnograf,* ured Boris Orel, Milko Matičetov, III–IV, 148–240 (Ljubljana: Etnografski Muzej, 1951). Vö. Kríza Ildikó, „A Mátyás-hagyomány szlovén–magyar kapcsolatai", *Néprajzi Látóhatár* 1 (1992): 64–71. Egyetlen, Mátyás királyról szóló balladánk a Klézsén gyűjtött *Talányfejtő lány.* Vö. Kríza Ildikó, „Egy moldvai balladáról", *Néprajzi Látóhatár* 3 (1994): 245–252.

8 A moldvai ballada mellett még meg kell említenünk Arany János *Mátyás anyja* című versének folklorizálódott változatát, melyet a Kolozs megyei Széken Csorba János énekelt Sebő Ferenc mikrofonjába egy lassú csárdás dallamára.

9 Mint például a Macedóniában „nemzeti" hősénekként számon tartott *Beteg Dojcsin [Болен Дојчин]* hősénekben, melyből a híres macedón zeneszerző, Riszto Abramovszki 1983-ban operát komponált. E hősének-típusról bővebben: Lidija Stojanović, „Interpretation of the Poem »The Sick Dojčin« Etymology of Dojčin", *Zeitschrift für Balkanonogie* 50, 2. sz. (2014): 258–268, http://www.zeitschrift-fuer-balkanologie.de/index.php/zfb/article/viewFile/355/4042014, hozzáférés: 2018. 12. 10. Vö. Dávid András, *Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök* (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1978), 226, 252.

10 Karadžić a „női énekek" kategóriával különböztette meg a lírai dalokat, balladákat a szinte kizárólag férfiak által előadott hősénekektől, ami nem jelentette azt, hogy előbbieket férfiak

aszkétaként", a hősénekek mitikus alakjaként, hanem az „evilági örömöket, a bort és a szerelmet habzsoló reneszánsz emberként" ismerhetjük meg.[11] Ivan Zvonar egyenesen a horvát irodalom „első igazi bohém" hősének nevezi Dóczy Pétert.[12]

A helyszín a Szerémség Dóczy korában Magyarország egyik legjelentősebb borvidéke volt, ahol a magyar végvárak katonáinak ellátásához a bor-illetmény is hozzátartozott. Silling István egy 1522-ből fennmaradt borigénylésből kiszámította, hogy ekkor Pétervároadon 107,5 pint, azaz 105 liter bor fogyott naponként, amelyből csak a várkapitány asztalára minimum 8 pintet kellett biztosítani.[13]

A Dóczy Péter és Mátyás király kocsmai párbeszédét tartalmazó dal nemcsak egyike a legkorábban magyarra fordított szerb népdaloknak, de – vélhetően az időtlen, mai embert is megérintő témája és a kellően „kompakt", csattanós szüzséje miatt – különböző interpretációkban a XIX. századtól napjainkig szerte a Balkánon töretlen a népszerűsége.

Jelen munkám célja, hogy a folklórgyűjtések adatai és a témában eddig megjelent viszonylag kevés számú szakirodalom alapján a lehető legteljesebb áttekintést nyújtsak a dal eredeti nyelvű közléseiről, a több mint egy évszázad során közreadott magyar fordításokról, valamint a dal folklóron kívüli interpretációiról, utóéletéről.[14]

Történeti adatok, eredeti közlések

A dal legkorábbi írásos lejegyzését *(Вино пије Дојчин Петар)* az 1716 és 1733 között keletkezett ún. *Erlangeni kézirat*ban találjuk, több magyar vonatkozású történeti énekkel egyetemben. Az *Erlangeni kézirat* (szerbül *Ерлангенски руконис*) egy cirill betűkkel írt, 530 lapos kézirat, amely, a szerb-horvát epikus és lírai költészet egyik legrégibb írásos gyűjteményét tartalmazza (217 dal). A névtelen szer-

ne énekelhették volna. A gyűjtemény első kiadása: Вук Стефановић Караџић, *Народне српске пјесме*, Књ. 1 (Leipzig: 1824), http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/653, hozzáférés: 2018. 12. 10.

11 A bolgár Todor Mollov is hangsúlyozza hősünk kapcsán, hogy dal már egy átmeneti időszakban keletkezhetett, mely kedvezett az egyéni vonások megjelenítésének. Тодор Моллов, „»Вино пие Дойчин-Петър, Варадински бан« (инвариант и трансформация на любовните клишета)", in *Научни диалози,* ред. Радослав Радев и Хр. Бонджолов и Ценка Иванова (Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий", 2013), hálózati változat: *LiterNet*, 28.02.2012, № 2 (147), https://liternet.bg/publish/tmollov/doychin-petar.htm, hozzáférés: 2018. 12. 10.

12 Ivan Zvonar, „Motivsko-tematski svijet u Kukuljeviccvim zapisima kajkavskih usmenih pjesama", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 10–11 (1998): 293–308, 300.

13 Bori Imre, *Ezredéve itt* (Újvidék: Fórum Könyvkiadó, 2004), 59–60.

14 Az adatok folklorisztikai, irodalom- és zenetudományi elemzése messze meghaladná a rendelkezésre álló kereteket, másrészt megfelelő kompetenciákkal rendelkező szakemberek is szükségesek hozzá.

ző a Habsburg megszállás alatt álló szerbiai kormányzóság területén, feltehetőleg különböző vidékekről származó katonák körében, az osztrák katonai parancsnok, Savoyai Jenő herceg számára jegyezte le a látókörébe került dalszövegeket; vélhetően különösebb válogatás vagy rendszerezés nélkül. A kéziratban olvasható gazdag népköltészeti anyag esztétikai és verstani szempontból olyan magas szinten van, amely mindenképpen hosszú előzményeket feltételez.

A korábbi kiadások[15] után Mirjana Detelić, Snežana Samardžija és Lidija Delić gondozásában tanulmányokkal, jegyzetekkel, magyarázatokkal kiegészített, betűhív, online elérhető közlésből[16] idézem a szöveget (mai átírásban[17]):

Вино пије туци петар, варадински бан
попио је тристо дукат[,] све за један дан
још код тога врана коња и злат[,]
буздован.
Карао га краљ Матијаш, земљи господар:
„Курво једна туци Петар, Варадински бан,

јер ти попи тристо дукат[,] све за један дан,
још ка томе врана коња и злат[,] буздован."
Њему вели туци Петар варадински бан:
„Не карај ме, краљ Матијаш, земље
господар,
да с' ти био у крчмара у кога сам ја,
попио би више дукат[,] него што сам ја,
још ка томе целу Пешту и по Будима
јер су лепе Пештанкиње, бог их убио."

Erlangeni kézirat, 178. sz.

Issza a bort tuci petar varadini bán
háromszáz dukátot ivott el egyetlen nap során
hozzá hollószínű lovat, arany buzogányt.

Korholja őt ország ura, Mátyás, a király:
„Kurva egy [ember vagy te] tuci Petar,
Varadini bán,
hogy eliszol száz dukátot egy nap folyamán,
hozzá hollószínű lovat, arany buzogányt."
Ráfeleli tuci Petar, varadini bán:
„Ne korholjál, ország ura, óh Mátyás király,

lettél volna kocsmárosnál, kinél voltam én,
több dukátot is elittál volna, mint én,
sőt ehhez az egész Pestet és Budát is még,
hisz oly szépek a pesti lányok, hogy az isten
verje őket.

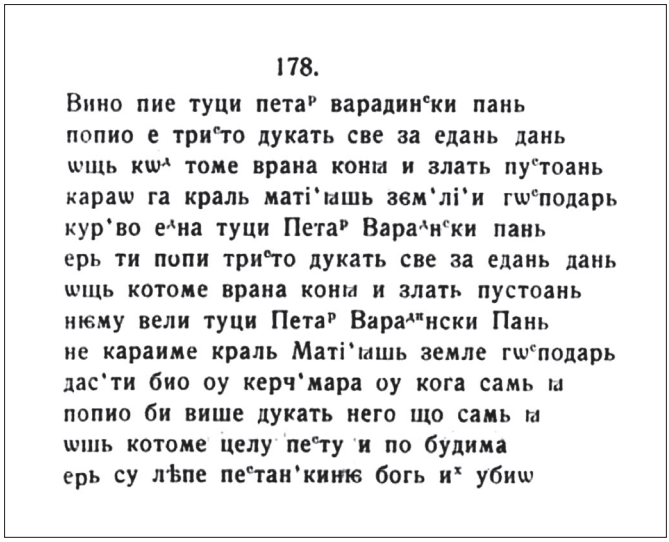
(saját fordítás)[18]

15 A kéziratot 1913-ban, a német Elias von Steinmeyer fedezte fel az erlangeni Egyetemi Könyvtárban. Az *Erlangeni daloskönyv* 1925-ös kiadását Gerhard Gezemann prágai német szlavista rendezte sajtó alá és adta ki Sremski Karlovciban. 1987-ben egy népszerű kiadás is megjelent, de ebből hiányoznak a jegyzetek és a közlés maga sem pontos, vö. https://erlagenskirukopis.wordpress.com, hozzáférés: 2018. 12. 10.

16 A kézirat átírását és filológiai gondozását, jegyzetelését követően a digitális változat (http://www.erl.monumentaserbica.com/index.php, hozzáférés: 2018. 12. 10. 2013 körül készült el; a közzététel pontos dátuma nem szerepel sem a weboldalon, sem a szerzők publikációs jegyzékében.

17 Egyetlen változtatást eszközöltem a szerkesztők által átírt szövegben: Dóczy Péter nevét az eredeti kézirat szerint következetesen (kisbetűvel) „туци Петар"-nak írták, ezért én is ezt az alakot használtam a szerkesztők által írt „Доци Петар" helyett.

18 Itt köszönöm meg Landgraf Ibolyának és Pastyik Endrének a fordításban nyújtott segítségét.

178.

Вино пие туци петаᵖ варадинᶜки пань
попио е триᶜто дукать све за едань дань
шщь кшᴬ томе врана коня и злать пуᶜтоань
караш га краль матіʻьашь зѣмʻліʻи гшᶜподарь
курʻво еᴬна туци Петаᵖ ВараᴬнᶜКи пань
ерь ти попи триᶜто дукать све за едань дань
шщь котоме врана коня и злать пустоань
нѣму вели туци Петаᵖ Вараᴬⁿнски Пань
не караиме краль Матіʻьашь земле гшᶜподарь
дасʻти био оу керчʻмара оу кога самь ьа
попио би више дукать него що самь ьа
шшь котоме целу пеᶜту и по будима
ерь су лѣпе пеᶜтанʻкинѣ богь иˣ убиш

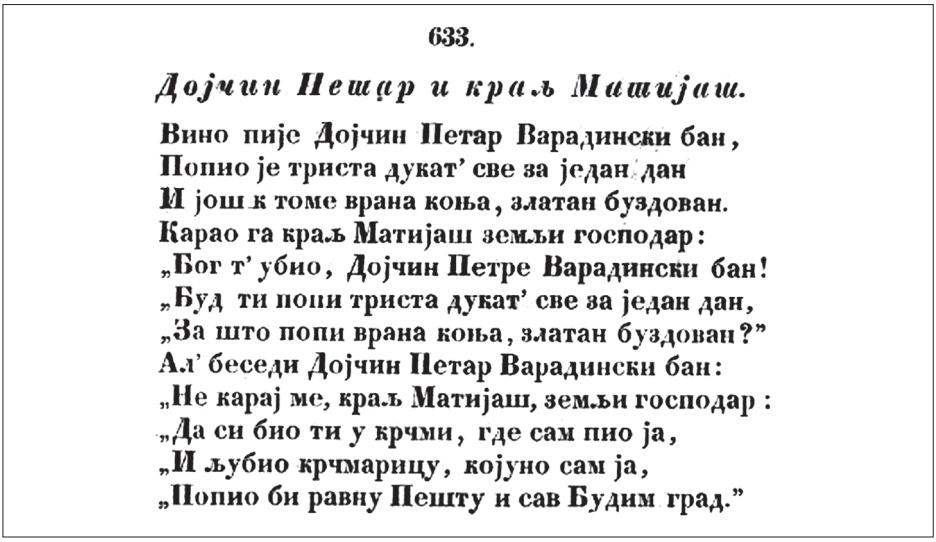
KÉP: Az *Erlangeni kézirat* 178. énekének betűhív másolata (lásd 14. jegyzet)

A cirill betűs szerb szövegből is jól kivehető, hogy e legrégibb lejegyzésben Dóczy Péter neve *tuci petaʳ*ként szerepel (a keresztnév r betűje hiányzik), amely az ábrázolt történelmi személy eredeti nevéhez meglehetősen közel álló forma. Egy évszázad alatt az átadás-átvétel folyamatában e névnek nagyon sok változata született, melyek közül az időben második legrégibb közlés (Karadžić, 1824) szerinti *Dojcsin Petar* a legelterjedtebb forma.

Vuk Stefanović Karadžić[19] négykötetes gyűjteménye első kötetében a „különféle női énekek" között a 633. sorszám alatt adja közre a Dojcsin Petarról szóló dalt, a névváltozáson kívül szinte azonos szöveggel (csak az utolsó sor hiányzik), melyet helymegjelölés nélkül, Bácskában jegyzett le.[20]

19 A szerb megújulás mozgalmának vezéralakja – Bécsben, a szlovén Jernej Kopitar pártfogásával lett a modern szerb irodalmi nyelv megteremtője, melynek szókincsét a népnyelvből merítette, ennek bázisa pedig az 1814-től folyamatosan bővített, nemzetközi érdeklődést kiváltó népköltési gyűjteménye volt. Az első dalgyűjtemények 1814-ben és 1815-ben, a négykötetes *Srbske narodne pjesme* első kiadása Lipcsében és Bécsben jelent meg 1823 és 1833 között. Én az 1841-ben megjelent 2. kiadást használtam: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне њесме*. Књ. 1 (Bécs: 1841; a továbbiakban Karadžić 1, 1841).

20 Uo., 546. (633. sz.), http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1098, hozzáférés: 2018. 12. 10.

633.

Дојчин Пешар и краљ Матијаш.

Вино пије Дојчин Петар Варадински бан,
Попио је триста дукат' све за један дан.
И још к томе врана коња, златан буздован.
Карао га краљ Матијаш земљи господар:
„Бог т' убио, Дојчин Петре Варадински бан!
„Буд ти попи триста дукат' све за један дан,
„За што попи врана коња, златан буздован?"
Ал' беседи Дојчин Петар Варадински бан:
„Не карај ме, краљ Матијаш, земљи господар:
„Да си био ти у крчми, где сам пио ја,
„И љубио крчмарицу, којуно сам ја,
„Попио би равну Пешту и сав Будим град."

KÉP: A *Dojcsin Petar*-énekKaradžić gyűjteményének első kötetében

Вино пије Дојчин Петар, Варадински бан
Попио је триста дукат све за један дан.
И још к томе врана коња, златан буздован.
Карао га краљ Матијаш, земље господар:
„Бог т' убио, Дојчин Петре, Варадински бан!
Буд ти попи сто дуката све за један дан,
За што попи врана коња, златан буздован?"
Ал' беседи Дојчин Петар, Варадински бан:
„Не караљ ме, краљ Матијаш, земље господар,
Да си био ти у крчми где сам био ја!
И љубио крчмарицу којуно сам ја,
Попио би равну Пешту и сав Будим град!"

Karadžić 1841. I. 546. (633. sz.)

Jó bort ivott Dojcsin Petár varadini bán,
Csak egy napig tartott néki háromszáz dukát.
Addig tartott buzogánya, jó hátaslova,
Meg is szidta Mátyás király, erős uraság:
„Istenedet, Dojcsin Petár, varadini bán!
Csak egy napig tartott néked háromszáz dukát,
Addig tartott buzogányod, jó hátaslovad?"
Fölfelelte Dojcsin Petár varadini bán:
„Ne szidj engem, erős uram, hej, Mátyás király,
Jöttél volna a kocsmába, hogy velünk igyál!
Ha te azt a korcsmárosnét csókoltad volna,
Pest városát, Buda várát elittad volna!"

Kiss Károly műfordítása

E két legkorábbi lejegyzést már a XIX. századi népdalgyűjtések során számos további követte, s ezzel a szerb, horvát, bosnyák, szlovén, koszovói, bolgár és macedón szövegvariánsok meglehetősen nagy korpusza jött létre. Az eddigi legteljesebb összehasonlító anyagot a bolgár Todor Mollov állította össze a dal 24 változatából. Mollov az egymáshoz meglehetősen közel álló, kivétel nélkül azonos szótagszámú, szerkezetű szövegeket két nagy csoportra osztotta az azokat alkotó tipikus motívumok, mozzanatok és tulajdonnevek szerint.[21] A legtöbb

21 Моллов, *Вино пие…* Mollov a 24 változatot összesen 59 publikációban találta (az utánközlések, fordítások miatt), s megemlít egy-egy horvát, bolgár és macedón változatot is, amelyekről tudomást szerzett, de magukat a szövegeket nem látta.

szerb és horvát szövegben (eltekintve a töredékes változatoktól) szerepel a kocsmai nyitójelenet, a király korholása, illetve Péter bán válasza – ezek a szövegek alkotják az A-1 típust; a fenti változatok is ebbe tartoznak. Cselekményüket tekintve szinte teljesen megegyeznek az A-3 altípussal, azzal a különbséggel, hogy ezekben a többségükben bosnyák szövegekben a két főhős neve muzulmán nevekre cserélődött, ahogyan a következő, Bosznia-Hercegovinából származó példában is:[22]

Zapio se mlad Mustaj-beg Dukatarević,
pa on propi sto dukata sve za jedan dan,
i svog ata zlatna rahta i po Budima.
Njega kara Salih-paša, Bosne gospodar:
– Šta je tebi, mlad Mustaj-beg Dukatarević,
pa ti propi sto dukata sve za jedan dan,
i svog ata zlatna rahta i po Budima?
– Ne karaj me, Salih-paša, Bosne gospodar,
da ti ljubiš ono zlato, koje ljubim ja,
propio bi sto dukata sve za jedan dan,
i svog ata zlatna rahta i sav Budim grad!
Ako njeno, drag vezire, lice ne vidim,
šta će meni ravan Srijem, Pešta i Budim!

Bosznia-Hercegovina

Részeg lett az ifjú Mustaj-bég Dukatarevic,
elivott száz dukátot egyetlen nap alatt
és az arany szügyelőjét[23] meg a fél Budát.
Korholja őt Salih-pasa, Bosznia ura:
– Mi van veled, ifjú Mustaj-bég Dukatarevic,
hogy elittál száz dukátot egyetlen napon,
és az arany szügyelődet meg a fél Budát?
– Ne szidj engem, Salih-pasa, Bosznia ura,
szeretnéd te azt az aranyost, kit szeretek én,
elinnál te száz dukátot egyetlen napon
és az arany szügyelőt is, meg egész Budavárt!
Ha az ő arcát nem láthatom, drága vezírem,
Nem kell nekem a Szerémség, sem Pest, sem Buda!

(saját fordítás)

Az A-2 típust alkotó két szlovén változat a szőlőtő és a rajta termő bor képével kezdődik, majd a kocsmai jelenetben a főhős sikertelenül próbálja elcsábítani pénzével és egyéb javaival a szép Katicát.[24] Franjo Kuhač a Vraztól átvett alábbi szöveget az általa dallammal kiadott 1473. példa c változataként közli, de nem tudjuk meg pontosan (talán ő sem tudhatta), hogy valóban erre a dallamra énekelték-e:[25]

22 *Revue de philologie orientale et d'histoire des peuples* 5–7 (1955): 296.

23 *Rahta* – szügyelő, a lószerszám része, mely a ló nyaka alatt, a szügyét keresztezi.

24 Stanko Vraz, *Narodne pěsni ilirske, koje se pěvaju po štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske* (Zagreb: 1839), 83, https://archive.org/details/narodnepsniilir00vrazgoog/page/n113, hozzáférés: 2018. 12. 10.

25 Franjo S. Kuhač, *Južno-slovjenske narodne popijevke*: *Chansons nationales des Slaves du Sud* (Zabreb: 1881), 242–243, https://archive.org/details/junoslovjensken00kuhagoog/page/n247, hozzáférés: 2018. 12. 10.

1472. Varadinski ban.

Allegretto ♩ = 92. Iz Slavonije. (*Stara popievka.*)

Vino pije Dulci-Petar
Varadinski Ban,
Popio je tri sto dukat',
Sve za jedan dan,
I k otomu šarca konja,
I zlat buzdovan.
Njega kara kralj Matija,
Zemlje gospodar:
„Što učini Dulci-Petar
Varadinski Ban?
Zašto popi tri sto dukat
Sve za jedan dan,

* Sravni napjev s pjesmami: „Čuješ Doro dobro moje", „Dunave tiha vodo hladna", „Krčmarica lepa ti si" i „Pod onom gorom zelenom".

I k otomu šarca konja,
I zlat buzdovan?"
Al' govori Dulci Petar,
Varadinski Ban:
„„Ne čudi se kralj Matija,
Zemlje gospodar,
Zašto popih tri sto dukat'
Sve za jedan dan,
I k otomu šarca konja
I zlat buzdovan:
Da si pio rujno vino
Koje sam i ja,
I ljubio krčmaricu
Koju sam i ja,
Popio bi zlatnu Peštu
I Budima pol,
I k otomu grad Biograd
I cil Varadin,

(*L. Ilić „Slavonski običaji" pag. 272. štamp. god. 1846. u Zagrebu.*)

Inačica.

Vino pije Dojčin Petar
Varadinski ban,
Popio je sto dukata
Sve za jedan dan.
I još k tomu vrana konja,
Zlatan buzdovan.
Karao ga kralj Matijaš
Zemlje gospodar:
„Bog t' ubio Dojčin Petre
Varadinski ban;
Što s' popio sto dukata
Jošte k tomu vrana konja,
Zlatan buzdovan?"
Al' besjedi Dojčin Petar
Varadinski ban:
„„Ne karaj me kralj Matijaš
Zemlje gospodar!
Da ti pijeć rujno vino
Što no pijem ja,
Popio bi ravnu Peštu
I sav Budim grad.""

(*Iz Deželićeve pjesmarice.*)

1473. Varadinski ban.

Allegro moderato ♩ = 108. Iz Bisaga. *(Stara pjesma.)*

Zišla nam je vinska rozgva
Lepa j' zelena,
Na njoj zrasla holba vina
Lepo j' crvena.

Nju mi toči krčmarica,
Lepa Katica,
Pije vino ljuti Peter
Varadinski ban.

Njega kara kralj Mateja
Zemlje gospodar,
„Ne karaj me kralj Mateja
Zemlje gospodar.

Da ti piješ ovo vince,
Koje pijem ja,
Ti bi zapil celu Peštu
I pol Budima.

Zapil bi ti jošće k tomu
Vranca konja tvog,
Zlatom vuzdom vuzdovana
Srebrom podkovan.

(Iz moje sbirke tekstova.)

Inačica.

Iz Medjumurja.

Zrasla mi je vinska rozgva,
Lepa zelena.
Na njoj zraslo sladko vince,
Lepo čerleno.
Njega toči krčmarica,
Lepa Katica.
Njega pije Tucipeter,

Varadinski ban.
Njega kara kral Matiaš,
Zemle gospodar.
Ne karaj me, kral Matiaš,
Zemle gospodar!
Da bi videl krčmaricu,
Lepu Katicu,

Ti bi zapil Pešta grada,
I pol Budima,
Ti bi zapil vrana konja,
Srebrom kovana.
I to nebi bilo dosta
Se na jedàn dan.

(Iz Kukuljevićeve sbirke.)

Inačica.

Iz Štajerske (?).

Rase, rase vinska rozga —
Rozga zelena.
Na njoj rase slatko vince,
Vince rumeno.
Njega toči krčmarica —
Mlada Katica,
Njega pije Lucipeter,

Varadinski ban:
„Vzemida me, krčmarica,
Mlada Katica,
Ja ti dam tri sto dukati,
Vranj-konjiča dva;
Z zlatom su ti obvúzdana,
Z srebrom obkovana."

„Nečem tebe, Lucipeter —
Varadinski ban!
Mej si ti tristo dukati,
Vranj-konjiča dva.
Ja bóm takšenega si vzela,
Ki srdci dragi bó.

(Iz Vrazove sbirke.)

1474. Ista pjesma.

Andante Iz Bačke. (*Udesio K. Stanković*)

Vino pije Dojčin Petar
Varadinski ban,
Popio je trista dukat'
Sve za jedan dan,
I još k tome vrana konja,
Zlatan buzdovan.
Karao ga kralj Matijaš
Zemlji gospodar:

„Bog t' ubio, Dojčin Petre,
Varadinski ban!
Bud ti popi trista dukat'
Sve za jedan dan,
Zašto popi vrana konja
Zlatan buzdovan?"
Al besedi Dojčin Petar
Varadinski ban:

Ne karaj me, kralj Matijaš,
Zemlji gospodar:
„„Da si bio ti u krčmi
Gdje sam bio ja,
I ljubio krčmaricu,
Kojuno sam ja,
Popio bi ravnu Peštu
„„I sav Budim grad.""

(*Iz Vukove sbirke.*)

Inačica.

Iz Hrvatske.

Silna vojska Sriemom podje,
Šajka Dunavom,
U njoj sedi Duci Peter,
Varadinski ban.
Njega kara kralj Matijaš,
Varadinski kral:
Što učini Duci Peter,

Varadinski ban?
Zapio si tri sta zlata
Sve za jedan dan,
I još k tomu vrana konja
Zlatom kovana.
Čut', neviči kralj Matijaš,
Varadinski kral:

Da si pio ono vino,
Koje jesam ja:
Zapio bi trista zlata
Sve za jeden dan,
I još k tomu cielu Peštu
I pol Budima.

(*R. F. Plohl „Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke" I., štamp. g. 1868. u Varaždinu.*)

Rase, rase vinska rozga, rozga zelena;
na njoj rase sladko vince, vince rumeno.
Njega toči kerčmarica, mlada Katica,
njega pije Lucipeter, Varadinski ban:
– Vzemida me, kerčmarica, mlada Katica,
ja ti dam tristo dukati, vranj-konjiča dva;
z zlatom sta ti obviizdana, z srebrom obkovana.
– Nečem tebe, Lucipeter, Varadinski ban!
Mej si ti tristo dukati, vranj-konjiča dva.
Ja bom takšenega si vzela, ki srdci dragi bo.

Szlovénia (Kuhač megjegyzése: „Iz Štajerske?")

Nő, növekszik a szőlőinda, a zöld inda,
rajta nő az édes bor, a sárga bor.
Tölti azt a kocsmárosné, ifjú Katica,
issza azt a Lucipeter, varadini bán:
– Végy magadhoz [‚légy szeretőm'],
kocsmárosné, ifjú Katica,
adok háromszáz dukátot, két holló
lovacskát;
arannyal kantározva, ezüsttel patkolva.
– Nem akarlak, Lucipeter, varadini bán!
Sem a háromszáz dukátot, sem a két fekete
lovacskát,
Én csak olyanhoz megyek, ki a szívemnek
drága.

(saját fordítás)

A csupán néhány változatból álló B csoport B-1 altípusába sorolt (egyetlen) koszovói szöveg tulajdonképpen valamennyi cselekményelemet tartalmazza, viszont nem esik szó benne a király javairól:[26]

Вино пије Дојчин Петар, варадински бан
попио је сто дуката све за један дан,
испод себе врана коња, златан буздован.
Питао га краљ Матијаш, земски господар:
– Зашто Петре, зашто брате, златан буздован?
– Да ти видиш крчмарицу, попио би све,
попио би цело благо, краљевине две!

Koszovó

Issza a bort Dojcsin Petar varadini bán,
száz dukátot elivott egyetlen nap során,
hozzá hollószínű lovat, arany buzogányt.
Kérdi tőle Mátyás király az ország ura:
– Miért, Petre, miért, testvér, arany
buzogányt?
– Ha te látnád kocsmárosnét, mindent
elinnál,
elinnád összes javadat, két országodat
[királyságodat].
(Saját fordítás)

A B-2 altípust két bolgár, egy macedón és egy koszovói szöveg alkotja Mollovnál. Jellemzőjük, hogy a főhős nem egy nap alatt, hanem több napon át, részletekben issza el mindenét, s a királynak adott válaszában a lány szépségének részleteit (fekete szeme, fehér arca, szőke haja stb.) sorolva mindegyikhez a király egy értéktárgyát (Varadin, Zemun, Crna Gora, Várna stb.) rendeli. Itt az egyik macedón változatot adjuk közre:[27]

26 Миодраг Васиљевић, *Југословенски музички фолклор* I. (Београд: Просвета, 1950): № 89. *e*…

27 *Сборник за народни умотворения* 11 (София: 1894), 33. No2. *Пейчин Петър и крал Матея*. D. Apostolov gyűjtése, Kriva Palanka faluból. Sajnos pont ennél a dalnál nem szerepel az adatközlő neve. http://macedonia.kroraina.com/sbnu/sbnu_11.pdf, hozzáférés: 2018. 12. 10.

Вино пие Пейчин Петър, Варадински бан,
изпил си е сто дукати у един дън,
и е изпил злат боздуган за други дън,
и е изпил чифт пищоли за трекьи дън.
Дочул га е крал Матея, земски господар,
повикнал е Пейчин Петър, Варадински бан:
– Защо попи сто дуката у един дън?
Защо попи злат боздуган за други дън?
Защо попи чифт пищоли за трекьи дън?
Отговаря Пейчин Петър, Варадински бан:
– Е тизека, крал Матея, земски господар,
ти да знаиш я що любим, и Босна би дал,
да ву видиш бело лице, и Варна би дал,
да ву бъркнеш у пазуки, кралевство би дал,
да ву легнеш у постеля – и душа би дал!…

Macedónia, Kriva Palanka

Issza a bort Pejcsin Petyr, varadini bán,
elivott ő száz dukátot egyetlen napon,
elitta arany buzogányát is a második napon
és elitta a pár pisztolyát a harmadik napon.
Meghallja ezt Mátyás király, az ország ura,
Kérdezi ő Pejcsin Petyrt, varadini bánt:
Mért ittál el száz dukátot első nap alatt?
Mért az arany buzogányt a második alatt?
Mért a fegyvertartódat a harmadik alatt?
Ráfelel a Pejcsin Petyr, varadini bán:
Ne veszekedj, Mátyás király, országnak ura,
ha ismernéd, kit én szeretek, Boszniát is
odaadnád,
megláthatnád fehér arcát, Várnát is
odaadnád,
szoknyája alá nyúlhatnál, országod adnád,
ha ágyába fekhetnél – a lelkedet is
odaadnád!

(Saját fordítás)

A Mollov által számba vett variánsok közül hiányoznak a magyarországi délszláv nemzetiségek körében gyűjtött dalok, valamint egyébként is további változatokkal egészíthető ki ez az anyag. Úgy gondoltam, hogy a további összehasonlító kutatás hasznára lehet, ha kiegészítve Mollov adatbázisát egy teljesebb listát készítek a változatokból, feltüntetve azok lelőhelyeit, illetve néhány jellemzőjét (lásd TÁBLÁZAT). Az *Erlangeni kézirat*-beli és a Karadžić-féle változatot Mollov nyomán „prototípusnak" tekintve, ezekhez viszonyítva adom meg az adott változat legjellemzőbb vonásait, eltéréseit. E lista minden bizonnyal még tovább bővíthető az adattárakban lappangó, publikálatlan szövegekkel, azonban ezek felkutatására jómagam alapvetően más szakterületen tevékenykedő kutatóként nem vállalkozhattam. Terjedelmi okokból az általam megismert összes változat teljes szövegét sem áll módomban itt közreadni (ezek a pontos lelőhelyükkel együtt megtalálhatók Mollov tanulmányában),[28] viszont mindenképpen szükségesnek érzem, hogy legalább a Magyarországon gyűjtött dalokat teljes terjedelmükben közöljem.

28 Моллов, *Вино пие…*

A Dóczy Péter és Mátyás király párbeszédét megörökítő dal változatainak táblázata

Közlés helye, éve	gyűjtés helye		Dóczy Péter		Mátyás király	szöveghiány, szövegbetoldás, eltérés a Karadžić-féle változathoz képest	Mollov típus
	ország	régió, település	neve vagy helyettese	titulusa			
Erlangenski rukopis: № 178. 1720 körül	Szerbia		Tuci Petar	varadinski ban	Kralj Matijas		**A-1**
Karadžić 1841: № 633.	Szerbia	Bácska	Dojčin Petar	varadinski ban	Kralj Matijas	300 dukát	**A-1**
Vujicsics 1978: 182	Magyarországi szerb	„Bácska, 1850 körül" (?)	Dojčin Petar	varadinski ban	kralj Matija	100 dukát	**A-1**
Mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum, hangzóanyag	Magyarországi	Hercegszántó (Bács-Kiskun megye)	Dojčin Petar,	varadinski ban	kralj Matija	100 dukát, teljes, két szólam	**A-1**
Frankovic 1995: 153. №139	Magyarországi sokac?	Hercegszántó (Bács-Kiskun megye)	Dojčin Petar,	varadinski ban	kralj Matija	100 dukát, teljes	**A-1**
Mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum, hangzóanyag	Magyarországi szerb	Medina (Tolna megye)	Dojčin Peter	Varadinski ban	kralj Matijaš	100 dukát, teljes	
Grin 1984: 685–687	Magyarországi szerb	Deszk (Csongrád megye)	Dojčin Petar,	varadinski ban	kralj Matija	100 dukát, teljes	

Közlés helye, éve	gyűjtés helye		Dóczy Péter		Mátyás király	szöveghiány, szövegbetoldás, eltérés a Karadžić-féle változathoz képest	Mollov típus
	ország	régió, település	neve vagy helyettese	titulusa			
Fehér Z.-Fehér A. 1993. № 23.	Magyarországi „rác”	Bátya (Bács-Kiskun megye)	Dunci Petar	Baradinski ban	kralj Mateja	töredékes, hiányos, pénz nem szerepel	**A-1**
Vujicsics 1978: 84–85.	Magyarországi horvát	Horvátlövő (Vas megye)	Dunci Peter	varaždinski ban	kralj Matijaz	300 arany, hatsoros, a király megszólalása hiányzik	**A-1**
Kuba 1984:1906–1910[29]	Bosznia-Hercegovina	Stolac	Dojčin Petro	varadinski ban	nincs	csak három soros	**A-1**
Ilić-Oriovčanin 1846: 272[30] (Kuhač 1881: 241. №1472a.)	Horvátország	Szlavónia	Dulci Petar	varadinski ban	kralj Mateja		**A-1**
Bošković-Stulli 2006: № 5[31]	Horvátország	Istria, Peroj adatközlő: csernagorai	Dojčin Petar	varaždinski ban	kralj Matija	középrész hiányzik	**A-1**
Крстановић 2000, № 82[32]	Horvátország	Bukovina, É-Ny Dalmácia, Cemernica	Dojčin Petar	varaždinski ban	kralj Matija	középrész hiányzik	**A-1**

29 Ludvík Kuba, *Narodne pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.* 2 izd. (Sarajevo: Pripremio Cvjetko Rihtman, 1984).

30 Luka Ilić-Oriovčanin, *Slavonski običaji* (Zagreb, 1846).

31 Maja Bošković-Stulli, *Priče, pjesme, običaji iz Peroja - sela crnogorskih doseljenika u Istri,* Biblioteka Istraživanja, 9 (Osijek: Prir. Maja Bošković-Stulli, 2006), http://bib.irb.hr/datoteka/339764.stulli.Folklorna_graa_tekst_autora.doc

32 Здравко Крстановић, Златна пјена од мора. Народне пјесме Срба у Хрватској (Лирске пјесме, басне, набрајалице, баладе) (Пројекат Растко, 2000), http://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/zlatna_pjena_c.html

Közlés helye, éve	gyűjtés helye		Dóczy Péter		Mátyás király	szöveghiány, szövegbetoldás, eltérés a Karadžić-féle változathoz képest	Mollov típus
	ország	régió, település	neve vagy helyettese	titulusa			
Kuhač 1881: 242-243. № 1473a.	Horvátország	Szlavónia, Bisag	ljuti Peter	varadinski ban	kralj Mateja	Kezdés: szőlő és bor, „krčmarica Katica” középrész hiányzik	**A-1**
Kukuljevic 1847: 227.[33] (Kuhač 1881: 243. № 1473b.)	Horvátország	Muraköz	Tucipeter	varadinski ban	kral Matiaš	Kezdés: szőlő és bor, „krčmarica Katica” középrész hiányzik	**A-1**
Žganec 1924: 81. 120[34]	Horvátország	Muraköz	Dunči Peter	varadinski ban	kralj Matijaš	Kezdés: szőlő és bor, a nő: „kelnarica mlada snešica”	**A-1**
Žganec 1952: 281. 504a. sz., párhuzamos változatok: 342, 363a, 363b, 504b.	Horvátország	Zagorje	Dojči Peter	varadinski ban	kralj Matijaš	Kezdés: szőlő és bor, a nő: „krčmarica Marica”	**A-1**
Plohl 1868.[35] (Kuhač 1881: 244. № 1474-2)	Horvátország		Duci Peter	varadinski ban	kralj Matijaš	Kezdés: hadihajó a Dunán az ivás az elején hiányzik	**A-1**
Deželić: Pjesmarica 1865: 209, № 128 (Kuhač 1881: 242. № 1472b)	Horvátország	Szlavónia	Dojčin Petar	varadinski ban	kralj Matijaš	nőt nem említ csak bort	**A-1**

33 Razlicita dela Ivana Kukuljevica Sakcinskoga. Kn. IV. Pesme (S dodatkom narodnih pesamah puka harvatskoga). (Zagreb, 1847).
34 Vinko Žganec, Hrvatske pučke popijevke iz *Međimurja: svjetovne i crkvene* I. (Zagreb: JAZU, 1924).
35 Rikardo Plohl-Herdvigov, *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke*. I. (Varaždin, 1868).

Közlés helye, éve	gyűjtés helye		Dóczy Péter		Mátyás király	szöveghiány, szövegbetoldás, eltérés a Karadžić-féle változathoz képest	Mollov típus
	ország	régió, település	neve vagy helyettese	titulusa			
Štrekelj 1898, s. 771, № 915[36]	Szlovénia	Kostel	Lucipeter	varaždinski ban	nincs	Kezdés: szőlő és bor, fiatal Katicát csábítja a vagyonával, aki elutasítja	**A-2**
Vraz 1839: 83. (Kuhač 1881: 243. № 1473c)	Szlovénia	Kostel	Lucipeter	varadinski ban	nincs	Kezdés: szőlő és bor, fiatal Katicát csábítja a vagyonával,	**A-2**
http://www.gacko.net/asim_peco_2.htm	Bosznia-Hercegovina	Bahori, Gacko	mlad Mujaga,	Biogradlija vagy Bosne zulumćar	Jusuf-paša		**A-3**
Kuba 1894: 1906–1910	Bosznia-Hercegovina	Stolac	mlad Mehemed	Biogradlija	nincs	kezdés: csak a borivás, többi hiányzik nő helyett: „ono zlato”	**A-3**
Orahovac 1968: 405[37]	Bosznia-Hercegovina	-	mlad Alija	mlad Budimlija	Hasan-paša, gradski valija/ moćni valija	nő helyett: „ono zlato”	**A-3**

36 Karl Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi. Iz tiskanih in pisanih virov*. T. 1. (Ljubljana: Slovenska matica, 1898).

37 Sait Orahovac, Biserna ogrlica: *izabrane starobosanske muslimanske, srpske i hrvatske*. (Banjaluka: Novi Glas. 1990).

Közlés helye, éve	gyűjtés helye		Dóczy Péter		Mátyás király	szöveghiány, szövegbetoldás, eltérés a Karadžić-féle változathoz képest	Mollov típus
	ország	régió, település	neve vagy helyettese	titulusa			
Gunić 2003: 46[38]	Bosznia-Hercegovina	-	mlad Mustaj-beg	Dukatarević	Salih-paša, Bosne gospodar	elején nem derül ki, mennyit ivott el sört iszik a hős hiányos szöveg lány: ono zlato, az arcát szeretné látni	**A-3**
Gunić 2003: 47	Bosznia-Hercegovina	-	mlaď Alija	mlaď Sarajlija	Osman-paša, Bosni zulumčar	csak a párbeszéd eleje van meg hiányos, befejezetlen	**A-3**
Đurđev, 5–7, 1955: 296	Bosznia-Hercegovina	-	mlad Mustaj-beg	Dukatarević	Salih-paša, Bosne gospodar	komplett, lány: ono zlato, az arcát szeretné látni	**A-3**
Pasarić 1923: 172[39]	Horvátország	-	mlad Mujaga	Biogradlija	Selim-paša	eleje hiányos, sört iszik, a lány ono zlato, vége is hiányzik	**A-3**

38 Vehid Gunić, Sevdalinke, T. 2. (Tešanj: Planjax, 2003).
39 Josip Pasarić, *Hrvatska narodna šala. Svezak prvi.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1923).

Közlés helye, éve	gyűjtés helye		Dóczy Péter		Mátyás király	szöveghiány, szövegbetoldás, eltérés a Karadžić-féle változathoz képest	Mollov típus
	ország	régió, település	neve vagy helyettese	titulusa			
Васиљевић 1950: № 89	Koszovó	-	Dojčin Petar	varadinski ban	kralj Matijaš	tömörített, de az összes elemet tartalmazza, kivéve Budavárát	**B-1**
Чолаков, № 92[40]	Bulgária	Szófia	Petre Bane	ot Budimgrada	kral Mateja zemski gospodar	Péter bán napról napra issza el javait, majd részletenként ecseteli a lány szépségét, hozzátéve, mit adna ezért a király, aki végül a jóváhagyja a dolgot, sőt, tetszik neki	**B-2**
Ястребов 1886, с. 388-38	Koszovó	Ipek járás, Peč, Metokhia	Dojčin Petar	varadinski ban	kralj Mateja zemski gospodar	Az eleje A-1 szerint, végén a lány szépségeinek és az érte adható javak felsorolása	**B-2**
Сборник за народни… 11 (1894): 33, № 2 -	Makedónia	Kriva Palanka	Pejčin Petr	varadinski ban	kralj Mateja zemski gospodar	Az eleje A-1 szerint, végén a lány szépségeinek és az érte adható javak felsorolása	**B-2**

40 Васил Чолаков, Български народен сборник (Болград, 1872).

Közlés helye, éve	gyűjtés helye		Dóczy Péter		Mátyás király	szöveghiány, szövegbetoldás, eltérés a Karadžić-féle változathoz képest	Mollov típus
	ország	régió, település	neve vagy helyettese	titulusa			
Шапкарев 2/1969, № 337[41]	Makedónia	Ohrid	Peter ban	ot Varadin grad	kralj Mateja zemski gospodar	Az eleje A-1 szerint, végén a lány szépségeinek és az érte adható javak felsorolása	**B-2**

41 Кузман Шапкарев, Сборник от български народни умотворения. Част Първа Отд. III, Кн. III. (София, 1891), https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_1/337.htm

Magyarországi délszláv gyűjtések

A magyarországi délszlávok népdalainak „alapgyűjteménye" Vujicsics Tihamér 1978-ban megjelent kötete. Emellett számos regionális kiadvány készült, majd 1995-ben Frankovics György szerkesztésében megjelent egy balladagyűjtemény. Az 1970–1980-as években a nemzetiségi bázismúzeum által szervezett néprajzi gyűjtőtáborok programjában is szerepelt a kazettás magnetofonnal történő népdalgyűjtés, ahol néprajzosok és amatőr gyűjtők is készítettek felvételeket, melyeket a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum őriz. Ezeket áttekintve a dalnak összesen hat változatát sikerült fellelni (lehet, hogy lappang még néhány lejegyzés vagy felvétel valahol), melyek közül a bevezetőben említett, és a lemezünkre választott változat Vujicsics gyűjteményéből való.[42]

Vujicsics a dalhoz fűzött kommentárjában megjegyzi, hogy a dalt a szerb nemzeti zeneszerzés alapító mestere, Kornelije Stanković lejegyzéséből („zapis melodije") vette át (aki egyébként Budán született és élt haláláig). Bár tudjuk, hogy Stanković maga is gyűjtött népdalt 1861 és 1863 között Szerbia több pontján (például Szabácson, Loznicán, Kragujevácon),[43] nem lehetünk benne biztosak, hogy Vujicsics nem a zongorakísérettel ellátott és az egyik *Српске народне песме* (Szerb népdalok) füzetben közreadott változatra[44] gondolt-e, amikor lejegyzést *(zapis)* említ. Már csak azért is gondolhatunk erre, mivel Stanković zongorakíséretes kottáját F. Kuhač is közli négykötetes horvát népdalgyűjteményében (a tréfás dalok között), feltüntetve a szerző nevét. Vujicsics mindösszesze annyit változtatott e lejegyzésen, hogy a műnek csak az énekszólamát vette be gyűjteményébe. Kuhač a Dóczy Péterről és Mátyás királyról szóló dalnak egyébként összesen három dallamváltozatát és nyolc szövegváltozatát közölte.[45] Az 1474. számú Stanković-féle dallamhoz Karadžić szövegét illesztette, a kotta előtt pedig a szerzőre való utalás mellett az áll, hogy „Bácskából" („Iz Bačke").

Perić, aki a Stanković által feldolgozott szerb népdalok szövegét elemezte, megállapította, hogy a *Szerb népdalok* több kiadásában megjelent, mintegy 80 dalműből 25-nek a szövege műköltői eredetű (20 szöveg ismert, 5 pedig ismeretlen költő alkotása), a „valódi" népköltés, melyek jelentős része már Karadžićnál

42 Vujicsics, *Muzičke tradicije…,* 182.

43 Роксанда Пејовић, „Корнелије Станковић као записивач народних мелодија, композитор и извођач", in *Корнелије Станковић и његово доба*, уред Димитрије Стефановић, 171–179 (Београд: Српска академија наука и уметности, 1985).

44 A dal 23. sz. alatt, *Вино пие Дойчинь Петаръ варадински бань* címmel szerepel a Bécsben, 1858-ban megjelent *Српске народне песме* című, 24 zongorakísérettel ellátott szerb népdalt tartalmazó kottás füzetben. Lásd Ђорђе Перић, „Библиографија Корнелија Станковића", in *Корнелије Станковић…,* 289–326, 296.

45 Kuhač, *Južno-slovjenske…*, 241–244, 1472–1474. sz. példák és a hozzájuk tartozó szövegváltozatok. Vö. ebben a tanulmányban a 21–23. lapon.

is szerepel. Perić ezek között említi Stanković *Vino pije Dojčin Petar* című népdalfeldolgozását is, amely a már idéztünk a Karadžić-gyűjteményből. Mindezek alapján hajlok arra, hogy Stanković valójában tőle vette át a dalt, amelyet talán egyébként is ismerhetett, és ebből vagy a színpadi előadásra szánt eredeti szöveg korrekciójából adódhatnak az apró eltérések. Abban sem lehetünk biztosak, hogy a zeneszerző az eredeti dallamon módosított-e, s ha igen, vajon mit. A dalt Madarász László Vujicsics kötetének ismertetésében magyar fordításban közölte, hozzáfűzve – a talán Vujicsicstől származó kiegészítést, aki viszont Kuhačnál látta (?) –, hogy a lejegyzés 1850 körül, Bácskában született.[46] A Vujicsics által közölt szöveg viszont nem teljesen egyezik Karadžić szövegével – legnagyobb különbség, hogy ott 300, Vujicsicsnál 100 dukát szerepel. Tehát elképzelhető, hogy Vujicsics Tihamér mégiscsak maga is talált egy változatot, amely a Stanković-féle dallamra énekelhető (?).[47]

Vino pije Dojčin Petar, varadinski ban
Popio je sto dukata sve za jedan dan.

Issza a bort Dóczy Péter, a váradi bán,
Száz dukátot elivott egy álló nap során.

Još ka tome vrana konja, zlatan buzdovan.
Karao ga kralj Matija, zemlje gospodar:

Hozzá még a Holló lovat, arany buzogányt.
Korholja őt ország ura, Mátyás, a király:

46 Madarász László, „Vujicsics Tihamér: Muzicke tradicije juznih slovena u Madarskoj", *Életünk* 17 (1979): 412–415, 414.

47 A lemezünk felvétele során Csörsz Rumen István a Vujicsics közölte dallamra Kiss Károly műfordítását énekelte: Kiss Károly, *A koszovói lányka* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1957), 183.

„Bog ť ubio, Dojčin Petar, varadinski ban!
Kud ti popi sto dukata sve za jedan dan,

Zašvrana konja, zlatan buzdovan?"
Al' besedi Dojčin Petar, varadinski ban:

„Ne karalj me, kralj Matija, zemlje gospodar,
Da si bio ti u krčmi gde sam bio ja!

I ljubio krčmaricu koju no sam ja,
Popio bi ravnu Peštu i sav Budim grad!"

Vujicsics 1978: 182.

„Megvert isten Dóczy Péter, te váradi bán,
Hogy eliszol száz dukátot egy nap folyamán,

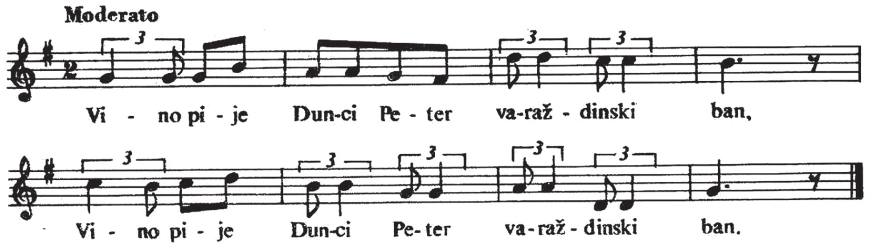
Hozzá még a Holló lovat, arany buzogányt."
De feleli Dóczy Péter, a váradi bán:

„Ne korholj te, ország ura, óh Mátyás király,
Lettél volna a kocsmában, ahol valék én,

S szeretnéd a kocsmárosnét, kit szeretek én,
Elittad vón egész Pestet s Budavárát még."

„Bácska, 1850 körül" Madarász László fordítása

Vujicsics 1978-ban megjelent kötete egy 1953-ban, Horvátlövőn gyűjtött horvát változatot is közöl, melyet a szerbhez hasonlóan kétsoros szerkezetű, de jóval egyszerűbb dallammal és szöveggel, a sorokat megismételve énekeltek. Hamori Josip, a 66 éves adatközlő mindössze hat sorban foglalja össze a történetet. A horvátlövői változatban továbbá Dóczy Pétert *Dunci Peter* varasdi bánként emlegetik.[48]

Vino pije Dunci Peter varaždinski ban,
On je zapil tristuo zlati i zlat bozogan.
Nega j' karal kralj Matijaz zemlje gospodin.
Ne karalj me kralj Matijaz zemlje gospodin,
Da b' ti videl kerčmaricu pinjez bi joj dal,
Da b' ti dala sice pipat se tvoje b' joj dal.

Horvátlövő (Vas megye)
Vujicsics 1978: 84–85.

Issza a bort Dóczy Péter, a varazsdi bán,
Itta háromszáz aranyát és a buzogányt.
Korholta őt ország ura, Mátyás, a király.
„Ne szidj engem, ország ura, óh, Mátyás király.
Látnád csak a kocsmárosnét s jól megfizetnéd,
Odaadná mindenét és ölelgethetnéd."

Madarász László fordítása[49]

48 Vujicsics, *Muzičke tradicije…*, 84–85. A „Dunci Peter" alak, illetve a főhős városaként Varadin helyett a horvátországi Varasd megnevezése a horvát változatokra jellemző.
49 Madarász, „Vujicsics…", 414.

Fehér Zoltán 1970-ben a bátyai szállásokon Harangozó István útkaparótól gyűjtötte az alábbi változatot.[50] A szöveg egyes szavait (pl. *šarca konja*) már sem ő, sem más bátyai emberek nem értették. Fehér szerint így lett Dojcsin Petárból, illetve Dóczy Péterből Harangozó István előadásában *Dunci Petár*, amelyet a gyűjtő magyaros jellegűnek tart. Mivel a *Dunci Peter/Petár* alak számos más (főleg horvát) változatban is felbukkan, e megállapítás mindenképpen korrekcióra szorul. Fehér a bátyai rác nyelv sajátosságával magyarázza, hogy Várad melléknévi alakja *Bardinski*re változik. Emellett „Harangozó István azt sem tudta, mi fán terem a báni méltóság, s ezért az értelmetlenség árán is a szöveg »bán« szavát a magyar »bál«-lal helyettesítette. A lejegyzéskor ezt magam javítottam ki" – írja a gyűjtő,[51] aki a délszláv történeti énekekre jellemző izometrikus, tíz szótagos, úgynevezett „betyárac" ritmustól való eltérés (heteroritmikus 8+5 szótagos sorok), illetve a más bátyai lírai dalhoz is társítható dallam, valamint a honfoglalás koráig visszavezethető történeti adatok alapján feltételezi, hogy a balladát a török után ide költöző bosnyák betelepülők Boszniából hozták magukkal. Itt megint csak meg kell jegyeznünk, hogy a legkorábbi szerb és a további, nagyon különböző helyekről gyűjtött változatok túlnyomó többsége 8+5 szótagos szerkezetű, tehát nem biztos, hogy emögött éppen a bosnyák betelepülők kulturális hatását kell feltételeznünk.

28

50 Fehér Zoltán és Fehér Anikó, *Bátya népzenéje,* A kecskeméti Katona József Múzeum közleményei (Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1993), 28. sz.

51 Fehér Zoltán, „Mátyás király és Dóczy Péter vitája (Egy magyar történeti vonatkozású délszláv ballada Bátyán)", *Honismeret* 37, 2. sz. (2009): 32–35, 34.

Pije vina Dunci Petar, Baradinski ban. Karo gaje kralj Mateja, Zemlje gospodar.	Issza a bort Dunci Péter, Baradinszki bál [Nem érti. Fordítani nem tudja] Intette őt Mátyás király, A földnek ura.
Zašto karaš, kralj Mateja, Zemlje gospodar? Niš vidijo kočmaricu, Al kako sam ja.	Miért intesz, Mátyás király, A földnek ura? Nem láttad [azt] a kocsmárosnét, Akit én.
Popio bi celu Peštu, I pol Budima. Još ko tomu šarcakonja, sve za jedan dan.	Meginnám az egész Pestet És a fél Budát És még ehhez sárga [?] lovat Kettőt egy nap alatt.
Bátya (Bács-Kiskun megye) Énekelte: Harangozó István (szül. 1924) Fehér Z.–Fehér A. 1993., 23. sz.	Az adatközlő fordítása

Itt kell megemlítenünk azt a mesekezdő szöveget, amely 1909-ben, a *Magyar Nyelvőr* című folyóirat *Népnyelvi Hagyományok* rovatában jelent meg. A Haraszti Gyula által, a vajdasági Nagybecskereken, 1874-ben lejegyzett halandzsaszerű mondókából a Dóczi Péter és Mátyás király párbeszédét tartalmazó szerb/horvát nyelvű dal sejlik elő, legalábbis erre következtethetünk a sorszerkezetből, a szótagszámból, illetve az olyan szövegfoszlányokból mint *Dunci Péter, Verdikulum vár* ('Dóczi Péter, varadini bán'), *moj goszpodár*, *Nagy Mátyás*. Az idegen nyelven hallott dal magyar parafrázisának tekinthetjük e mondókát, amelyet az öreg koldus, aki a gyűjtő sürgetésére, hogy mondjon már egy mesét, így szólt: „Várjon, hagy mondjam el elébb az évángyéliumát!", majd a következő szöveget mondta a mese elé bevezetésnek:

Dióbélen Dunci Péter
Verdikulum vár,
Déca Gyurka, Belce koma,
Illa boza vár;
Molca király, kis Ferenc,
Pála moj goszpodár;
Ás, más, kalamás,
Arkangyélum kotkodács,
Mos madzagol Nagy Mátyás
Letye, fitye, féketü,
Vajjon mi lesz még ebbű?
Ebbü lehet még kettő.
Szintabélis, holpita,
Most indul egy mese.[52]

52 *Magyar Nyelvőr* 38, 1. sz. (1909): 46.

Az 1980-as években néprajzi gyűjtők is rögzítettek néhány változatot a magyarországi délszláv nemzetiségek körében, például Hercegszántón és Medinán, a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum mint nemzetiségi bázismúzeum által szervezett néprajzi gyűjtőtáborok egyikének alkalmával. A múzeumban őrzött, kazettás magnetofonnal rögzített hangzóanyagok között Végh Andor találta az alábbi két felvételt. Sajnos a gyűjtők neve és a felvételek pontos időpontjai nem ismertek.

A dal két szólamban előadott hercegszántói változatát Marija Balatinac és Jelenka Desecar énekelte az ismeretlen gyűjtő mikrofonjába. A történeti adatok ismeretében is nehéz eldönteni, hogy a Hercegszántón rögzített, tipikusan szerb dallam vajon szerb hatásra terjedt el itt, vagy esetleg egy általános bácskai/Duna-menti vándormelódiával van dolgunk.

Tudjuk, hogy Hercegszántó az 1600-as évekbeli betelepüléstől kezdve több mint két évszázadon át megtartotta sokác-horvát jellegét. A XIX. század végén a katolikus egyház magyarosító szándékának ellenállva – a Kalocsai Érsekség engedélyével – a helyi plébános önkényesen megváltoztatta az addigi 2/3-os sokác-horvát nyelvű miserendi többséget, mire a helyi sokácok felhagytak a templom és a misék látogatásával, s eltervezték teljes közösségük Horvátország (Szlavónia) területére költözését. Miután ez meghiúsult, a katolikus sokácok jelentős része áttért a szerb ortodox hitre. Később e konvertiták nagyobb része visszatért katolikus hitére, de az áttértek mintegy negyede az ortodoxiában maradt, s lassanként szerb közösséggé vált, melyhez erősen hozzájárult a távolabbi vidékekről (Szeged környékéről, Tolna megyéből, illetve a Csepel-sziget szerbek lakta településeiről) származó szerb családokkal való házasodás is.

Vino pije Dojčin Petar, varadinski ban; Popijo je sto dukatah sve za jedan dan.	Issza a bort Dojcsin Petar, varadini bán; Száz dukátot elivott egyetlen nap során.
I još uz to vrana konja, zlatan buzdovan, Karao ga kralj Matija, zemlje gospodar:	Hozzá hollószínű lovat, arany buzogányt. Korholja őt Mátyás király, országnak ura:
Što s' popio Dojčin Petre, Varadinski ban, Što s' popio sto dukata sve za jedan dan.	Mért ittál te, Dojcsin Petre, te váradi bán, Mért ittál el száz dukátot egyetlen napon?
Ne karaj mi, kralj Matija, zemlje gospodar, Da ti piješ rujno vino, što ga pijem ja. Da ti piješ rujno vino, što ga pijem ja.	Ne szidj engem, Mátyás király, országnak ura, Ittál volna vörösborból, amit ittam én, Ittál volna vörösborból, amit ittam én,
I da jašiš vrana konja što jašim ja I da ljubis krčmaricu koju ljubim ja,	Megülnéd te azt a lovat, kit megülök én, S csókolnád a kocsmárosnét, kit csókolok én,

Popio bi ravnu Peštu i sav Budim grad!
Popio bi ravnu Peštu i sav Budim grad!

Elittad vón' egész Pestet s Buda váradat.
Elittad vón' egész Pestet s Buda váradat."

Hercegszántó (Bács-Kiskun megye)
énekelte: Marija Balatinac és Jelenka_Desecar
Mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum,
hangzóanyag

(Saját fordítás az előzőek nyomán)

Frankovics György 1995-ben (sajnos dallamlejegyzés nélkül) kiadott délszláv balladakötetében is közölt egy hercegszántói változatot,[53] melynek szövege nagyrészt megegyezik az 1980-as években magnóra rögzített változattal, annál azonban rövidebb, egyes elemei kimaradnak. Frankovics a szövegsorokat az előző szöveghez képest megfelezte. Itt célszerűbbnek tűnt a hosszúsoros szerkezetet használni (a sorközt „/" jelzi). A kiadvány mutatójából sajnos hiányzik a gyűjtő neve és a gyűjtés időpontja.

Vino pije Dojčin Petar, / Varadinski ban.
Popijo je sto dukata / Sve za jedan dan.
I nuz to još vrana konja, / Zlaćan buzdovan.
Karao ga kralj Matija, / Zemlji gospodar:
„Što s' popijo sto dukata / Sve za jedan dan?!"
„Ne karaj me, kralj Matija, / Zemlji gospodar!
Da ti piješ rujno vino, / Kô što pijem ja,
I da ljubiš mlade cure, / Kô što ljubim ja,
Popijo bi ravnu Peštu / I svaj Budim grad,
Sve za jedan dan!"

Issza a bort Dojcsin Petar , / Varadini bán;
Száz dukátot elivott / Egyetlen nap során.
Hozzá hollószínű lovat, / Arany buzogányt.
Korholja őt Mátyás király, / Országnak ura,
„Mért ittál el száz dukátot / Egyetlen napon?!"
„Ne szidj engem, Mátyás király, / Országnak ura!
Ittad volna a vörösbort, / Amit ittam én
Csókolnád te azt a lánykát, / Kit csókolok én,
Elittad vón' egész Pestet / s Buda váradat,
Egyetlen napon!"

Hercegszántó (Bács-Kiskun megye)
énekelte: Velin Matija (szül. 1894)
Frankovic 1995: 153. (139. sz.)

(Saját fordítás az előzőek nyomán)

A mohácsi múzeumban talált medinai változatról sajnos az adatközlő nevén kívül semmit sem tudunk. A dallam nem hasonlít egyik ismert gyűjtés során lejegyzetthez sem. Az énekes minden sort megismétel, másodjára a sor közepét egy „ej" betoldással bővíti (az első versszaknál a sor elején is van „ej" szócska).

53 *Dulicima raku iskopase (Balade i romance),* ured. Duro Franković [szerk. Frankovics György], Etnografija hrvata u Madarskoj 2 [A magyarországi horvátok néprajza 2] (Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 1995), 153, 139. sz.

Vino pije Dojčin Petar, varadinski ban; Ej, vino pije Dojčin Petar, ej, varadinski ban;	Bort iszik Dojcsin Petar, varadini bán; Ej, bort iszik Dojcsin Petar, ej, varadini bán;
Popijo je sto dukatah sve za jedan dan. Popijo je sto dukatah, ej, sve za jedan dan.	Száz dukátot elivott egyetlen nap során. Száz dukátot elivott, ej, egyetlen nap során.
I još uz to vrana konja, zlatan buzdovan, I još uz to vrana konja, ej, zlatan buzdovan,	Hozzá hollószínű lovat, arany buzogányt, Hozzá hollószínű lovat, ej, arany buzogányt,
Karao ga kralj Matiaš, zemlje gospodar: Karao ga kralj Matiaš, ej, zemlje gospodar:	Korholja őt Mátyás király, országnak ura, Korholja őt Mátyás király, ej, országnak ura:
A što piješ Dojčin Peter, Varadinski ban, A što piješ Dojčin Peter, ej, Varadinski ban,	Mért iszol te, Dojcsin Peter, Varadini bán, Mért iszol te, Dojcsin Peter, ej, Varadini bán,
Što s' popio sto dukata sve za jedan dan. Što s' popio sto dukata ej, sve za jedan dan.	Mért ittál el száz dukátot egyetlen napon. Mért ittál el száz dukátot, ej, egyetlen napon.
I još uz to vrana konja, zlatan buzdovan I još uz to vrana konja, ej, zlatan buzdovan	Hozzá hollószínű lovat, arany buzogányt. Hozzá hollószínű lovat, ej, arany buzogányt?
Ne karaj me, kralj Matijaš, zemlje gospodar, Ne karaj me, kralj Matijaš, zemlje gospodar,	Ne szidj engem, Mátyás király, országnak ura, Ne szidj engem, Mátyás király, ej, országnak ura,
Da ti ljubiš onu curu što no ljubim ja Da ti ljubiš onu curu što no ljubim ja	Csókolnád te azt a leányt, kit csókolok én, Csókolnád te azt a leányt, ej, kit csókolok én,
Popio bi ravnu Peštu i još Budim grad! Popio bi ravnu Peštu i još Budim grad!	Elinnád te egész Pestet, s hozzá Budavárt! Elinnád te egész Pestet, ej, s hozzá Budavárt!
Medina (Tolna megye) Énekes: Karanfila Ivanovic Veric (szül. 1900) Mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum, hangzóanyag	(Saját fordítás az előzőek alapján)

Grin Igor 1969-ben, battonyai terepmunkája során fedezte fel, hogy az itt élő szerbek körében még él a hősepikai hagyomány, bár már nem a hajdani gazdagságában.[54] 1973-ban Battonya mellett Újszentiván, Deszk, Szőreg és Magyarcsanád településeken szinte az utolsó pillanatban magnetofonszalagra tudta rögzíteni az emlékezetből még előhozható szerb népdalkincset a hősénekekkel együtt.[55] Egyik deszki adatközlője az 1896-os születésű Rádity Milán (Lala) – „biztos hallású, jó hangú énekes", akinél korábban nem járt még népdalgyűjtő – főként az epikus, történeti dalok előadójaként volt ismert, de a lírai műfaj dévajabb, inkább férfiszájra kívánkozó alkotásait is szívesen énekelte. 1988-ban

54 Grin Igor, „Délkelet-magyarországi szerb népdalok", *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5, (1978): 181–230.

55 Grin Igor, *Szerb népi énekek* (Debrecen: Ethnica, 2001).

Grin Igor újra felkereste az énekest, s teljes repertoárját magnetofonra rögzítette. Rádity Milán többgenerációs hajóvontató család sarja, maga is hajóvontatóként dolgozott,[56] míg a kommunista hatalomátvétel után kuláklistára nem került, ami miatt Ebesre internálták. 1953–1957 között még mindig nem térhetett haza, ezért Újszegeden lakott. Grin Igor gyűjtésében már földművesként szerepel, mert 1957-től, amikor a kárpótlásként kapott földjével belépett a tsz-be, valóban ez lett a foglalkozása. Unokájától, Rádity Milenkótól tudjuk,[57] hogy nagyapja egyik kedvenc nótája volt a Dojcsin Petarról szóló dal, amit családi körben is gyakran énekelt. A dallamlejegyzés hiányzik. A gyűjtő háromsoros versszakokban adta közre a dalt, amely az eddig megismert változatokhoz képest egy másik dallamot is feltételez: egy versszak tulajdonképpen egy sor második felének megismétlődésével jön létre. (Helytakarékosság miatt a sortörést / jellel jelöltem.) A szöveget a gyűjtő fordításában adom közre.[58]

Vino pije Dojčin Petar, / Varadinski ban, / Varadinski ban,
Popijo je sto dukata / Sve za jedan dan, / Sve za jedan dan.
Još popio vrana konja, / Zlatan buzdovan, / Zlatan buzdovan.
Karao ga kralj Matija, / Zemlje gospodar, / Zemlje gospodar:
– Bog t' ubio Dojčin Petar, / Varadinski ban, / Varadinski ban!
Bud s' popio sto dukata / Sve za jedan dan, / Sve za jedan dan.
Što s' popio vrana konja, / Zlatan buzdovan, / Zlatan buzdovan.
Ne karaj me, kralj Matija, / Zemlje gospodar, / Zemlje gospodar,
Da s' bio ti, di je sam ja.
Da s' ljubio krčmarice / Koje jesam ja, / Koje jesam ja,

Jó bort iszik Dojcsin Petár, / Varadini bán, / Varadini bán,
Elivott ő száz aranyat / Napnak szálltáig, / Napnak szálltáig.
Elitta még holló lovát, / S arany jogarát, / S arany jogarát.
Szidalmazta Mátyás király, / Országnak ura, / Országnak ura:
– Verjen Isten, Dojcsin Petár, / Varadini bán, / Varadini bán!
– Hogy elittad száz aranyad / Estélig, hagyján, / Estélig, hagyján!
De elittad holló méned, / / S arany jogarad, / S arany jogarad!
– Ne szidj engem, Mátyás király, / Országnak ura, / Országnak ura!
– Ha magad is jártál volna, ahol jártam én,
S öleltél vón' kocsmárosnét, / Kit öleltem én, / Kit öleltem én,

56 Berkes Ákos, „Egy hajóvontató emlékeiből (interjú Rádity Milánnal)", *Délmagyarország* 1984. július 7., 8. A deszki szerbek között a 2. világháború előtt 40–45 fuvaros foglalkozott hajóvontatással. Lásd Juhász Antal, „A deszki hajóvontatók", in *Deszk története és néprajza,* szerk. Hegyi András, 783–816 (Szeged–Deszk: Deszk Községi Tanács VB, 1984), 786.

57 Férjem, Szabó Zoltán évtizedek óta a hagyományos szerb bálokon is muzsikál, szerte az országban, így Deszken is. Pécsett a Vizin együttes tagjaként, az 1980-as években ismerte meg Rádity Milenkót, az unokát, akivel azóta is jó barátságban van.

58 Grin Igor, „Deszk szerb népdalhagyományai", in *Deszk története…,* 685–687. Az eredeti szöveg utolsó versszakában egy sorral bővül a szöveg, de a gyűjtő a fordításban ezt két külön versszakra bontja, az „Ahol jártam én" szövegrész megismétlésével.

Popio bi ravnu Peštu, / I sav Budim grad, / I sav Budim grad!	Elittad vón' a sík Pestet, / S Buda városát, / S Buda városát!
Deszk, Rádity Milán földműves, 1896.	Grin Igor fordítása

Magyar fordítások, közlések

A délszláv hősepika, illetve történeti folklórhagyomány iránti tudományos és irodalmi érdeklődés nagy múltra tekint vissza Európa több országában – elsősorban Vuk Karadžić nemzetközi érdeklődést kiváltó népköltési gyűjtései nyomán.[59] Nálunk az első ismert szerb népdalfordítás Kazinczy Ferenc tollából jelent meg: 1789-ben, Goethe német fordításából magyarította a *Hasanaginice* című szerb népballadát. Később ő, Vörösmarty és Kölcsey már nemcsak fordított, hanem a szerb-horvát epikus költészet versformáit is alkalmazta.[60] Székács József *Szerb népdalok és hősregék* címmel, 1836-ban megjelent kötetében – amely Vuk Karadžić gyűjteményéből 123 asszonyéneket és 21 hősi éneket tartalmaz –, a Dojcsin Petárról szóló dal nem szerepel. A következő néhány évtizedben a szerb–magyar kulturális, irodalmi kapcsolatok a megbékélés és a szolidaritás jegyében gazdagodtak.[61] A magyar szépirodalmi és kulturális sajtóban (a fővárosban és Délvidéken is) rendszeressé vált a szerb népköltészeti szemelvények megjelentetése.

A Karadžić-gyűjtemény első kötetében található *Dojcsin Petar és Mátyás király* című dalnak több magyar fordítása is született. Az első magyarra fordítóként többen Kojazi Lajost említik[62] – tévesen! –, aki 1864-ben, a *Fővárosi*

59 Karadžićnak 1814-ben és 1815-ben jelent meg egy-egy kötete, majd a *Szerb népdalok* első kiadása négy kötetben 1823–1833 között. E gyűjtemények több további kiadásban is megjelentek. Én az 1841-ben Bécsben kiadott 1. kötetet használtam. A Karadžić által közreadott antológiáknak később számos tételét más nyelvekre is lefordították (esetenként németből).

60 Vö. pl. Gáldi László, „Szerb-horvát eredetű tízesünk", in *Szomszédság és közösség,* szerk. Vujicsics D. Sztoján, 285–310 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972).

61 Nincs itt mód arra, hogy a korszak irodalmi kapcsolatairól bővebben foglalkozzunk, számos kiváló munka foglalkozik ezzel, lásd például Keméný G. Gábor, *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* (Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1962); Fried István, *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979); Fried István, „Szerb–magyar művelődési kapcsolatok (1849–1867)", *Hungarológiai Közlemények* 14, 3.sz. (1982): 327–340.

62 Keméný, *A szomszéd…,* 31–32; Dávid András is Kojazit nevezi meg a *Dojcsin Petár*-dal első fordítójaként, de Fried István és Magdalena Veselinović Šulc is csak őt említi, Kondor Lajosról egyik szerző sem beszél. Lásd Dávid, *Délszláv epikus énekek…,* 74; Fried, *A délszláv…,* 315; Magdalena Veselinović Šulc, *A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében* (Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1982), 115. Bori Imre nyomán a bátyai szöveg közreadója, Fehér Zoltán („Kojazi" helyett tévesen

*Lapok*ban közölte a dalt. Könyvtári kutatásaim során jómagam korábbi magyar nyelvű közléseit is megtaláltam a dalnak.

Jókai Mór már 1850-ben foglalkozott a szerb–magyar viszony kérdésével, s szorgalmazta azokat a gesztusokat, amelyek egymás kultúrájának tiszteletét fejezték ki.[63] Amikor a *Magyar Néplap* szerkesztőjeként 1857-ben Zmaj Arany János-fordítását ismertette,[64] egyúttal hangsúlyozta, hogy a szerb irodalom és különösen a szerbiai népköltészet alkotásait is sűrűbben kellene magyarra fordítani, hiszen e népdalokban „oly sok magyar szereplő lelhető". E felhívásra egy Aszódi nevű levelezőtől (sajnos, lakóhelye nem ismert) érkezett be egy szerb Dojčin Petar-dal fordítása: „ezennel felhívásának engedvén közlök egy ős szerb bordalt Mátyás király idejéből. Ad notam Fölfelé megy borban a gyöngy jól teszi."[65] „Aszódi" az eredeti versformát Vörösmarty Mihály *Fóti dal*ának ritmusában erősen átalakította, így jelent meg a lapban:

SZERB BORDAL
Mátyás király korából

Dóczi Péter jó kedvében bort iszik
Minden magyar embernek ez így illik
Meginna ő száz aranyat minden nap
Csak győzze a pénztára Nagy-Váradnak

Ez mind kevés, – holló lovát ki teszi
Csaplárosné udvarába viteti
Arany buzogányát küldi rádásul
Magyar paroláját adja túsztársul.

Mátyás király megsokallja a dolgot
Fel Budára hivatja a lovagot.
Dóczi Péter te hős bánom mit müvelsz!
Kezeid közt Várad fénye majd elvesz.

„Kojári" vezetéknévvel) is ezt a fordítást nevezi meg legelsőnek. Lásd Bori, *Ezredéve itt,* 58; Fehér „Mátyás király…", 33.

63 Jókai Mór, *Cikkek és beszédek* IV, Jókai Mór összes művei (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 421–435. Ez a gondolat a műveiben – például a *Szenttamási György* című elbeszélésben vagy *A bojár leány* című elbeszélésben, az *Opet smrt drage i dragoga* című, deseteracban írt, szerbhorvát ballada motívumait tartalmazó betétballadájában is megjelenik. Lásd Fried, *A délszláv…,* 302–341.

64 *Magyar Néplap* 2, 61. sz. (1857): 489.

65 *Magyar Néplap* 2, 72.sz. (1857): 576.

Nagy királyom ne félj ettől míg élek,
Mit eliszom bajnokimmal nem vétek,
Ős apáink nyomdokát csak követem,
Ha jó borhoz; – a szép asszonyt szeretem.

Te is másként nagy királyom nem tennéd,
Ha te a nőt, - kit szeretek ismernéd; -
Elinnád a róna Pestet-Budával
És rádásúl új Palánkát Váraddal

Bár „Aszódi" személye egyelőre nem azonosítható pontosan, fölmerül, hogy a valóban egykor Aszódon tanuló, Petőfi baráti köréhez tartozó Neumann Károly (1820–1890) lehetett a beküldő. Ő 1857-ben az Arad közeli Fazekasvarsánd evangélikus lelkészeként szolgált, vagyis olyan vidéken, ahol szórványosan szerbek is éltek. Hogy ő maga beszélte-e a nyelvet, nem tudjuk, de irodalmi ambícióit ismerjük, pl. diákkori énekeskönyvét, illetve a birtokában maradt kiadatlan Petőfi-verseket.[66]

1858-ban Kondor Lajos a *Pesti Napló* című lap *Tudomány, irodalom és művészet* rovatában egy négyrészes sorozatban mutatta be szerb népies hősköltészetet, természetesen különös tekintettel a magyar vonatkozású epikus énekekre. A cikksorozat második részében közli a Dojcsin Petarról szóló ének fordítását Vuk Karadžić gyűjteményéből.[67]

„Ezek mellett a plasticitás, a naivság, mit e dalok fölmutatnak, figyelmet érdemel, és míg egyik másik hősüket a homeri hősök erejével mérkőztetik, addig ismét másokról megéneklik, hogy biz ez vagy amaz hős megitta a bort is! a kifejezés »rujno vino pije« (veres bort iszik) sokszorta előfordul, mely azonban e dalokban a hatalmat, a módosságot jelképezi, lásd alább a Lyubovity-Bégféle népbaladában, és e női dalocskában." A fordítás igyekszik szó szerint visszaadni az eredeti szöveget, tehát feltehetőleg közvetlenül az eredeti Karadžić-szöveg fordítása, azonban a második sorban az eredeti háromszáz helyett csak száz arany szerepel, s a fordító két egységre bontja az ott még egybefüggő szöveget.

66 Felmerül Szodoray Sándor (1823–1905) neve is, aki 1848/49-es honvédtiszt volt, majd fogságot követően 1857-ben az aszódi iskola tanára, később Szarvasra költözött. Irodalmi munkásságáról nem tudunk, de Kossuth Lajos beszédeit pl. ő is kiadta. Mindkét személy adataiért Pénzes Tiborc Szabolcs (Aszód) és Hermann Zoltán (Budapest) kollégáinknak mondunk köszönetet.

67 Kondor Lajos, „A szerb népies hősköltészetről" I–IV. *Pesti Napló* 9 (1858), 2460, 2469, 2487, 2502.

Mátyás király és Dojcsin Péter.
(V. gy. I. k. 633. sz.)

Bort iszik a Dojcsin, a pétervári bán
Száz aranyát beitta egy napnak folytán,
És fekete lovát, arany buzogányát!
Mátyás király a föld ura le korholja:
„Dojcsin Péter üssön meg az istennyila!
„Hogy ihatsz be száz aranyat egy nap alatt?
„És fekete lovad, meg buzogányodat?“

De azt mondja Dojcsin a pétervári Bán:
„Földnek ura Mátyás király ne korholjál!
„Ha te olyan borból innál minőből én,
„A csaplárnét szeretnéd, szeretnéd mint én!
„Száz aranyat beinnál egy óra alatt,
„Pest síkságát, és egész Buda váradat!“

Időrendben csak most következik az eddig első fordítónak tartott Kojazi Lajos fordítása,[68] amely *A dőzsölő Doitsin Péter* címmel jelent meg a *Fővárosi Lapok* című napilap 1864. február 17-ei számában. Később ugyanitt, majd a *Nefelejts* és a *Magyarország és a Nagyvilág* című lapban összesen tíz szerb népdal fordítását adta közre. Az újvidéki Božidar Kovaček egy egész tanulmányt szentelt e fordítások részletes elemzésének.[69] Magáról Kojazi Lajosról nem sikerült túl sokat kiderítenie: „szerény ember, akiről nagyon keveset tudunk, pedig köszönettel tartozunk azért, hogy dalainkat korának népszerű lapjaiban publikálta”. Kojazi első felbukkanását Kovaček a pesti *Hölgyfutár* 1862-es évfolyamában, utolsó nyomait 1869-ben, a *Magyarország és a Nagyvilág* című lapban találta meg. Ebben az időszakban Kojazi időközönként Heine- és Béranger-fordításokat, saját verseket, illetve népdalfordításokat jelentetett meg az említett lapokban. Neve ritkán jelent meg, ebből Kovaček arra következtetett, hogy nem lehetett sem újságíró, sem ismert író. Kojazi utáni „nyomozásom” során két helyen is találtam arra adatot, hogy a „Kojazi” csak írói álnév lehetett: Porzsolt Kálmán 1882-ben, majd Székely Dávid 1904-ben készített írói-álnév listájában[70] is szerepel a Kojazi

68 Kojazi Lajos, „A dőzsölő Doitsin Péter (Szerb költemény)” *Fővárosi Lapok* (Irodalmi napi közlöny) 17, 2. sz. (1864): 38.

69 Божидар Ковачек, „Лајош Којази, преводилац Вукових народних песама на Мађарски”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд), 17, 5. sz. (1988): 451–461. https://www.rastko.rs/rastko-hu/umetnost/knjizevnost/studije/kovacek_lajos.htmKovaček 1988, hozzáférés: 2018. 12. 10.

70 Porzsolt Kálmán, „Magyar írói álnevek” II. rész, *Figyelő – Irodalomtörténeti Közlöny* 13

álnév, amelyet egy bizonyos Dobsa Lajos használt. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című, 14 kötetes, minden rendű-rangú írót számba vevő, grandiózus munkájában Kojazi Lajosról mindössze párszoros ismertetést találunk, nagyon kevés konkrét adattal, míg Dobsáról részletes életrajzot közöl a szerző.[71] Az életrajzból kiderül, hogy Dobsa Lajos makói születésű (1824), irodalmi, és színházi berkekben is otthonosan mozgó, nyelveket jól beszélő ügyvéd-földbirtokos volt, aki az 1848-as forradalomban való részvétele miatt 1850-ben fél évig börtönben is ült. Kiszabadulását követően 1874-ig élt Pesten (közben 1869-ben Makó város országgyűlési képviselőjévé választották), ekkor megnősült, és kosgyáni birtokára költözött. Saját nevén is írt politikai cikkeket, költemények, színdarabokat; tagja volt a Kisfaludy Társaságnak, és Heine-verseket is fordított. Az életrajzból egy olyan embert ismerünk meg, aki előbb talán a büntetett előélete, később pedig más irányú politikai-közéleti szerepvállalása miatt, illetve a versek és dalok intim érzelmeket kifejező, a szerb népdalok esetében visszafogottan erotikus tematikája okán választhatta az írói álnév használatát. Egyébként pedig Dobsa publicisztikai tevékenységének idővonalán éppen azok az évek maradnak üresen, amikor viszont Kojazi verseivel és fordításaival találkozunk a lapokban. Dobsa életrajzából megtudjuk, hogy „arczképét Barabás rajzolta 1853-ban (Walzel A. F. lithogr. műintézetében) és 1855-ben, mely szintén kőnyonyomatban, névaláírásával megjelent az *Arczkép-Albumban* (melléklet a *Hölgyfutár*hoz I. Pest. 1855.)". Így a titokzatos Kojazi arcát is felfedhetjük:

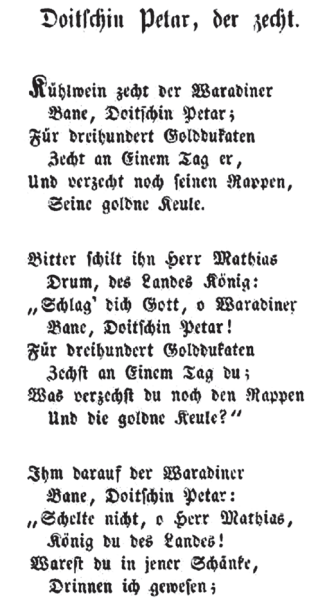

Dobsa, alias Kojazi Lajos a *Hölgyfutár* mellékletében (1855).

(1882): 341–346; Székely Dávid (ögy.), „Magyar írók álnevei a múltban és jelenben" 2. rész, *Corvina* (a Magyar Könyvkereskedők Egyletének Közlönye) 27, 3. sz. (1904): 14–16.

71 Kojazi Lajosról lásd Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái,* 6. kötet (Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1899): 718. Dobsa Lajosról lásd uo., 945–949.

Kovaček részletekbe menően elemezve Kojazi tíz népdalfordítását (köztük a Dojcsin Petárét) megállapította, hogy azok mindegyike Vuk Karadžić gyűjteményének első kötetében szerepel, azonban nem az eredeti szöveget, hanem Siegfried Kapper német fordítását követik.[72] Mindez már a címben is megmutatkozik. Míg Karadžićnál a cím *Dojčin Petar és Mátyás király*, addig Kappernél *Doitschin Petar, der zecht* [Dojcsin Petar a részeges, vagy tivornyázó], Kojazinál pedig *A dőzsölő Doitsin Péter.*

Doitſchin Petar, der zecht.

Kühlwein zecht der Waradiner
Bane, Doitſchin Petar;
Für dreihundert Golddukaten
Zecht an Einem Tag er,
Und verzecht noch ſeinen Rappen,
Seine goldne Keule.

Bitter ſchilt ihn Herr Mathias
Drum, des Landes König:
„Schlag' dich Gott, o Waradiner
Bane, Doitſchin Petar!
Für dreihundert Golddukaten
Zechſt an Einem Tag du;
Was verzechſt du noch den Rappen
Und die goldne Keule?"

Ihm darauf der Waradiner
Bane, Doitſchin Petar:
„Schelte nicht, o Herr Mathias,
König du des Landes!
Wareſt du in jener Schänke,
Drinnen ich geweſen;

A „dőzsölő Doitschin" Kapper kötetében (1852)

A szövegen belül is számos bizonyíték van a közvetett fordításra. A dal Karadžićnál 12 soros, 13 szótagú sorokkal, többségük ugyanazzal a rímeléssel, sőt epifórákkal, versszakokra nem tagolódik. Kapper a fordítással teljesen megváltoztatta a vers formáját: három versszakra osztotta, ezzel logikusan elkülönítve a tematikus egységeket. Fordításából hiányoznak a rímek. Kojazi következetesen megtartotta Kapper formai tagolását, de rímeket és epifórákat is használ. Az értelmezésben jelentős különbség mutatkozik: Kaper trivializálja a helyzetet, s már a címmel kifejezi, és hogy Dojcsin nem más, mint egy élvhajhász, iszákos ember. Az eredetiben viszont nem erről van szó, hanem elsősorban a katona-

72 Karadžić 1841, I. 633. sz.; Siegfried Kapper, *Die Gesänge der Serben,* II. (Leipzig: Brockhaus, 1852), 279. https://archive.org/details/diegesngederse00kappuoft/page/n1, hozzáférés: 2018. 12. 10.

hős szerelem iránti szenvedélyes rajongásáról, s csak utána a bor szeretetéről. Kapper nyomán Kojazi is egy dőzsölő, tivornyázó férfit fest elénk. A 11. sorban Kaper a kocsmárosné és Dojcsin közötti szerelmi viszonyt kifejező eredeti igét a „csókol" kifejezéssel fordítja, így enyhítve az erotikus hangvételt. Kojazi ugyancsak ezt a kifejezést használja, de megkettőzve, emiatt így még világosabb, hogy nem csupán egy érzelmes pillanatról, hanem valódi testi kapcsolatról van szó. Kapper és vele együtt Kojazi (sőt később a többi fordító is) a hatodik és hetedik sorban – ahol Mátyás sorolja az elivott javakat – egyenértékűnek tekintik a háromszáz dukátot a lóval és az arany buzogánnyal. Az eredetiben valójában Mátyás úgy érti ezt, hogy „rendben van, elittad a pénzedet, de a ló és a fegyver már olyan dolog, amitől egy katona még az élete árán sem válik meg", ezért a szidás.[73] Kapper és Kojazi is banálisabbnak állítja be fordításával a történetet, mint az eredeti szövegben, csökkentve ezzel a fordítás értékét. Felmerül a kérdés, hogy vajon Kojazi ismerte-e Kondor hat évvel korábbi fordítását. Kovaček szerint nem valószínű, hogy így van. Kondor eredetiből, szó szerint fordította a dalt, célja elsősorban a szerb népköltészetről készült ismeretterjesztő tanulmányának az illusztrálása volt.[74]

Időrendben a következő ismert fordítást a később is sokat idézett Radics György publikálta Szabadkán, ahol a kiegyezést követő évtizedben egymás után jelentek meg a különféle magyar lapok, melyek közül több az „irodalmi" jelzőt is feltüntette alcímében.[75] Köztük a legéletképesebb *Szabadkai Közlöny* (amely az első világháború végéig jelent meg), „társadalmi, szépirodalmi, kritikai és közgazdászati hetilap" volt. A lap 1876-ban Radics György fordításában adta közre a *Dojcsin Péter* című horvát népdalt.[76] Radics Györgyről tudni kell, hogy 1871-ben, fiatal tanárként ő indította el az első szabadkai lapot *Bácska* címmel, amelynek hasábjain kezdettől fogva rendszeresen közölt magyarra fordított bunyevác népdalokat. 1873-tól zombori főgimnáziumi igazgatóként is folytatta irodalmi munkásságát, melynek fontos része volt a szerb és horvát népköltészet, különösen a magyar vonatkozású dalok ismertetése, magyarra átültetése.[77]

73 Kovaček itt más hősénekekre is visszautal, ahol a hősök fenntartás nélkül osztoznak országokon, de a saját lovukon és fegyverükkel a kezükben halnak meg. Lásd Ковачек, „Лајош Којази…", 466.

74 Vö. uo., 466–467; Kondor, „A szerb népies…", II. rész, 2469.

75 Szentgyörgyi István, „Irodalmak és nyelvek egybefonódása a szabadkai lapokban a XIX. század utolsó évtizedeiben", *Hungarológiai Közlemények* 14, 3. sz. [52] (1982): 347–359, 350.

76 Első megjelenés (sajnos nem hozzáférhető): Radics György, „Dojcsin Péter (Horvát-ból). Mutatvány a Bácsbodrog-megyei Árvíz Albumból", *Szabadkai Közlöny*, május 21. (1876). A *Fővárosi Lapokban* is ír a dalról a *Hunyadi Mátyás a délszláv népköltészetben* című cikkében, ahol csak egy részletet idéz, utalva rá, hogy változatai „több gyüjteményben" megtalálhatók. Radics György, „Hunyadi Mátyás a délszláv népköltészetben", *Fővárosi Lapok* 19 (1884): 1216–1217.

77 Radics munkásságáról lásd Szinnyei, *Magyar írók…*, 11. kötet, 357–360.

Radics fordításait – bár ezek több kiadványban is megjelentek – nagyon szűk körben ismerték, és nehezen hozzáférhetők. Radics a dal két változatát is lefordította, melyeket teljes egészében idéz Szekulics Géza a *Századok* című folyóiratban közölt tanulmányában (forrásmegjelölés nélkül).[78] Egyet kell értenünk Szekuliccsal, hogy Radics fordítása – még ha itt-ott talán kissé magyartalan is – követi az eredeti szöveg alakját.

Az egyik szöveg szinte teljesen egyezik a Kuhač-gyűjtemény 1472. dalának két változatával, pontosabban ez lehetne a harmadik szöveg, amely az ott közölt melódiára énekelhető. Radics valószínűleg egy helyi változatot vett alapul, ezért a dal végén „Belgrád vára és egész Varadin" helyett a „fél Szerémség és Pétervárad" szerepel. Kuhač szlavóniai dallamát minden sor megismétlésével énekelték, legalábbis erre utal a kotta. A szöveg tagolása már Radicstól ered, az eredeti közlésben nincsenek különálló részek, csak a tördelés miatt.

Dojcsin Péter.

Borozgatott Dojcsin Péter
A váradi bán;
Száz aranyat költött ő el
Egy nap mulatván —
Rádásul ment szögszin lova
S arany buzogány!

Korholta őt e föld ura
Jó Mátyás király:
»Istenemre, Dojcsin Péter
Te váradi bán
Hogy költöttél száz aranyat
Egy nap mulatván?
Hogyan ment rá szögszin lovad
S arany buzogány?«

Visszafelel Dojcsin Péter,
A váradi bán:
»Istenemre, földünk ura,
«Jó Mátyás király, —
Ha te innád azt a jó bort,
Melyet iszom én,
Ölelnéd a kocsmárosnét,
Kit ölelek én,
Beinnád a széles Pestet,
Egész Budavárt,
Ráadásul fél Szerémet
S Péterváradát.«

A másik fordítás Szekulics szerint a Vraz-féle gyűjteményben megjelent válto-

78 Szekulics Géza, „Dóczi Péter délszláv költészetben", *Századok* 45 (1912): 718–719. Az eredeti fordítás megjelent Radics verseskötetében (ez hozzáférhető): *Tarkaságok,* Radics György versei (Zombor: Bittermann N. Ny., 1881), 62.

zat alapján készülhetett,[79] azonban összehasonlítva a fordítást az eredetijének tartott szöveggel, világossá válik, hogy Szekulics tévedett, az alábbi fordítás eredetije Kukuljević gyűjteményében jelent meg először (1847, 227), melyet Kuhač az 1473-b. szám alatt közöl, változatként. A Vraz-féle gyűjtésben egyrészt nem Tucipeter, hanem Lucipeter a bán neve, másrészt a szövegben is számos eltérés van. Mivel az eredeti szöveg is rendelkezésre áll, Radics fordítása mellé téve rögtön látszik a teljes egyezés, és – tegyük hozzá – a szöveghű fordítás.

Tucipeter bán és Mátyás király.

Zrasla mi je vinska rozgva, / Lepa zelena.	Kivirult a szőlővessző, / Zöld a levele;
Na njoj zraslo sladko vince, / Lepo čerleno.	Termett rajta piros bogyó, / Édes a leve,
Njega toči krčmarica, / Lepa Katica.	Méri azt a kocsmárosné, /A szép Katicza;
Njega pije Tucipeter, / Varadinski ban.	Tucipeter váradi bán / Az, a ki issza.
Njega kara kral Matiaš, / Zemlje gospodar.	Őt korholja Mátyás király, / E földnek ura.
Ne karaj me kral Matiaš, / Zemlje gospodar!	»Ne korholj te, Mátyás király / E földnek ura!
Da bi videl krčmaricu, / Lepu Katicu,	Ha látnád a kocsmárosnét, / A szép Katiczát,
Ti bi zapil Pešta grada, / I pol Budima,	Beinnád a Pest városát, / Be a fél Budát!
Ti bi zapil vrana konja, / Srebrom kovana,	Beinnád a szögszín lovat, / Ezüst patkoltat,
I to nehi bilo dosta / Se na jedàn dan.	S mind nem lenne elegendő / Ez egy nap alatt.«
Kukuljević 1847. 227.	Radics György fordítása

Többen említik Endrődi Sándor átiratát („horvát monda után"), amely első ízben minden kommentár nélkül a „Szépirodalmi napi közlöny"-ként aposztrofált *Fővárosi Lapok* 1883. szeptember 8-ai számában jelent meg:[80]

A váradi bán.
(Horvát monda után.)

Borozgatott Dojcsin Péter,
A váradi bán :
»Hejje, hujja ! Dinom-dánom !
Száz aranyért, úgy se' bánom !
Menjen még rá buzogányom
S szögszin paripám !«
Visszafelel Dojcsin Péter,
Mátyás király korholgatta
A váradi bánt:
»Iszik más is bőven, sokat,
Még sem költ el egy nap alatt
Száz aranyat, szögszin lovat
S drága buzogányt!«

79 Szekulics, „Dóczi Péter…", 718–719.
80 *Fővárosi Lapok* 20, 210 (1883).

A váradi bán:
»Szentül úgy van, jó királyom,
Száz aranyom soh'se látom,
Elittam a buzogányom
S szögszín paripám —
De ha te is azt a jó bort
Innád, amit én,
S ölelne a csárdás lánya:
Fölmenne rá Buda vára.
Pétervárad, Pest rónája,
Meg a fél Szerém!«

Asbóth János, liberális ellenzéki politikus, majd kormányzati alkalmazott, 1882–1884 között Kállay Béni pénzügyminiszter megbízásából és társaságában több alkalommal utazott Bosznia-Hercegovinába, elsősorban politikai célból. Utazásairól kétkötetes útirajzban is beszámolt.[81] Tulajdonképpen az alkalmazott antropológia előfutárának is tekinthetjük Asbóthot, aki érzékeny figyelemmel, nagy empátiával igyekezett megismerni a bosnyák társadalom minden rétegét. A szintén államhivatalnok, majd szarajevói múzeumigazgató, Kosta Hörmann hatására – aki többek között feladatának érezte a bosnyák népköltészet gyűjtését is[82] – Asbóth lejegyezte az utazása közben hallott népdalokat is, melyekből könyvének *Szarajevói világ* című fejezetében összesen 21 mohamedán, szerb és horvát (szerelmi) dalt közöl magyar fordításban,[83] köztük a *Doitsin Petár* című-vel.[84] A magyar szöveg alapján a Karadžić-féle alaptípusról van szó, amelynek egy nagyon közeli változatát jegyezte le Asbóth:

DOITSIN PETÁR

Nagyot iszik Doitsin Petár
Varadinnak vitéz bánja.
Darab aranyt három százat
Eliszik egy éjszakára,
El aranyos buzogányát
A fekete lovát rája.
Szidja őtet Mátyás király,
Az országnak nagy királya:
„Hogy az Isten bár megverne,

81 Asbóth János, *Bosznia és Hercegovina (Úti rajzok és tanulmányok)* I–II. (Budapest: 1887). Asbóthot nemcsak a megismerés vágya hajtotta; meggyőződése volt, hogy a nép közelebbi megismerésével a Bosznia-Hercegovina felé terjeszkedő Monarchia számára a kormányzást megkönnyítő információkkal szolgálhat a régió lakosságáról.

82 Kosta Hörmann, *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* I–II. (Sarajevo: 1888–1889), https://www.scribd.com/document/88960538/Narodne-pjesme-Muslimana-u-Bosni-i-Hercegovini-knjiga-1-Kosta-Hormann-1976, hozzáférés: 2018. 12. 10.

83 Asbóth népdalgyűjtő tevékenységéről bővebben: Bori Imre, „Asbóth János boszniai népköltészeti gyűjtése és a boszniai irodalom történetének vázlata", *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 11, 28 (1979): 5–16, 10–11.

84 Asbóth, *Bosznia…*,199–200.

Varadinnak vitéz bánja!
Darab aranyt három százat
Eliszol egy éjszakára;
Mért iszod el buzogányod,
A lovadat is reája?"
„Ne szidj király, Mátyás király,
Az országnak nagy királya!
Hej ha velem ittál volna,
Ittál volna a korcsmában,
Csaplárosnét megcsókolnád,
Hogy magam is megcsókoltam:
Elinnád a pesti pusztát
Ráadásul Budim várát."

Ezen a ponton egy időre megszakad a dal újabb magyar fordításainak sora. A magyar hősökről – köztük Dóczyról – szóló délszláv népköltészet a XIX-XX. század fordulója körül elsősorban a Balkánra irányuló politika kapcsán, az évszázados történelmi kapocs egyik fő bizonyítékaként kerül szóba,[85] majd az 1910-es években néhány tanulmány erejéig újra terítékre kerülnek a téma történeti, irodalom- és folklórtörténeti vonatkozásai is. Szegedi Rezső az *Ethnographia* hasábjain 1911–1919 között több tanulmányban értekezik a horvát népköltészet magyar vonatkozásairól egy-egy szüzsé, vagy például a rigómezei hősének-ciklus magyar vonatkozásairól, illetve az annak kapcsán kialakult szerb és horvát nézetkülönbségekről.[86] Szekulics Géza a *Századok*ban kifejezetten Dóczy Péter délszláv költészetben betöltött szerepével foglalkozik rövid tanulmányában – kitérve a kor irodalmi feldolgozásaira, s a két Radics-féle fordítást is idézi.[87]

Jung Károly hívta fel a figyelmet a szerb Stefanović Svetislav 1930-as években írt tanulmányaira, melyekben a szerb népköltészet magyar vonatkozásait részletesen vizsgálja, beleértve a Dóczyval és Mátyás királlyal kapcsolatos epikus hagyományt is.[88]

85 Poznan Jolán, *Magyarok és a Balkán-szlávok: Történelmi, földrajzi, jogi, nyelvtudományi és statisztikai tanulmány* (Pancsova: Kirchner ny. […], 1903), 6, 51, 52, 54. A lapok balkáni politikát elemző cikkeiben sokan hivatkoznak Poznan a délszláv népköltészet magyar hőseit említő passzusaira, pl. Havass Rezső, „Feladataink a Balkánon", *Magyar Ipar* 34, 20. sz. (1913): 518–523, 519.

86 Témánkhoz leginkább kapcsolódik: Szegedi Rezső, „Hunyadi János rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben 1–3.", *Ethnographia* 23 (1912): 1–15, 65–78, 144–154; Szegedi Rezső, „Téves felfogás a régi horvát énekek rigómezei cziklusáról", *Ethnographia* 24 (1913): 276–283.

87 Szekulics, „Dóczi Péter…", 717–721.

88 Jung Károly, „Egy szerb Madách-fordító elfelejtett magyar–délszláv kapcsolattörténeti kutatásai: Svetislav Stefanovic és magyar kötődései, I–II.", *Híd* 73, 9. sz. (2009): 42–68 és 10. sz. (2009): 49–79; Svetislav Stefanović, „Nekoji podaci iz mađarske literature za datiranje

1939-ben közzétett magyar–délszláv kapcsolattörténeti tanulmányában Stefanović hosszan kitér Dóczy Péter névváltozataira a délszláv népköltészetben, valamint a *Mátyás király és Dojcsin Petár* ének versformájáról és tartalmi jegyeiről is értekezik.[89]

A délszláv népköltészet műfordításainak sorát Csuka Zoltán folytatta 1946-ban „Vuk Szteván Karadzsics eredeti népdalgyűjtéséből" válogatott, kötetnyi epikus énekekkel, melyek között nem szerepel a *Dojcsin Petár és Mátyás király*. Mégis fontosnak tartottam megemlíteni őt, mivel az egyik legjelentősebb fordítója a délszláv irodalomnak, másrészt még a vérzivataros időkben is hitt abban, hogy a népköltészetben megtalált testvéri lelkület felülírhatja az elmérgesedett szerb–magyar viszonyt.[90]

Nagy László már 1948-tól érdeklődött a szomszéd, illetve a szláv népek, különösen a bolgárok népköltészete iránt. 1953-ban jelent meg – bolgár népdalokból és népballadákból szerkeszett – első fordításkötete, melyben *Péter bán és Mátyás király* címmel közli dalunkat, forrásmegjelölés nélkül.[91] A szófiai akadémiai intézet könyvtárában sikerült megtalálni a dal Ohridban lejegyzett eredetijét, amely Sapkarjev gyűjteményében jelent meg.[92] Így az alábbiakban Nagy László fordítása mellé az eredeti szöveget is beillesztettem. A fordítás nem mindenhol követi szó szerint az eredetit: például háromszáz dukát helyett „aranyait" issza el, Várad (bel)városa helyett Várad piacán, és míg az eredeti szövegben csak a sorvégi azonos szavak rímelnek, addig a fordító mintha törekedne rá, hogy rímes sorokat képezzen a magyar változatban. Nagy László fordításában az eredeti hosszú sorokat kettébontja (itt a fordításbeli sortöréseket / jellel jelöltem).

naše narodne poezije (Igrici – Pesma o opsadi Šapca 1475/6 – Tinodijeva kronika 1554)", *Prilozi proučavanju narodne poezije* 4, 1. sz. (1937): 27–36.

89 Svetislav Stefanović, „Dva događaja ugarske istorije u našoj narodnoj poeziji (1. Bitka kod Varne, 2. Opsada Šapca)", *Prilozi proučavanju narodne poezije* 6, 1. sz. (1939): 35–44.

90 *Délszláv népballadák,* ford. Csuka Zoltán (Budapest: Faust, 1946). A sors fintora, hogy Csuka 1950-től öt évig ült börtönben (tizenöt évre ítélték) jugoszláv kapcsolatai miatt.

91 *Szablyák és citerák: Bolgár népdalok és népballadák,* ford. Nagy László (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953), 50. A dal bekerült az 1960-as nagy antológiába is: *Sólymok vére: A bolgár népköltés antológiája,* ford., vál., utószó Nagy László (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1960), 195.

92 *Петър бан и крал Матея* cím alatt lásd Кузман Шапкарев, *Сборник от български народни умотворения,* Част Първа Отд. III, Кн. III. (София: 1891), https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_1/337.htm, hozzáférés: 2018. 12. 10.

Петър бан и крал Матея

Петер бан ми вино пиет от Варадин град.
Шчо ми попил триста дукат све во еден ден,
ми заложил вранца коня со злат боздуган.
Та ми дочул краль Матея, земски господар:
- Хай ти, Петре, Петер бане, от Варадин град!
Зашчо попи триста дукат све во еден ден
и заложи вранца коня со злат боздуган?
- Хай ти, кралю, краль Матея, земски господар!
Да я видиш кръчмарица, Варадин би дал;
а пък чаша да ти дадит, и Земун би дал;
да ти седнит на колено, и Будин би дал;
да ти сегнит во пазуа, сва земя би дал;
да ти легнит во постеля, и душа би дал!

Ohrid, Makedónia
Шапкарев 2, (1969), № 337.

Péter bán és Mátyás király

Péter bán a bort nyakalta / Várad piacán.
Aranyait egy nap alatt / Elitta a bán.
Zálog gyanánt elveszített / Lovat, buzogányt.
Megérkezett Mátyás király, / Magas uraság:
– Aj, Péter bán, Várad ura, / Mért e mulatság?
Mért iszod el egy nap alatt / Kamrád aranyát?
Zálog gyanánt mért veszítesz / Lovat, buzogányt?
– Hej, királyom, Mátyás király, / Magas uraság!
Csaplárosné látásáért / Váradot adnád,
Kezéből, ha bort kaphatnál, / Zimonyt is adnád,
Térdeden, ha ringathatnád, / Budavárt adnád.
Kebelét, ha illethetnéd, / Országod adnád,
Agyába, ha ledőlhetnél, / Lelkedet adnád!

Nagy László fordítása

Kiss Károly 1956-ban megjelent *Zrínyi énekek* és *Hunyadi énekek* című, szerb-horvát, szlovén, bolgár, makedón és román történelmi énekeket, balladákat és népdalokat tartalmazó antológiák után, 1957-ben adta ki *A koszovói lányka* című harmadik fordításkötetét szerb-horvát hősi énekekkel, románcokkal és balladákkal, Vujicsics Sztoján értő válogatásában és jegyzetelésével. A Mátyás királlyá választását megéneklő két epikus ének mellett a kötetben ott találjuk a *Dojcsin Petár és Mátyás király* cím alatt szereplő, Karadžić gyűjteményéből származó dal fordítását is.[93]

Vujicsics Sztojánnak nagy szerepe volt abban, hogy költőink, műfordítóink a legértékesebb, és magyar szempontból a legérdekesebb délszláv népköltészeti alkotásokat eljuttathassák a magyar közönséghez. Kiss három kötetét követően Nagy László *Babérfák* című délszláv népköltészeti antológiájában közreadott fordításokhoz is ő válogatta az anyagot, melyhez jegyzeteket írt és képanyagot is összeállított.[94] Lőkös István recenziójában a következőképpen méltatja Nagy László műfordítói teljesítményét:

> Nagy László nem alkalmi tolmácsnak szegődött. A jelen kötet közreadását éppen két évtizedes tájékozódás, a délszláv népi kultúrában való szüntelen elmélyülés előzte meg. a legkülönbözőbb hangulatokat hordozó versek […] mindig oly természetesen hatnak, mintha egy szerb guszlár képzelt vagy valóságos előadásában hallanánk. Nemcsak egyszerűen szövegeket kapunk, hanem minden eredeti mögöttes értéket is! Ami csak az igazan nagy művek sajátja.[95]

93 Kiss, *A koszovói lányka…,* 183. A fordítást a Karadžić-féle szöveg mellett helyeztem el.
94 *Babérfák: Délszláv népköltészet,* ford. Nagy László, kiad. Vujicsics D. Sztoján (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1969), 322.
95 Lőkös István, „Nagy László: Babérfák", *Kritika* 7, 9. sz. (1969): 48–51.

A *Dojcsin Petár és Mátyás király* című dal Nagy László féle-fordítása egyébként 1968-ban jelent meg először nyomtatásban a *Darázskirály* című nagy műfordítás-kötetben,[96] s a *Babérfák*at követően még számos további kötetbe bekerült. A fordítás eredetijének forrását nem nevezi meg a kötet, de ránézésre azonosítható, hogy a Karadžić-féle szöveg lehetett az.[97]

Dojcsin Petár és Mátyás király

Issza a bort Dojcsin Petár, varadini bán.
Egy nap alatt háromszáz pénzt eliszik a bán.
Odavan a fekete ló, arany buzogány.
Pirongatja Mátyás király országnak ura:
„Istenedet, Dojcsin Petár, varadini bán,
Egy nap alatt háromszáz pénzt, ha eliszol, bán,
Miért rá a fekete ló, arany buzogány?"
Visszafelel Dojcsin Petár, varadini bán:
„Ne pirongass, Mátyás király, országnak ura,
Ahol ittam, az ivóba, mennél csak oda.
Tüzelne a kocsmárosné csókja meg bora,
Veszve volna hamarosan egész Pest-Buda.

Interpretációk, feldolgozások, előadási alkalmak

A *Dojcsin Petar*-dal ismertségét és közkedveltségét már a szöveg, illetve a fordítások fentiekben idézett megjelenései is bizonyítják. Emellett érdemes arra is felfigyelnünk, hogy milyen interpretációkban, feldolgozásokban kerül elő maga a dal vagy a szüzsé. Az alábbiakban nagyjából az időrendet követve tekintem át a feldolgozásokat és az ismert előadási alkalmakat. E mozaikos fejezet végén felsorolásszerűen azokat a XX–XXI. századi előadókat is számba veszem, akiknek felvételei az interneten is elérhetők, így fogalmat alkothatunk arról, hogyan szól ma különböző nyelveken, dallamokon és stílusokban ez a több évszázados dal.

A dal feldolgozásai sorában elsőként kell említenünk a szerbek egyik első és nagyra tartott nemzeti zeneszerzőjét, Kornelije Stankovićot, aki 1851-től bécsi tanulmányai által inspirálódva sorra jelentette meg közismert szerb népdalok zongorára, zongorakíséretes szólóénekre és női/férfikarra írt feldolgozásait a

96 Nagy László, *Darázskirály: Válogatott műfordítások (1958–1968)* (Budapest: Magvető Kiadó, 1968), 428.

97 Karadžić 1841, I. 633. sz.

Szerb népdalok (Српске народне песме) című füzeteiben.[98] Stanković maga is gyűjtött népdalt 1861 és 1863 között Szerbia több pontján (például Szabácson, Loznicán, Kragujevácon). A szerb kórusmozgalom megalapítója, szervezője volt, emellett maga is koncertezett, hazájában és külföldön is nagy sikerrel. A *Dojčin Petar*-dal feldolgozását előszeretettel tűzték műsorukra az országszerte megalakult dalárdák. Mariana Kokanović a *Bosanska Vila* című kulturális lap nyomán említi a bosznia-hercegovinai Alsó-Tuzla szerb ortodox egyházi közösségének kimagaslóan színvonalas kórustársaságát, amelynek Mitrovdan (Szent Dömötör napja, október 26.) alkalmából szervezett jótékonysági koncertjének műsorán Stanković *Dojcin Petar* feldolgozását is előadták, harmóniumkísérettel.[99]

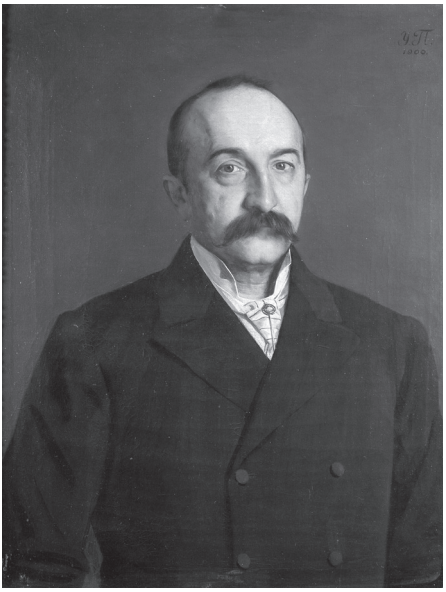
A Törökkanizsán született szerb Milan Savić (1845–1930) nagy műveltségű író, kritikus, Goethe *Faust*jának szerb fordítója, 1896–1911 között Újvidéken a Matica Srpska elnöke volt. *Dojčin Petar* című drámai költeményét a *Vino pije Dojcin Petar varadinski ban* (Bort iszik Dojcin Petar pétervárad bán) szerb váltotata alapján írta. A darab főszereplői Dóczy Péter, Mátyás király és Janus Pannonius. „A drámai költemény igen rokonszenvesen ír szereplőiről, különösen Mátyás királyról. A darabot – mely a dunamelléki népek együttműködésének szellemében íródott, s melyben Mátyás szemére veti Janus Pannoniusnak, hogy miért nem ír magyar nyelven – az újvidéki szerb színház a múlt század kilencvenes éveiben sikeresen adta elő"– foglalja össze Margalits Hranilović ismertetését.[100] A szerb színházi lexikon szerint az újvidéki Matica Srbska kiadónál megjelent háromfelvonásos drámai költeményt Jovan Hranilović rendezésében 1900-ban mutatták be az újvidéki színházban.[101]

98 A hét füzet kiadási évei: 1851, 1853, 1854, 1858, 1859, 1862, 1863. Dalunk az 1858-ban kiadott füzetben szerepel: *Србске народне песме, удешене за певањ и фортепиано одъ Корнелия Станковича*, chez Gustav Albrecht (Vienne: 1858).

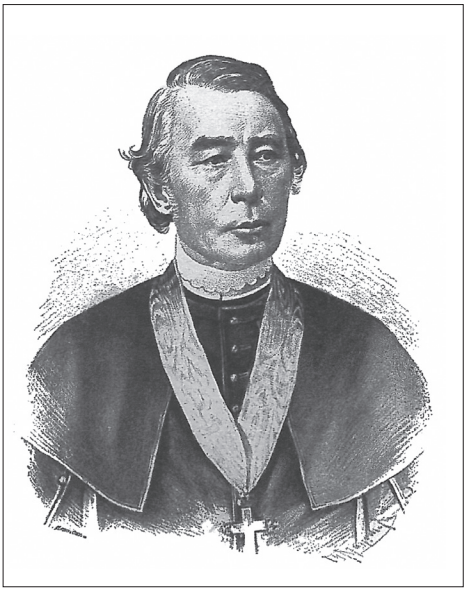
99 *Bosanska Vila* 1903. 20. Az osztrák–magyar megszállás alatt (1878–1918) a boszniai-hercegovinai régióban a polgári kultúra erősödése, s ezzel együtt a kulturális tevékenység fejlődése következett be, melynek része volt az 1885 és 1914 között megjelenő *Bosanska Vila* című kulturális folyóirat is. Kokanović tanulmánya: Маријана Коканович, „О музичи часопису Босанска Вила", in *Зборник Матице Српске за Сценске Уметности и Музику,* гп. ред. Божидар Ковачек, 103–116 (Нови Сад: Матица Српска, 2004), 107.

100 Margalits Ede, *Szerb történelmi repertórium,* 1. kötet (Budapest: MTA, 1918), 492. (699. sz.)

101 A szerb nemzeti színházi enciklopédia *Szávics Milán* címszava alapján (Енциклопедија српског народног позоришта; https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=15332, hozzáférés: 2018. 12. 10.

Milan Savić

Ilija Okrugić
(Theodor Mayerhofer 1890 körül készített portréja)

Savić és Hranilović baráti köréhez tartozott Ilija Okrugić (1827–1897), katolikus pap, majd pétervárad apát, akinek Dóczy Péterről szóló, kéziratban maradt eposzáról, s az ennek nyomán írt színdarabjáról és először legjobb barátja, hagyatékának gondozója, Hranilović írt először. A horvát Okrugić a szerbek körében is kedvelt költő és drámaíró volt, akinek színdarabjait sűrűn játszották a szerb színházakban. A *Dojcin Petrova ljubav (Dóczi Péter szerelme)* című, 1881-ben írt drámájában Okrugić „Dóczy Pétert horvát nemzeti hőssé teszi, aki Mátyás korholó szavaira kiönti lelke minden fájdalmát s megmutatja neki, hogy a »szerémi bor« szeretete, a »fruskagóriai« leányok társaságának keresése korántsem korholásra méltó bűn s szemére lobbantja Mátyásnak sokkal nagyobb bűneit".[102] Drámáját a belgrádi színházban szerette volna bemutatni, de barátja, Milorad Šapčanin, akinek a szövegkönyvet elküldte, még a darab színrevitele előtt meghalt, s a kézirat elveszett.[103] Okrugić *Obrana Dojcin Petra, varadinskog bana (Dóczi Péter, váradi bán védelme)* című (860, rímes nyolc szótagú sorokban írt) elbeszélő költeménye

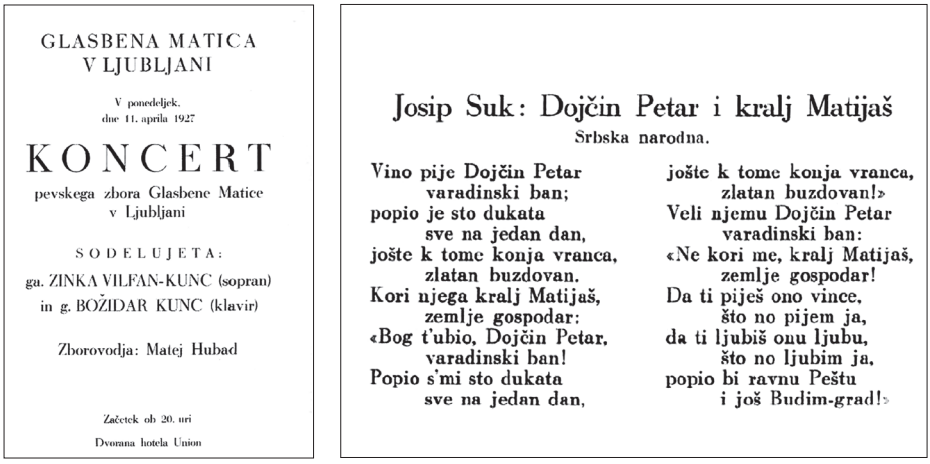
102 Hranilović ismertetését Szekulics „Dóczi Péter…", 720–721 idézi. Az idézett mű sajnos nem hozzáférhető, viszont Ivana Andrić Penava terjedelmes tanulmányában Okrugić (a Matica Srbska birtokába került) 120 tételből álló teljes hagyatékát és életművét részletesen elemzi. Ivana Andrić Penava, „Ilija Okrugić Sriemac – hrvatski preporoditelj u Srijemu", *Godišnjak za znanstvena istraživanja* (2014): 61–112.

103 Okrugić drámáinak saját kézírásával írt piszkozatait – így a *Dojčin Petar*ét is – a Matica Srpska kézirattárában őrzik. Uo., 73, 103.

ugyancsak kéziratban maradt, csak a szerző halála után, 1906-ban jelent meg belőle néhány szemelvény a pétervárади *Fruskagorá*ban.

Az 1930-as években Stanislav Preprek lejegyzett néhány dalt azok közül, amelyek Ilija Okrugić színházi darabjaiban szerepeltek. A dalok között van a *Dojčin Petar vino pije* című dal is.[104]

Az 1872-ben, Ljubljanában, a szlovén népzenei örökség felkutatására és megőrzésére, valamint a nemzeti zene népszerűsítésére alapított Glasbena Matica előadóművészei koncertjeiken rendszeresen műsorra tűztek népdalfeldolgozásokat is. A Glasbena Matica 1927. április 11-ei koncertjének igényes (a dalok szövegeit is tartalmazó) műsorfüzetéből tudhatjuk, hogy a kórus – Zinka Vilfan-Kunc szólista és Božidal Kunc zongorista közreműködésével, Matej Hubad vezényletével a Hotel Union nagytermében – különböző szláv népek (szlovén, szerb, orosz, bosnyák) dalait adta elő. A kétrészes műsorban szólóének, férfi- és vegyeskar váltotta egymást. A férfikar Josip Suk, cseh zeneszerző (Dvořák veje) feldolgozásában adta elő a *Dojčin Petar Ban Varadinski i kralj Matijaš* című szerb népdalt (KÉP). Suk feldolgozása Vuk szövegének Siegfried Kapper-féle német nyelvű fordításából cseh nyelvre fordított szövegre íródott. Dallama egyáltalán nem hasonlít a Stanković zongorakíséretes dalára.[105] Azt már sohasem tudjuk meg, hogy a ljubljanai kórus vajon cseh vagy szerb szöveggel énekelte a művet, mindenesetre a műsorfüzetbe ez utóbbi nyelven került be.

GLASBENA MATICA
V LJUBLJANI

V ponedeljek,
dne 11. aprila 1927

KONCERT

pevskega zbora Glasbene Matice
v Ljubljani

SODELUJETA:

ga. ZINKA VILFAN-KUNC (sopran)
in g. BOŽIDAR KUNC (klavir)

Zborovodja: Matej Hubad

Začetek ob 20. uri
Dvorana hotela Union

Josip Suk: Dojčin Petar i kralj Matijaš

Srbska narodna.

Vino pije Dojčin Petar
varadinski ban;
popio je sto dukata
sve na jedan dan,
jošte k tome konja vranca,
zlatan buzdovan.
Kori njega kralj Matijaš,
zemlje gospodar:
«Bog t'ubio, Dojčin Petar,
varadinski ban!
Popio s'mi sto dukata
sve na jedan dan,
jošte k tome konja vranca,
zlatan buzdovan!»
Veli njemu Dojčin Petar
varadinski ban:
«Ne kori me, kralj Matijaš,
zemlje gospodar!
Da ti piješ ono vince,
što no pijem ja,
da ti ljubiš onu ljubu,
što no ljubim ja,
popio bi ravnu Peštu
i još Budim-grad!»

Részlet a Glasbena Matica 1927-es koncertjének műsorfüzetéből

104 Uo., 83. Sajnos a lejegyzést egyelőre nem sikerült megtalálnom.

105 A dal Josef Suk *4 Dal férfikarra* című kórusművének első tétele (Op. 18: No. 1, *Bán Varaždinský A Král Matiáš*). A kórusmű meghallgatható: http://mp3-red.co/42551030/josef-veselka-prague-philharmonic-choir-prague-philharmonic-choir-josef-veselka-4-songs-for-male-chorus-op-18-no-1-ban-varazdinsky-a-kral-matias.html, hozzáférés: 2018. 12. 10.

A gramofonlemezek megjelenésével a nemzeti hanglemezkiadók lemezein a népdalfeldolgozásokat már kiváló énekesek előadásában hallgathatta a nagyközönség. A kedvelt zenekarok egyike volt Stojan Dimitrijević Zaječarac együttese, amelynek több lemeze is készült az Odeon, valamint a Homocord hanglemezkiadónál az 1920-as évek körül.[106] Talán a legelső hangfelvétele dalunknak a Homocord 78-as fordulatszámú gramofonlemezén Stojan Dimitrijević Zaječarac zenekari kíséretével D. Plavšić előadásában hallható.[107]

Bár az 1920-as évektől az 1960-es évekig valószínűleg továbbra is számos helyen és módon szólalt meg a dal, erről az időszakról egyelőre nem sikerült konkrét adatokat találnom. Az biztos, hogy a második világháború, majd a kommunista hatalom idején a magyarországi délszláv nemzetiségi kultúra ápolásának a Jugoszláviával elmérgesedett viszony nem igazán kedvezett. Csuka Zoltán és Kiss Károly, akik ebben az időszakban jelentették meg délszláv népköltészeti fordításaikat, „államellenes tevékenység" miatt például évekig ültek börtönben. A deszki szerbek közül is sok embert meghurcoltak, köztük Rádity Milánt is (őt ráadásul kuláknak is nyilvánítva), aki évekig nem térhetett haza szülőhelyére (lásd ott). Az 1960-as évekre enyhült a helyzet, illetve a *Nyílik a rózsa*, majd a *Röpülj páva* című televíziós vetélkedők nyomán sorra alakultak a nemzetiségi hagyományőrző csoportok is. Rádity Milán idős korára a lokális

106 A különböző korabeli lemezkatalógusokban Zaječarac zenekarának összesen nyolc további felvételéről vannak adatok.

107 Homocord Se. 4-0304. A felvételt a Szerb Nemzeti Könyvtárban digitalizálták, és online hozzáférhetővé tették. A digitalizálás során véletlenül felcserélték a lemez két oldalát, így a *Вино пије Дојчин Петар* dalnál a *Тамо доле Цариграду граду* címet tüntették fel (és fordítva). Az alábbi linkre, majd a lejátszásra kattintva rögtön kiderül, hogy ez a keresett felvétel. http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zvucni_zapisi/virtuelna_brazda/Homocord/D_2_369_1#dcId=1547148727760&p=1, hozzáférés: 2018. 12. 10.

rendezvények, sőt országos folklórfesztiválok rendszeres fellépője lett.[108] Bátyán a majdnem feledésbe merült „balladát" a helyi Rozmaring népdalkör szólistája, Szarvas Lajosné Tamaskó Teréz gyakran adta elő szereplései alkalmával.[109]

A *Röpülj páva* műsorvezetőjeként az egész országot megénekeltető Vass Lajos karnagy-zeneszerző fő művét, a *Mathias Rex* oratóriumot 1972-ben mutatta be a miskolci szimfonikusokkal a diósgyőri várban, majd az általa vezetett Vasas Kórussal – a Hunyadi János Zenei Általános Iskola Gyermekkara és az I. István Gimnázium Szimfonikus Zenekara közreműködésével – a Zeneakadémia Nagytermében. 1990-ben, Mátyás király halálának 500. évfordulóján Vass Lajos kórusa újra a diósgyőri várban, a Miskolci Nyár keretében mutatta be a művet, majd a fővárosban, a Mátyás-templomban. Keszi Imre a kritikájában említi, hogy a műben népdal és ballada is megszólal, ami rendjén való, hiszen ha szerbek is énekelnek Dojcsin Petárról és Mátyás királyról, mért ne tehetnénk ezt mi is.[110] Az említett kritikából nem teljesen egyértelmű, de a mű – időközben szerencsésen előkerült – szövegkönyvéből kiderül, hogy a 28 tételből álló kompozíció X. tételeként a kar előadásában hangzott el a Karadžić-féle dal, Nagy László fordításban.[111]

Áttekintésem végén tanulságosnak vélem, ha a legutóbbi évtizedek feldolgozásait is számba veszem, legalábbis azokat, melyek az interneten elérhetők. Természetesen ezt semmiképp nem tekinthetjük reprezentatív válogatásnak, ám a néhány bemutatott példa adalékul szolgálhat ahhoz, miként él a dal napjainkban. Megfigyelésem szerint a mai interpretációkban általános tendencia a szöveg egyszerűsödése, és előadónként egy-egy szövegváltozat rögzülése.

A zombori bunyevác családban született, ma Szabadkán élő Zvonko Bogdan a leghíresebb népdalénekesek egyike a volt Jugoszlávia területén. Egy személyben képviselője és előadója szűkebb szülőföldje, a Vajdaság bunyevác, szerb, horvát és magyar népzenei hagyományainak, emellett népies stílusú saját szerzeményei is vannak. Híres zenekarokkal – pl. Balázs Janika tamburazenekarával vagy Lakatos Sándor cigányzenekarával – több nagylemezt vett fel. Legendás „sztárfellépője" a legnagyobb jugoszláviai (és külföldi) folklórfesztiváloknak, köztük a petrovaradini várban rendezett nagy tamburafesztiválnak. A délszláv háborút követően több horvát hazafias dalt is szerzett, melyek révén a horvátok is a saját nemzeti énekesüknek tekintik. Bogdan egyik nagy slágere a *Vino pije Dojčin Petar*, amelynek három versszakból álló szövege a helyi változatokat végleg kiszorította sokak emlékezetéből.

108 Berkes, „Egy hajóvontató…"

109 Fehér, „Mátyás király…"

110 Keszi Imre, „Mátyás király új krónikájáról", *Film – Színház – Muzsika*, 16, 22. sz. (1972): 10–11.

111 Vass Lajos, *Mathias rex: Oratórium szólóhangokra, narrátorokra, vegyeskarra, gyermekkarra és szimfonikus zenekarra,* szövegkönyv (Miskolc: Miskolci Művészeti és Propaganda Iroda, 1971). Vass Lajos az ősbemutató nézőinek kiosztott szövegkönyv segítségével a XVI. tételben szokásához híven a közönséget is megénekeltette.

Vino pije Dojčin Petar, Varadinski ban
Popio je sto dukata sve za jedan dan

Grdio ga kralj Matija, zemlji gospodar
Što ti popi sto dukata sve za jedan dan

Da ti ljubiš ono zlato koje ljubim ja
Popio bi celu Peštu i sav Budim grad[112]

Safet Isović (1936–2007) muzulmán bosnyák családban született énekes, a boszniai hagyományos zene *(sevdalinka)* egyik legjelentősebb és legnépszerűbb előadója volt. A Belgrádi Rádió és Televízió stúdiójában Žark Josipović Škule zenekarának kíséretével rögzített *Propio se Dujcin Petar* az 1968-ban megjelent *Ako Hoće, Hoće* című kislemezen hangzik el, mint eredeti népdal.[113] Szövege ugyancsak a végletekig leegyszerűsített, amelyért az előadás virtuozitása kárpótolja a hallgatót. Bogdan vajdasági verziójához képest néhány aprónak tűnő, de mégis lényeges eltérés is van a szövegben: itt nem egyszerűen bort iszik („vino pije"), hanem részegre issza („propio") magát a bán, kinek neve Dojčin helyett itt Dujcin. Bogdannál a király tesz szemrehányást, míg Isovicnál a bán kéri őt, hogy ne szidja.

Propio se Dujcin Petar Varadinski ban
i on propi sto dukata sve za jedan dan

Njega karaj knez Matija zemlje gospodar
sto ti propi sto dukata sve za jedan dan

Da ti ljubis ono zlato koje ljubim ja
propio bi cijelu Pestu i sav Budim grad

Safet Isovic nagy hatású előadóművész volt, akinek az énekesek fiatalabb generációiban is számos követője akadt. Az 1951-ben, a szerb–román–bolgár hármashatár (Negotin Krajina) közelében, Jasenica faluban született Boris Stanojević énekes pályája fiatalkori betegsége miatt csak az ezredfordulót követően indult el: az egyik szerb tv-csatorna *Soha nem késő* című műsorában tűnt fel, és ma a televíziós népzenei (nálunk inkább „mulatósnak" mondanánk)

112 Zvonko Bogdan tamburazenekari kísérettel énekli a dalt: https://youtu.be/GLWKAJTEuHU, hozzáférés: 2018. 12. 10.

113 PGP RTB. A felvétel később más lemezekre is felkerült, például 1974-ben a *Safet* című korongra. 2012-ben a Croatia Recordsnál megjelent *Najveći Hitovi* (Legnagyobb slágerek) címmel megjelent CD-re is beválogatták az 1968-as felvételt (CD 5991465), vö. https://youtu.be/hbOZPxZ6rM4, hozzáférés: 2018. 12. 10.

műsorok ünnepelt sztárja. Akárcsak példaképe Safet Isović, ő is előnyben részesíti a sevdalinke stílust. 2013. december 27-én a Negotin Kulturális Központban nagyszabású újévi koncertet adott a Szerb Kulturális Örökség-díjas, Szerbia legkiválóbb zenészeiből álló Balkan Eastern együttessel. Az előadás egyik legnagyobb sikert aratott dala volt a sevdalinke stílusú Dujčin Petar-dal.[114] A bosznia-hercegovinai énekesek újabb nemzedékéhez tartozó Fadil Toskić rock- és heavy metal-énekes, aki legnagyobb sikereit az 1980-as években aratta, a könnyűzene mellett erősen kötődött a népzenéhez is. Az 1990-es években egy televíziós műsorban is vall erről, majd Omer Pobrić harmonikakíséretével megkapó átéléssel (szintén sevdalinke stílusban) énekli el a *Propijo se Dujcin Petar* című dalt.[115]

Asim Hodzić a bosznia-hercegoviai Banja Luka-ban élő amatőr zenész. Videofelvételein mohamedán bosnyákok népdalait szólaltatja meg saját sazlijakíséretével. A *Propio se Dojčin Petar* dalt a Safet Isović által is énekelt dallammal adja elő, de előadásmódja nélkülöz minden színpadi manírt, modorosságot.[116] A felvételhez egy komment is érkezett, melyben az üzenetíró idősebb nő köszönetet mond a dalért, amit utoljára 55 évvel azelőtt hallott a nagymamájától.

Az ősi Pastroviči nemzetség után elnevezett montenegrói tengerparti mikrorégió (Budva környéke) kis számú lakosságának zenei hagyományai a térség történelméből következően (velencei albán tartomány, oszmán hódoltsági terület, majd 1815–1918 között Dalmácia Királyságának része) sajátosan alakultak. A montenegrói, szerbiai és boszniai tudományos kutatók irányításával évek óta zajlik Pastroviči szellemi kulturális örökségének dokumentálása. A projekt keretében 2011-ben jelent meg Zlata Marjanovič és Zoran Ćulafić szerkesztésében a népdalgyűjtés anyagából összeállított CD.[117] Az adatközlők énekét stúdióban rögzítették, a Zoran Ćulafić által (utólag?) komponált szintetizátorkísérettel, mely elég disszonánsan hat a falusi férfiak ízes, rusztikus éneke mellett.[118] A dalszöveg a teljes párbeszédet tartalmazza, abban különbözik az általános verziótól, hogy Dóczy nem „varadini", hanem „varasdini" bánként szerepel benne.

Hangszerelését tekintve még „esztrádosabb" stílusban hangzik fel Željko Čeganjacnak, a PGP-RTS (Produkcija gramofonskih ploča Radio televizije

114 https://youtu.be/ykRmj17bsU0, hozzáférés: 2018. 12. 10. Ugyanezt a stílust képviseli Mirko Rondovic az RTB egyik szórakoztató műsorában: https://youtu.be/81yNIgp_Za0, hozzáférés: 2018. 12. 10.

115 https://youtu.be/iBu1LyNZEmA, hozzáférés: 2018. 12. 10.

116 https://youtu.be/B6SpwTiSZ1c, hozzáférés: 2018. 12. 10.

117 *Компакт-диск Паштровске пјесме: књига прва,* ур. Злата Марјановић и Зоран Ћулафић (Будва: Будва Концерт и Multimedia Group, 2011). A gyűjtésről szóló tanulmány: Злата Марјановић и Душан Мелин, *Зачух вилу у дубраву ће пјесан поје: зборник радова о музичким и музици сродним темама* (Београд: Удружење Паштровића и пријатеља Паштровића у Београду „Дробни пијесак"; Петровац на Мору: НВУ „Бауо" Друштво за културни развој, 2016).

118 https://youtu.be/qyDZ4tFN73M, hozzáférés: 2018. 12. 10.

Srbije) lemezkiadónál *Zdravica* címmel, 2002-ben megjelent lemezén a dal egy másik dallamváltozata. A borító szerint az M. Vasiljević által lejegyzett *Vino pije Dojčin Petar* című népdalt Željko Čeganjac, az énekes és Laza Ristovski billentyűs dolgozta fel, a felvételen Boban Konunović zenekara is közreműködik.[119]

Az itt felsorolt, népies műzenei, illetve esztrád stílusú interpretációk mellett napjainkban is hallhatók olyan felvételek, amelyek a XIX. század szerb polgári szalonjainak miliőjét igyekeznek felidézni. Branislav Simonović például ilyen felfogásban énekli a Kornelije Stanković-féle változatot.[120] Tatjana Gerdec Mrđa vajdasági szerb zongoraművész 2011-ben adta ki *Duni vetre sa banatske strane* című szólólemezét, melyen korabeli népszerű dalok és eredeti népzenei felvételek zongoraátiratai szólalnak meg, köztük Stanković híres opusa a *Vino pije Dojčin Petar* című dal is.[121] 2016-ban a Radio Beograd 2 csatornán *Od zlata jabuka: Vinske pesme* című műsorában bordalok és szerb költők borral kapcsolatos versei hangzottak el Dragana Marinković szerkesztésében. Petar Žebeljan műsorvezető a legrégibb szerb bordalok egyikeként konferálta be a *Vino pije Dojčin Petar* ugyancsak a XIX. századot idéző feldolgozását.[122] Végül, de nem utolsósorban a bevezetőben említett Carmina Danubiana lemezen a Vujicsics által is közölt, Stanković-féle Dojčin Petar-dallam szólal meg Kiss Károly magyar fordításában.[123]

Záró gondolatok

Az itt bemutatott sokféle adat alapján megállapíthatjuk, hogy a *Vino pije Dojčin Petar* címmel közismertté vált, XV. századi magyar hősöket szerepeltető, szinte azonos szüzsére épülő, de sokféle szöveg- és dallamváltozatban elterjedt szerb/bosnyák/horvát/szlovén dal kivételes karriert futott be, amely évszázadokat ível át, és még ma is tart.

A kutatás további feladata lesz, hogy elvégezze a szövegek és a dallamok összehasonlító elemzését, s felvázolja azt a társadalmi-kulturális hátteret, amelyben a dal még mindig él és népszerű.

119 https://youtu.be/hVJfo1qHWZk, hozzáférés: 2018. 12. 10.

120 https://youtu.be/DYLTAMBgT3M, hozzáférés: 2018. 12. 10.

121 A CD kísérőszövegét lásd: https://muzikaklasika.com/MK7/recenzije7.html, hozzáférés: 2018. 12. 10.

122 A műsor meghallgatható a következő linken (3:40-nél): https://soundcloud.com/user-399846816/od-zlata-jabuka-vinske-pesme, hozzáférés: 2018. 12. 10. Žebeljan egyébként a bánáti Perlász település hagyományaiból 2014-ben szerkesztett kötetében is szerepelteti a dal helyi változatát. Vö. Petar Žebeljan, *Jednom u Perlezu* (Beograd: Narodna Knjiga, 2002).

123 https://youtu.be/6tZCe-50uWw, hozzáférés: 2018. 12. 10.

VOIGT VILMOS

Zrínyi Miklós, a költő – a rút fülesbagoly – és a folklór

„horvát és olasz krónikákból tanultam,
az törökök maguk is így beszélik és vallják"
(gr. Z. M.)

Azzal kezdem: érdemes elgondolkozni azon, miként közelíthetjük meg témánkat!

A még ma is meglevő magyar történeti irodalomtudománynak még mindig méltán büszkesége, hogy legkivált két klasszikus régi költőnk (Balassi és Zrínyi) kutatása olyan sokoldalú, filológiailag akkurátus, a nemzetközi kapcsolatokra olyannyira odafigyelő, s nemcsak volt, hanem ma is az. Balassi esetében ehhez hozzátartozik az is, hogy a kutatók róla szólván a magyar nyelvű strofikus szerelmi és vallásos líra általa eszközölt tartalmi és formai kialakításán kívül ennek folytatódását több ízben is általában vizsgálták, elsősorban az ún. kéziratos költészet anyagában. Ez az út pedig nemcsak a strofikus magyar lírai népdalok kialakulásáig vezet el, hanem még ennél is tovább. Alapos dolgozatok sorozatosan foglalkoztak „Balassi és a folklór" szűkebb vagy tágabb témakörével. (Azt is tudjuk, Zrínyi ismerhette Balassinak mind „fajtalan", mind istenes verseit. Ezeket azonban a maga verseiben voltaképpen nem követte.)

Másik régi magyar klasszikusunk, a költő Zrínyi Miklós esetében viszont a lehetséges folklórkapcsolatok feltárásának tekintetében inkább csak szégyenkezhetünk. Csekély és kevés az ilyen összefüggésekre vonatkozó adatbemutatás, s ezek szempontjait is ma már újra kell értelmeznünk, mivel a későbbi monográfusok gyakorlatilag közvetlen források megadása nélkül hivatkoztak a korábbiakra. Pontos résztanulmányok születtek meg – ám a problémafelvetés lényegéhez még Klaniczay Tibor és Kovács Sándor Iván sem jutott el, hogy elszántan alapos Zrínyi-szakértő szerzőket említsek.

Úgy gondolom, a következő négy problémakör elkülönítése lenne célszerű:

1) Zrínyi műveinek magyar folklór előzményei és környezete – ha vannak ilyenek.
2) Zrínyi műveinek (leginkább csak eposzának) délszláv „folklór" kontextusa

* A szerző az ELTE Folklore Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára. A tanulmány előadásként hangzott el 2014. novemberben az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszéke által szervezett *Hírnév és emlékezet* című konferencián.

3) Zrínyi műveinek későbbi hatása (praktikus okokból csak a magyar folklórra) – ha van ilyen egyezés.
4) Tágabb komparatív tanulságok.

Természetesen egyetlen tanulmányban mindezt még rekapitulálni sem lehet. Ám lehet értékelni az eddigi eredményeket, és hangoztatni a kételyeket. Az alábbiakban ezt is csak tömörítve adhatom, minthogy ehhez – szerencsére! – több száz zrínyiológiai munkát kellene bemutatnom, most viszont csak a legfontosabb eredmények értékelésére van módom. És még így sem vagyunk képesek például a rendkívül gazdag és szerteágazó horvát szakirodalom tanulságainak érvényesítésére. Hogy például a mottómban említett „horvát" és „olasz" krónikák és egyéb epikus művek hogyan függnek össze egymással, mintaszerű módon összegezte Bene Sándor.[1]

A másik nehézség az, hogy a 17. századra visszavezetve oly nehéz megmondani, mi a „folklór" és főként mi a „magyar folklór" – és mi nem az. Ha „a hajnal előzi a kísérteteket" vagy a bagolyhuhogás, az igéző szem és az üstökös előfordul Zrínyi műveiben – mint ahogy így van –, nevezhetjük-e mindezt valamely folklór megnyilvánulásának? És ha állatmesét, griffet, tündért vagy nagy erejű, fakitépő óriást említ Zrínyi – ezek ugyan részei a „világfolklórnak", ám önmagukban nem bizonyítékok arra, hogy az író mindezt az ő korában már ilyen műfajokban is kibontakozó magyar folklórból (és nem mondjuk külföldi szépirodalmi művekből) ismerte volna meg.

Több Zrínyi-kutató indokoltan hangsúlyozza, hogy Zrínyi igazán benne élt a maga korában, így a közmondások és hiedelmek szereplése műveiben ennek a bizonyítéka lenne. Ez nyilvánvalóan igaz, azonban az ilyen megfigyeléseknek is további, pontosabb értelmezésére lenne szükség. Érdemes volna az egész életműből összegyűjteni a szólásokat, közmondásokat, szállóigéket, citátumokat – és ezek mérlegelését is megadni. Például a *Bibliotheca Zriniana* bemutatói gyakran hivatkoznak az egyes kötetekbe írt ilyen megjegyzésekre. Ezek summázó jellege (az olvasó általánosítja a megfelelő szövegrészletet) külön is alkalmat ad arra, hogy parömiológiai formát öltsenek a lapszéli, ennek következtében rövid beírások. (Tudjuk, nem mindegyikük származik a költő Zrínyitől.)[2]

1 Bene Sándor, „Szulejmán halála a Zrínyi-eposzban, történeti poétikai megközelítésben", *Irodalomtörténeti Közlemények* 121 (2017): 746–779.

2 Tanulmányom lezárása után kérdeztem meg régi magyar szólásaink kitűnő kutatóját, Paczolay Gyulát, foglalkozott-e külön is Zrínyi proverbiumaival. Minthogy ilyen dolgozatáról nem tudtam, nem lepett meg nemleges válasza. Amihez azonban rögtön hozzátette, a téma felkeltette érdeklődését. Úgyhogy legalábbis várhatunk egy ilyen áttekintést. Futó szemlém alapján azt mondhatom, Zrínyi különböző témájú és műfajú írásaiban (nemcsak a költőiekben) másként használja a közhasznú (magyar és klasszikus) szólásokat, közmondásokat, idézeteket. Ez is magától értetődő.

Itt említem meg, hogy Zrínyi életművében a mi szempontunkból három „szektort" is megkülönböztetünk. A versek esetében a kor nemzetközi divatját szorosan követi a szerző, szövegeinek jellege, utalásai is ebben a keretben értelmezhetők. Eposza ettől eltérő önálló világ: Zrínyi ugyan itt is különféle (akkor még nem „világirodalminak" nevezhető, minthogy a fogalom sem létezett, ám lényegében ilyesféle) mintákat követ, sőt ezeket egymással vegyíti, és igazán homogén költői dikciót alakít ki segítségükkel. Ugyan maga említi, hogy horvát és olasz krónikákat használt, sőt török hagyományokat is ismer – ám ez inkább tematikus, mint stilisztikai hatást eredményezett. Jellemző példa erre az eposzban az imádkozó szigetvári hőshöz lehajoló feszület története: ez nemzetközi motívum, és nemcsak írásban, hanem képi ábrázolásban is ismert, főleg német katolikus környezetben. Filológiánk foglalkozott is ezzel a képi háttérrel.

A harmadik szektor a prózai művek világa: kiváló retorikai készség, gazdag művelődéstörténeti háttér jellemzi ezt. Zrínyi nyilvánvalóan meggyőzni és hatni akart (ha nem is engedte kinyomtatni írásait): erőteljes szóképei vagy ekkor már széles körben ismertek lehettek, vagy ezek mintájára készültek. Ezek „folklorisztikus" vagy csak „mindennapi nyelvi" státusát igazán körültekintő módon kellene vizsgálni.[3]

Tudtommal az első tudós, aki felfigyelt Zrínyi „folklór"-adataira, Ipolyi Arnold volt. A későbbi nagyváradi püspök a *Magyar Mythologia*[4] lapjain az egyes magyar hiedelmek és szokások tárgyalásakor több tucat alkalommal említi Zrínyi szövegét. Ipolyi nyilvánvalóan jól ismerte és mintegy „kicédulázta" ezeket. Egyébként (mások mellett) Balassi Bálint, Listius László és Dugonics András műveit is többször idézi, szemmel láthatólag ezeket is átnézte. Az Ipolyi által Zrínyi írásaiból kigyűjtött adatok (*ördög, fekete ördög, leláncolt ördög, vízi óriás, sárkány, tüzes lidérc, kaszás halál, füvet rágó erdei csoda, halottak lelke* stb.) a folklóron belül zömmel a néphitre vonatkoznak, hiszen Ipolyi művének tárgyköre a „magyar mythologia" volt. Vannak érdekes, Zrínyi által részletesebben leírt motívumok is, mint például a keresztény halottak lelkét a Tejúton át a mennyországba vivő angyalok, akik a hősök fegyvereit a Göncölszekéren szállítják. (Erről Heller Bernát később találóan jegyezte meg, hogy e naivitás leginkább Petőfi *János vitéz*ének égi földrajzára hasonlít; ebben az esetben akár Zrínyi mint közvetítő forrás is fölmerülhet.)

3 Tanulságos, hogy Bene Sándor egyébként kitűnő és aktuális áttekintésében nem utal ilyen összefüggésekre. Vö. Bene Sándor, „Zrínyi (VII.) Miklós", in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon,* XIII. kötet, főszerk. Kőszeghy Péter, szerk. Tamás Zsuzsanna (Budapest: Balassi Kiadó, 2012), 206–222.

4 Lásd Ipolyi Arnold, *Magyar Mythologia* (Pest: Heckenast Gusztáv, 1854; hasonmás kiadás: Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987). A külön kötetben kiadott *Függelék* és már az 1854-es kiadás mutatói megfelelő módon eligazítanak.

Az egyik legérdekesebb ilyen említés a hajnalról szól. Ipolyi[5] a külföldről hazánkba, Zrínyihez utazó botanikustól, Clusiustól idézi, hogy Magyarországon az éjszakai őrök reggel felé ezt kiáltják: „hajnal vagyon, szép piros hajnal!" Ezt a kiáltást Zrínyi egész biztosan maga is sokszor hallotta. Ipolyi a pontos megemlítést a magyar hajnal-mitológiához sorolta, és idézi Zrínyi eposzának nevezetes hajnal-leírását is,[6] amelyben szárnyas lován száguld be a szép piros hajnal a szigetvári csatamezőre. Ez nyilván költői közhely és nem magyar folklór, sem magyar hadtörténeti adat. Gyakran idézik a hőskölteményből azt a jelenetet is, amikor a csatatéren elesett hősöket az Isten által oda küldött mennyei angyalsereg viszi az égbe.[7] Ám rögtön ennek említése után Ipolyi idézi Rimaynak Balassiról, továbbá Listius Lászlónak a mohácsi Lajos királyról írott, a lelkeket úgyszintén az égbe vivő, hasonló költői variánsait.

Ami az irodalomtörténészek következő fél évszázadát illeti, a tüzetes szakirodalom úgy tudja, hogy például Imre Sándor és Weszely Ödön tanulmányaikban tettek Zrínyi művének „népies" összefüggéseiről tanulságos, ám nem részletes megjegyzéseket.[8] A valóságban lelkes és általános dicséreteket olvashatunk – egyetlen folklór tény pontos említése nélkül. Pedig egyébként a XIX–XX. század fordulójának magyar irodalomtörténeti, zrínyiológusi tevékenysége jóval gazdagabb, mint gondolnánk – még meglepetések is akadnak. Karenovics József *Zrinyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben* című könyve[9] például elkerülte az utókor figyelmét. (Ám ez nem a költő, hanem a szigetvári Zrínyi évszázadokon át megfigyelhető népszerűségét tárgyalja a társadalom széles rétegeiben.)

Már a XX. század második felének vezető Zrínyi-kutatója, Klaniczay Tibor panaszolta, hogy csak egyetlen tanulmány foglalkozott közvetlenül Zrínyi és a folklór kapcsolataival. Ez a tudós orientalista, Heller Bernát nevezetes írása: *Népies és folklorisztikus elemek Zrínyi Miklós műveiben*.[10] Tanulságos megfigyel-

5 Uo., 283.

6 Uo. 285.

7 Uo., 377.

8 Lásd például Imre Sándor, „A költő Zrínyi életéhez", *Budapesti Szemle,* 11. kötet, 23. szám (1876): 209–225; Weszely Ödön, „Zrinyi Miklós gróf idilljei", *Magyar Szemle* (1893): 134–135, 146–147, 157–158, 170.

9 Karenovics József, *Zrinyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben* (Budapest: Lampel K., 1905). Ebben azonban legkivált a szigetvári Zrínyire vonatkozó (nemcsak magyar) szövegekkel foglalkozik, egészen a XX. század elejéig, s ezek tartalmát pontosan leírja.

10 Heller Bernát, „Népies és folklorisztikus elemek Zrínyi Miklós műveiben", *Ethnographia* 30 (1919): 22–45. Egyébként Heller korábbi és későbbi írásaiban is utalt Zrínyi eposzában a „biblikus" mozzanatokra: szemmel láthatólag a régi magyar irodalomból kedvence volt Zrínyi. Lásd tőle pl.: „Zrínyi Miklós a költő: A *Szigeti veszedelem* biblikus ihlete", *Múlt és Jövő* 8 (1918): 262–264; „Zrínyi és Kohelet", *Múlt és Jövő* 8 (1918): 380–382. „A *Szigeti Veszedelem:* Szent Írásunk hatása a *Szigeti Veszedelem*re", *Remény* 1921, 4–5. sz.; e témát külön füzetben is áttekintette: *A Biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben* (Budapest: 1925). Ez előbb a budapes-

ni, hogy a „magyar" szó hiányzik a címből, azaz a tudós rabbi és középiskolai tanár (ekkor már az összehasonlító folklór-kutatás világszerte ismert tekintélye) a világfolklór távlatába helyezi példáit. Szerencsés az a megoldás is, hogy Zrínyi akkori kiadásokból ismert „összes műveit" tekintette át, mégis látszik, hogy elsősorban a költői művek, és ezen belül az eposz érdekelték. Az igazán pedáns dolgozat előbb a „formális népies elemek" három alfaját, majd a „tartalmi" elemek négy alfaját osztja be. Rendszerezésében a nyelv, a költői képek, majd egyes műfajok (legendák, mondák, állatmese, folklorisztikus és mesebeli elemek) csoportjait különbözteti meg.

Kevéssé köztudott, hogy Heller a magyar történelem egy különös időpontjában, 1919. február 26-án adta elő tanulmányát a Magyar Néprajzi Társaságnak a Gólyavárban tartott felolvasó ülésén. Előre leírt dolgozatát az akkori tekintélyes Zrínyi-kutató professzor, Négyesy László korábban már átnézte és javította. Az ülésen a magyar történeti folklorisztika akkori vezető egyénisége, Sebestyén Gyula szóban kommentálta és egészítette ki az előadást. Heller külön is megköszöni, hogy munkája során ismét számíthatott Róheim Gézára, akinek „készsége és tudománya ezúttal sem hagyott cserbe".[11] Egy lábjegyzetben külön is említi a Róheim adta kiegészítést (újgörög proverbium-szövegek), és bizonyára a sárkányra meg a kígyót felfaló kígyóra vonatkozó adatok bemutatásában is segített Róheim. Jellemző, hogy már Ipolyi is felfigyelt erre,[12] és idézte a Kresznerics Ferencnél (*Magyar szótár,* 1831–1832) meglevő közmondást: *kígyó, ha kígyót nem eszik, sárkány nem lehet belőle*. Egyébként ezt a proverbiumot Kisviczay Péter 1713-as könyve óta több nyomtatott magyar közmondás-gyűjtemény is közli.) Ipolyi mitológiája a magyar filológusok körében mindig ismert volt, Sebestyén Gyula és Róheim bizonyára jól ismerték – annál érdekesebb, hogy Heller nem említi Ipolyi gazdag Zrínyi-hivatkozásait.

Nem szükséges egyenként végigmenni Heller adatain, csak a leginkább tanulságosakat említem.

A költői megoldások között említi a „haladó ritmust", és a csatában a hős „előmentében gyalogösvényt, visszatértében országutat vágott" formulát, amely természetesen több nép körében ismert epikai közhely, ám a népies alkotásokban és nálunk egyenesen a (nem minden eredetprobléma nélküli) *Kerekes Izsák* népballadában fordul elő. Ily módon az egyik legrégibb ismert magyar említés Zrínyivel is kapcsolatba hozható. Már Gyulai Pál utalt azonban arra, hogy e formula megvan a *Szilágyi és Hajmási* históriás énekben (1561), ám ezt a szöveget Zrínyi aligha ismerte. Egyszóval itt is tanulságos az összehasonlítható szöveg-

ti *Rabbiképző Intézet és Gymnasium értesítőjé*ben (1924/25: 1–42), valamint a *Magyar Zsidó Szemle* 1925. évfolyamában, a 65–106. lapokon is megjelent.

11 Heller, „Népies és folklorisztikus...", 22.

12 Ipolyi, *Magyar Mythologia,* 222.

anyag – de azt nem tudjuk bizonyítani, pontosan honnan vette Zrínyi az általa használt és biztosan sokfelé ismert (fél)formulát, és Zrínyinél tekinthető-e ez valamely folklór nyomának?[13]

A „közmondás, példabeszéd, szentencia" részben 18 magyar, 4 olasz és 3 török szövegre hivatkozik, s megemlíti, hogy Zrínyi könyvtárában talán meglehetett Erasmus *Adagiá*inak egyik kiadása. (Ezt ma, a könyvtár jegyzékeinek mintaszerű áttekintése után sem tudjuk megerősíteni, inkább arra gondolhatunk, hogy egy Vergilius-kommentárt vélt ennek az utókor. Külön tanulmányt kellene e tárgyban készíteni!) A legendák között említi a lehajló feszületet, a mondáknál pedig azt, hogy Zrínyi természetesen tudott a hun–magyar rokonság mondájáról, sőt a Mátyás király származásáról szóló apokrif történetekről. A csatában az isteni akarat következtében porrá váló fegyver, vagy az Isten ellen támadó óriás ugyan ismert, ám nem magyar folklór motívum; az említett állatmesék is nemzetközi elterjedtségűek. Heller végül ezekhez képest is külön veszi a „folklorisztikus és mesebeli" mozzanatokat, mint a nagyerejű hősök, a csodálatos tulajdonságú paripa, álmok, bevált jóslások, a parasztkalendárium jósló napjai, az üstökös, a huhogó bagoly, a holló, az igéző szem stb. Néhány sajátos motívum is szerepel, mint például a „déli kísértet". Ha ez valóban hiedelemlény és nem csupán Zrínyi egyszeri fogalmazása: az Itáliában is közismert, nő formájában elképzelt *mezzogiorno* alakjára utalhat.[14]

Külön érdekessége van annak, ahogy a költő megkülönbözteti a csatában elhunytakat (XV/76): a törökök arccal lefelé fekszenek, a pokol felé mutatva, a keresztények viszont arccal felfelé, az égbe tekintenek. Ha mindez nem Zrínyi poétikai invenciója vagy a korban ismert nézet volt, annál jellegzetesebb. És elképzelhető, hogy a „befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó…" megfogalmazás is értelmezhető ebben az összefüggésben.

13 Lásd erről Deményi István Pál, *Kerekes Izsák balladája: Összehasonlító-tipológiai tanulmány* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1980), 7, a szövegpéldák felsorolása: 38–42. Vargyas Lajos igazán széles körű, a török és mongol epikát is bevonó példatárát tovább vezeti Deményi István Pál, *A magyar szóbeli hősi epika* (Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 1997), 277–279. Azt a formulát, miszerint a hős a csatában előre mentében „ösvényt" nyit, már Vergilius is ismeri (*Aeneis* X. 513): „[Aeneas] Proxima quaeque netit gladio, latumque per agmen Ardens limitem agit ferro", azaz „vasa tág gyalogösvényt vág". Ám a *Zrínyiász* III. 102. strófájában használt formula: [Farkasicsnak] Adatik őnéki tágos és széles út, / Mert minden előtte, az merre lehet, fút, / Nem különben, mikor kilövik az álgyút, / Csinál széles nyílást, az míg helyére jút" ehhez csak hasonlít, az ágyúlövéssel kiegészítés pedig a költő egyedi ötlete. Már Arany János klasszikus szövegbemutató tanulmányában ehhez hozzáteszi: „Egyébként a magyar néprege képdúsabb alakban ismeri, hogy t-i. a hős menet gyalogösvényt, jövet országutat csinál az ellenség közt." Arany János, *Prózai művek,* 1, s. a. r. Keresztury Mária, Arany János összes művei 10 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 395.

14 A „Délibábbal" azonosítása azonban nyilvánvalóan téves.

E tanulmány közlését követően nem sok, számunkra érdekes írás jelent meg. Ezek közt Marót Károly tanulmányát[15] említem, amelyben az eposz nyomtatott kiadásának címlapján szereplő „Syrena" nőalak antik előzményeit és barokk átértelmezéseit említi. Szintén közismert, hogy már többek között Rimay is „Syren vagy Circe" megnevezéssel méltatta Balassit. Mind a magyar, mind a horvát folklórban megvan – ha nem is túl gyakran – a vízi „sellő", avagy nyelvújítási leleményként: „vizelény". Ugyanakkor a rangos mitológiai háttérrel rendelkező csábos tengeri „siréna" sokkal ritkább a mi barokk korunkban. Mai utódjainak figyelemfelkeltő és elrettentő hangját szerencsére a nálam fiatalabbak már az autós közlekedésből és nem a légoltalmi szirénák vijjogásából ismerik. A magyar filológia később behatóan foglalkozott e témával.

Köztudott, hogy mai Zrínyi-értelmezésünk kialakulása Klaniczay monográfiájának (1954 és 1964, javított kiadás) köszönhető. A két változatban elkészült, igazán sokrétű munka azonban végül is mozaikszerű képet ad Zrínyiről. Ritkán szoktuk említeni, hogy Klaniczay szerint Zrínyi életműve maga is zaklatott, töredékes, sokféle kudarccal járó rögtönzés. Ebbe a keretbe hangsúlyosan vette bele Zrínyi „népiességét" is.[16] Erről komolyabban a *Zrínyiász* bemutatásakor beszél (8–1),[17] és adatait Hellertől vette át, aki azonban műfajilag és poétikailag gondosabb volt. Klaniczay például így fogalmaz: „A mesék hangulatát idézi fel az a versszak…"[18]– ami pontos adatolás nélkül csak „toposz", e részfejezetben viszont érinti a szigetvári Zrínyiről szóló magyar és horvát szövegeket. Ez azonban külön téma.

Témánk szempontjából is külön korszakot alkot Kovács Sándor Iván zrínyiológiai munkássága. Ő külön elemezte[19] „az ihon jün szárnyas lovon szép piros hajnal" toposzt, felhasználva a „hajnalkiáltás és hajnalnóta" népzenei monográfiáját.[20] Egyébként már Domokos Pál Péter is felismerte Zrínyi adatának fontosságát a magyar hajnalkiáltó ének története szempontjából. Kovács a tőle megszokott széles körű kitekintésben leginkább az emblémák hatását fedezi fel Zrínyi (a költő) hajnal-ábrázolásában, és a nem mindennapi lovakra vonatkozó Zrinyi-passzusokat is összekapcsolja. Noha nem egészen egyértelmű módon, ám közli, e szövegrésznek nincs köze az *alba* (szépirodalmi „hajnali búcsúzódal") műfajához. Hasonlóan józan módon nem osztja Kardos Tibor fantázia-

15 Marót Károly, „Adriai tengernek syrenaia Groff Zrini Miklós", *Irodalomtörténeti Közlemények* 60 (1956): 475–477. Marót egyébként Ovidius nyomát is vizsgálta Zrínyi művében.

16 Klaniczay Tibor, *Zrínyi Miklós* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).

17 Uo., 148–154.

18 Uo., 149.

19 Király Erzsébet, Kovács Sándor Iván, *„Adria tengernek fönnforgó habjai": Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1983), 142–159, 277–285.

20 Szomjas-Schiffert György, *Hajnal vagyon, szép piros…: Énekes várvirrasztók és órakiáltók* (Budapest: Magvető Kiadó, 1972; második kiadása Pozsony: Kalligram, 1999).

dús adatkiegészítését,[21] miszerint a grazi jezsuitáknál tanuló két fiatal Zrínyi-fiú (1630-ban) látott egy olyan iskolai misztériumot, amely Szent György és a sárkány küzdelmét jelenítette meg – természetesen a sárkányt a törökkel azonosítva, és amikor később a *Török Áfium* nevezetes kezdőképét fogalmazta a költő, erre emlékezett volna vissza.

Kovács Sándor Iván másik tanulmányában[22] külön foglalkozik a korai lírai versek „népköltészeti rétegével", ezen belül a rabének és az ekhós vers későbbi magyar szövegeivel. Ő azt is feltételezi, hogy esetleg Zrínyi verseinek ezekből eredő megoldásai is hatottak az utókorban közkedvelt magyar vers-megoldásokra.

Ami az utóbbi évtizedek Zrínyi-konferenciáit illeti, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 2001-ben Lendván rendezett konferenciáján az újvidéki folklórkutató, Jung Károly adott összefoglalást „*Zrínyi-hagyományok a Balkánon* címmel,[23] ebben a szigetvári Zrínyire vonatkozó délszláv szövegekre utal, és részletesen foglalkozik az ún. *Mártonhegyi daloskönyv* szövegeivel, különösen a *Szigetvár ustroma* címmel általa magyarra lefordított horvát énekkel. Azonban ő éppen a folklór párhuzamokat nem kereste, legalábbis nem mutatta be. Természetesen külön filológiai téma a délszláv Zrínyi-hagyomány, amit Jung sem tudott egy dolgozatban teljes távlataiban összegezni.

A 2003-as újabb „lendvai" konferencia anyagában[24] külön kitérnek a jóval későbbi helyi mondákra, amelyek a Zrínyi családra (és másokra) vonatkoznak. Ennek az adatkeresésnek előzménye volt Weber Arthur két régebbi adatközlése,[25] amelyekben egy 1810-es német rémmese, illetve a költő Zrínyi „öngyilkosságáról" szóló komplikált hagyomány szerepel. Ezek azonban nem a két Zrínyi tevékenységét teszik érthetőbbé, hanem a népszerű névvel való későbbi élés bizonyítékai.

Magam futó szemlével (Karl Haiding és Leander Petzoldt antológiái alapján) nem találtam a burgenlandi, vagy általában az osztrák (nép)mondákban Zrínyi-

21 Kardos Tibor, *Zrínyi a költő a XVII. század világában* (Pécs: A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Olasz Intézete, 1932). (Eredetileg: Irodalomtörténeti Közlemények [1932]: 153–163, 261–273.) Kardos 1932-ben készítette igen sok irányba mutató, széles látókörű tanulmányát, amit 1935-ben kicsit kiegészített. Jelzése szerint 1956-ban ismét átjavította, tanulmánykötetébe szerkesztése során azonban csak egy új dolgozatát említi, és a régi szöveg sok filológiai jegyzetét nem közölte. Vö. Kardos Tibor, *Élő humanizmus* (Budapest: Magvető Kiadó, 1972), 471–505, 646–647.

22 Kovács Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1985), 132–138.

23 *Vázlatos alkalmi áttekintés* alcímmel. További kiadásai közül jobban hozzáférhető tanulmánykötetében: Jung Károly, *Elbeszélés és éneklés: Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok,* 179–189, 217 (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2004).

24 *A Zrínyiek nyomában: Tanulmánykötet,* szerk. Zágorec-Csuka Judit (Pilisvörösvár: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2003).

25 Weber Arthur, „Zrínyi szerelme egy német népmondában", *Ethnographia,* 20 (1909), 20–25. és „A Zrínyi-legenda", *Ethnographia,* 23 (1912), 36–38.

tárgyút – pedig néhány török tárgyú mondát közöltek, sőt készült egy-két írás e tematikáról is. A szigetvári Zrínyi pedig évszázadokon át német irodalmi hősként is szerepelt – még a német nyelvű magyarországi irodalomban is. E művekben vannak kiszínezett jelenetek (pl. Zrínyit élve fogják el és úgy fejezik le) – ám ez nem folklór, mint a *Zrínyiász*ban az sem, hogy a szigetvári hős vágja ketté a szultánt: „Vérszopó szeléndek, világnak tolvaja" méltató megszólítással. Mindez „poétai licencia". A most befejeződött, 14 kötetes és kiváló, sőt éppen német orientációjú nemzetközi népmese-enciklopédia *(Enzyklopädie des Märchens)* sem ad Zrínyi-folklórt, pedig egy sokkötetes kézikönyv a végén, a Z betűnél nagyvonalúbb szokott lenni a közlésben.

Külön, s mindmáig megoldatlan téma az, mit meríthetett Zrínyi eposzában a korábbi magyar históriás énekből. Az igaz, hogy a négysoros-strofikus szerkesztés, a versszakonkénti rímek egyeznek. Legutóbb a 2006-os budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák[26] érintették ezt a témát, és általában bírálták Klaniczay egykor kifejtett véleményét, amely közvetlen ilyen hatást tételezett fel. Manapság a *historia* és *fabula* különbségét, és műve bemutatásakor Zrínyi által az utóbbi fontosságát hangsúlyozó – vagyis a különbséget képviselő – nyilatkozatát szokás említeni.

Noha itt nem térhettem ki a délszláv epikával való összefüggésekre, annyit mégis megállapíthatunk, hogy már a költő Zrínyire vonatkozó kortársi vélemények és híresztelések sokoldalúak és alaposak voltak. Ám éppen a délszláv–magyar párhuzamok értelmezése, a magyar verses epikai hagyomány (formai és tartalmi) hatásának mérlegelése egyáltalán nem lezárt. És ezek sorában a (délszláv–magyar) folklór végiggondolt értelmezése még nem történt meg, bár Lőkös István és Bene Sándor komoly előrelépést tettek a témakör tisztázásához.[27]

Ami közvetlenül Zrínyi és a magyar folklór kapcsolatát illeti: azt mondhatjuk, az életműben megnyilvánul az akkori szóbeli és írásbeli tudás, Zrínyi esetében ez több nyelven is. Ez a „mindennapi folklór" megvan Zrínyinél (és másoknál is). Azt viszont, hogy magyar folklór műfajok hatottak-e a költőre – egyelőre nem látjuk bizonyítva. Viszont Zrínyi műveiben vannak olyan régi említések, amelyek történeti folklorisztikánk számára fontos adalékok – még akkor is, ha az író Zrínyi nem gondolta, hogy ezeket „folklore"-isták is kutatni fogják…

Hogy ne csak egy ilyen száraz és józan megállapítással végezzem, egy részkérdést külön is említek. Dolgozatom elején azt javasoltam: először gondolkod-

26 *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika: A 2006-os budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai,* szerk. Csörsz Rumen István (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2008).

27 Lásd például: Lőkös István, *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei* (Debrecen, Kossuth Könyvkiadó, 1997); a „délszláv" párhuzamok és a kutatási előzmények nem teljes felsorolásával. Vö. Bene, „Szulejmán halála…".

juk el a témán/problémán, s utána következtessünk Zrínyi és a magyar folklór kapcsolatait illetően! Hogy mindez ne maradjon üres nyilatkozat, egyetlen apró példán érzékeltetném.

Heller említett összegezésében a bagolyhuhogást Zrínyi néphitismeretéhez sorolja. Gondolom, ezt mindenki így is gondolja. Ám ha felütjük a nemzetközi „motívummutató" megfelelő kötetét,[28] a D1812.5.1.27.1 számon „a bagoly huhogása rossz ómen"-ként szerepel, megjegyezve, hogy megvan a XIX. század végi dán (jütlandi) folklórban, ezen kívül Vergilius *Aeneis*ében (4. ének, 464. sor). Ebben éppen az a meglepő, hogy nem sorolnak fel világméretű változatsorokat, mondjuk ötven népet, amelyeknél a bagolyhuhogás rossz előjel. A német babonaszótár *Eule* címszava[29] igazán széles körű, viszont éppen a bagolyhuhogásról nem sok adatot említ. A cikkíró (már ekkor is világhírű amerikai komparatív folklórkutató), Archer Taylor hivatkozik a maga egyik korai tanulmányára,[30] amelyben azzal foglalkozott, hogy „régen" nemcsak a bagoly volt „rossz ómen", hanem más madarak is, mint a varjú, holló stb.

Innen szárnyalhatunk vissza Zrínyi rossz jelet adó madaraira.[31] Az eposzban (XII/16) a szerelmes azt mondja, hogy a kedves madárének a szerelmes nélkül ellenszenvessé változik: „Tengelic éneke, pintyőke sírása / Nálad nélkül, mint baglyok huhogatása". Ez a kijelentés negatívan hivatkozik a bagolyra, ám különösebb hiedelmet még huhogatásához sem kapcsol. Ám az idillekben (2, 35) a bagoly szó szerint „jövendöl": „Ezt jövendölte lám undok üvöltéssel / egy rút fülesbagoly mindennap jó reggel" – noha a mondatból itt sem derül ki, hogy milyen jövendölést képviselt a a madár – nyilvánvaló, hogy ez rossz ómen. A *rút* e helyen is Zrínyi szóhasználatában ‚kellemetlen, fenyegető, sértő'. A *Vitéz hadnagy*ban praktikus érveléssel elmondja (85. aphorisma, 153, 8), hogy egy római kapitány vitézét „egy harkály mind elijesztette volna, hogy ritkán és rútul szóllott". Erre a kapitány nyilával lelőtte azt a fáról, ezt mondván: micsoda jós ez – a saját halálát sem tudta megjövendölni a harkály –, és ezzel oszlatta el katonái félelmét. Sőt rögtön hozzá is teszi: „Nem kell megrettenni az álomtól, sem más jeltől: a harkály, a róka, a holló micsodás jelet tud nekem mondani, hogy így szól vagy amúgy." A 16. aphorisma *Visio. Somnium* címmel éppen a „jelekről" szól, és ilyen példát említ: „egy harkály csicsergése sokszor oly dolgot juttat az embernek eszébe, mely ha nem lett volna, talán szerencsétlenséget talált volna". Zrínyi tud arról, hogy madarak és

28 Stith Thompson, *Motif-Index of Folk Literature,* Vol. II. (Copenhagen: 1956), 330.

29 Hanns Bächtold-Stäubli, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens,* Bd. II. (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1987), Sp. 1073–1079.

30 Archer Taylor, „Three birds of ill omen", *Washington University Studies* 4, i–ii (1917): 151–173.

31 Az ilyen és hasonló szövegadatok legegyszerűbben kikereshetők a megfelelő szócikkekben: *Zrínyi-szótár: Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete,* szerk. Beke József, Bp., 2004 –. Erre utalunk is.

más állatok „jeladása" megrettenti a katonákat, ezért a „vitéz hadnagynak" el kell oszlatni ezt a tévhitet. Összegzőleg mondja: „álom, esős idő, mind elmúlik". Ez persze széltében ismert vélemény, proverbium; Szirmay Antal[32] (1807-ben) például így értelmezi: *Somnia fallaci ludunt temeraria nocte* 'az éjjeli sötétben játszanak velünk a véletlenszerű álmok'.[33]

A ma is közismert hiedelem szerint a jósló madár (ma általában ez a kakukk) annyit szól, ahány évig él még az ember. A *rút* melléknév ez esetben is 'fenyegető' jelentésű. Noha Zrínyi itt éppen kételkedik az állatok hangjának pontos jelentését illetően – nyilvánvaló, hogy tudja, hogy ezt sokan tudják, sőt hiszik. A *Vitéz hadnagy* is külföldi munkákból merít, az aforizmák esetében legkivált az akkor népszerű olasz (Tacitusra utaló) hadtudományi elmélkedésekből. A mű harmadik részében Zrínyi személyes tapasztalatai jól érvényesülnek, és ez a közmondásszerű, frappáns fordulatokat használó stílusban is megfigyelhető. Azaz itt is a nemzetközi és magyar szövegek egymáshoz kapcsolását láthatjuk.

Zrínyi adataiban a számunkra a legfontosabb az, hogy még nála is nem egy (kuvik, bagoly), hanem több madár szavának van legtöbbször rosszat jósló funkciója, vagyis ő is a régi és legalábbis európai rendszert követi, és nála sem csupán a kuvik ijesztget. Zrínyi kiválóan ismeri a természetet, ha madárról vagy denevérről beszél, biztosan arra gondolhatunk, viselkedésüket csakugyan látta, észlelte is: mind vadászként, mind katonaként.

Egyébként a rossz előjelet adó állatok világa bonyolultabb, mint gondolnánk. A *Magyar Néprajzi Atlasz* két kérdőívén is foglalkozott a kb. 1910-re datálható ilyen magyar népi hiedelmekkel. Az 576-os térképen azt láthatjuk (mintegy 200 kutatóponton) „milyen állatok jelezhetnek bajt vagy halált"? Három hiedelmet különítenek el: kukorékoló tyúk, vonyító kutya és lefelé vonyító kutya. Az 577. térképen nyolc további hiedelem adatait láthatjuk, ezek fele álom (álomban látott baromfi vagy kicsinye – álomban látott disznó – álomban látott ló). A halálra utaló megjelenő állatok: a halálpillangó, a fekete madár, a berepülő denevér, a ház agyagpadlóját feltúró vakond. Vagyis nem szerepel sem a bagoly, sem a kuvik. A magyar néprajzi atlaszban a „fekete madár" adatai a Tiszántúlra jellemzők.[34] Minthogy a bagoly és a kakukk ómen-madárként közismert, az atlasz

32 Szirmay Antal, *Magyarország szóképekben: Hungaria in parabolis,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Téka (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2008), 275. Egyébként Dugonics András (1820 előtt) is így ismeri szólást: *álom, esős idő magától elmúlik*. Erdélyi Jánosnál (1851, 403) *Udvari kegyelem, álom, esős idő* – jelentése nyilván: 'nem tart sokáig' vagy talán 'változik'? Érdemes lenne tüzetesen végigkövetni Zrínyitől napjainkig az említéseket!

33 Bene Sándor, „Zrínyi álmai", in *Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára,* főszerk. Lengyel Réka, 140–162 (Budapest: Reciti, 2015). Az álomelméleti rész annál érdekesebb, mivel ritkán említették. Magam itthon és külföldön többször foglalkoztam a „régi magyar álmokkal" – ám Zrínyit voltaképpen nem tárgyaltam. Lásd például: „Régi magyar álmok és álomelméletek", *Ethnographia* 115, 1. sz. (2004): 47–62.

34 *Magyar Néprajzi Atlasz,* IX. kötet, szerk. Barabás Jenő (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992).

szerzői nyilván úgy okoskodtak, hogy ezek olyan széles körben ismert hiedelmek, hogy nem érdemes külön is kérdezni, majd térképre vinni ezeket.

A bagoly világszerte ismert, igen változatosan elképzelt hiedelemlény, amint ezt például az etológus Desmond Morris kiváló művelődéstörténeti könyvéből[35] is tudhatjuk. Tanulságos a *rút* melléknév 'fenyegető' értelemben való használata is. Köztudott, hogy e szó a XVI. században 'gonosz', sőt 'bűnös' jelentéssel (is) bírt. A *Sermones Dominicales* kódex glosszája (1456 körül) jól jelzi ezt a szemantikai mezőt: „O ignis infernalis luxuria […] cuius scintillae zikraja prava colloquia ruth beszedekh" (a bujaság pokolbeli tűzének szikrája a „rút beszéd").

Egyszóval: összetettebb Zrínyi hiedelme, mint első tekintetre gondolnánk. Kortársairól tudja: hisznek az előjelekben. Az általa felhozott antik példával jelzi, ez régen is így volt. Katonai-pszichológiai szempontból azonban ezt a hiedelmet elveti. S végül azt sem könnyű eldönteni: a rossz óment mondó madarakról mit tudott, mit hitt maga, s mi az, ami csupán irodalmi toposz valamely szövegében? (A XIX. században még Arany János is archaikus „ornitológiát" használ: nála is különféle madarak a balszerencse hírnökei.)

Azt Zrínyi is tudta, hogy másrészt a bagoly a bölcsesség madara. Ezt azonban műveiben nem említi, holott nemcsak az emblematikus Zsámboky János (1531–1584) ismerte ezt az ábrázolást és értelmezést, hanem a pozsonyi vár ún. testőrtermének *Bölcsesség és jó kormányzat* (1638–1643-ra datált) mennyezetképén is ott látható a bölcsesség baglya nyilván kecses méretben, és már a katolikus bölcsesség megjelenítőjeként, ráadásul Zrínyi egykori és nem szeretett gyámjának, Pázmány Péter érseki székének karfáján. A bagoly és az egyházi bölcsesség összekapcsolása természetesen később is megnyilvánul – hogy milyen szélsőségesen, azt Csokonaitól a *Konstancinápoly* költemény is érzékelteti.

Minthogy most jelent meg, megemlíthetjük, hogy mindkét Zrínyiről (sőt Zrínyi Ilonáról) történeti mondák is ismeretesek.[36]

Azzal fejezem be, amire már utaltam. A történeti folklorisztika körülbelül ilyen módon használható a társtudományok keretében, ugyanakkor az ott felvetett kérdések ilyen szemlélete segítheti a magyar folklór valóban történeti megismerését – nyilván nemzetközi keretben.

35 Desmond Morris, *Owl* (London: Reaktion, 2009). Bővebb ismertetésem: *Acta Ethnographica Hungarica,* 57, 2. sz. (2010): 469–476.

36 Lásd: Magyar Zoltán, *A magyar történeti mondák katalógusa – Típus- és motívumindex,* III. *Hősök, történelmi személyek I. Nemzeti hősök*. J 121–130. A Zrínyiek (Budapest: Kairosz Kiadó, 2018), 40–47.

ANDREW C. ROUSE

„Figyelj! Hallani már az ágyúdörejt”

Húsz év egy „új dallam” életében

1683-ban az oszmán seregek vereséget szenvedtek Bécs alatt, ami véget vetett azon utolsó komoly törekvésüknek is, hogy birodalmukat nyugat felé kiterjesszék és megtörjék a Habsburg-dinasztia hatalmát. Eleinte pedig jó okuk volt bízni abban, hogy tervüket siker koronázza, lévén, hogy a nyugati hatalmakat nem a stabil összetartás jellemezte. Ezúttal azonban a Szent Liga – ez a pán-európai erő, amelyben királyságokat, fejedelemségeket és kitagadott kalandorokat egyaránt találunk – mégis összefogott a bajban, s az évszázados oszmán fenyegetésnek lényegében vége szakadt, vagy a vég legalábbis már megkezdődött.

Az angolok érdeklődéssel követték az eseményeket. Kereskedőik busás hasznot hozó kapcsolatot ápoltak a Portával azt követően, hogy London polgármestere Erzsébet uralkodásának utolsó évében finanszírozta ama kicsiny flottát. Mivel pillanatnyilag nem folytattak európai szárazföldi hadviselést, s a század előrehaladtával egyre inkább protestánssá vált az ország (még ha nem is egységesen), fontos volt számukra az Oszmán Birodalom és az európai katolikus hatalmak közti mindennemű katonai cselekmény kimenetele. Nabil Matar kifejti, hogy

> a muszlim világban Saleetől egészen Isztambulig haszonnal kecsegtető munkához jutottak az angolok és a többi brit, ami emelte társadalmi állásukat. A berberekkel és törökökkel kereskedelmet folytatók, valamint a katonák és tengerészek számára a muszlimok jelentették a munkaadót, a partnert, és esetenként a cinkost. Nem volt még egy olyan nem keresztény domínium, amely ennyi britet vonzott volna letelepedésre és munkavégzésre, mint a mórok Észak-Afrikája és a „török” Mediterráneum.[1]

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem docense. A tanulmány eredetileg angol nyelvű előadásként szerepelt a *Traditional Tunes and Popular Airs: History and Transmission* című konferencia programjában 2017. október 6–7. között az English Folk Dance and Song Society szervezésében Londonban, a Cecil Sharp House-ban. A szerző köszönetét fejezi ki Horváth Józsefnek a fordításért.

1 Nabil Matar, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery* (New York: Columbia UP, 1999), 71.

Nem meglepő tehát, hogy a bécsi ütközet évében London utcáin megjelenik egy ballada, amely ezt az eseményt meséli el. A *Carrouse to the Emperor, the Royal Pole, and the Much-Wrong'd Duke of Lorrain*[2] egy extravagáns darab a fegyelmezhetetlen Thomas D'Urfey tollából:

A CARROUSE
TO THE
Emperor, the Royal Pole,
And the much-wrong'd DUKE of LORRAIN.
To a new Tune, at the PLAY-HOUSE.

H Ark! I hear the Cannons rore,
Ecchoing from the German shore,
And the joyful news comes o[,]re,
that the Turks are all confounded;
Lorrain comes, they run, they run,
Charge with the Horse through the grand Half-Moon,
And give quarter unto none,
since Starenberg is wounded.

Close your Ranks, and each brave soul,
Fill a lusty flowing Bowl,
A grand carrouse to the Royal Pole,
the Empires brave defender;
Let no man leave his post by stelth,
Plunder the barbarous Visiers wealth,
We'l drink a Helmet full, the health
of second Alexander.

Fill the Helmet once again,
To the Emperors happy reign,
And the much-wrong'd Duke Lorrain,
but when they've beat the Turks home,
Not a Soul the field would leave,
Till they do again retrieve,

2 Thomas D'Urfey, *A Carrouse to the Emperor, the Royal Pole, and the Much-Wrong'd Duke of Lorrain* (London: P. Brooksby, é. n.). ESTC R227004 (English Short Title Catalogue Citation Number). Mivel az egyes fennmaradt forrásokat más-más EBBA azonosító számmal jelölik, ezek helyett jelen tanulmányban az ESTC katalógus jelzeteit használom. Amennyiben a nyomdász vagy a szerző ismert, a megszokott módon utalok rájuk, ám, mivel a datálás mindenképpen vitatható – épp ez a jelen tanulmány egyik témája –, ezeket nem tekintem a kiadás dátumának.

What the Monsieur does detrieve;
and fix him in his Dukedom,

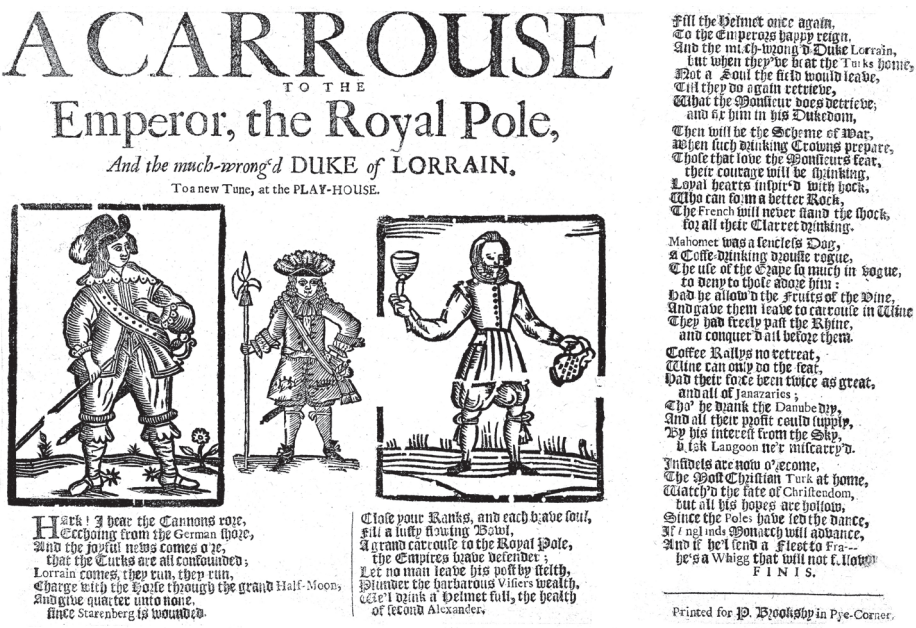
Then will be the Scheme of War,
When such drinking Crowns prepare,
Those that love the Monsieurs fear,
their courage will be shrinking,
Loyal hearts inspir'd with hock,
Who can form a better Rock,
The French will never stand the shock,
for all their Clarret drinking.

Mahomet was a sencless Dog,
A Coffe-drinking drousie rogue,
The use of the Grape so much in vogue,
to deny to those adore him:
Had he allow'd the Fruits of the Vine,
And gave them leave to carrouse in Wine
They had freely past the Rhine,
and conquer'd all before them.

Coffee Rallys no retreat,
Wine can only do the feat,
Had their force been twice as great,
and all of Janazaries;
Tho' he drank the Danube dry,
And all their profit could supply,
By his interest from the Sky,
b[r]isk Langoon ne'r miscarry'd.

Infidels are now o'recome,
The Most Christian Turk at home,
Watch'd the fate of Christendom,
but all his hopes are hollow,
Since the Poles have led the dance,
If Englands Monarch will advance,
And if he'l send a Fiest to Fra---
he's a Whigg that will not follow.
FINIS.[3]

3 Az átírás forrása: https://ebba.english.ucsb.edu/ballad/20864/xml

A CARROUSE
TO THE
Emperor, the Royal Pole,
And the much-wrong'd DUKE *of* LORRAIN.
To a new Tune, at the PLAY-HOUSE.

Hark! I hear the Cannons roze,
Ecchoing from the German shoze,
And the joyful news comes o're,
that the Turks are all confounded;
Lorrain comes, they run, they run,
Charge with the Horse through the grand Half-Moon,
And give quarter unto none,
since Starenberg is wounded.

Close your Ranks, and each brave soul,
fill a lusty flowing Bowl,
A grand carouse to the Royal Pole,
the Empires brave defender;
Let no man leave his post by stelth,
Plunder the barbarous Visiers wealth,
Ile'l drink a Helmet full, the health
of second Alexander.

Fill the Helmet once again,
To the Emperors happy reign.
And the much-wrong'd Duke Lorrain,
but when they've beat the Turks home,
Not a Soul the field would leave,
Till they do again retrieve,
What the Monsieur does detrieve;
and fix him in his Dukedom,

Then will be the Scheme of War,
When such drinking Crowns prepare,
Those that love the Monsieurs fear,
their courage will be thinking,
Loyal hearts inspir'd with hock,
Who can form a better Rock,
The French will never stand the shock,
for all their Clarret drinking.

Mahomet was a senseless Dog,
A Coffe-drinking drouste rogue,
The use of the Grape so much in vogue,
to deny to those adore him:
Had he allow'd the Fruits of the Vine,
And gave them leave to carouse in Wine
They had freely past the Rhine,
and conquer'd all before them.

Coffee Rallys no retreat,
Wine can only do the feat,
Had their force been twice as great,
and all of Janazaries;
Tho' he drank the Danube dry,
And all their profit could supply,
By his interest from the Sky,
to stop Langoon ne'r miscarry'd.

Infidels are now o'ercome,
The Most Christian Turk at home,
Watch'd the fate of Christendom,
but all his hopes are hollow,
Since the Poles have led the dance,
If England Monarch will advance,
And if he'l send a Fleet to Fra--
he's a Whigg that will not follow.
FINIS.

Printed for D. Brooksby in Pye-Corner.

Azt állítja, hogy ha az iszlám vallás nem tiltaná el a török katonákat a kávénál erősebb italok fogyasztásától, az oszmán seregek tovább nyomulhattak volna, egészen a Rajna vonaláig vagy még azon is túl. Ez idő tájt kezdték érezni a hagyományos italmérések azt a fenyegetést, amit az újmódi kávézók elterjedése jelentett. A ballada közepén megjelenő téma, ami az ivási szokásokat a vallás és etnikum vonatkozásában mutatja be, így nagyon is aktuális ebben a korban – igazán D'Urfey tollára való, aki a továbbiakban a francia borokat is kifigurázza: a vöröset (nem a testeset, amelyet ma élvezünk, hanem a könnyebb, rozészerű nedűt) és a ma már nem termelt fehér *langoon* bort (amely egy 1727-es „English Katchup" receptben jelenik meg):

> Öntsünk hozzá […] a legjobb fehérbor-ecetből; majd tegyünk hozzá tíz-tizenkét gerezd *eschalot* hagymát […], aztán egy negyed pintnyit a legjobb *langoon* borból; forraljuk pár percig és adjunk még hozzá egy tucat vagy tizennégy szardellát […][4]

Nem minden balladához társult új dallam, inkább már meglévőket javasoltak megfelelő „hordozó" gyanánt az egyes balladákhoz, s nem is volt mind-

4 E. S[mith], *The Compleat Housewife; or, Gentlewoman's Companion* (London: J. Pemberton, 1727), 70–71. Vö. Andrey F. Smith, *Pure Ketchup: A History of America's National Condiment, with recipes* (Columbia: University of South Carolina Press, 1996), 160.

egyik fülbemászó. Csupán a hadi esemény fontossága miatt valószínűsíthető tehát, hogy ehhez a balladához új dallamra volt szükség, amelyet Christopher Fishburn[5] komponált. Akkor nem kapott ugyan elnevezést, ám négy évre rá, amikor egy másik verses röplap *(broadside)* dicsőíti az oszmán hadak megtizedelését Dél-Magyarországon – óvatos történelmi becslések szerint is tízezres török veszteség állt szemben mintegy hatszáz kereszténnyel[6] –, ugyanez a dallam jelenik meg, immár megnevezve, a korábbi ballada első sorával: „Hark! I Hear the Cannons Rore".

Vitathatatlan, hogy a dallam egyre népszerűbbé vált, és számos alkalommal felhasználták, valószínűleg a színpadon is. D'Urfey ekkorra ismert színházi szerző volt, aki kezdeti sikertelenségét lerázva népszerű művekkel jelentkezett. Az EBBA (English Broadside Ballad Archive) és a Bodleian Könyvtár internetes *Bodleian Broadside Ballads* (BBB) nevű, valamint a *Roud Broadside Index* szolgáltatása révén 35 különböző balladát azonosítottam ezzel a dallammal, melyek közül néhányat többször is közzétettek egyes nyomdászok, így összességében 56 változat ismeretes. Vannak ezenkívül olyanok, amelyekre a kulcsszavas keresés nem hoz találatot: a szöveg nem tartalmazza a *cannon roar* kifejezést, illetve a dallam megnevezés hiányában[7] csak feltételezhető. Egy kivételtől eltekintve valamennyi dallam, amely megtalálható a BBB-ben, és az összes, mely szerepel a ROUD-ban, az EBBA-ban is megtalálható. Egy kivétellel mindegyiket Londonban nyomtatták, ami arra utal, hogy a dallam ott született és vált népszerűvé. Csupán egy esetben szerepel kottával, a *Dialogue between Bowman the TORY AND PRANCE the Runagado*[8] című balladát közlő nyomaton, melyet a Cranhorn-streeten lakó J. Dean adott ki 1684-ban Newport-House-ban, Leicester-Fieldben. Figyelemre méltó, hogy e kiadvány nem nevezi meg a dallamot, s hogy épp a *Carrouse*-t követő évben jelent meg.

Londoni nyomdák, amelyek a *Hark the Thundering Cannons Roar* dallamával együtt közöltek balladákat

Printed for J. Blare at the Looking-glass on London-bridge
Printed for P. Brooksby in Pye-Corner
Printed for Phillip Brooksby at the/ Golden Ball in Pye-corner.
LONDON, Printed by G.C. for J. Cox, at the Blue-Ball in / Thames-street.

5 Claude M. Simpson, *The British broadside ballad and its music (*New Brunswick, NJ: Rutgers, 1966), 287.

6 *The Christians New Victory over the Turks*, ESTC R232972. Erre a balladára a későbbiekben még visszatérek.

7 Simpson szerint „több mint három tucat balladát énekeltek erre a dallamra". I. h.

8 ESTC Cit. No. R171767

Printed by N. Thompson at the Entrance into Old Spring-garden near Charing-Cross, 1685.
Printed for I. Deacon, at the Angel in Guilt-spur-street without Newgate.
Printed for J. Deacon at the Sign of the Angel / in Guiltspur-street.
Printed for I. Back, at the Black Boy on the / middle of London-Bridge.
[? Printed for C. Dennisson] [?]
Printed for C. Dennisson, at the Stationers-Arms within Aldgate
Printed for J. Dean, in Cranborn-street, near Newport-House, in Leicester-Fields: 1684.
LONDON, Printed for James Dean, Bookseller, between the / Royal Grove, and the Helmet in Drury-Lane. 1685.
LONDON; Printed for James Dean, Bookseller at the Queens-Head; between the Royal Grove, / and Helmet in Drury-Lane; Removed from Cranborn-street in Leicester Fields, 1685.
LONDON: Printed for Nicholas Woolfe, at the Leopard in Newgate-street. 1685.
London, Printed for J. Hizzey, 1685.
LONDON, Printed for Jer. Wilkins, in White-Fryars near Fleet-street, 1689.
LONDON, Printed and Sold by John/ Wallis, in White-Friars.
Printed for VV. Thackeray in Duck-lane.
Printed for R. Hayhurst in Little-Britain.
London, Printed for G. I.
Printed for P. Brooksby, J. Deacon, J. Blare,/ and J. Back.

Engedtessék meg egy kitérő a három internetes forrásról. Az EBBA a legteljesebb mind közül: a másik két forrásnál messze több tételt tartalmaz. A BBB-ben egy olyan tétel van, amely nem szerepel az EBBA-ban. Azt is tudni kell, hogy az EBBA-ban szereplő tételek felkutatásában elengedhetetlen az invenció, mivel a kulcsszavas keresés minden esetben az adott tétel helyesírását követi, míg a BBB-ben egységesítik a dal helyesírását, ezáltal a dal valamennyi megjelenése gyorsan elérhető. A ROUD természetesen minden balladát a Roud-azonosítóval jelöl, de ez nem minden dalra igaz. Továbbá: a Roud-keresés a másik két forrásra jellemző kronológiai és műfaji korlátozásokon túl is felszínre hoz találatokat, valamint olyan példákat is, amelyek dallambeli hovatartozása nem egyértelmű annak ellenére, hogy meglehetősen hasonlóak, s előfeltételként vehetjük az eredeti dallam ismeretét egy későbbi dallam értékeléséhez. Példa erre az 1735-ből származó *Collection of Above One Hundred and Fifty Choice Songs & Ballads,* melyben az egyik tétel címe: *Hark the Thund'ring Cannons,* kezdősora: *Hark the thund'ring cannons roar* (Roud V35094), illetve: *On the foot of yonders mountain where the cannons do roar* (Roud 549), melyet William Owens *Texas Folk Songs* (1952) című gyűjteményének második kiadásában találhatunk meg. Simpson megállapítja: annak ellenére, hogy Fishburn dallamának kezdeti „divatja még

egy évtizedig sem tartott, a *Dancing Master*ben való folyamatos jelenléte és számos ballada operában való felhasználása több mint egy fél évszázadon át életben tartotta".[9]

Mielőtt a további részletekkel folytatnánk, meg kell jegyezni, hogy az egyes balladák datálása kapcsán problémák merülnek fel. Nem lehet nem észrevenni azt az általánosan jellemző, túlzottan óvatos eljárást, melynek során, amikor csak lehet, egy adott nyomda működésének ideje határozza meg a balladák datálását akkor is, ha a szövegek vizsgálata ennél sokkal pontosabb képet adna. A vizsgált dallamhoz kötődő számtalan ballada történelmi vonatkozású: valós történelmi eseményekre utalnak vagy éppenséggel azokról szólnak. Ilyen értelemben tévesnek kell tartanunk, ha olyan kiadási évet jelölnek meg, amely történelmileg lehetetlen, lévén, hogy az megelőzi a kérdéses eseményt.

Annak ellenére, hogy a hamis datálásra, kivált a tárgyi leletek esetében sok időt fordítottak, egyértelmű, hogy több energiát és figyelmet kell szentelnünk a szövegből kinyerhető bizonyítékokra alapozott pontos datálásnak. Mivel a jelen vizsgálódás egyik célja a *Hark! I Hear the Cannons Roar* dallam közszájon forgása tartamának megállapítása, a datálás anomáliáira ki kell térnünk.

EBBA No., Dátum	**Rövid cím**	**Dallam (nótajelzés)**	**Megjegyzés**
21227 (1664–1703)	The True Lovers Conquest	***Tune of,*** *Hark! the thundring Cannons rore*	A korai dátum helyénvalósága kétségbe vonható – túl nagy az intervallum a dallam megjelenése előtt, és annál is hosszabb, mielőtt címmel utalnak rá.
31202, 35815, 33045 (1672–1696?)	A CARROUSE to the Emperor	*TO a new Tune, at the* ***PLAY-HOUSE.***	Több nyomat is létezik, de a ballada nem lehet 1683 előtti, amikor az eseményre sor került (bécsi csata, 1683. szept. 12.). Nem kizárt természetesen, hogy nem minden nyomat egyidős a csatával, de tekintve az egylapos nyomatok múlékony jellegét, igen valószínűtlen, hogy legalább az egyik nem azonnal a hír Angliába érkezte után jelent volna meg.
34929 (1673–1688)	On the Most High and Mighty Monarch/ King JAMES the II	To the Tune of, Hark! the Thundring Canons Roar.	II. Jakabot 1685-ban koronázták királlyá!

9 Simpson, *The British broadside ballad…*, 289.

EBBA No., Dátum	Rövid cím	Dallam (nótajelzés)	Megjegyzés
34844 (1676–1686)	Monmouth's Downfal	To the Tune of, Hark, I hear the Cannons Roar.	A Monmouth-lázadás 1685. június-júliusban történt, mikor Monmouth-t hazaárulás vádjával a vérpadra küldték. Fontos a dallam megnevezésében történt változás!
34917 (1679–1685?)	A Song upon the / RANDIZVOUS / ON / Hounsley-Heath	To the Tune, Hark, Hark The Thundring Cannons Roar, &c.	A teljes cím így folytatódik: *With a Paralel of the Destruction of our English Turks in the West, and the / Mahomitans in Hungary: How the Christian Army, Compos'd of Forty / Thousand Men, took New-Hassel, relieved Grand, Defeated the Turks / Army of Sixty Thousand Men in two days time.* Az áldozatok számát figyelembe véve, a párhuzam csaknem bizonyosan más, mint a bécsi csata (90 000 szemben a 140 000-rel), hanem sokkal inkább a szársomlyói csata 1687 szeptemberében (40 000 + 20 000 szemben a 60 000-rel), ahol 10 000 török esett el 600-1000 kereszténnyel szemben. A datálás ez esetben problémát vet fel, mivel túl korai az esemény szempontjából a végső dátum.

Egy további datálás megmutatja, miképp jelenhet meg hamis információ, ha mellőzzük a történelmi tényeket. Már maga az a cím, hogy *The Kingdoms Joy for the proclaiming of King William in Hungaria near the Drave* (Bod 23621) árulkodik arról, hogy nem szólhat az Buda visszavívásáról (1686. szeptember 2.), hiszen a Dráva 200 kilométerre folyik a fővárostól. Itt a több néven is ismert II. mohácsi csatáról,[10] vagyis a Szársomlyó-hegyi csatáról van szó. Megállapíthatjuk tehát, hogy ezt a verset semmiképp sem írhatta James Shirley, amint azt a Bodleian Library állítja (és ezt veszi át Roud is, az automatikus importálás folytán). Sokkal valószínűbb, hogy a szerző John Shirley, akinek neve az 1685-ben megjelent *True account of the enterprise of the confederate princes against the Turks and Hungarian rebels* című, a londoni Duck Lane illetőségű William Thackeray által nyomtatott munkához köthető.[11] Bár Thackeray egyike volt azon londoni

10 Az első viszont 1526-ban köztudottan a magyarok által vezetett keresztény csapatok súlyos vereségével végződött.

11 Köszönet David Atkinsonnak azért, hogy erre felhívta a figyelmemet.

nyomdászoknak, akik a vizsgált dallamot egylapos nyomaton közzétették, ám ezt a balladát mégsem ő adta ki, hanem tőle pár mérfölddel odébb Brooksby nyomdája, amely a Pye-Cornerben, a Sohóban működött. Az *English Short Title Catalogue* szerint sem lehetett a ballada szerzője James Shirly, s azt is megjegyzi, hogy a Donald Wing által megadott dátum egy évvel korábbi Buda felszabadításának événél, ám nem ismeri fel, hogy a ballada valójában a Szársomlyó-hegy csatáját meséli, amint azt korábban említettem.

Talán nem egészen meglepő mindez. Eljutottak ugyan hírek és részletek Angliába a csatáról, annak pontos helyszínéről azonban nem, így azt vélhették, hogy a dicső győzelemre Budánál került sor. A törökök akkortájt amúgy is egy sor vereséget szenvedtek el. A Szent Liga nemzetközi hadseregét többnyelvű katonák tették ki, olyanok, akiknek valószínűleg sejtelmük sem volt, éppen hol állomásoznak – mint ahogy a XX. századi amerikai katonák sem tudták, hol keressék Koreát a térképen. Ráadásul, mivel a csatát nem magyar tiszt vezette, azt egészen pár évvel ezelőttig homály fedte – mikor is az immár sajnos néhai Molnár Tamás, Villány egyik bortermelője egyedüliként úgy gondolta, hogy az nem járja, hogy se egy tér, se egy utca vagy emlékmű nem tiszteleg az esemény előtt. Kampányt indított az ügy érdekében, borait olyan keresztény generálisok nevével fémjelezte, mint Savoyai Jenő, Miksa Emmanuel, a bajor választófejedelem és Enea Silvio Piccolomini, az itáliai nemes. Nem sokkal korai halála előtt került sor az első, a csata helyszíne kérdését vizsgáló tudományos konferenciára. Sajnálatos, hogy akkor még nem ismertem a balladát: elénekeltem volna neki.

Amennyiben tehát a szövegekben fellelhető bizonyítékokat vesszük alapul, egy sor olyan dátumot találunk a dallammal kapcsolatban, melyek megbízhatóbban tanúskodnak népszerűségéről. Emellett az is látható, hogy a címben szereplő szavak kombinációja korábban jelenik meg, és így elképzelhető, hogy – miképp a következő évszázadban megalkotott nemzeti himnusz szövegrészleténél – voltak előzményei az egyre népszerűbbé váló verssornak.

A távoli ellenséggel szemben felállított ágyúk félelmetes robaja időről időre megihlette a korabeli népeket. Az 1665-ból származó, *INSTRUCTIONS to a PAINTER / FOR THE / Drawing of a Picture of the state and posture / OF THE / English Forces at Sea, / Under the Command of his Royal Highness in the Conclusion / of the year 1664*[12] című, Edmund Waller által írt kétsoros vers, mely egylapos nyomaton terjedt, így szól:

> **Europe** and **Africa** from either shoar
> Spectators are, and hear our cannon roar

12 ESTC Cit. No. R18409.

A dallam első felhasználása 1683-ra tehető, a *Carrouse…* balladában, ahol a cím a dal kezdősora: *HArk I hear the Cannons roar.* Ha hihetünk a nyomaton szereplő információnak, a dallam új keletű, és a „színjátszó házból" ered – ami az ismétlésnek kedvező terep. A következő évben, 1684-ben egy másik balladanyomaton találkozunk a dallammal, noha cím nélkül („Bowman the Tory"[13]), nyers kotta változatban. Ugyanebben az évben a dallam a *Whig-Intelligencer* című alkotás nótajelzéseként szerepel: „To the Tune of, Hark! the thund'ring Cannons roar, &c".[14] 1685-ban a II. Jakab[15] megkoronozását elbeszélő ballada dallamaként jelenik meg, itt az 1689-es dátum rendelődik az *ENGLANDS Triumph, / OR, / The Kingdoms Joy for the proclaiming of King William, and His Royal Consort, Queen Mary, in / the Throne of ENGLAND, on the 13th. of this instant February. 1688*[16] témát feldolgozó ballada mellé. Az 1680-as években számos további ballada kottáján szerepel mint ajánlott dallam.

A melódia elterjedtségének és ismertségének további bizonyítéka, hogy igen rövid idő leforgása alatt nagy változásokon megy át. 1683 és 1701 között – amikor az utolsó EBBA-adat szerint a távoli Edinburgh-ban közzéteszik: *Captain Gordon's Welcome Home*[17]–, a következő változatokra van adatunk, melyek közül néhány jelentősen lerövidült:

***Tune of**, Hark! the thundring Cannons rore*
To the Tune of Hark the Thundering Canons Rore
Hark the Thundering Cannons Roar
To the Tune of, The Cannons Roar
*To the Tune, **Hark, Hark The Thundring Cannons Roar,** etc.*
Hark, Hark The Thundring Cannons Roar, etc.
*To the Tune of, **Hark, I hear the Cannons Roar.***
*To **the Tune,** hark, hark, I hear the Cannons rore*
*To the Tune of the **Thundring Cannons roar.***
To the Tune of, The Cannons Rore.
Tune of, Cannons rore.
To the tune of, Hark how the thundring cannons roar
*To the Tune of, **Hark the Thuddering Cannons Roar,** etc*
*To the Tune of, **Thundering Cannons roar.***
Tune of the Thundring Canons Rore.

13 ESTC Cit. No. R171767.
14 ESTC Cit. No. R2854.
15 LONDONS LOYALTY: / OR, A New SONG on the / Royal Coronation. ESTC Cit. No. R188472
16 A tanulmány írásakor ez nem rendelkezett ESTC azonosítóval, bár létezik egy nagyon hasonló című, ám eltérő szövegű és dallamú korábbi ballada a Pepys-gyűjteményben.
17 ESTC Cit. No. T186710.

To the Tune of, ***Hark how the thundring Canons roar,*** *etc.*
To the Tune of ***cannons roar.***

A balladák címében és dallamában bekövetkező fokozatos változásokat és e két jelenség együtthatását máshol is jeleztem.[18] Számunkra itt az a lényegesebb, hogy milyen rövid idő kellett csak ahhoz, hogy a dallamot megnevezzék, majd utána többször is átnevezzék.

A dallam további különlegessége az a tény (és emiatt támadt fel iránta az érdeklődésem), hogy a harmincöt különböző, erre a dallamra épülő ballada közül négy valamilyen utalást tartalmaz közép-európai eseményekre, ezen belül a török befolyás gyengülésére. A török hadak Bécs és Szársomlyó alatt elszenvedett vereségét elbeszélő balladákon kívül az egyik párhuzamot von a Hounslow Heath mellett felhangzó katonai kürtszó és az utóbbi csata között. Egy másik alkotás, mely a Monmouth grófság vesztét meséli el, utalást tesz annak a Thököly Imrének a híveire, akit IV. Mehmet szultán 1683-ban Felső-Magyarország királyának ismert el, s aki Bécsnél csatlakozott az oszmán sereghez, azokkal együtt végezve be sorsát.[19] Elmondható, hogy a brit sajtó eléggé *au fait* volt a közép-európai politikát illetően ahhoz, hogy megalkossa a *Thököly* ***név melléknévi változatát a*** *Tecklite* formában, lásd a *Monmouth's Downfal* című balladát.[20] Továbbá a Monmouth-t támogató skótokat keresztezi a presbiterekkel és törökökkel, akik már-már ördögiek:

> Rampant Zeal's forever tamed,
> The Tecklite Reformation shamm'd,
> The Presbyter-Turk, and Devil damn'd…

Az EBBA-ban végzett gyors kulcsszavas keresés csupán féltucat különböző olyan balladát talál, mely a *Hungary* vagy *Hungaria* szavakat tartalmazza. Ez ugyan nem tekinthető önmagában alapos kutatásnak, annyit azonban jelez talán, hogy a szóban forgó dallam összefonódhatott egyes közép-európai eseményeket, különösképpen katonai híreket megéneklő balladákkal, bár ezen a ponton nem lehet teljes bizonyossággal kijelenteni, hogy ez volt a helyzet. Az is elképzelhető ugyanis, hogy maguk az események estek időben egybe azzal a

18 A *Burial of Sir John Moore at Corunna* c. tanulmányomban kifejtettek szerint egy századot ölelnek át. Lásd Andrew C. Rouse, „The Burial of Sir John Moore After Corunna" – From History To Literature To Folksong, Or; Across The Seas From Scotland, To Spain, To Ireland, To England... To Hungary, To Spain...", in *Critical Essays in Honour of Mária Kurdi,* eds. Zsuzsa Csikai és Andrew C. Rouse, 107–132 (Martonfa: SPECHEL Egyesület, 2017).

19 László Kontler, *A History of Hungary* (Budapest: Atlantisz Publishing House, 2009), 190–192.

20 ESTC Cit. No. R35052.

hozzávetőlegesen húsz éves periódussal, amikor a dallam a legszélesebb népszerűségnek örvendett.

A melódia természetesen 1701 után sem merült feledésbe. D'Urfey felhasználta a *Pills to Purge Melancholy* című, először az 1690-es években megjelent munkájában, majd ezt követően még vagy két évtizeden át újranyomták, s bekerült egy 1735-ös énekgyűjteménybe is. Végezetül, igazán meglepő volt fellelni a dallamot egy új-zélandi internetes viccgyűjtemény kitüntetett helyén.[21] Mivel a csattanó nem igazán illik egy tudományos közleménybe, az olvasóra bízom, hogy követi-e a linket.

21 http://www.getfrank.co.nz/funny-jokes/hark-i-hear-the-cannons-roar

MEDGYESY S. NORBERT

„Erőtlen betegeket, mind lelkekben es testekben, Űk gyogyitnak vala…”

XVIII. századi népénekek Szent Kozma és Damján tiszteletére, dunántúli kéziratos forrásokban

Kozma és Damján arab testvérpár az orvoslásban képezte magát, majd Szíriába és Kilikiába (a mai Délkelet-Törökországba), Aegeae városába mentek gyógyítani. Sem az orvosi munkáért, sem a gyógyszerekért nem fogadtak el anyagi jutalmazást, és munkájuk közben rendíthetetlenül hirdették a keresztény hitet. Prédikációik hatására sokan megtértek, ezért a Diocletianus római császár (284–305) által indított keresztényüldözés idején Lysias római prefektus elfogatta őket. Fogságukban csodák történtek: tengerbe vetve a kötelek eloldódtak, és ők kiúsztak a partra. A máglya tüze nem érintette Kozmát és Damjánt, és oszlophoz kötözve a rájuk lőtt nyílvesszők sem találták el őket. Végül 303-ban, Cirus városában karddal végezték ki a mindenki által szeretett orvos testvéreket. Justinianus bizánci császár (527–565) az ő égi közbenjárásuknak köszönte felgyógyulását, ezért tiszteletük gyorsan elterjedt a görög rítusú Bizánci Birodalom területén. Rómában elsőként IV. Félix pápa 528 körül építtetett bazilikát Szent Kozma és Damján tiszteletére. E templom felszentelési napja, szeptember 27.[1] lett a liturgikus ünnepnapjuk. Személyüknek a római martyrologiumban betöltött fontosságát jelzi, hogy nevük bekerült a római misekánonba.[2] Képük a

* A szerző a PPKE BTK (Piliscsaba) tanszékvezető egyetemi docense, az MTA BTK ITI Régi Magyar Dráma Kutatócsoport tagja.

1 Az 1969-ben bevezetett római katolikus naptárban ma egy nappal korábban, szeptember 26-án olvasható a nevük. A keleti egyház liturgiája október 17-én, november 1-jén és július 1-jén emlékezik meg róluk. Életükről és tiszteletükről bővebben: Wolfgang Artelt, „Kosmas und Damian”, in *Lexikon der christichen Ikonographie 7: Ikonographie der Heiligen Innozenz bis Malchisedech,* begründet von Engelbert Kirschbaum SJ, Hg. Wolfgang Braunfels, 344–352 (Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1974); Bálint Sándor, *Ünnepi Kalendárium, II* (Budapest: Szent István Társulat, 1977), 301–305; Vida Mária, „Szent Kozma és Damján magyarországi tiszteletének eredete és értelmezése (11–14. század)”, *Századok* 115, 2. sz. (1981): 340–367; Diós István, *A szentek élete* (Budapest: Szent István Társulat, 2001[5]), 695–696; Diós István, „Kozma és Damján”, in *Magyar Katolikus Lexikon VII,* főszerk. Diós István, 309–310 (Budapest: Szent István Társulat, 2002).

2 Szenvedésük története Orosz István fordításában magyarul olvasható: *A Rómában elhunyt szent ingyenes orvosoknak, a csodatevő Kozma és Damjánnak pályafutása,* in *Vértanúakták és szenvedéstörténetek,* kiad. Vanyó László, Ókeresztény Írók VII, 188–191, 401–402 (Budapest: Szent István Társulat, 1984).

magyar Szent Korona alsó részén is látható,[3] hogy – Bálint Sándor szavait idézve – a magyar királyi pár egészségét ajánlják gondjaikba. Magyarországi templomaikat többen a bizánci kereszténység térítő tevékenységével hozták kapcsolatba,[4] de Mező András adatai szerint a helynévvé nem vált templomaik száma (elsősorban a Dunántúlon és a déli országrészeken) meghaladta a hetvenet,[5] ezért a legújabb kutatás arra a következtetésre jutott, hogy kultuszuk megindításában kereshetünk bizánci hatást. A Mohács előtti évszázadokban a Dunántúlon a baranyai Szentkozmadamján 1314-től és a zalai Kozmadombja 1199-től viselte a vértanú orvosok nevét.[6]

Tanulmányunkban az Észak-Dunántúlról fennmaradt, XVIII. századi kéziratos énekeskönyvek Kozma és Damján-népénekeit vizsgáljuk és tesszük közzé nyomtatásban elsőként.[7]

Szent Kozmáról és Damjánról nem tartalmaz énekeket sem az első magyar nyomtatott katolikus énekeskönyv, a *Cantus Catholici* és kiadásai (Lőcse, 1651; Kassa, 1674; Nagyszombat, 173 és 1738),[8] sem az erdélyi ferences egyházzenész-

3 Tóth Endre és Szelényi Károly, *A magyar Szent Korona: Királyok és koronázások* (Budapest: Kossuth Kiadó, 1999), 29–30.

4 Bálint Sándor, „Kozma és Damján tisztelete a régi Magyarországon", *Orvostörténeti Közlemények* 64–65 (1972): 141–145.

5 A középkori Dunántúl területéről a következő Szent Kozma és Damján-templomokról tud a kutatás: Bagola (Zala vm.), Balozsameggyes–Egyházszeg (Vas vm.), Boncodfölde (Zala vm.), Cece (Fejér vm.), Csete (Fejér vm.), Görgeteg (Somogy vm.), Halimba (Veszprém vm.), Hetenye (Baranya vm.), Káld (Vas vm.), Karácsfa (Vas vm.), Kovácsi (Esztergom vm.), Kozma (Kutas, Somogy vm.), Kozmadombja (Zala vm.), Kuzminci (Baranya vm.), Nagykapornak (Zala vm.), Pat (Somogy vm.), Peszef (Felsőörs, Zala vm.), Szabás (Somogy vm.), Szamárd (Esztergom vm.), Szentkozmadombja (Zala vm.), Szigetvár (Somogy vm.), Vát (Vas vm.), Vöröstó (Veszprém vm.), Zákány (Somogy vm.), Zala (Somogy vm.) és Zalaszántó (Zala vm.). Bővebben: Mező András, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon,* METEM-könyvek 40 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003), 202–207. Hadd jegyezzük meg, hogy Mező András könyve Egyházszeget, Balozsameggyest és Rábakovácsit három külön templomként tartja számon, holott mindhárom az egyházszegi szentélyt jelentette, és ma már egy településnek számít, 1970-ig Meggyeskovácsi, azóta Rábakovácsi néven. Bővebben: Szombath József, *A Rábakovácsi plébánia története* (Rábakovácsi: 1964). Kézirat a szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár tulajdonában, jelzete: C 262 (439.111 Rábakovácsi), 943.9 Rábakovácsi.

6 Mező András, *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)* (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996), 133–134, 47. sz.

7 Az általunk áttekintett észak-dunántúli források közül a Győr vármegyei *Écsi ék.* (1700–1725), a vasi *Kenyeri ék.* (1708), a pannonhalmi *Szoszna Demeter György-ék.* (1714–1715), a Győr vármegye ismeretlen helységéből fennmaradt *Gasztonyi ék.* (1743), az öttevény-szigeti (ma Kunsziget, Győr vm.) *Paksi Márton György-ék.* (1760–1761), a bajnai (Esztergom vm.) *Herchl Antal-ék.* (1765–1806) és a *Varsányi ék.* (Veszprém vm., XVIII. század 2. fele) nem tartalmaz Szent Kozma és Damján tiszteletére írott népénekszöveget.

8 Bővebben: *Katolikus egyházi énekek 1608–1651,* szerk. Holl Béla, Régi Magyar Költők Tára: XVII. század 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974; a továbbiakban: RMKT XVII/7);

orgonista Kájoni János szerkesztette *Cantionale Catholicum* kiadásai (Csíksomlyó, 1676, 1719),[9] sem a Náray György nagyszombati kanonok szerkesztette *Lyra coelestis* (Nagyszombat, 1695).[10] A Nyugat-Dunántúl kéziratos énekgyűjteményei közül a Vas megyei *Vépi énekeskönyv* három, a rábaközi, Sopron vármegyei illetőségű *Dőri énekeskönyv* pedig egy éneket tár elénk az orvos vértanúk tiszteletére. E források keletkezési helye a *schola vernacula,* vagyis az anyanyelvi népiskola volt, amelyek felállításáról – Oláh Miklós esztergomi érsek indítványára – az 1560-as nagyszombati zsinat rendelkezett.[11] Röviddel ezután szabad királyi városi, mezővárosi és községi (plébániai, majd filiális) szinten minden felekezet elindította ezt az iskolatípust, amely a törökök kiűzése után vált teljessé. Ezekben az alapfokú intézményekben az iskolamester, a történeti források elnevezésével *ludi magister, schola rector, ludi rector,* vagy egyszerűen *magister* az adott település gyermekeit írásra, olvasásra, éneklésre és katekizmusra tanította.[12]

Az Erdődy család birtokán lévő Vép mezőváros kéziratos énekgyűjteményének 130. oldalán a „Kezdetik az mi Edes Üdvözitőnknek Az mi Urunk Esus Kristusnak Dűcsőssiges Fél Tamodásárul való Szép Zengedező Enekek kővetkeznek" címet követően, egy majom és jobbról egy páva rajza alatti felirat árulja el scriptorának nevét és tanítói állását: „Anno 1731 Die 23 gl Nicolaus Mesterhazi Ludi Rector Vépiensis."[13] A *Vépi énekeskönyv* magister-másolója,

---

Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek), s. a. r. Stoll Béla (A), jegyz. Holl Béla (B), Régi Magyar Költők Tára: XVII. század 15/A/B (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992; a továbbiakban: RMKT XVII/15).

9 Kiadta: Domokos Pál Péter, *„…édes Hazámnak akartam szolgálni…" Kájoni János: Cantionale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások* (Budapest: Szent István Társulat, 1979). Dallamait lásd: Kőváry Réka, *A Deák–Szentes-kézirat – The Deák–Szentes Manuscript,* Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria–Magyar Ferences Források 6 (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013).

10 Szent Kozma és Damján-szekvenciáról sem tud a legújabb kutatás: Kovács Andrea, *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei: Szekvenciák, kritikai dallamkiadás,* Musica Sacra Hungarica 1, Budapest: Argumentum–Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2017; Kovács Andrea, *Szekvenciák a középkori Magyarországon: Repertoár, tradíciók, dallamok,* Musica Sacra Hungarica 2 (Budapest: Argumentum–Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2017).

11 Mészáros István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 416–417; *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996,* összeáll. Mészáros István (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996), 18–19.

12 Vö. Mészáros István, *Népoktatásunk 1553–1777 között* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1972), 17–21; Mészáros, *Az iskolaügy története,* 424; Mészáros István, *Magyar iskolatípusok 996–1990,* A Magyar Neveléstörténet Forrásai VI (Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1995), 16.

13 *Vépi ék.* (1731), 130. A 343 oldalt tartalmazó gyűjtemény lelőhelye: Szombathely, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Savariensia H b. 1058. Digitális változat: Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, SDVDR 12. Mf: MTAK 2529/IV. és 2663/V; leírása: Stoll Béla, *A magyar kéziratos*

Mesterházi Miklós a *Szentekrul Enekek Következnek* fejezetet nyitja a *Szent Koszma etc.* című, alábbi alkotással:

1. Két oszlopa igasságnak,
   Két cséllaga ez világnak,
   Sz*ent* Kozma és Demjén Martir imadgy értűnk.

2. Kiket az Jésus neviért
   Lesias tengerben vettettek, R.)

3. Az Istennek ereje
   Csudalatossan ki vive, R.)

4. Az után meg kinoztattak,
   Ur Jesusért vért ontottak, R.)

5. Szépek őrők koronával,
   Ékessek Jesus szovával, R.)

6. Az ti Sz*ent* tanítástokban,
   Legyűnk riszesek váloban, R.)

7. Jesust érettetek aldgyuk,
   Es vég[14] nélkűl magasztalluk. Amen.[15]

Az ének 1. és 5–7. versszaka, továbbá 2. strófájának első sora a *KEt Oszlopa igasságnak…* kezdetű, Szent Péter és Pál apostolokról szóló, 6 versszakos nép-

énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840) (Budapest: Balassi Kiadó, 2002[2]), 1047. sz. Elsőként Erdélyi Zsuzsanna adott hírt a jeles kéziratról: Erdélyi Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtőt lépék: Archaikus népi imádságok* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1976), 754–757; Erdélyi Zsuzsanna, „Gyönyörűségnek kertyiben. Ádám-vigasztalók", *Új Írás* 23, 1. sz. (1983): 75–91. Gyűjteményes kiadása: Erdélyi Zsuzsanna, *Múltunk íratlan lírája* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2015), 405–429. Keletkezéséről és másolójáról bővebben: Medgyesy S. Norbert, „Kisiskolák, tanítómestereik és kéziratos énekeskönyveik a 18. századi győri egyházmegyében" in *Primus inter omnes: Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára,* szerk. Arató György, Nemes Gábor és Vajk Ádám, A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai: Források, feldolgozások 25, 383–407 (Győr–Raab: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2016), 387–389; Medgyesy S. Norbert, „A *Kenyeri* és a *Vépi énekeskönyv*ek történeti háttere és tartalmi sajátosságai", in *„Kívül aranyos, belül irgalmas…": Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére,* szerk., Lengyel Ágnes és Czövek Judit, Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére I, 295–308 (Balassagyarmat: Magyar Nemzeti Múzeum Palóc Múzeuma, 2018).

14 vig [értelem]

15 *Vépi ék.* (1731), 221.

ének átirata. Az apostolfejedelmek éneke a *Cantus Catholici* 2. kiadása (Kassa, 1674, 512–513) nyomán terjedt el országszerte.[16] A vépi iskolamester vagy az ő ismeretlen forrása a 2. versszak 2. sorában és a 3–4. strófában verselte meg Szent Kozma és Damján egyik csodáját, a tengerből való megszabadulást.

Alia álcímet visel a *Vépi énekeskönyv* nótajelzés nélküli, következő éneke az orvosszentekről:

1. Az kegyes Úr Jesus, Világ meg váltója,
Űtet tisztőlőknek fimlő koronája,
Sz*ent* Kozma és Demjén értűnk kőnyőrgistek,
Istentűl iot nyerjetek.

2. Oh, fényes Lámpások, nagy erős kű szálak,
Szent Kozma és dőmjen két Szent Atyafiak.

3. Tőkélletes életnek világós tűkori,
Az el tivődteknek I*st*enhez vezeri,
R.) Sz*ent* Kozma és Demjén, etc.

4. Atyafiu szeretet ezekben tűndőklőtt,
Es az irgalmasság általok nagy helet lölt.
R.)

5. Hogy az ti életetek folását kővetvin
Miis nagy őrőmben részesűlűnk Menyben. Amen.[17]

Az ének dallama ismeretlen, verselése és a refrén feltüntetése következetlen. Az első versszak első két sora felező 12-es ütemmel indul, amely a refrénben folytatódik: 12–12–12–7. A 2. és az 5. versszak tartja a szótagszámot, a 3–4. strófa tizenhárom szótagra bővíti. Az ének ismeretlen szerzője általános jelzőket használ, Kozma és Damján életéről nem mond el semmi konkrét eseményt.

Ezt annál inkább megteszi a *Vépi kántorkönyv* következő éneke, amely nótautalást is ad: „N. Aldat Légyen I*st*en etc." Az M iniciálét szép tulipánnal díszítő ének így regél:

16 Kiadása: RMKT XVII/15/A, 607, 477. sz. Dallamát *(Ÿdvöz légy Mennyei Bánya)* lásd: Papp Géza, *A XVII. század énekelt dallamai,* Régi Magyar Dallamok Tára II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 24/a. A Dunántúl kéziratos énekeskönyvei közül a *Szoszna Demeter-ék.* (Pannonhalma, 1714–1715, 421), a kunszigeti *Paksi Márton György-ék.* (1760–1761, 513), a *Dőri ék.* (1763–1774, 322) és az *Egervári ék.* (XVIII. század 2. fele, 240) tartalmazza. Bővebben: RMKT XVII/15B, 445, 477. sz.

17 *Vépi ék.* (1731), 221.

1. Mindenhato Atya, ki lakozol az menyégben,
Dicsösiges Isten, h*álát*[18] adunk néked ezen,
Te jó voltodért életünkben,
Mert te táplálsz minket testűnkben,
Aldgy meg bennűnket életűnkben.

2. Az te Szent igidet add igazan halgathassuk,
H*allván*[19] meg erthessűk es beis tellesithessűk,
Ez mai kedves két szentéddel,
Tégedet szévből imadhassunk,
Nagy h*álá*kat[20] neked adhassunk.

3. S*zent* Kozma es Demjen, lam, tégedet mint szerettek,
Párancsolatidban igazan ezek kővettek,
Ez gyárlo testben dicsértetnek,
Mindenekben néked engedtek,
Tisztöltet advan nevednek.

4. Mellért pogányoktul ártatlanyak meg fogattak,
Sok féle kinokkal igaz hitért kínoztattak,
Kezek és lábok kőtőztetvin
Az Tenger melliben vettetvin,
Ezeket bátron el szenvedvin.

5. De Isten Angyála ezen szentek mellé álla,
Tenger mélségibűl hirtelen ki szabaditá,
Minden veszeltűl óltalmazza,
Igaz hitben meg batoréta,
Szenvedisekben vigasztalja.

6. Es annak utanna ujjobban meg fogattának,
Igaz vallásokért űk sokat kinoztatának,
Jesus neviért meg halának,
Martiromságat kostolának,
Mellyért menyegben bé jutának.

18 halat [értelem]
19 Hálvan [értelem]
20 halakat [értelem]

7. Dicséret, dicsősség légyen az Atya Is*ten*nek,
És véle egyenlő Sz*ent* Fianak, az Christusnak,
Az hivek vigasztalójának,
Kitűl minden jok ránk származnak,
Dicséret az Sz*ent* Haromságnak. Amen.[21]

Az ének szövege – az epikus népénekek korabeli szokását követve – a Szentháromság személyeinek megszólításával kezdődik. Az első két versszak szófordulataiban variálja a kéziratos *Pécsi énekeskönyv* (1674) *De Sancto Philippo et Iacobo Apostolis* című, *Mindenható Atya, dicsőséges Isten…* kezdetű, 15 strófás epikus énekének első két versszakát.[22] A *Pécsi énekeskönyv* apostol-énekének szótagszáma 12–12–12–12, nótautalása: „Az paradiczomnak diczö etc."[23] A *Vépi énekeskönyv* ettől eltérő verselését, az átköltés alapját a nótajelzés adta: „Aldat légyen Isten, etc." jelzéssel, 14–14–9–9–9 szótagszámmal. A nótajelzés azonos az *Áldott légyen Isten az ő kedves sok szentiben* kezdetű historikus Szent László-népének incipitjével, amelyet elsőként a Náray György kanonok által szerkesztett *Lyra Coelestis* tett ismertté 1695-ben.[24] A *Vépi énekeskönyv* Szent Kozma és Damján-énekének dallamát az *Áldott légyen Isten…* eredeti nótajelzése, a *Dicsőült helyeken, mennyei Paradicsomban* mutatja meg, amely egy kedvelt XVII. századi, eredetileg protestáns zsoltárparafrázisra utal.[25]

21 *Vépi ék.* (1731), 222–223.

22 „Mindenháto atya, dicsöséges Isten, / Hálat adunk néked, ki lakol menyekben, / Hozzánk io voltodért tellyes életünkben, / Mert te taplasz minket testünkben, lelkünkben. // Gerieszd fell igédnek bennünk szomiuságat, / És vilagosicz meg szivünknek homalyát, / Hogy utalhássúk megh büneink rutságat, / Kérünk, nyerhessük meg lelkünk boldogságat." *Pécsi ék.* (1674), 6a–8a, kiadása: RMKT XVII/15/A, 585, 457. sz.

23 Kiadta: Csomasz Tóth Kálmán, *A XVI. század magyar dallamai, I,* 2. átdolg., bőv. kiad., szerk., s. a. r. Ferenczi Ilona (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2017), 286–287, 15. sz.

24 Náray György, *Lyra Coelestis* (Nagyszombat: 1695), 132–134; RMK I. 1479. Más, kéziratos előfordulási helye: *Szoszna Demeter György-ék.,* Pannonhalma (1714–1715), 409–413; *Paksi Márton György-ék.,* Öttevény-Sziget (ma Kunsziget, 1760–1761), 507–509. Kiadta: Medgyesy-Schmikli Norbert, „Szent László király alakja az 1651 és 1845 között keletkezett kéziratos és nyomtatott énekeskönyvekben", in *„Vállal magasb mindeneknél": A Szent László-herma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai. Győr, 2007. június 25–27,* szerk. Medgyesy-Schmikli Norbert és Székely Zoltán, 193–226 (Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008), 203–205 [a kötet tartalma megegyezik az *Arrabona Múzeumi Közlemények* 46/1. 2008. számával]. Praktikus kiadása: *Énekek Szent László király tiszteletére – Cantiones de Sancto Ladislao rege,* szerk. Kovács Andrea és Medgyesy S. Norbert (Budapest: Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2012), 160–163, 35. sz. (CD: 18. track, énekli: Nemcsics Kinga.)

25 A református Kanizsai Pálfi János 148. zsoltára katolikus énekeskönyvekben is hamar felbukkant; megtalálható a *Cantus Catholici* (Lőcse: 1651) és Náray György *Lyra Cœlestis*e (Nagyszombat: 1695) lapjain. A Bogisch Mihály szerkesztette *Őseink buzgósága* (Budapest: 1888) c. énekeskönyv – Náray (1695) alapján – a Bogisich által 1883-ban komponált négyszó-

Könyörgő és historikus elemeket egyesít magában a *Vépi énekeskönyv* következő éneke a vértanú testvérekről. Az ének kezdősora felett más írással és más tintával fel van írva *Sentianosh* neve. A bejegyzés keletkezési idejét és okát nem ismerjük, Vép földrajzi közelségében nem is volt ilyen nevű település.

Nota: Maria gustum etc.[26]

1. Sz*ent* Kozma és Demjén,
   Kik mint égő tömjen,
   I*sten*nél illatoznak
   És véle mulátoznak.

2. Mert ők súlos keresztit
   Keresztyeknek Sz*ent* terhit
   Magok vállára vevik,
   Ch*ristu*s Jesust követték.

3. Hoszták szép kéncseket,
   Régi őrőkségeket
   I*ste*n nyomorultira,
   Meg fogyot árváira.

4. Erőtlen betegeket,
   Sok kinban sinlődőket,
   Mind lelkekben es testekben,
   Ők gyogyitnak vala.

lamú változatban közli. Dallamát Náray György, *Lyra Coelestis,* 1695, 132. szerint közzétette: Kővári Réka, „A Szent László-népénekek dallamairól", in *„Vállal magasb mindeneknél",* 255. A népi változat egyik példájának adatközlője: Jakocs János vak koldus, 1928; kiadta: Domokos, *„…édes Hazámnak…",* 1268. További példák népi gyűjtésből: Szendrei Janka, Dobszay László és Rajeczky Benjamin, *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), II/171/a, b, c; *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa – stílusok szerint rendszerezve – I,* A Bevezetés, a 2. és 4. fejezet Dobszay László, az 1. és a 3. fejezet Szendrei Janka munkája (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988), IV/367.

26 A *Maria gustum* dallamát nem közlik a XVI–XVIII. századi hazai melódiákat közzé tevő kritikai dallamkiadások és elemzések: Csomasz Tóth, *A XVI. század magyar dallamai;* Papp, *A XVII. század énekelt dallamai;* Kővári, *A Deák–Szentes kézirat;* Domokos Mária és Paksa Katalin, *„Vígsággal zeng Parnassusnak magas teteje": 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány* (Budapest: Akadémiai Kiadó–MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016).

5. Őrdőgőket űzének,
Sok bálvánt le verinek
Ereivel az Christus
Jesus sz*ent* nevinek.

6. Azért nágy kinzásokra,
Uj ki gondolt kinokra
Ezen drágo két szentek
Vitetinek vála.

7. De Jesus szerelmiért,
Romai igaz hitért,
Kívánt őrőmmel várták
Szenvedisek óráját.

8. Oh, nagy, drágo két szentek,
Ez helyre tekincsetek,
Im ma szenvedisteknek
Űnnepit szentellűk.

9. Ez templomot tinéktek
Szenteltik eleink,
Tikteket szószólónak
Fogádat helségűnk.

10. Azért Sz*ent* Kozma, Demjén,
Ránk nizzetek édejn,
Hogy sok veszedelmekben
Meg maradhassunk épen.

11. Éhséget, fegyvert tűlűnk
Dőg halált el űzzetek,
Hozzátok kiáltokat
Kegyes szemmel nizzétek.

12. Miis az, mint fogadtuk,
Szent naptokat meg tártyuk,
Kicsintűl fogva nagÿgh
Szent neveteket áldgyuk.

13. Áldat, áldat ma légyen,
Sz*ent* Kozma és Demjén,
Általatok menyékben
Jusson minden szegin.

14. Décsérett Atya, fiu,
Sz*ent* Lélek Ur Istennek,
Sz*ent* Kozma es Sz*ent* Démjén,
Mai nagy szenteknek, Amen.[27]

Az ének sorainak szótagszáma, ismeretlen okokból, rendszertelenül különbözik, soronként 6 és 8 között mozog. Izoszillabikus, esetünkben 7 szótagú sorokat csupán a 7. és a 11–12. strófában találunk. Az ének első hét versszaka Kozma és Damján életéről és vértanúságáról szól. A 8. versszaktól kezdve a textus több utalása, pl. „ez helyre tekincsetek" (8. vsz.), „Miis az, mint fogadtuk" (12. vsz.) és a teljes 9. strófa arról tesz tanúságot, hogy a vépi iskolamester egy templom fogadalmi énekét, verses patrocínium-könyörgését vetette papírra. A szombathelyi püspökség megalapítása (1777) előtti győri egyházmegye, azaz a mai Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala vármegyék területén összesen 11 Kozma–Damján titulusról adnak hírt a történeti források. A rábaközi Bogyoszló plébániatemplomának 1736-tól volt a védőszentje az orvos-testvérpár. Csepreg mezőváros filiája, Felsőszakony a XVIII. század elején váltott Kozma–Damján titulusra, majd az 1864–1869-es felújítás után az első magyar király, Szent István lett a patrónusuk. A mosoni esperesi kerülethez tartozó Samorja (Sumerain) kápolnát tartott fenn a vértanúk tiszteletére. A szintén mosoni Tétény lakói ugyancsak templomukban láthatták Kozma és Damján főoltárképét.[28] De ezek a települések meglehetősen távol, 50–70–100 kilométernyire találhatók Véptől. A megyebeli, vasi Pinkamindszenten a középkor időszakában kérték az orvosok égi segítségét. A vend, tótsági Felsőlendván 1714-től tisztelték e mártírokat, a Jánosháza melletti Káldon szintén plébániatemploma volt Kozmának és Damjánnak. Ám ezek a települések is messzebb találhatók Véptől. Karácsonyfa (pornói esperesi kerület) szentélye csak 1788-tól, tehát vizsgált forrásunk keletkezése után 57 esztendővel viselte az orvos-testvérpár nevét. Az énekeskönyv keletkezési helyéhez, Véphez a legközelebb a Medgyesy család tulajdonában 1307-ben már létező Egyházszeg temploma

27 *Vépi ék.* (1731), 223–224. Sortörés tőlünk a rímek alapján.

28 *Győri Egyházmegye,* szerk., Dóka Klára, mts. Fülöp Éva Mária, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998), Bogyoszló (35–36, 20. sz.), Csepreg és Szakony (48–49, 39. sz.; 61–62, 59. sz.); Samorja (149, 188. sz.), Tétény (175–176, 229. sz.).

található, amely ma Rábakovácsi (volt Meggyeskovácsi) része. Ugyancsak Vép közelségében található az 1713-ban még önálló Vát Szent Kozma és Damján-szentélye, amely később Felsőszilvágy leányegyháza lett.[29] Földrajzi alapon feltételezni tudjuk, hogy e 14 versszakos költemény a XVIII. század első felében az egyházszegi vagy a váti templom fogadalmi, búcsús éneke volt.

A *Dőri énekeskönyv* énekelt históriája

Az Észak-Dunántúlról fennmaradt kéziratos énekeskönyvek közül még a *Dőri énekeskönyv* tartalmaz egy epikus éneket a vértanú orvosok tiszteletére *Szent Kozma és Szent Demjén Mártirokrul 27dik septembris* címmel, „Nota. Én szerelmem drága Kintsem, etc." dallamutalással. A Rábaközben, Csorna mellett található Dör község Kisboldogasszony-temploma Bágyog filiájaként fogadta az imádkozókat. Különleges értékű kancionálisát a szintén rábaközi Szil mezővárosból származó, 1734-ben született Kováts István helyi iskolamester vetette papírra 1763 és 1774 között, melyről így vall a gyűjtemény címoldalán: „Ezen könyvet irta-bé Kováts István Dőri Iskola Mester Pápista Kórusra való Szép Énekekkel És némelyeknek nótáit-is Kottával feltevé 1763[a] esztendőbe el kezdvén."[30] A költői és zenei tehetséggel megáldott ludi magister az alábbi Szent Kozma és Damján-históriát – a textust követő dátumbejegyzés szerint – „1769. 9na Martij"[31] vetette papírra:

1. Szent Kozma és a Szent Demjén egy test s vér atya fiak,
   Arabia tartománybul orvos Doktorok voltak,
   Egyeás névű Városban születtek ők egy helyben,
   És az ő szűleik voltak igaz kátholika hitben.

29 *Szombathelyi Egyházmegye,* szerk. Dóka Klára, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999), Egyházszeg (39–40, 32. sz.), Felsőlendva (41–42, 34. sz.), Vát és Felsőszilvágy (47–48, 42. sz.), Káld (63–64, 63. sz.), Karácsonfa (64–65, 65. sz.), Pinkamindszent (111–112, 128. sz.).

30 *Dőri ék.* (1763–1774), 1. A gyűjtemény 425 oldalból áll, lelőhelye: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, 10a E 29/1, vö. Stoll, *A magyar kéziratos énekeskönyvek…,* 269. sz. Az énekeskönyvet bemutatja: Kerny Terézia, „Kováts István: Katolikus énekeskönyv (Dőri énekeskönyv)", in *István, a szent király: Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálnak 975. évfordulóján,* szerk., Kerny Terézia és Smohay András, Magyar királyok és Székesfehérvár IV; A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 9 (Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013), 334, 57. sz. A forrás scriptora, Kováts István iskolamester életéről és az énekeskönyv keletkezéséről bővebben: Medgyesy, „Kisiskolák, tanítómestereik…", 399–402.

31 *Dőri ék.* (1763–1774), 415. (Autográf számozással: 201a)

2. Meg halálozván az Attyok még kis-dedek volnának,
Az okáért az ő Annyok, kit hitak Theodorának.
Szorgalmatossan gondgyokat fiainak viselé,
Mindenféle erkőltsőkben Istenessen nevelé.

3. Nem engette gonosz dolgot, hogy ők el kövessenek,
Inkáb azon fárodott, hogy jó erköltsűk legyenek,
Ugy annyira, hogy sz*ent* tiszták és jámborok lettenek,
Mint jó Anyának fiai tiszteletett tevének.

4. Az okáért bálványokat ők igen meg utályák,
Sőtt, az hamis és hívságos babonát sem kivánák,
Inkáb jó tselekedetekben tőltőtték ők magokat,
Mellyek világosétották a két Atyafiakat.

5. Mellyért szemérmetesseknek és tisztáknak hivattak,
Testnek ő gyönyörüségét mindenkoron futották,
A magok testét ször övvel, veréssel öldöklötték,
A mellyett az ellenségnek győzéséért el tűrtek.

6. Az utálatos fösvénység soha nem fért szívekben,
Amellyért a sok kints és pinz nálok nem volt bötsüben,
Hanem szegény, tiszta életet szivesen el szenvettek,
Illyen módon Sz*ent* Angyali életett ők viseltek.

7. Arabiában Lisziás Királynak képe vala,
Ki ismérvén Kozma, Dömjént házához el hivatta,
És meg kérdé: honnét s-hova valók hogy ők volnának?
Kik meg feleltek: Egyeás Várossábul volnának.

8. A királynak képe el akará hitetni őket,
Hogy imádnák áldozattal a bálvány isteneket,
Látván állondóságokat a hitben megmaradni,
Meg kötözve parantsolá kegyetlenül meg verni.

9. Végtére a király képe sz*ent* fejeket szedette,
Mellyet örömmel S*zent* Kozma és Demjén el szenvettek,
Illyen módon ők elérték életek végső czillát,
Az után az Mártirságnak el nyerék koronáját.

10. Ditsösség a magasságban Teremtö Sz*ent* Iste*n*nek,
És tisztelet légyen a Sz*ent* Kozma és Sz*ent* Demjénnek,
Végre a Szent Háromságnak mondgyunk ditséreteket,
Hogy vegye jó szivel tölünk e buzgó énekünket. Ámen.[32]

A *Dőri énekeskönyv* énekszerzője ugyanúgy ismeretlen, mint a *Vépi énekeskönyv*ben papírra vetett szövegeké. E döri szövegváltozat 5 versszakának szótagszáma változó, 11 és 16 között mozog. 15-ös szótagszámmal csupán a 3., 5., 7. és 9–10. strófa izoszillabikus. Ez az ének követi legjobban a *Legenda Aurea* leírását a vértanúk életéről és szenvedéséről: a szöveg szerinti Egyeás (Egea, Aegaea) városáról, a vértanúk édesanyjáról, Theodoráról és a bálványimádás parancsáról e XIII. századi forrás tanúskodik.[33] Az 5. versszakban olvasható vezeklésről, engesztelésről más forrás nem tudósít.[34]

Összefoglalás

Tanulmányomban Szent Kozma és Damján ókeresztény vértanú (†303, ünnepük: szeptember 27. [1969-től: szeptember 26.]) orvosok tiszteletére négy népénekszöveget tettem közzé. Összesen 9 kéziratos, XVIII. századi, észak-dunántúli illetőségű énekeskönyvet vizsgáltam át, amelyek közül két gyűjtemény, jelesül a vasi *Vépi énekeskönyv* (1731) három, a rábaközi *Dőri énekeskönyv* (1763–1774) pedig egy textussal gazdagította a Kozma–Damján-hagyományt.

Az egyes alkotások tematikus hangsúlyai eltérők. A *Vépi énekeskönyv*ben olvasható, *Két oszlopa igasságnak…* kezdetű költemény a *Cantus Catholici* (Kassa, 1674) egyik Péter–Pál-énekének átirata. Az *Az kegyes Úr Jesus, Világ meg váltója…* kezdetű ének általános frazeológiájú könyörgő tétel. A *Mindenhato Atya, ki lakozol az menyégben…* kezdetű historikus ének megénekli Kozma és Damján önátadását, a tengerből angyal segítségével való megszabadulását és végül vértanúhalálát. A *Szent Kozma és Demjén, / Kik mint égő tömjen…* kezdetű népének e szentek orvosi, gyógyító és szegénygyápoló tevékenységét, ördögűzését és a bálványok elpusztítását emeli ki. Az ének szövegéből kiderül: egy, az énekeskönyv

32 *Dőri ék*. (1763–1774), 414–415, autográf számozással: 204b–205a.

33 Jacobus de Voragine, *Legenda Aurea,* vál., előszó és mutató Madas Edit (Budapest: Helikon Kiadó, 1990), 229–230. Szent Kozma és Damján legendáját Bárczi Ildikó fordította.

34 Az *Érdy-kódex,* a *Legenda Aurea,* az *Analecta Bollandiana,* a *Breviarium Paulinum* és a *Breviarium Strigoniense* Kozma–Damján prédikációinak és zsolozsmáinak motívumait összehasonlítja: Tóth Kinga, „Szent Kozma és Damján legendájának forrástörténetéhez", in *Plaustrum seculi I. Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról,* szerk. Bárczi Ildikó (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2004). A Sermones Compilati Kutatócsoport honlapján látható (hozzáférés: 2018.10.12.) http://sermones.elte.hu/?az=318tan_plaus_kinga.

másolója, a vépi Mesterházi Miklós által nem jelölt templom fogadalmi, búcsús népénekéről van szó. Véphez legközelebb a XVIII. században Egyházszeg (a mai Rábakovácsi) és Vát Szent Kozma és Damján-temploma található, ezek alapján elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez az ének eredetileg ezekhez a vasi falvakhoz kötődött. A rábaközi *Dőri énekeskönyv* egy epikus népénekben visszhangozza a *Legenda Aurea* leírásait: Theodora gyermekei, Kozma és Damján Egyeás (Egea) városában ajándékként gyógyították a betegeket, megvetették a babonás szokásokat, végül Lisziás király (valójában Lysias római helytartó) lefejeztette őket. Vezeklő életmódjukról ennek az éneknek szövege ad hírt. A vizsgált és itt kiadott népénekek XVII–XVIII. századi nyomtatott énekeskönyvekben nem fordulnak elő.

HEGEDÜS BÉLA

Az irodalomtörténet mint érv az irodalom léte mellett

Révai Miklós felhívása a *Magyar Hírmondó*ban
és a *Költeményes Magyar Gyűjtemény*

Bevezetés

Magára maradás

Egy 2018-as, Verseghy Ferenc poétikáját és nyelvelméletét tárgyaló írásomban vetettem fel először, hogy ahhoz, hogy a magára maradó irodalom elméletét igazolni tudjam, nem elég a folyamat elméleti alapjait feltárnom, feltétlenül szükséges olyan szövegeket is felmutatnom, amelyek ennek az új funkciót nyert szövegcsoportnak a létét igazolják. Leegyszerűsítve: az irodalommal foglalkozó elméleti szövegekre gondolok.[1] Jelen tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy Révai Miklós *Magyar Költeményes Gyűjtemény* című programját szintén így értelmezzem: mint az új önálló szövegcsoport, a szépirodalom legitimációs alapját. Programról beszélek, amelynek részei hirdetmények, a nagyrészt kéziratban maradt elméleti szövegek, a folyamatosan – leginkább anyagi okok miatt változó – kiadói szándék, illetve a végül megvalósult kötetek.

A *Gyűjtemény*

Révai Miklós *Költeményes Gyűjtemény*e, s különösen annak első, még Bécsben datált, de a pozsonyi *Magyar Hírmondó*ban Rát Mátyás kiegészítésével megjelent hirdetménye különös jelentőséggel bír a magyar irodalom történetében. Hosszú ideig tartotta magát az a felfogás, miszerint Révai herderi inspiráció alapján felhívásában népdalok gyűjtésére ösztönöz. Egy 18 évvel ezelőtti tanulmányomban felhívtam arra a figyelmet, hogy nem érdemes önmagában nézni

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, az MTA BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport társult tagja.

1 Lásd: Hegedüs Béla, „Érvek az irodalom léte és fennmaradása mellett: A fogság előtti Verseghy a „kompartment”-ként értett irodalomról”, in *Emlékkönyv a Szolnokon 2017. április 3–4-én rendezett tudományos konferencia anyagából*, szerk. Doncsecz Etelka és Lengyel Réka, In memoriam Verseghy Ferenc 7, 54–69 (Szolnok: Verseghy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, 2018).

és értelmezni a legelső felhívást, csakis a többi hirdetmény és a megjelent kötetek, illetve azok kísérőszövegeinek kontextusában.[2] Az utóbbi időszak Révaival foglalkozó összefoglaló szakirodalmában – mindenekelőtt Mezei Márta *A kiadó mandátuma* és Thimár Attila *Hős és áldozat* című monográfiájára gondolok[3] – már ez a szemlélet érvényesül, kiegészülve nagyon fontos kánontörténeti megfontolásokkal. Thimár Attilát idézve:

> A klasszikus századforduló szerzőinek jutott az a feladat, hogy a magyar nyelvű irodalmi élet modern formáit, beszédrendjét, intézményeit, olvasóközönségét megteremtsék, s meghatározzák a szerzőknek az irodalmi rangsorát. Ez a rangsor struktúrát ad az irodalmi művek sokaságának, s e rangsor némileg átalakulva később nemzeti kánonként azt a hivatást veszi magára, hogy a nemzeti önkifejezés és önértelmezés hordozója és megtartója legyen.[4]

Ez egy fontos megállapítás, de kiegészíteném azzal, hogy – s különösen Révai esetében (meg kell jegyeznem: a saját korábbi elképzelésemmel is szemben) – talán mégsem helytálló azt feltételezni, hogy a kánonképzés a jelen eseményeinek legitimációs alapja volna. Az ilyen értelemben felfogott irodalomtörténeti kánon sokkal inkább része lehet annak az érvrendszernek, amely az identitását akkoriban megtaláló, „magára maradó" szépirodalom léte mellett érvel, biztosítva ezzel fennmaradását, különösen ha kiegészül mindennek elméleti megalapozottságával.

Egyúttal cáfolnom kell azt a nézetet is (ez leginkább Margócsy István tanulmányai nyomán terjedt el),[5] miszerint Révait a régiségben, a régiség költeményeiben kizárólag az anyanyelv akkori, a maihoz képest ideálisnak feltételezett állapota érdekelte. Révai gyakran idézi Karl Friedrich Flögel *Geschichte des menschlichen Verstands* című munkáját,[6] amelyben a költészet egy nyelvileg szegény, korai környezetben kitüntetett szerepet kap, mégpedig azért, mert az emberi érzékenységet a primitív nyelvhasználat ellenére a leghatékonyabban

2 Jelen írásomban nagyban támaszkodom 2000-ben megjelent, Révai verselméletét tárgyaló munkámra: Hegedűs Béla, „Révai Miklós verselmélete", *Irodalomtörténeti Közlemények* 104, 5–6. sz. (2000): 759–775.

3 Mezei Márta, *A kiadó „mandátuma",* Csokonai könyvtár 15 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998); Thimár Attila, *Hős és áldozat: Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete,* Historia Litteraria 22 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2007).

4 Thimár, *Hős és áldozat,* 40.

5 Pl. itt: Margócsy István, „A Révai-Verseghy vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai", in *Klasszika és romantika között,* szerk. Kulin Ferenc és mtsai., 26–34 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990).

6 Karl Friedrich Flögel, *Geschichte des menschlichen Verstandes*, 3. kiad. (Breslau: Meyer, 1776); későbbi magyar kiadása: Karl Friedrich Flögel, *Az emberi értelemnek természeti historiája,* ford. Tsernátoni Sámuel (Kolosvár: Református Kollégium, 1795).

volt képes serkentgetni. Noha ebben a véleményben benne van a tudományos nyelvhasználat primátusának visszafogott hangoztatása, ám egyúttal a modern költészet melletti, Révaiéval rokon állásfoglalásként is értelmezhetjük.

Révai felhívása a szakirodalom által talán legtöbbször félreértett „eseményeink" egyike, ezért különösen érdekes, hogy a magyar irodalomtörténet-írás nagyjai hogyan nyilvánultak meg arról. Toldy Ferenc így – és helyesen – értékeli Révai tettét 1856-ban a *Révai Miklós, „a nagy"* című írásában:

> De Révai első volt, ki irodalmunknak mint egésznek éltető erejét felismerve; annak burjántól eltakart nemesb gyümölcseit új életre kívánta hozni. Így született meg a Költeményes Gyűjtemény eszméje, melyben élő írókon kívül Balassa és Rimai, Beniczky és Zrínyi, Gyöngyösi és Faludi munkáit kívánta kiadni, s ekképp újra közforgalomba hozni azokat. […] mik által egyszersmind a nagyközönségben is olvasási kedvet és szükséget reménylt költeni…[7]

Horváth Jánosé a felismerés, hogy annak ellenére, hogy a felhívásban a *Volkslied* kifejezés előfordul,[8]

> [a] Herder hatása alatt álló Révai már gyűjteménytervezetében sem szigorúan a mai értelemben vett „népdalok" összegyűjtésére gondolt, hanem a magyaros, világi költészet régiségeire, ilyenekül minősítvén a közajkon élőket, a „köz-énekeket" is. Nem is népdalokat, hanem műköltőket adott ki.[9]

Nagyon fontos megfigyelése Horváth Jánosnak, hogy – más irodalomtörténészekkel ellentétben – a tervezet és megvalósulás egyáltalán nem áll szemben egymással, Révai nem jobb híján adja ki költők verseit, miközben tervezetében még mást ígért. Nem, mert már abban is valami mást fogalmaz meg. Nem tisztem most annak kinyomozása, hogy vajon milyen ideológiai okokból lett fontos – leginkább a marxista irodalomtörténet-írásnak köszönhetően – annak feltételezése, hogy Révai népdalokat akart volna gyűjteni. Ezzel kapcsolatban csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy nem arra buzdít, hogy elképzelt partnerei a nép között járva gyűjtsék országszerte a dalokat, hanem arra, hogy ami a rendelkezésükre áll már összegyűjtve, azt küldjék el neki. Talán nem nagy merészség azt feltételeznem, hogy itt a világi, közköltészeti énekeskönyvekre gondol, de

7 Toldy Ferenc, *Irodalmi arcképek,* szerk. Lőkős István, Magyar ritkaságok (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985), 51.

8 Megjegyzem, épp a *Felhívás* Rát-féle bevezető szakaszában.

9 Horváth János, „A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig", in Horváth János, *Horváth János irodalomtörténeti munkái III.,* szerk. Korompay H. János és Korompay Klára, Osiris klasszikusok: Horváth János összegyűjtött munkái, 7–253 (Budapest: Osiris, 2007), 43.

ennek tisztázása nem ennek a tanulmánynak a témája.[10] Vegyük azonban sorra a tényeket.

A Híradások

1.

A *Magyar Hírmondó*-beli felhívás az 1782-es év első számában jelenik meg, Révai még Bécsből küldi annak szövegét a szerkesztőknek. A közleménynek két szerzője van, hiszen a lap szerkesztője, Rát Mátyás keretbe foglalja saját megjegyzéseivel Révai levelét. Valójában ez nem is felhívás, hanem bejelentés:

> […] azt végeztem-el magamban, hogy ne tsak magam le*lj*em[11] azokban [ti. az eddig összegyűjtött versekben] kedvemet, hanem közre botsássam. Ezek ama nagy nevezetű Faludinak hólta utánn maradott elég számos Versei […] eltekéllém magamat arra-is, hogy Benitzkinek, Gyöngyösinek, s egyebeknek-is verseiket egybegyűjtögetvén, újabb, és mennél szebb, szemeket-is gyönyörködtető kinyomtatásokkal kedveskedném az Édes Hazának, anynyi Kötésetskékre felosztogatván, a menynyire alkalmasnak találnám az-utánn.[12]

Ezek mellé kéri, hogy akiknek vannak hasonló régiségeik, küldjék el neki, hogy azokat is kiadhassa, de nemcsak teljes nyomtatott vagy kéziratos gyűjteményeket, hanem „az apróságokat is, hellyel-közzel béiktatott kis verseket más könyvekből kiírogatván, amelyekhez, vélnék, hogy nem lehet szerencsém, sőt a közönséges [itt 'széles körben elterjedt' értelemben], tréfás, enyelgő, szerelmes énekeket is."[13]

Ami a gyűjtést illeti, azzal kapcsolatban csak ennyit ír: „valami tsak vers a könyvekben, a hagyományokban; mind azt el-kűldeni ne terheltessenek",[14] majd meg is adja ezek után gondosan bécsi címét. Révai tehát a régiségek után valóban érdeklődik, de igen nagy merészség volna vele kapcsolatban azt állítani,

10 Erről, az irodalom magára maradása szempontjából is különös jelentőséggel bíró szövegcsoportról l. legújabban: Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700-1800),* Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), különösen az I. fejezetben.

11 legeljem [értelem]

12 Révai Miklós és Rát Mátyás, „Tudománybéli dolgok [Felhívás régi költői emlékek és népdalok gyűjtésére]", in *Magyar Hírmondó: Az első magyar nyelvű újság. Válogatás*, szerk. Kókay György, Nemzeti könyvtár. Művelődéstörténet, 361–371 (Budapest: Gondolat, 1981), 369.

13 Uo.

14 Uo.

hogy a népi felé nyitna gyűjtési akciót. Rát esetében talán beszélhetünk herderi hatásról, míg Révai számára inkább barátja, a bécsi udvari könyvtáros és szerzetes költő, Michael Denis lehetett a példakép. Az ő Osszián-fordításának első kötetéhez csatolt *Vorberichtj*ében a következőket olvashatjuk:

> Hátha ő [Osszián] felkelti a vágyat, hogy megismerjük atyáink bárdjait. Nagy Károly gyűjtötte költeményeiket. Visszavonhatatlanul eltűntek volna? Vajon nem valahol könyvtárakban és kéziratgyűjteményekben bújnak meg? *Ha valaki hazafias javaslatára az irodalom vagyonos pártfogói díjat tűznének ki a megtalálók számára? A haza micsoda szolgálata lenne az! Micsoda igény a felejthetetlenségre!*[15]

Visszatérve Révaihoz, mindenekelőtt nem élő költőket akar kiadni: Faludit, Beniczkyt, Balassit, de azért – talán bízva benne, hogy kincsekhez juthat – említ még „egyebeket" is, nem részletezve kilétüket.

2.

Két évvel később, 1784. január elsején, már szerkesztőként, híres vezércikkében így kesereg Révai:

> […] akár deákul tanuljak, akár németet, akár franciát forgassak, akár olaszba, akár anglusba, akár a régten virágjokban volt görögökbe békukkantsak: mindenünnét csak hazatérek, s ej! ej! Istenem! mért nem írunk már mi is így? az a sűrű felsóhajtozásom reája.[16]

Ugyanakkor, miután mintegy leleplezi magát („Ihol én vagyok az, aki a magyar versgyűjteményben fáradozom. Messze vittem már a dolgot, éspedig micsoda szép készülettel!"), az előbbieknek némileg ellentmondva állapítja meg, hogy: „Vagynak poétáink, vagynak, hála Istennek; de mégsem elégségesek az egész költeményességnek tettében való megesmértetésére."[17] Nehéz eldönteni, hogy

15 „Vielleicht, daß er [ti. Osszián] dann wohl gar die Begierde erwecket auch die Barden unserer Väter zu kennen. Karl der Grosse hatte ihre Gedichte gesammelt. Sollten sie unwiederbringlich dahin seyn? Sollten sie nicht irgendwo in Bibliotheken und Manuscriptensammlungen stecken? *Wenn man um begüterten Gönnern der Litteratur den patriotischen Vorschlag thäte einen manhaften Preis für den Finder auszusetzen? – Welches Verdienst beym Vaterlande! welcher Anspruch auf die Unvergesslichkeit!* [kiem. HB.]" Michael Denis, „Vorbericht", in *Die Gedichte Ossians eines alten Celtischen Dichters*, Hg. James Macpherson, übers. Michael Denis, 1, 2r–4v (Wien: Johann Thomas Edeln von Trattnern, 1768), 4v.

16 Révai Miklós, „Új esztendőre való: Igen az elején, de azután egyéb is", in *Magyar Hírmondó: Az első magyar nyelvű újság,* 61–71, 65–66.

17 Uo., 68.

itt a jelen idő („vagynak poétáink") az élő költőkre vonatkozik-e, vagy a poéták seregébe bele kell-e érteni a korábban élteket is? Pedig ennek megállapítása igen fontos lenne ahhoz, hogy Révai és a vele kapcsolatban feltételezett irodalomtörténeti kánon esetében is tisztábban lássunk. Azonban gondolatmenetét imigyen folytatja:

> […] mégsem tudjuk tulajdonabbul megkülömböztetve: micsoda a pásztorköltés, a mesésköltés, a lantosköltés, a vitéz férfiúi, az oktató, a játszó. Nincs még mindezekben kényesebben kimíveltetett ízérzésünk. Hogy egyúttal ebben is télyesebb világot gyújtsak, ihol, magyarra fordítottam külömbféle ideszolgáló darabokat, amelyeket azután közbe-közbe fogok vetegetni, úgymint Rolén, Fontanelle, Battő, Voltér, s más többeknek írásaikból. […] És ez mind oly gyönyörű, hogy valakinek csak mutatom, azonnal megtelik örömmel, és sürgeti mennél elébb való kinyomtatását.[18]

Tekintsünk el az utolsó sorban rejlő kendőzetlen önreklámtól, figyelmünket fordítsuk csak az elméleti ismeretek hiányát taglaló részre. Nem tagadom, nagy megelégedéssel olvastam, hiszen pontosan illik a már Verseghyvel kapcsolatban felvetett elképzelésemhez, miszerint az elméleti szövegek hiánya, illetve megléte egyenes arányban áll az autonóm, mert magára maradt szépirodalom állapotával. Egyébként Révai mintha már elkészült fordításokról szólna, holott mi ezek közül csak egyet ismerünk, amit a pásztorköltésről írt, és amely első Faludi-kiadásához csatolva meg is jelent.

3.

A következő évben, 1785-ben már nem szerkesztőként, hanem győri lakosként jelenik meg *A Magyar Költeményes Gyüjtemény közre botsáttatásának újonabb hírré adatása* című kiadványa, amelyben, mintegy a szerkesztői előszavában közöltek folyományaként írja a következőket:

> Fel tettem mindenik ki bocsáttatandó Könyvemhezz ilylyes valamit akasztani a Szebb Tudományokról való Beszédekből: hogy Magyar Nemzetünk ezekről is már anya nyelvén értekezhessék, s anynyival is gyorsabban nevekedjék benne a finomabb íz, a helyesb meg ítélés, a Szebb Tudományokra nézve is.[19]

18 Uo., 68–69.

19 Révai Miklós, *A Magyar Költeményes Gyüjtemény közre botsáttatásának újonabb hírré adatása* (Győr: Streibig József, 1785).

A széptudományok problémájára, pontosabban az arról való beszédmódnak a szépirodalom szempontjából is fontos megteremtésére még visszatérek. Ebben a *Hírré adatás*ban a következő tervezett kiadványokat sorolja fel:

1) *Faludi Ferencnek költeményes maradványi* címmel jelentetné meg annak jegyzetelt verseit, drámáját, híres jegyzőkönyvét, amely a birtokában volt saját előszavával és Batteux-nek a pásztorköltésről szóló oktatásával.

2) Másodikként Beniczky Péter, Balassi Bálint, Rimay János verseit, és Csáti Demeter énekét Pannónia megvételéről adná ki jegyzetelve, előszóval, és Batteux értekezésével a lantos költésről.

3) „A harmadik Darab az én Elmém szüleményeit foglalja magábann", valamint hozzá írt verseket és saját értekezését a versszerzés két módjáról, továbbá a rejtélyes, a *„Magyar Írás Viszontagságai"* című írását. Ez utóbbi kézirata lehet, hogy a későbbi *Deáki történet*ének lett az alapja, értekezésére a versszerzésről még visszatérek.

4) Csak ezek után, negyedikként említi Gyöngyösit, majd Zrínyit, s csak abban az esetben, ha vállalkozása sikeres lesz.

Látható tehát, hogy az eredeti tervekkel szemben itt már a régebbi korok költői kezdenek visszaszorulni (meggyőződésem, hogy Faludit inkább kortársnak tartották), viszont az elméleti kísérőszövegek szerepe megnő.

4.

1786 elején jelent meg *A Magyar Költeményes Gyűjtemény ki nyomtatására való ujonabb segedelem kérés,* amely, mint a címe is mutatja, tartalmában nem hoz sok újat az előzőhöz képest, viszont megjelentetése és címe már arra utal, hogy nem úgy alakul a gyűjtemény sorsa, ahogyan azt Révai eltervezte. De ebben is megerősíti, hogy saját verseihez függelékként csatolná az előbb említett értekezését a versszerzésről: a harmadik kötet lenne „az én verseim, egyéb Irásimmal, többire a Költeményességről".[20] Fontos megjegyezni, hogy sajátjának, és nem fordításnak vallja tanulmányát.

20 Révai Miklós, *A' magyar költeményes gyüjtemény' ki nyomtatására való ujonabb segedelem kérés* (Strajbig J., 1786).

5.

Tudomásom szerint mindössze egy példányban maradt fenn az 1787-ben, szintén Győrben megjelent harmadik önálló híradása, amelyet Szabó Katalin Viola publikált 2000-ben.[21] Mint a címe is mutatja – *A Költeményes Gyűjtemény állapottja*[22] –, ez már inkább beszámoló, mint hirdetmény. Ennek megjelenésekor már publikálta a Faludi-kiadás első, kétkötetes verzióját. Egyértelműen kihallható belőle Révai keserűsége vállalkozásával kapcsolatban, többször is arról ír, „ha vesztek is vele", folytatja. Viszont a kiadási tervét teljesen megváltoztatja:

> A melyly Darabokat most adok ki, mind újak. Hogy ha vesztek vele, és nem folytathatom a nyomtatást, leg alább anynyiból is jót teszek, hogy olylyan Darabokkal kedveskedem még is, melylyek még köz világot nem láttak. […] Most tsak anynyit teszek, a menynyit tehetek.[23]

Tehát ekkor már biztosan tudja, hogy kortárs (beleértve önmagát) költőket fog megjelentetni. A következő kötetek megjelentetését tervezi ekkor, cím szerint:

1) „*Nehány nagyságos elméknek költeményes szüleményeik*":[24] nem nehéz rájönni, hogy ez a Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrinc verseit tartalmazó kötet.

2) „*Költeményes holmi egy nagyságos elmétől*" – írja, kiegészítve azzal, hogy „gyönyörűséges darab".[25] Természetesen az Orczy Lőrinc-kötetről van szó.

3) „*Faludi Ferenc költeményes maradványi a Jegyző könyvvel együtt. Második meg jobbított kiadás.*"[26] Legyünk őszinték: nemigen vall átgondolt koncepcióra, vagy pontosabban fogalmazva a körülmények nem tették lehetővé, hogy a talán jól átgondolt kiadási terv megvalósuljon, ha ugyanazon szerző műveit gyakorlatilag ugyanabban az évben újra meg akarja jelentetni. Ebből a kiadásból – okkal – már kihagyná a „pásztori költészetről való oktatását", de ennek oka van, mint látni fogjuk.

4) A negyedik tervbe vett, és (utólag tudható) az előzőekkel ellentétben meg nem valósult tervezett publikáció minden korábbi tervéhez képest is kakukktojás:

21 Szabó Katalin Viola, „Révai Miklós harmadik híradása", *Irodalomtörténeti Közlemények* 104, 5–6 (2000): 776–783.
22 Uo., 780–783.
23 Uo., 781.
24 Uo., 782.
25 Uo.
26 Uo.

„Jeles szépségű Szarándok Aszszony. Frantziából magyar versekbe foglalta Tsízi István…"[27] Rát Mátyás még a *Magyar Hírmondó* szerkesztőjeként számolt be 1782-ben a *Költeményes Gyűjtemény* helyzetéről, ahol is megemlítette, hogy bizonyos Csízi kapitány megküldte Révainak verseit s egyéb munkáit.[28] Két dologra következtethetünk ebből: Csízi István már korán akkora tekintélynek tartotta Révait (vagy akit a vállalkozás atyjának tartott, ugyanis az első hirdetmény még név nélkül jelent meg), a saját munkáit pedig olyan rangúnak, hogy azok helyet kaphatnak a *Gyűjtemény*ben. Ismerve Révai pénzügyi helyzetét ekkoriban, nem tartom kizártnak, hogy anyagilag is megérte volna azok megjelentetése a sorozatban. Sajnos azt sem lehet azonban kizárni (figyelembe véve, hogy egyrészt Faludi hagyatékának nagy része Paintner Mihály révén már rendelkezésére állt, továbbá, hogy Orczytól ő maga kért műveket), hogy eredeti felhívására nemigen jelentkezett senki.

5) Újfent kiadni szándékozott saját műveit *Révai Miklós Elegyes Versei, és néhány apróbb Köttetlen Írásai* címmel,[29] amely tervezett kötet nem tartalmazta volna a korábban ehhez is beharangozott elméleti írásokat, mivel azokat

6) összegyűjtve egy önálló kötetben kívánta megjelentetni *A Pásztor, és a Lantos Költésről való Oktatás, és egy Vetélkedés a Vers szerzésnek két külömböző modjáról… A Magyar Költeményesség Tekéllettességére tartozó Írások* címmel.[30]

A fentiek nyomán a következő dolgokat állapíthatjuk meg. Szó sincs már a régebbi költők megjelentetéséről, még annak lehetősége sem merül fel, hogy az esetleges (és mint tudjuk, be nem következett) üzleti siker majd lehetővé teszi azt. Mivel a kiadandó műveket Révai egy elméleti kötettel zárná le, azt kell gondolnunk, hogy ekkorra már elengedte korábbi terveit, s ezeket mintegy becsületből jelentetné meg. Tudható, hogy az itt tervezett hat kötetből végül három megjelent: a korábbiakhoz képest nem is olyan rossz ez az arány.

Megjelent kötetetek

A *Magyar Költeményes Gyűjtemény* öregbedésére, ahogyan a címekben jelezte, a következő kötetek jelentek meg: 1786-ban Győrben a *Faludi Ferenc költeményes*

27 Uo.

28 Rát Mátyás, „[Révai Miklós versgyűjteménye és Csizi kapitány magyar nyelvű munkái. 1782/34. május 1., 266–268.]", in *Magyar Hírmondó: Az első magyar nyelvű újság,* 379–380.

29 Szabó, „Révai Miklós", 782.

30 Uo.

maradványi első kötete; 1787-ben ugyanott ugyanennek a második kötete. Fontos kiegészítés, hogy a *Gyűjtemény*en kívül, de szintén 1787-ben kijött Patzkó Ágostonnál, már Pozsonyban a *Téli éjtszakák. Vagy is a téli est időnek unalmait enyhítő beszédek,* amelyhez Révai előszót is írt, amiben felhasználja kéziratban maradt elméleti írásainak sok részletét. Ugyanekkor megjelenik szintén Pozsonyban, de Loewe Antalnál Orczytól a *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől,* továbbá ugyanott a Révai saját műveit tartalmazó *Elegyes versei, és néhány apróbb köttetlen írásai. Függelékül hozzájok adatnak másoknak is némelyly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is* című kiadványa. Ez utóbbiban néhány régiség, köztük Csáti éneke jelzi, hogy Révai kiadási koncepciója nem elméleti megfontolások, sokkal inkább anyagi okok miatt változhatott meg az évek során. Mezei Márta kifejezésével élve, ha volt is úgynevezett kiadói mandátuma, azzal nem tudott élni.

Különösen szembetűnő ez, ha figyelembe vesszük mások, hozzá közel állók különböző megnyilvánulásait terveiről. Gyarmathy Sámuel, a Ráday fiúk pozsonyi nevelőjeként 1784. március 17-én, tehát Révainak a *Magyar Hírmondó*ba írt nagy szerkesztői publikációja után nagyjából három hónappal írja levelét az öreg Ráday Gedeonnak, amelyben Révai vállalkozásáról is beszámol:

> [Révai] 1. Minden verseket ki akar nyomtattatni, a' mit tsak megtalálhat, ha szintén Gyöngyösi érdemű Poeta nem volt is a' Szerzőjök. – 2. Mind ujjakat, mind régieket. – 3. Mind nagy, mind kitsiny munkákat. – 4. Nem lesz tekintet a' verseknek tsak szépségére, sem arra, hogy Magyarországi történeteket tart e' magába vagy nem? Egy szóval ez mintegy Corpus Poetarum omnium Hungariae fogna lenni.[31]

Nos ebből, mint tudjuk, nem lett semmi. Ami meglepő Gyarmathy levelében, hogy nem említi Révai azon szándékát, miszerint elméleti kísérőszövegekkel látná el a tervezett köteteket, miközben az éppen a szerkesztői előszavában fontos szerepet játszott.

A költészet mint kultúrprogram

Pedig igazán sajnálhatjuk, hogy az utolsó híradásában említett elméleti kötete nem valósult meg: Révai teljesen eladósodott, a *Gyűjtemény* kiadása félbemaradt. Mindenesetre két írás megvan belőle: kéziratban az idézett *Vetélkedés*[32] a költészetről, és a pásztorköltészetről írt oktatása. Utalásaiból következtetve, azt hiszem, egyértelműen állíthatjuk, hogy a többi fordítást/értekezést is elkészítet-

31 Csaplár Benedek, *Révai Miklós élete*, 2 (Budapest: Aigner, 1883), 65.

32 Elemzését lásd: Hegedűs, „Révai Miklós verselmélete".

te, azok valahol kéziratban lappanghatnak. De a *Költeményes Gyűjtemény* megszűnése után sem adja fel azt a szándékát, hogy elméleti írásokból egy tematikus kötetet állítson össze. Orczy Lőrincnek írja 1788. március 23-án Győrből:

> […] irdogálok illyenn fennirás alatt is egy nagyobb munkát, anynyi darabokra felosztva, a menynyire lehet: Holmi az olvasásbann gyönyörködőknek hasznos időtöltésekre. Józanon vélekedő philosophushozz illő szabadsággal fogom irni. Mindenféle lészen benne, régiség, ujság, erköltsi oktatás, széptudomány, ditséret, feddés, osztályozás, egy szóval minden, és mind olylyan, a mi nemzetünkbenn a finomabb izlést nevelheti, és nagyobb megvilágosulást okozhat, hol versbenn, hol szabadon folyó beszédbenn.[33]

Tudomásom szerint a kritikatörténet Révainak ezekkel a terveivel még nem foglalkozott. Úgy gondolom, hogy az 1780-as évek egyik legműveltebb, a kortárs nyugati, német (bécsi) irodalmat egyik legjobban ismerő írójának, gondolkodójának a szavai ezek. Mindenképp megérné a fáradságot ezeknek a kéziratoknak az összegyűjtése, és közzététele.

Poézis

Révai már csak azért sem adhatta fel terveit, mert a poézis ápolása és gyakorlása, de egyben szerepének kijelölése szorosan összefüggött nyelvi projektjével, hiszen már meglepően korán, az 1782-es *Felhívás*ában is a következőképpen fogalmaz, minden bizonnyal Flögel elméletére alapozva:

> Valaki csak, bár múlófélben is [értsd: futólag], megtekénti virágzó állapotjokat a kimívelt külső nyelveknek, azonnal tapasztalni fogja, hogy arra első és leghathatósb eszköz volt a versírogatás. S minden nyelvnek ott tenyészik mintegy melegágyban, ott nevekedik, ott épül minden szépsége, minden kellemetessége és minden ereje.[34]

Ez semmiképp sem Révai leleménye, hiszen már maga Rát is így fogalmaz az idézett *Felhívás* felvezetőjében, Révai gyűjtéssel kapcsolatos buzdítására utalva:

> Ezeket [ahogy írja: Volkslieder] pedig leginkább attól az időtől fogva kezdették előkeresni s haszonra fordítani, miólta az ő saját nyelveket s azon az ékes tudományokat láttatosan [látványosan] gyakorolják.[35]

33 Szilágyi István, „Révai Miklós levelei báró Orczy Lőrinchez", *Figyelő*, 1882, 349.
34 Révai és Rát, „Felhívás", 362.
35 Uo., 361–362.

Némileg meghökkentő az ékes-, vagyis széptudományok kifejezés használata, de egyben magyarázatot ad arra, hogy az ide tartozó diszciplínák céljának azok kontextusai szerint szintén a tudományos megismerést tartották, és – ez a fontos – amelynek részét képezték azok a szövegek is, amelyeket ma szépirodalomnak nevezünk. A magyar nyelvbe szinte biztosan a francia *belles lettres* kifejezés került át német *(schöne Wissenschaften)* közvetítéssel. A tudományok differenciálódásának már egy köztes állapotát jelzi, amikor a matematikai, algebrai alapú természettudományos diszciplínáktól, illetve a teológiától és a jog- és orvostudománytól már elválnak a nyelvileg, nyelvben megalapozott tudományágak, tehát a költészet, a történetírás, a klasszika filológia, a filozófia, a kritika.[36] Mind Révai, mind Rát ebben az értelemben használta a kifejezést.

Végül is – csattanóként – nehéz eldönteni, hogy mi volt Révai számára a fontosabb: az ékes tudomány ápolása vagy a szövegek mint történeti bizonyítékok közzététele? Mi szolgálja leginkább a szépirodalom érdekét, mi az, ami biztosítja létét, fennmaradását? Nehéz eldönteni, mindenesetre a mindmáig kéziratos és gondozott kiadásra váró poéziselmélete már 1781–1782 fordulóján megszületett. Egy hónappal megelőzve híradását a *Magyar Költeményes Gyűjtemény*ről.[37]

36 Stephan Matuschek, „Literatur", in *Handbuch Europäische Literatur: Begriffe – Konzepte – Wirkung*, Hg. Heinz Thoma, 335–343 (Stuttgart–Weimar: J. B. Metzler, 2015), 337.

37 A Révai-féle felhívás legújabb kiadása: Révai Miklós, „A versszerzés két különböző módjáról", in *Magyarországi gondolkodók: 18. század: Bölcsészettudományok,* szerk. Tüskés Gábor, Magyar remekírók, 529–540, jegyz. (Hegedüs Béla) 952–955 (Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2010).

PERGER GYULA

Világi verskéziratok Lochner János hagyatékában

A Győri Egyházmegyei Könyvtár kéziratgyűjteményének legterjedelmesebb állaga Lochner János irathagyatéka. A Bánhegyi Miksa és Szelestei László által 1991-ben elkészített katalógus szerint a Lochner-gyűjtemény 283 magyar és 154 német nyelvű prédikációt,[1] mintegy másfélszáz levelet, levélfogalmazványt és feljegyzést, továbbá könyvjegyzékeket és bibliográfiákat foglal magában.[2] Ránk maradtak Lochner latin, magyar, német, francia és olasz nyelvű iskolai jegyzetei is, csakúgy, mint politikai tárgyú feljegyzései.[3]

A gyűjtemény tanúsága szerint Lochner saját sermói mellett mások jól sikerült – vagy neki tetsző – prédikációinak fogalmazványait is megőrizte, így a hagyatékban található kéziratok egy része nem tőle származik.[4] E gyűjtőszenvedélynek köszönhetően váltak részévé Lochner hagyatékának Csaplovics Elek levelei és Csaplovics Lőrinc iratai a Csaplovics-könyvtárról,[5] továbbá Paintner Mihály kéziratai.[6]

Lochner János életéről keveset tudunk. Feltehetően Vácott született 1760 táján.[7] 1782-ben végzett a Pázmáneum növendékeként, s felszentelése után Komá-

* A szerző a Győri Egyházmegye Püspöki Vagyonkezelő munkatársa, muzeológus (Győr).

1 Győr, Egyházmegyei Könyvtár, Ms. IV.1/94a, 1–283. sz., ill. Ms. IV.1/94b, 284–437. sz.

2 Bánhegyi B. Miksa, *A Győri Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1991).

3 Ms. IV.1/1–49. sz., ill. Ms. IV.50–60. sz.

4 Lochner hagyatékából eleddig csupán a prédikációk keltették fel a kutatók figyelmét. Sermóinak elemzése: Hargittay Emil, „Pázmány prédikációinak felhasználása Lochner János 18. század végi kéziratgyűjteményében", *Studia Litteraria* 52, 3–4. sz. (2013): 246–256; Juhász Szandra, „Két „kompilációs" levél a Lochner-hagyatékban" in *Pázmány nyomában,* szerk. Ajkay Alinka és Bajáki Rita, 219–223 (Vác: Mondat Kiadó, 2013); Perger Gyula, „Szent, kép, kultusz: Megjegyzések Szent Vendel magyarországi tiszteletének kérdéséhez kisalföldi példák alapján", *Arrabona* 42, 1. sz. (2001): 49–61.

5 Ms. IV.1/171. sz., egy doboznyi iratanyag.

6 Ms. IV.1/121–127. sz.

7 Iskolai füzeteinek fejlécére gyakran feljegyezte neve mellé a „Vaciensis" jelzőt: „Joannis Lochner Rhetoris Vaciensis Anno 1774., vagy 1775°" (Ms.IV.1/13., 17., 47.), de egyik 1775-ös füzetének címoldalán „Joannis Lochner Rhetoris Tyrnauensis"-nek nevezi magát. (Ms. IV.1/21.)

romba került lelkésznek. 1787-től Gútán, majd a következő évtől Dunaszentpálon káplán.[8] 1805–1810-ig a Pázmáneum lelki igazgatója, 1810-től 1816. június 14-én bekövetkezett haláláig az esztergomi szemináriumi spirituálisa volt.[9]

Lochner már diákként, a kötelező iskolai feladatokon túl is érdeklődést mutatott a költészet iránt. Erről tanúskodik, hogy az egyik 1773-as füzetébe – „Joannis Lochner Poetae Exercitatione scholasticae" – latin és magyar nyelvű verseket jegyzett be.[10] Egy másik 1775-ös keltezésű, 25 lapnyi füzetben latin nyelvű versek olvashatók az emberi életről, illetve az emberi tulajdonságokról.[11] Az iskolai jegyzetei közt fennmaradt *Sententiae Joannis Lochner Rhetoris Tyrnaviensis Anno 1775. Sub nro 3^{io} conscriptae* című, autográf fogalmazványokat és másolatokat tartalmazó füzetének, 61–62. lapjára verseket másolt: *Liber Baro Amade Affectus ad S. Peregrinum – Liber Baro Révay Responsorium* jelzéssel.[12] E feljegyzés – datálásának okán is – érdekes adalékul szolgálhat Amade László szerzősége,[13] illetve a vers keletkezéstörténete kérdéséhez.[14] Lochner lejegyzése a Császár Elemér által közzétett párvershez hasonlóan nyolc-nyolc versszakos, de már az első versszakában eltér a „balatonvidéki földbirtokos" által megőrzött kézirattól:

En viator peregrinus
Tibi Sancte Peregrinus
Vota mea immolo
Ad te clamo, clemens audi
Vota supplicantis claudi
Nomen tuum recolo.
Jesum Xtum in implora,
Et Mariam que me ora
adsint mihi misero.

8 Podhraczky József ugyanakkor arról emlékezik meg, hogy Lochner Udvardon is szolgált plébánosként: „Az öregek emlékeznek még Lochner Jánosról és Ő Méltóságáról a' mostani Szepesi Püspökről Bélik Jósefről is." Podharadzky József, „Udvard Primalialis Helységnek eredetétől fogva közelebb időkig le-írt történetei", *Tudományos Gyűjtemény,* 13, IV. sz. (1829): 48.

9 Beke Margit, *Fejezetek az új- és legújabbkori elitképzéshez: A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban,* Akadémiai doktori értekezés (Budapest: 2010), 270; *Series Parochiarum et Parochum Archi-Diocesis Strigoniensis* (Strigonii: Typis Gustavi Buzárovits, 1894), 748.

10 Ms. IV. 1/20. sz.

11 „Sententiae Joannis Lochner Rhetoris." Ms. IV./26. sz.

12 Ms. IV.1/2. sz.

13 Császár Elemér, „Amade László egy ismeretlen latin verse", *Irodalomtörténeti Közlemények* 27 (1917): 469–471.

14 *Amade László versei,* s. a. r. Schiller Erzsébet és Ajkay Alinka, Régi magyar költők tára: XVIII. század, 7 (Budapest: Balassi Kiadó, 2004; a továbbiakban: RMKT XVIII/7), 446–452.

A *Responsium* élén szereplő „arguam te et statuam te contra faciem tuam psal. 40" ugyanakkor – ha az zsoltár száma eltér is – Ajkay Alinka megállapításait igazolja.[15] Lochner a párvers lejegyzése után Amade életrajzát is összefoglalta!

A Lochner-gyűjtemény számunkra legérdekesebb része, az Ms.IV.1/61 – 84. számon beleltározott *Versek* fondja. A lejegyzések többsége egyértelműen Lochner János kézírása, de akadnak mások által írt, Lochner által megőrzött autográf kéziratok is. A 24 egységnyi anyag mintegy félszáz verset tartalmaz. A latin nyelvű szövegek mellett szép számban találunk magyar verseket is. Ezek közül a legnagyobb, öt füzet terjedelmű a több kéz írásával készült szerepkönyv-sorozat.[16] Az egyes szereplők neve (Fantsali Bertók, Fegyverneki Peti) alapján azonosítható, hogy a kéziratok *A' tiszteségre vágyódók* című vígjáték „Első végzésének első kimenetele" szerepkönyvei.[17]

A versgyűjtemény másik terjedelmes darabja Aloysius Blumauer travesztált *Aeneis*ének magyar változata. Szalkay Antal magyar fordításának kézzel írt másolta az 1–3. éneket tartalmazza, így az alkalmasint az 1792-ben megjelent nyomtatványról készülhetett.[18]

Lochner eltette a hozzá intézett üdvözlő verseket is. Bár ezek a korszakban szinte kötelező stílusgyakorlatnak számítottak, talán – éppen ezért – nem érdektelen idézni őket. 1801-ben mint szentpáli plébános kapta névnapjára Lochner az alábbi sorokat:

Gratulatoria!

Ezen mái Napon méltó Őrvendeznünk,
LAKNER JÁNOS Urnak hogy verseket külgyünk,
tisztöletet néki jobbnál jobbat tegyünk
Szerentsés éltéért buzgón hogy fel kellünk.

Azét tehát Pallas tanulás Istene,
Szerelem példája ékesség vezére,
jó szívet 's jó elmét szolgáltoss elmémre
Segéll bölts elméddel ékes köszöntésre.

15 Ajkay Alinka, „Amade László és a Peregrinus-versek", *Irodalomtörténeti Közlemények* 106 (2002): 192–208.

16 Ms. IV.1/61. sz.

17 A darab szövege: http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xiii/tiva1001.htm, hozzáférés: 2018. 05. 06.

18 *Virgilius Éneássa* kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett, Első rész (Bécs: Alberti Ignác, 1792).

Hogy Szent Neve Napját halhatatlanságra,
botsássom Nemzetek között ágrul ágra,
Méltó hogy ki messem márván kő táblára
'S rothatlanságot látó Czedrus fára.

Örülök hogy Isten igy meg hagyta érni,
Ditső Neve Napját mellért éppen kérni,
a Mindenható Urt imádván tisztelni
illen jó voltáért illik már ditsérni.

Élljen hát kedvére drága kiss Aszszonynak,
mint igaz és kedves jó gazda Aszszonyának,
egész ház tájának <igaz> bölts Kormányzójának,
Ki is sok jót kiván Tiszt[elendő]. Urnak.

Részemrűl kivánom hogy élte fonala
sokáig maradjon tündöklő hajnala,
légyen kegyelmessen védelmező fala,
Tisztelendő Urnak Őriző Angyala.

Többsztör is illy Napot hogy Isten el hozzon
a'szűkölködőkre sok jókat botsásson,
békességgel együtt áldás ezért száljon
végre Menny országban Lelke helyre állyon.

Vivat Joannas Lakner Localis Capellanus Sz. Paliensis[19]

Az 1814-ben, illetve 1821-ben írt panegyricusoknak már a szerzőit is ismerjük.

Nagy Érdemű, 's F. Tisztelendő LOHNER JÁNOS Úrnak a' Nagy Szombatÿ
Szemináriumba' lévő nevendék Papság
Lelki tanitójának Nevenapját tárgyazó Tiszteleti Szülemény.
mellyet forró buzgósággal nyújt bé a' fent nevezett nevendék Papság' eggyik
erőtelen tagja
Szabó István u. m. a' Sz. Theologiának 2dik eszt halgatója 1814dik esztendőben

Fébusi víg ének! nosza zengj egy Férjfi nevének
Névnapi Tiszteletet; mellyre von a' szeretet.

19 Ms. IV./1/70. Szentpál a szigetközi Dunaszentpált jelöli.

Te is Tÿrnay szádat nyisd meg 's úgy pengesd czit'rádat,
Hogy jelesen felelő visz'hangot szórjál elő.

Lássuk azért vallyon Mú'sám hogy kit igy urallyon
Illy diszesen kötözött néma betüi között!!

Hallom imé már most nagy érdemű Lohner Jánost
Zengi, örömbe merült, hogy neve napja derült.

Óh! Te kit illetnek közelebbröl e' szerzetnek
Hangjai! nyisd meg öled, 's a fügyelemre füled.

Óh ki vagy itt szóban! jövel im' Músa valóban
Amint látni lehet, tiszteletedre siet.

Húrjait illetvén, 's igy újjaival pengetvén
Illy szava hangzik elöl csekélly éneke felől:

Sok jeles esztendőt Szent Hit diszére telendőt
Te kegyes Férjfiú élly Nesztori számra cserélly.

Élly János, ély élvén, sok időt időkre érvén,
Vidám hólnapokat láss az örömbe' sokat;

És tessél Istennél – többet nem rebegek ennél,
Mert jön szó – mellyel Ég harsogja „úgy lészsz elég."

Ugyanekkor, „Nagÿ Szombatban, Sz. János havának 23dik napján 1814" Lochner átvehette „Mihálÿi Jósef Szent Theologiának első esztendőbeli halgatója" tisztelgő versének[20] bekötött példányát is:

Nagy Tisztellendő Tisztelendő Úr, Kegyes, 's Drága Pátronússom!

Keresztelő Jánost, Fényes Mai Napon,
Az Anÿaszentegÿház Ünnepeli Nagÿon.

20 A következő esztendőben „die 23a Junii" Mihályi, immár másodéves hallgatóként egy hasonló kiállítású latin verssel tisztelgett tanára előtt: „Honoribus Gratiosus […] Joannis Bapt. Lochner […] in perpetuum Gratitudinis Monumentum. 1815." Ms. IV.1/81.

Kiváltképpen azok, kik Jánosnak Nevét,
Tartÿák Mai Napon s', Drága Tiszteletét.

Azért én engemet, hűsséges szeretet,
Mai napon Ösztönöz, adni Tiszteletet.

Ez Vig Neve Napján, minden Tiszteletet
Néked bé mutatom, kegÿes szeretetet.

Istenem éltessed! sok időkik azonban szeressed,
Minden Áldásokat, eresz Rá Malasztokat.

Minden Öröm, Jóság, minden Szépségi Valóság,
Tartsa meg élÿ erejét, meg Nemesétse Fejét.

Fényes Egét az Köd, bé ne setététse,
Az Isten Jobb Karján, hordgÿa, – és segétse.

Végre ha lehúlnak, Napjai éltének,
A' Mennÿ helÿe légÿen, Virtusos Lelkének.

Lochner fontosnak tarthatta a köszöntő verseket, hiszen nemcsak a hozzá vagy általa írtakat őrizte meg. Az L.73. jelzetű ívre[21] *Jót kivánó Versek!* címmel egy 1800 körüli József-napi köszöntő került. A verző lap szélén pedig – igaz, áthúzva – a *Siralmas hattyú Leander partján* kezdetű verset jegyezte le egy másik kéz.

Jót kivánó Versek!

Minden nyárnak vagyon ugy hallottuk tele
Mikor keményen fúj a Boreas szele
Dér fagy fergeteg, hó, mindent el persele
Ekkor komorsággal vagyon minden tele

De azt is hallottuk hogy a kemény telet
Mindenkor követi gyönyörű ki kelet
Junó csendesiti ha e szaki szelet
Zöldellő plántákat a földből ki kelet

21 Az Ms. IV./1/61–84. sz. alatt leltározott versek mindegyike „L" (Lochner) jelzéssel külön leltári számmal is szerepel. A továbbiakban e leltári számokkal jelöljük az egyes kéziratlapokat.

El mult most is a tél vig tavasz derüle
Az áldott ki kelet ujjra meg kerüle
Zuz marázos télnek terhe könnyebbűle
Szivünk vigasággal ezen tele gyűle

De a tél multával tavasz is meg került
Tavasz el érkezvén Jósef napja derűlt
Tekéntetes Urunk ne légy hát keserűlt
Kedves vigasságban sőt inkább bé merűlt

Az Isten kedvezett jó Ur személyednek
Helyt adott kegyesen minden kérésednek
Kegyes kivánságát bétölté lelkednek
Meg engedte érned vig napját nevednek

Örvendezünk miis ez okon szivünkből
Algyuk Istenünket ez jóért lelkünkből
Tégedet pediglen hiv szeretetünkből
E' képpen tisztelünk tiszta hűségünkből

Tekéntetes Urunk az Isten éltessen
Sok illy Szent napokat érj békességessen
Tellyes életedben az Isten szeressen
A menny ország úttyán bóldogúl vezessen

Élted koronázza drága áldásokkal
Lelki testi jókkal bőv áldomásokkal
Élted hoszszabbittsa sok ezer napokkal
Csendes békességes vigaságosokkal

Uri kedvesiddel az Úr védelmezzen
Minden kéréstekre hiven figyelmezzen
Bóldogság hajóján éltetek evezzen
Jehova jobb karja 's szárnya bé fedezzen

Míg éltek e testben tsendes békességgel
Szeressen az Isten drága egéssséggel
Minden naptok tellyen kívánt tsendességgel
Udvaroltassatok méltó tisztességgel

Nyujtson áldást rátok az égnek harmattya
Minden kérésteknek légyen foganattya
Nyugodjon rajtatok kegyes akarattya
A menny béli Urnak ki lelkeknek Attya

A' bánatnak árja soha ne fáraszszon
Jehova bőv áldást reátok áraszszon
Víg Jósef napokra sokakra viraszszon
Örömet vigságot nállatok maraszszon

A' nagy Úr Istennek rajtatok áldása
Lelki testi jókkal meg koronázása
Légyen de ne légyen soha változása
Élteteknek napnak míg lészen járása

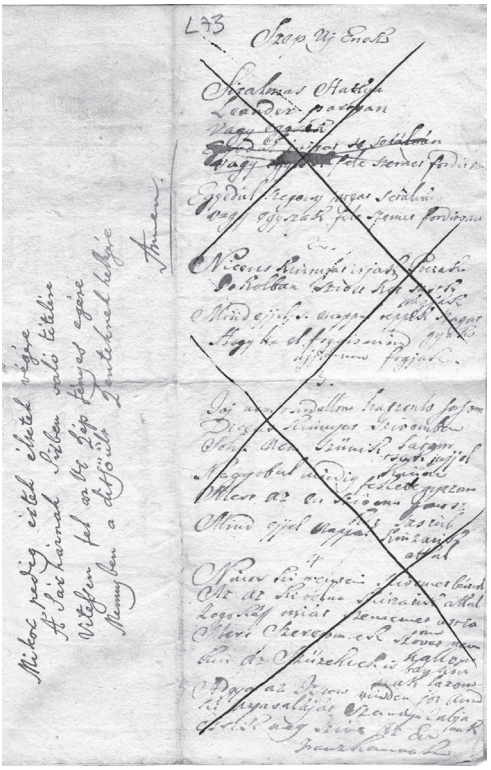
Mikor pedig értek éltetek végére
A' Sár háznak sírban való tételére
Vitessen fel az Úr szép fényes egére
Mennyben a ditsőült szenteknek hellyére. Amen

A lap szélére jegyzett, majd áthúzott *Szép új ének* egy XVII. századi szerelmi éneknek a XVIII. században is kedvelt variánsa.[22] A *Vásárhelyi-daloskönyv* első kiadója, Ferenczi Zoltán szerint a szöveg 1662-re datálható.[23] A Lochner-féle lejegyzéssel szinte teljesen azonos változat marad ránk Sztankovits János győri püspök gyűjteményében is.[24] A Lochner-hagyatékban lévő kézirat leírója csak négy versszakot különített el, igaz, azt is pontatlanul:

22 *Szerelmi és lakodalmi versek,* s. a. r. Stoll Béla, Régi magyar költők tára: XVII. század 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961; a továbbiakban: RMKT XVII/3), 136–146, 598.

23 *Vásárhelyi daloskönyv: XVI–XVII. századi szerelmi és tréfás énekek,* Az Erdélyi Múzeum-Egylet kézirattárában lévő eredetiből kiadta Ferenczi Zoltán (Budapest: Franklin Társulat, 1899), 93–95. Vö. RMKT XVII/3, 99. sz.

24 Perger Gyula, „Világi énekek Sztankovits János győri püspök hagyatékában", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4,* szerk. Csörsz Rumen István, 185–206 (Budapest: Reciti, 2015), 199–200.

Szép Uj Enek

Siralmas Hattyú
Leander partyán
Egyedűl szegény jajgat sétálván
Vagy éjszak felé szemet fordítvan,

2.

Niceus Kinnyát irjak Poetak
Pokolban szivét két sasok rágják
Mind éjjel s' nappal teppik szagatgyák
Hogy ha el fogyis mind ujjonan fogják.

3.

Jaj nem tsudallom haszonlo sorsom
Diceus Kinnyat szivemben látom
Soha nem szűnik tsak ujjul kinom
Nagyobul mindig fekete gyászom.
Mind éjjel nappal kinzatik attul

4.

Nints ki mentené szivemet búmat
Az az ki vólna kínzatik attul
Zokokáss miát szememet asztatom
Mert Szeretőmnek szovát nem hallom
Kin az Szűzeknek is bánkodnak látom

Adgyon az Isten minden jót annak
Ki nyavaláját szannya rabjanak
Essék meg szive az En Franzkamnak
Essik meg szíve az Franzkamnak
Szánnyon meg engem tartson magának

Ily buval éltem soha nem hittem
Kit tsak éretted szenved busz szivem
Nem másé vagyok tied Édesem
Szánnyál meg engem vigy be kedvedbe

Mert ritka Madar Fekete Hattyu
Igasz szerető mert [nints] világon
Mostan ollyan hiv ki egyhez [volna]
[…]

Lochner ránk maradt iskolai jegyzetfüzetei szintén fontosak számunkra, részben pontos keltezésük okán, részben pedig azért, mert jól mutatják azt, hogy melyek lehettek azok a korszakban divatos és ismert versek, amelyeket feljegyzésre méltónak ítélt a teológia hallgatója. *Joannis Lochner Poeta Exercitationes scholasticae* című füzetébe 1773-ban több latin és magyar nyelvű verset is bejegyzett. Így például az *Elegia qua Joannes Lochner aprecatur Onomasticum diem Alexandro Czabany […] Professor*it, ami arra utal, hogy ő maga is részt vett az alkalmi költemények írásában.[25] E füzetben helyet kapott öt magyar vers is:

Első vers.

1.

Nem kivánok mást tsak halálomat,
Mert nem tűrhetem tovább kínomat,
Egek mit gondoltok,
tudom jóll látyátok,

25 Ms. IV.1/20. 6v–7.

hogy mennyi bánatok,
szálnak, s' nem szányátok,
sorsomat.

Szerentsétlen órában lettem,
gonosz tsillag alatt születtem
nyilván tapasztalom
mert tsupán fájdalom,
szörnyű aggodalom,
keserves siralom
életem.

2.

Árva 's gyamoltalanúl köll élnem,
Fájdalmimmal köl aztat szemlélnem,
kit sokszor kerültem,
mert mindenkor féltem;
ha azt meg szeretem,
jaj lészen életem,
Istenem.
Jól tudom te büntecz engem,
hogy ollyan birja én bús szivem,
a ki nem számomra,
nem vigasságomra
hanem bánatimra,
és nagy fájdalmimra,
születik.

3.

Siralommal eszem ételemet,
ha eszemben forgatom űgyemet,
miként köll szenvednem,
miként keseregnem,
héjjában epednem,
ah nem kivánom nem.
éltemet.

S hogy igy epednek, égnek, megemésztődnek.
Tantalusal hasonlót érzem,
mert én is az szép almát nézem,
de el nem érhetem,

nemis reménlhetem,
kit szivből szerettem.
attúl gyülöltettem,
ugy képzem.

4.

Ah nyomorúlt szivem tsak szenvedgy már,
Kívánt őrömedet jaj neis várd,
vége lesz mindennek,
vége életednek,
minden gyötrelmednek,
s' keserűségednek
csak az kár.

hogy ollyan lészen gyilkosod,
ki bizvást lehetne orvosod
de bizzál Istenben,
meg koronász menyben,
mivel sok inségben
volt sorsod.

E vers *Nem kívánom (!) mást csak halálomat* kezdősorral szerepel az 1771-ben összeállított *Szép énekek* című kéziratos gyűjteményben, illetve a XVIII. század második felében keletkezett *Világi énekek* élén. Mindkét füzetet ugyanaz a személy, „dr. Horváth", azaz Horvát István küldte be az Akadémiához.[26] Olvashatjuk az „érzékeny verset" a Vas megyében élő tudós pap-tanár, Kresznerics Ferenc kéziratos versgyűjteményében is.[27] Legkésőbb 1790-ben ponyván is megjelent.[28]

A következő – *Más ének* – Amade László *Boldogtalan az igaz! Ollyan szerencse…* kezdetű versének rontott változata. A kézirat első versszaka néhány szó változással (nyelveket/szájokat, imádlak/szeretlek) követi Amade szövegét. A kéziratban második versszakként szerepel az Amade-vers harmadik szakaszának eleje, míg harmadikként az eredeti vers második versszakának csonka változata. Az eredeti negyedik–hatodik versszak teljesen hiányzik Lochner lejegyzésben.

26 Stoll Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840),* (Budapest: Balassi Kiadó, 2002[2]; a továbbiakban: Stoll), 305. és 484. sz.

27 Csörsz Rumen István, „Kresznerics Ferenc kéziratos versgyűjteménye (1790–1809)", *Vasi Szemle* 71, 2. sz. (2017): 152–167.

28 *Mulatságos Világi ÉNEKEK* (1790), kiadása: *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820,* I. *Lírai dalok és versek,* s. a. r. Csörsz Rumen István, ReTextum 8 (Budapest: Reciti, 2018), 55. sz.

Más ének.

1.
Boldogtalan az igaz, ollyan szerentse,
kinek irigye, frigye, nincs ellensége
hadgy lássák, mutassák,
szájokat koptassák,
hogy téged szivem héven
s' tisztán szeretlek

2.
Lássák az gazok, azok, bármit mivelnek
tellyes mindenem bennem,
bármit ítélnek magokat ítélik,
végtire szégyenlik,
pirulnak, dulnak, fulnak,
mint eb ugatnak

3.
Azt condemnálom, nálom, és köll nevetnem
hogy téged szivem, kincsem, igy köll szeretnem,
másoknak truczára,
kárára lángjára.

A füzet utolsó oldalára is került három, írásmódjuk alapján prózának tűnő[29] ének. Az első, deákos műveltségű szerzőre valló ének – szinte teljes szöveg- és helyesírási egyezéssel – Sztankovits János győri püspök hagyatékában is megmaradt.[30]

1.
Szerencsés az ora melyben ma fordultam,
midőn személyeddel egy kevéssé szóltam,
azt véltem Junóval, vagy Venussal szóltam,
piross ajakidot midőn szólni láttam.

2.
Ugyan is jól véltem hogy te vagy Diana,
kinek qualitasat én szivem ohajtya,

29 Nyilván az folyamatos írásmód miatt nem tűnt fel a kézirat katalógus összeállítóinak, hogy a füzet több magyar nyelvű verset is tartalmaz.
30 Perger, „Világi énekek…", 196.

te vagy az a rósa kit a nap ujittya,
ki nyilt szépségivel, szivem vidámittya.

3.

Semmi tanúlt piktor olyant nem pingálhat,
mint az az anya szűlt ki tégedet hozott,
talán halhatatlan nemzetségbül fajzott,
vagy is az egekböl a földre le szállott.

4.

Nem vagyok jól tudom érdemes előtted,
hogy tsak utczában is elmennyek előtted,
avagy távúl lévén ream nézzen szemed,
vagy előttem égjen drága szép személyed.

5.

De még is itélem nem vagy oly idegen,
hogy keménységeddel kitégy az magnesen,
de mégis azt kérem te kegyelmed térjen,
hogy szivem előtted audenciát nyerjen.

A következő, *Más ének* címmel lejegyzett szöveg már a XVIII. században ismert városcsúfoló rövid változata. XVIII–XIX. századbeli – majd félszáz – lejegyzését a Régi Magyar Költők Tára XVIII. századi sorozatának első közköltészeti kötete ismerteti.[31] Lochner változata azért is figyelemre méltó, mert a vers hasonlóan öt versszakos változata szintén megtalálható a győri püspök gyűjteményében.[32]

Más ének.

Van egy rongyos, tetves, koszos va va város,
de hogy roszak az lakósok ká ká
kákát nádat aratni,
tűzet abbúl rakatni:

31 *Közköltészet 1: Mulattatók,* s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Régi magyar költők tára: XVIII. század 4 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 112. sz.

32 Perger, „Világi énekek…", 197.

2
Terem kívül mezeiben bur bur burja,
de benne sok találtatik kur, kur,
kurjongatni, kergetni
a farkast éjeszteni.
3
Terem kívül vizeiben haty haty hatyú,
menyetskéknek az őliben faty faty
fátyol szitán szitálni,
ritka rostán rostálni.

4.
Draga itten tsak egy hitván ing ing ing is
ki nem hiszi óra alá fin, fin, fin,
finom arany drága kő
a győrőben illendő.

5.
Ez verseket irta meg egy ba ba barát
ki nem hiszi kapja föl a sza sza
szarvas tág az uraknak
Lentse borsó baratnák.

A harmadik vers – stílusát tekintve – akár Amade László költeménye is lehetne:

Más

Oh mely nagy fájdalom,
Szivemben bánatom,
hol vagy én orvosom, s vigasztalóm.
Lángol kedv mint szikra,
Szivem már kő szikla,
tsak eped és fonyad te éretted

2.
Mért haragszol reám,
mért nem szólsz én hozzám,
valyon mit vétettem szép angyalkám,
Sok rosz ember vagyon,
E csalárd világon,
valami hamissat szólnak reám,

ne gondoly azokkal
csacsognak szájokkal
el unnak csacsogni majd halgatnak.

3.
Oh én leg édessebb,
nekem leg kedvessebb,
valyon mért sirsz oly nagyon rám,
kinek vagy rendelve,
el nem maracz tűle,
ez végső s utolsó és fontoss szó.

E füzet 18. lapjára – szintén tömör folyóírással – még két magyar nyelvű vers került. Az első valóban Amade László költeménye:

Ámbár nékem nincsen kincsem
kiért semmi kedvem sincsen,
de hiszem s reménlem
szivemben itélem
hogy lész nékem szivem hivem.

2.
Most is aztat szánom bánom
szived hogy titkon kivánom
meg nem szolithatlak
meg sem csokolhatlak
ne hadgy igy szenvednem, nem [nem]

3.
Áldot illyen képnek, épnek,
kedviben ki van ily szépnek,
valóért kinlódik,
ingen [!] sem ágódik [!],
de vallyon ki lesz az igaz!

4.
Debeg [!] már mindenem bennem,
árnyékért hogy köll szenvednem,
de szabad pr[ó]bálni
s' ugy szivet találni,
szabad még reménlni s élni.

5.
Eleget biztat reményem engem,
hogy nem húll csillagom fényem,
azért imádlak is
magamban tartalak is
van még bennem hivség égég [!].

Az ezt követő *Más ének* egy verses anekdota töredéke, csupán hat kéziratos énekeskönyvben található meg,[33] ezek közöl is csak a *Collecteana poëtica* XVIII. század végi.[34] Lochner lejegyzése Pálóczi Horváth Ádám változatához[35] áll legközelebb:

Egyszer egy nemes Kunság egy ártányt vitete
az hodosi kapitánynak az madi szüretre.
Jaj &

Nyolcz márjásokon vették ajándék vitelre
az czélra nem vihették az uton meg dögle.
Jaj &

Tul a tiszán akada egy kedves komára
Szarka Péter a neve fakada ily szóra
jaj &

Nézd meg Istók az artanyt szuszog e' az óra
hát már akkor az artany tajtékoz is uira.

Kapa Istók az kését az Artany. szúrá.
kibocsáta az vérét világbúl ki múla.

Ki ki maga ártányának légyen hiv gazdája
énis leszek aszonyomnak hivséges szolgája.
Jaj édes komám oda van meg döglött [az ártány].

A XVIII. század végére datálható, L. 74. jelzésű ívre négy szerelmes verset jegyeztek fel. Az első – kezdősora alapján – *Majd eljön már a meleg nyár* kezdettel a Zala me-

33 RMKT XVIII/4, 113. sz., jegyzetek: 521–522.
34 *Egyszer a nemes Kunság egy ártányt vetete* kezdősorral Stoll 271, 38a–b.
35 *Énekes poézis: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy ötödfélszáz énekek ki magam csinálmányja, ki másé című, 1813. évi kéziratos dalgyűjteményéből*, vál. Katona Tamás, jegyz. Küllős Imola és Domokos Mária (Budapest: Magyar Helikon, 1979),, 271. sz., *A mádi ártány.*

gyei *Pósfalvi Tullok Mihály énekeskönyvé*ben,[36] a *Nigrinyi Lajos-énekeskönyv*ben,[37] *Majd eljön már az a szép nyár* kezdősorral a *Cseke Sándor-énekeskönyv*ben,[38] illetve a *Poltschy Pál-énekeskönyv*ben[39] is szerepel.[40] A kezdősor látszólagos azonossága ugyanakkor megtévesztő, hiszen Lochner lejegyzése nem azonos ezekkel:

Majd el gyün az Nyár,
hideget nem vár
Szévemnek öröme.
Ujulhat immár
Légyen többet bár
Lelkemnek sérelme.
Vadak örülnek
az kettős szévnek
madarak énekőlve repülnek,
zengenek nem félnek,
hogy vég napjaikban élhetnek.

Az fák zőldűlnek,
mezők illednek,
az meleg esőtül
Virágok élnek és szépen nyölnek
hasonló üdőtűl.
Minden Teremtés
dicséretre kész,
holtig te hozzád
az én szévem is,
állandó, hajlandó,
Szévességébe maradandó.

Egyszer néken is föl teczett napom,
ujulok lelkemben,
hogy Széved Szévemhez kaptsolhatom
örvendek szévemben
ketten éltünket Szentőllyük öszve,
Szeretetünket tarcsuk kötözve,

36 Stoll 660, 40.
37 Stoll 868, II. 148a.
38 Stoll 732, 30b.
39 Stoll 871, 4a.
40 RMKT XVII/3, 173. és 190. sz.

ugy végig, és holtig,
mi állandók lehessünk mindig.

Hogy se tűz se víz
el ne válthasson,
azon Széveskedgyünk
Semmi némű íz meg ne árthasson
azon mesterkedgyünk
mert hév szeretet,
mást nem szenvedhet,
egy ügyekezet kettő kőzt lehet,
ha merlek, ugy kirlek
mert szívembül hidgyed szeretlek.

Hanem már mondgyad
Szívedbül vallyad
mi légyen szándékod;
Ne szomoricsad
Szívem ujicsad,
mond meg akaratod,
Kész vagy é vagy nem
Szívem szeretni,
vagy talán máshoz kévánsz hajlani,
ne alugy hogy ha ugy
mind kettőre kész az én szívem.

Az L. 74. jelzetű kézirat második versének három versszakos változata a *Szíveket újító bokréta*ban (1770, Stoll 277) 50. sorszámmal olvasható.[41]

Más

Vajha ki tudná, vagy tapasztalná keserves éltemet,
talán meg bánna vagy meg is szánná szomorú szívemet,
panaszolkodni nem akarok,
szívet hizlalni nem kévánok,
csak addig főzöm ammeddig győzöm keserves gondolatimat.

41 *Sziveket ujitó bokréta: XVIII. évszázadbeli dalgyűjtemény,* kiad. Versényi György, Régi magyar könyvtár 35 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1914).

Járok vigadok de mit gondolok, azt csak magam tudom,
kívül mosolgok, de bévül sirok, fájdalmim számlálom,
noha bánatom szenvedhetem,
mégis nevetek de kintelen,
ezzel titkolom magamat kinzom szörnyű kegyetlenséggel.

Ha módgyát látnám vagy búmnak tudnám, hogy lesz könnyebsége,
örömmel várnám nem sokallanám látván lészen vége,
de még reminség sem adatik,
mert uttya módgya el záratik
tsak az koporsó lészen utolsó melyben lesz éltemnek vége.

Itt egy árva fekszik kit ha ugy teczik sorsát meg láthatod,
végső panaszit bal factumjait im ki tanulhatod,
ez életiben nem vigadott
csak bút s bánatot látott
ezzel még élek, oh kegyes lélek, meg ne vess engemet kérlek.

A harmadik vers szintén Amade modorát idézi:

Más

Szánom bánom éltemet hívemet
hogy el szalajtom szerelmemet,
nincsen aki vigasztalna
sorsom magára válolna;
csak jaj nagy baj követi éltemet kiki megveti kirisemet.

Nincsen ki hincsen szerelmet Szévemben,
bilincs kilincs van keblemben
bús napjaim vannak oráim
csak kinnyaim számlállom fájdalmim
bár incs vagy tekincs még is haszontalan keserűség van éltemen

Árva Zárva mind Gerlicze vagyok,
mint fogoly csak ugy aggodok
Jajt kiáltok senkinek nem ártok,
bajt találok am bár kint nem járok
még is hamis okokkal s' modokkal
szavamat zárjak fül lángokkal.

Irigyek rosz firgek mindenütt tamadnak,
éles nyelvekkel meg gatolnak,
Vajha tudnák és probálnák
Szomorúságom kevéssé hordoznák
Akkor akkor ők tapasztalhatnák,
hogy fáj nékem kitanulnák.

Vajha volna ki sorsom meg szánná
nyomoruságomat meg bánná,
Lenne bár csak ki vigasztalna
kinnyaim bár csak magára valolná
Jajtul bajtul akkor űresűlnék
segétséget nemis kirnik.

De már látom mindentül el estem
mint világ fattya meg vettettem
nincs ki szemit reám fordicsa
nincs ki szolgállattyát ujicsa
Szerencsémmel élni nem tudtam
utolsó időre jutottam.

Az ív negyedik, záró verse Amade László költeményének változata. Lochner lejegyzésében az első versszak – némi nyelvjárási változással – szinte szó szerint azonos Amade versével. Ezután az eredeti vers 3. versszakának első négy sora a 2. versszak utolsó négy sorával kiegészítve adja a második versszakot. 3. versszakként Lochner az Amade-vers 2. versszakának elejéből és az eredeti 3. versszak végéből gyúrt össze egy szakaszt, hogy aztán a záró versszakban ismét visszatérjen Amade szövegéhez:

Más

Bár tiéd az Diadalom
mondgyák hogy Szerettelek,
harcz volt érted s' viadalom
csupán hogy ősmértelek,
ah ah hadgyán
bárha ez úgy lesz is
csak tűrjünk szenvedjünk
bár ha titkos kín is
még is truczra szeretlek.

Irigy nyelvek gyilkos férgek
titkon mint szul emisztenek
fúllángokkal s' nyelv lángokkal
majd majd éppen el vesztnek
hat hat bátor
olykor még meg is nevetnek
Szánom nagyon bánom
illyent el követnek
még meg fogják siratni.

Erősségit vass hitünknek
agyarkodtak bontani
Zárt petséttyit Szűz szévünknek
viltik föl szakasztani
te vagy Szévem hívem
még is én édessem,
gyöngyöm kincsem finyem
reményem s' kegyessem
vagy halál vagy életem

Változással s' kedv múlással
folynak el az Esztendők
tőrrel pörrel virrel [bérrel]
[az hív szerelmes] üdők,
most bádgyadok halok
lankadok borullok
most érted epedek
S' égek és szenvedek
fatum hogy igy történtek.

*

Irám ahhoz minden búmat
emlékezvén felejtem rulad.
Szévem […]

Az L. 72. számon beleltározott ív egy cím nélküli éneket tartalmaz. A kesergő szerelmes versének „siratom magamat" kezdetű része a *Szentseidaloskönyv*ben (1704 előtt) *Siralmas volt nékem* kezdősorral szereplő, Dobai István nevével fennmaradt vers parafrázisa volna.[42] A szokatlan versforma

42 *Énekek és versek 1686–1700,* s. a. r. Jankovics József, [Stoll Béla,] Régi magyar költők

figyelmet érdemel: két 4×12-es strófa után mindig egy háromsoros refrén következik.

Látom nem kívánod látni már személyem,
Nem is akarsz tudni semit én felőlem.
Azért vedd kedvessen utolsó levelem
Tudd meg melly butsuzás lakik én szivemben.

Tudom már bizonyal meg vetetél engem,
Hivtelen szivedbül mind eddig nem véltem,
Még álnokságodat jól által nem néztem,
Hamis tsalárd szived, így meg rontott éngem.

Eztet tudom mert próbáltam
Nem tagadom tsak be vallom
Meg bennem az lélek.

Huszon két esztendőt már ugyan att léptem
De még illy élettel én soha nem éltem.
Te voltál az első ki meg győztél engem
Vesztettem miattad ugyan vigg életem

Oh tselekedetim ha eztet tekéntem
Hol van világ előtt el mult vigg életem
Eztet sok pénzekel visza nem vehetem
Azért kell már buval életem töltenem.
Eztet tudom mert próbáltam

Eztet tselekedtem ugyan te miatad.
Mert az én szivemet mind addig biztattad,
Engemet el nem hadgysz azt tudom fogadtad
Még is hiv szivemet illy formán meg tsaltad

Siratom magamat el mult Napjaimat
Remete életre vetem már magamat

tára: XVII. század 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991; a továbbiakban: RMKT XVII/14), 186. sz.; Paksa Katalin, *„Énekeltem én…": Kiváló népi énekesek antológiája,* Scholaria Praemonstratensia, Premontrei iskolai füzetek 5 (Gödöllő: Premontrei Szent Norbert Gimnázium, Egyházzenei Szakközépiskola és Diákotthon, 2014), 35–36.

Meg máséttyák Egek minden dolgaimat
Vigaságra intézik minden bajaimat
Eztet tudom mert próbáltam

Aztat te jól tudod hogy én ismértelek
Ugyan is igazán szivböl szerettelek
Mindenkor tégedet hiv szemmel néztelek
Diannánál téged jobban kedveltelek.

Valahány minuta van az esztendőben
Voltál te én nékem annyiszor eszemben
Valahány tsillagok ragyognak Egekben
Annyi fájdalmokat érzetem szivemben.
Eztet tudom mert probáltam

Itéld meg oh lélek mért kellett meg vettni
Én nekem illy nagy […] hogy tudtál szerezni
Hiv szeretetemért igy kellett fizetni
Az egek meg fognak ezért téged verni.

Valaki az én sorsomat igy tudná
Bizonyal mondani azt mindenik sajnálná
Mert az én kinomat az bu el buréttá
Ezt magára […] senki nem válalná
Eztet tudom mert próbáltam

[…] szerelmessen […] szemeimre
Mert voltam te nálad valaha kedvedre
Esküszöm Egekre élő Istenekre
Ez világon többé nem akadsz illy hívre.

Most butsuzom immár ultollyán te tűled
Légyen mint kivánod ez világon kedved
El hagytál engemet meg vetetél tűled
Ezt siratni fogja még él a te szived

Egyfajta tematikus gyűjtés szándékára utal, hogy Lochner hagyatékában több olyan lap is található, amelyeken hasonló témájú versek olvashatók. Az egyik íven egy „búcsúzó vers" kapott helyet, mely az 1816-os *Pósfalvi Tullok Mihály-énekeskönyv*ben az *Insurgens Dallok* között található, az *Énekek gyűjteménye*

lejegyzője pedig *A' táborba induló Insurgens* címmel közli.[43] Ugyanakkor Csörsz Rumen István megállapítása szerint:

> A búcsúdal műfaja a műköltészetben is gyakori volt, legismertebb emléke Csokonai *Búcsúvétele* …, valamint a korban népszerű *Trombitáknak hangos rivadásit* (Kreskay Imre verseként, pl. *A táborba induló katona jóbaráttól búcsúzás* címmel, másutt: *Mars-nótára szomorúan*), ill. a *Mikor felülsz, rózsám, paripádra* (*A nemes vitéz és felesége* címmel: *Battha Bálint kótatára,* 1804–1808, Stoll 572.) Ezek nem tartoznak szorosan a katonai tematikához, hiszen a katonaság az epikai keretüket adja: a szerelmesek világának ellenpólusát. A dalok valódi témája a szerelmesek egymás iránti hűségesküje.[44]

Ilyen a Lochner-gyűjtemény verse is:

Bútsúzó Versek.

1.
Trombitáknak szörnyű harsogását,
Sipnak, dobnak hallom rivadását:[45]
a vér-ontó Marsnak
hangja az, nem másnak;
Bajnoki ébrednek lármájára
tsatájára

2.
Mars, Mars azt kiáltya hiv Népének,
Minden Vezér maga seregének:
Vitézét biztattya,
Vészét bátorittya;
Nap villog atzélos fegyverében
a kezében.

43 *Énekek gyűjteménye,* Győri Egyházmegyei Könyvtár, ltsz. XXXVII. 3. 7., 82–83; Jenei Ferenc, *Énekek gyűjteménye,* A Győri Szemle Könyvtára 20 (Győr: 1942).

44 *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom,* s. a. r. Csörsz Rumen István és Küllős Imola, Régi magyar költők tára, XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó–EditioPrinceps Kiadó, 2013), 411; Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800,* Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), 281–282.

45 Az eredeti kéziratban: „Trombitáknak szörnyű rivadását, / Sipnak, dobnak hallom harsogását". A végleges szórendet ugyanazon kéz ugyanazon tintával a szavak fölé írt számokkal jelölte.

3.
Oh! 's jaj[46] melly szomorú elválások
esnek, melly fájdalmas zokogások;
rettentő történet!
hány ezer hív szivet
Leg keservessebb gyászban öltöztet,
sirban temet!

4.
Szomorú Anyának az ölében,
Lankad Fia könyve özönében:
Jegyesse karjain,
Függ más is ajakin;
Im! mint bútsúzik hivétűl hive!
reped szive!

5.
Nékunkis egymástól, amint látom,
meg kell válnunk Szerelmes Barátom!
Oh! jaj! melly keserves,
bú-bánattal tellyes;
Két hív szivnek egymástól megválni,
's megnem halni!

6.
Jöjj viszsza Borostyán Koszorúval,
ölelhessetek ezer tsókokkal:
Oh! vigyázz éltedre,
tarts számot hivedre:
Az égnek áldása szallyon reád;
Isten hozzád!!![47]

Az L64. számon leltározott lap énekének egyes részletei Erdélyi János népdalgyűjteményében is helyet kaptak.[48] Érdekessége, hogy ahhoz a lejegyző egy lehetséges variációt is megadott.

46 A *'s jaj* a szöveg fölé írva, betoldva.
47 L. 67 (Egy lap két oldalán: 1–2. és 4–6. versszak.)
48 A „Jaj tsillagom teremtette" kezdetű versszakot lásd Erdélyi János, *Válogatott magyar népdalok: Képes kiadás* (Pest: Heckenast Gusztáv, 1857), 52. sz., a „Hát te szivem hová lettél" pedig uo., 80. sz.

Ének.

Edjik útzán végig mentem,
a másikon viszsza jöttem:
egyet kettőt füttyentettem,
tudom kiért tselekedtem.

Ha Én aztat tudtam volna,
hogy ha szíved álnok volna:
ugyan huntzfut lettem volna,
hogy ha szerettelek volna.

Jaj tsillagom teremtette!
ki volt nálad a múlt estve?
ablakodon voltam lesben,
Láttam ki ült az öledben.

Ne hányd nékem azt szememre,
A Juliska ült ölemben,
meg ölelem meg tsókolom,
mert az enyim ugy is tudom.[49]

Hát te szivem hová lettél,
hogy az estve el nem jöttél?
talán mással beszélgettél,
avagy talán meg vetettél?

Nem megyek én addig férjhez,
mig a búza meg nem érik:
akkor sem megyek Juhászhoz,
inkább megyek Katonához.

Katonának szép ruhája,
a Juhásznak van Bundája:
tsireg tsörög a nyakába,
mint az ördög a Konyhába.[50]

49 Az eredetiben: „meg ölelem meg tsókolom, / ugy is tudom <hogy> az enyim." Utólag a *hogy* szócska fölé írva: *mert,* majd a végleges szórend a szavak fölé írt számokkal meghatározva.
50 A *konyhába* fölé írva: *lyukába*.

Appendix.

A Nagy Martzi nagyon kényes,
talán hogy patkója fényes?
nékemis volt olyan fényes,
még sem voltam ollyan kényes.

A Tótth Ersók ugyan nyalka
talán keszkenyője tarka?
nékem is volt ollyan tarka
mégsem voltam ollyan nyalka.

Correcta, & in ordinem redacta melius red[d]it sequenti modo:[51]

1. Mond meg Szívem, hová lettél, hogy az estve &c: &c; &c.
2. Edjik utzán végig mentem, a másikon &c: &c; &c.
3. 'S Jaj tsillagom teremtette! ki volt nálad &c: &c; &c.
4. Ne hányd nékem azt szememre a Juliska &c: &c; &c.
5. Ha én aztat tudtam volna,

hogy a szíved álnok volna:
ugyan tzondra lettem volna
hogy ha szerettelek volna.

Reliqua manent

Az L62. leltári számú lapon „Mulatságos", vagyis mulatáshoz való énekek olvashatók.

Mulatságos Ének

Nosza Pajtás pohárhoz láss
Torkod frissen nyisd ki:
emelitsed ki ne döntsed
egy itallal idd ki.

Kantsora kantso blaszasza
hoppasisza –[……]
hőrpentsdki, tsöppig
üressids ki.

51 Javítva és sorba rakva jobb a következő módon.

Csörsz Rumen István és Küllős Imola megállapítása szerint, az *Igyunk egy pohár bort a jó egészségért* kezdetű bordal „versformája és rímképlete megegyezik a Csak el nem ájultam, hogy meghallottam kezdetű németcsúfolóval. […] Nagy valószínűséggel ennek dallamára énekelték…”[52] Lochner lejegyzése megerősíti ezt, hiszen az alábbi, csupán egy szakasznyi szövegrész nota jelölésében utal erre, sőt a bordal után közvetlenül a németcsúfolót jegyezte le:

Más ad Notam Tsak el nem ajultam

Egy pohár bort mingyajan igyunk baratsagert
Sogorsagert Komasagért jó szorossab voltyáért:
Poharinkat emelitsük
torkainkat nedvesetsük
és mind egy hajtással űresitsük.[53]

E verset az alábbi csúfoló követi, az előző dallamjelölés kezdősorával:

Mas Világi Ének.

Tsak el nem ájultam midőn hallottam
Hogy Németet Szerecz el iszonyottam
Magyartúl lőtt pártolásod hidgyed meg bánod
Hogy bugyogóját meg szeretted még meg útálod
Midőn foltozgatod akkor majd meg látod

2°
De rosz szív az illyen ki azt bé veszi,
Hogy Némethez mennyen tselekedheti
Házasságért mundérjáért a magyart meg veti
Lábra valót hoszú ingért meg gyülölheti
Talán azt gondolja maga meg viseli

52 *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet,* s. a. r. Csörsz Rumen István és Küllős Imola, Régi magyar költők tára: XVIII. század 8 (Budapest: Universitas Kiadó, 2006; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 486.

53 A szöveg megtalálható: *A' Magyar játék-szín,* Első esztendő. Negyedik, és utolsó kötet (Pest: Trattner Mátyás, 1793), 320. A' Negyedik kötetnek IV. darabja: *Házi Orvosság. Víg játék három fel-vonásban,* mellyet Simai Kristóf K. O. P. Weise utánn készített.

3º

Nem csudálkozhatom én itt már eleget
Hogy Némethez vagyon minden hivséged
Talám szellőző Lukáért szeretted meg őtet
Mellyet bugyogóján hátul szemléled
hogy Gyönyörűségedet gyakran abban töltsed.

4º

Kérdjük már minnyájan miért szeretheti
Talám hogy a Lábán a Legyeket vergeti
Büdösségét a Huntzfutnak hogy szenvedheti
Kopasz szájját a kujonnak miért szeretgeti
Méltóságos magyar szíve hogy bé veheti.

5º

Éllj tehát már vele ha ugy szereted
Az hatzukás, Tetves rühes németet
Tellyék kedved tatzliában Mantsétájában
Mellyet kezénn 's mellyén hordoz a Kurvannyában
Pfuj minden németnek egész országában
A' kurva Annya a Németnek &c.

Az öltözetbeli külsőségeket célba vevő németcsúfolóknak e legnépszerűbb darabja negyedszáz XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvben kapott helyet.[54]

A *Mas Franczia* című alkotás Amade László *Lila moja Lila* kezdetű versének lejegyzése. Lochner változatából csupán Amade versének 6. versszaka hiányzik.[55]

Mas Franczia

Szila moja zoszto mila
Lase kase burendo
hajsza hajsza merenda Reverenda

Csiri csáre lala salallálla
hocus pocus Effeta
hajsza tsare szeffera
Pekra Berha.

54 RMKT XVIII/4, 104. sz., jegyzetek: 504–507.
55 RMKT XVIII/7, 105. sz., 162–163,

Haisza szasza hopsza hopszazsasza
Czimtzi finczi rajácsek

Csacso Kucso Szlovatsek
bum bum Nohacsek.

Dinom danom babtsek
bum bum Mestsek
Lirom Larom huszlitska
hunder bunder Dudicska
pj vinecska.

Dini dini Mini rini mini://:
Trezi frezi anono
glogla gluglu paleno
na Koleno://:

Mind ezt senki nem érti
Hogy senki szivét ne sértse://.
Mivel igazán bolondság
És tsupán tsak nyájasság
Tsak azt véllye.

Ki pedig azt meg fejti
Az bizony elméjét meg sérti://.
A mint Curissus lehet
Ollyan jutalmat vehet
Rosz Munkátis tehet.

Bár a vers címével is francia nyelvcsúfolót ígér, a szövegben egyértelműen (elferdített) szlovák szavak vannak. Amade verse, s nyomában Lochner érthetően sokszor pontatlan lejegyzése hasonló ahhoz az *Oláh* koldusének-csúfolóhoz, amely annak fordítása révén vált értelmessé.[56] Amade versének „szlovák nyelvű szakaszait Tőzsér Árpád fordította le[57], az alábbiak szerint:

56 RMKT XVIII/4, 110. sz., jegyzetek: 514.
57 Tőzsér Árpád, *Régi költők – mai tanulságok* (Pozsony: Madách Könyvkiadó, 1984), 84–86.

„1.
Lila
Kedves Lilám
Lásé, hopp sza sza merenda,
Reverenda

2.
Csiri, csáré, lá, lá
Falala
Hochus pochus Effecta!
Hajsza csáré steffeta
Szép Bözsike.

3.
Hej sza sza hopsza
Hopszasza!
Cinci, finci nyulacska,
Kacsó csacsó szlovákocska
Búm! Búm! az orra.

4.
Dínom dánom Babcsek (lyukasgaras?)
Húm (hallgat) az orros
Lírum lárum a hegedű,
Ireg-morog a duda
Idd a borod.

5.
Dini dini Mimi
Rimini,
Terczi, ferczi en-ó-ó
Gláglá, kortyold a pálinkát
Térdre!

6.
Heje huja az enyém!
Luluja!
Szarka-fióka fröccsentése
Articsóka három szellentése
Csiki csóki”

A következő vers szintén Amade László költeménye, a *Dira, dura, la, la, la* kezdetű, halandzsázó mulatódal.[58] Lochnernél kimaradt ugyan az eredeti vers 5. versszaka, de az eddig ismert kéziratos változatokban – csakúgy, mint Erdélyi Jánosnál – még kevesebb, csupán az *Ence, Bence, medence, / Kis kemence, Velence* maradt meg.[59]

Más haszonlo.

Dira dara lálala:
hajsza hajsza Falala;
hem hum Én Kegyesem,
Te éretted édesem.

Encze bencze medencze
Szép kemencze, Velencze
Kurva az Annya aki bánnya
Hogy szivem azt kivánnya.

Iha ragom rekettye
Körtvély győngyőm berettye
Rósám Tulipanyom
Égi szép Szívárványom

Rundi bundi Lamori
Gyuri Ragyi Gyomori
Ganczi banczi Fancsi
Kokok hopsza Tancsi

Cedrus Fa szép termeted
Hó is alak két kezed
Alabastrom Mellyedett
Sólyom szép termetedet.

Többet már nem is szóllhatok
Néma nemis mondathatok:
Azértis tsak halgatok
Ma Mu Ma vagyok.

58 RMKT XVIII/7, 118. sz.

59 RMKT XVIII/8, 57. sz., jegyzetek: 541–542; *Népdalok és mondák,* A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János, Magyar Népköltési Gyűjtemény (Pest: Emich Gusztáv, 1846), 199. sz.

A fenti csúfolókhoz csatlakozik a *Cantio Arvensium* című, latin–magyar–szlovák „elegyes vers" is.[60]

Az *Egri szép ének* Révai Miklós moralizáló verseinek hatását mutatja:[61]

Egri Szép Ének

Átkozott irigy nyelvek miért rontyátok hiremet
Jaj! kettős élű fegyverek Kontzoljátok Nevemet:
Mint Aspis kígyó Fulankja, dühös oroszlány haragja
Artalmassak a Testnek; Úgy Ti a bötsületnek.

Ha vétettem, véremet ajánlom, a [!] ki ontásra
Fogyatkozásomért, bővséges áldozásra.
Tsak híremet, mindenemet leg szebb, leg drágább
Kintsemet, ne motskold rosz nyelveddel. […][62]

L84 szám alatt került leltárba *Tristia fata cano* címmel a felkölt magyar nemességről szóló latin nyelvű Ovidius parafrázis. Ugyan lokális jelentőségűnek tűnik, de a benne foglaltak – csakúgy, mint a szerzőnek a Győr töröktől való visszafoglalásáról rögzített tévedései és legendái – számos későbbi „történeti" írásban helyet kaptak.[63] Bár a vers 1822-ben nyomtatásban is megjelent,[64] a Lochner-féle lejegyzés forrása a győri karmeliták 1809-es naplója lehetett, ugyanis csak itt szerepel – a kéziratban is elkülönítve lejegyzett – utolsó versszak.[65]

60 Lásd a 66. sz. kéziratot.

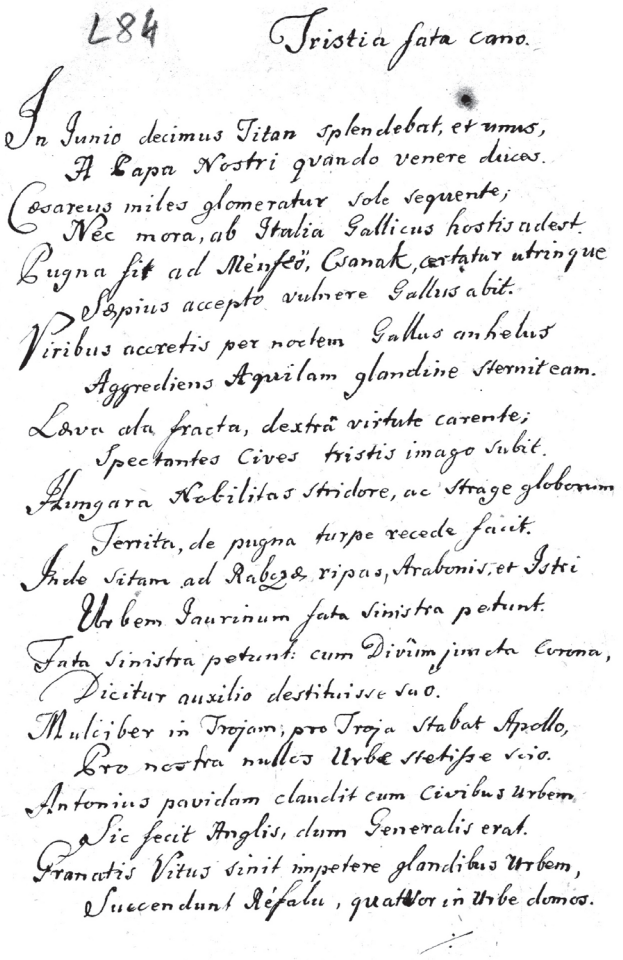
61 *Közköltészet 3/B: Közerkölcs és egyéni sors,* s. a. r. Csörsz Rumen István és Küllős Imola, Régi magyar költők tára: XVIII. század 15 (Budapest: Universitas Kiadó, 2015), 137. sz.

62 Két további (általánosan ismert) versszaka olvashatatlanul kifakult, s csak az utóbb ráírt 1–2. strófa olvasható.

63 A szerző vagy lejegyző a győri karmelita rendház krónikáját vezető Rásovozky János Román volt. Román atya a rend krónikásaként számos történeti mondát, legendát és hiedelmet is rögzített, amelyek egy részét az utókor történeti hitelességűnek tekintett.

64 *Syllabus Praesulum Jaurinensium ex Diversis Auctoribus secundum seriem Documentorum publicorum, et Authenticorum conquisitus,* Novissime revisus ac Supplemento auctus ab A. R. P. Romano A S. Venantio Carmelita Disceato Provinciale Emerito (Jaurin: Typis Leopoldi Streibig, 1822), 24–26.

65 Németh Ambrus, „Győr városa a franciák hatalma alatt 1809-ben: (A karmel-rendi székház naplójegyzeteiből.)", *Történelmi Tár,* Új folyam 5 (1904): 376–399, a vers a 380–382. oldalakon.

Tristia fata cano

In Junio decimus Titan splendebat, et umus,
A Papa Nostri quando venere duces.
Caesareus miles glomeratur sole sequente;
Nec mora, ab Italia Gallicus hostis adest
Pugna fit ad Ménfeő, Csanak, certatur utrinque
Saepius accepto vulnere Gallus abit.
Viribus accretis per noctem Gallus anhelus
Aggrediens Aquilam glandine stermit eam.
Laeva la fracta, dextra virtute carente;
Spectantes Cives tristis imago subit.

Hungara Nobilitas stridore, ac Strage globorum
Territa, de pugna turpe recede facit.
Inde sitam ad Rabczae ripas, Arabonis, et Istri
Urbem Jaurinum fata sinistra petunt.
Fata sinistra petunt: cum Divum juncta Corona,
Dicitur auxilio destituisse suo.
Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo,
Pro nostra nullos Urbe stetisse scio.
Antonius pavidam clandit cum civibus urbem
Sic fecit Anglis, dum Generalis erat.
Granatis Vitus sinit impetere glandibus Urbem,
Succendunt Réfalu, quatuor in Urbe domos.
Nec nox succedit nobis placatior; usque
Diluculum rabidus regnat ubique fragor
Omnis tristatur, graviter suspiria ducit,
Insomnes noctes, olena timore dies!
Rumpuntur bombae, rupturis omnia subsunt,
Civibus obsessis est data nulla quies.
Qui non vult mortem, vel dirum vulmus habere,
A Laribus propriis nullus abire valet.
Post ternos ortus nonies cursore remisso,
Praeparat igniferos Gallica turma globos.
Tempore nocturno rapide joculatur in Urbem,
Corripit extemplo flamma tremenda domos.
Ut sopiat Divus flammas Aloÿsius ortas,
Patronam differt ferre rogatus opem.
Plurima Vulcanus depascit tecta domorum,
Extantes Aedes absque decore manent.

Regnat triste chaos, laniantur pectora Civis,
Igne per urbanas digrediente domos.
Urbis formosae turres vitiantur, et ignis
Praesulis Arx, turris maxima praeda fuit.
Compita fragmentis diversis plena videntur,
Trabibus exustis Urbs speciosa scatet.
Carbonum, cinerum cumuli, vitrorum,
Squalleros fimi pervia strata tegunt.
Unica vox fletus, lacrimae Juvenumque Senumque.
Haec facies Jaurin, dum caperetur, erat.
Troja sinit firmas incauta effringere portas.
Sicque hostes clausos in sua damna vehit.

Praecursor Domini divus Baptista Joannes,
Civibus ut fessis prosperiora ferat.
Hostibus invisis alausas cum milite portas
Conventis pactis mox reserare sinit.
Que mala diverso Cives patiantur ab hoste,
Tempora Lectori postetiora dabunt.

Compendium totius, et secutae pacis.

Antonius claudit, Vitus jaculatur in Urbem:
Non sapit Innocuus flammas Aloÿsius ignis.
Occlusans portas aperit Baptista Joannes;
Hostibus invisis Urbem cum milite tradit.
Civibus afflictis fert sancta Theresia pacem.

Lochner gyűjteményének, a diákkorában feljegyzett verseknek feltűnő sajátossága, hogy azokban milyen nagy súllyal szerepelnek Amade László alkotásai. Ezek lejegyzése jól mutatja Amade műveinek közkedveltségét, de azt is, hogy verseinek folklorizációja már a XVIII. század végén megkezdődött.[66]

A másik figyelemre méltó tény, hogy a Lochner anyagában található versek közül több is szerepel – azonos szöveggel – Sztankovits János győri püspök világi dalokat magában foglaló kollekciójában. Kortársakról és azonos helyeken tanuló/tanító klerikusokról lévén szó, nem zárható ki, hogy a szeminaristák, illetve fiatal papok azonos forrásokból merítettek. Lehetséges az is, hogy Sztankovits „gyűjtői" között szintén szerepelt Lochner. Mindenesetre a két gyűjtemény ízlésbeli irányultsága egyértelmű.

66 Küllős Imola, „Amade László verseinek folklorizációja" in Küllős Imola, *Közkézen, közszájon, köztudatban: Folklorisztikai tanulmányok* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012), 239–240; Vaderna Gábor, „A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, 13–50 (Budapest: Reciti, 2014), 29–30.

MÉSZÁROS GÁBOR

Fut a nemes

Pálóczi Horváth Ádám privát és nyilvános reakciói az inszurrekcióról és a somogyi lázadásról

Pálóczi Horváth Ádám indulóiban, marsaiban különös elegyét látjuk a politikai véleményformálásnak. Mintha az alkalmiság határozná meg véleményét, költészetének, dalainak tematikáját; hol az úrgyűlölet, az úrellenesség, hol a franciákkal, hol a Habsburgokkal szembeni harcra buzdítás adja a dalok élét. Bár tanulmányom nem adhat magyarázatot a radikális szembenállásra, igyekszik fogódzókat és értelmezési lehetőségeket felkínálni.

A Napóleon elleni nemesi felkelésre buzdító verselők között is meghatározó személyiség volt Pálóczi Horváth Ádám. Küllős Imola szerint állásfoglalásai sem voltak mindig következetesek: „Vannak versei, amelyekben a franciák győzelmétől reméli a Habsburgok hatalmának megtörését, a francia forradalom szabadságeszményétől várja, hogy a magyarság is felébred évszázados álmából, s lerázza rabbilincseit; máskor viszont a franciák elleni nemesi felkelők buzdítására ír harci indulókat."[1]

Inszurrekciós költészet: az elkülönítés lehetséges formái

Az inszurrekciós költemények elkülönítését a toposzkészlet hasonlósága is megnehezíti. Tisztázandó, hogy csak azok a szövegek sorolandók ebbe csoportba, amelyek az uralkodó által elrendelt nemesi felkelésekkel összefüggésben keletkeznek, illetve amelyeket – funkcióváltással – immár inszurrekciós célokra is használatba vettek.[2] A francia háborúk nemesi felkeléseinek költészete jórészt

* A szerző az MTA BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport tagja, tudományos segédmunkatárs, az ELTE Irodalom- és kultúratudomány Doktori Iskolájának hallgatója.

1 *Énekes poézis: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy ötödfélszáz énekek ki magam csinálmányja, ki másé című, 1813. évi kéziratos dalgyűjteményéből*, szerk. Katona Tamás, Küllős Imola és Domokos Mária (Budapest: Magyar Helikon, 1979), 329.

2 Porkoláb Tibor, „Szempontok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához", in *Textológia, filológia, értelmezés: klasszikus magyar irodalom*, Csokonai könyvtár 55, 191–214 ([Debrecen]: Debreceni Egy. K., 2014).

rigmusszerű szövegek tömkelegéből áll, sokszínűségüket növeli a funkcionális, metrikai és műfaji változatosság. Formailag a rímes-szótagszámláló szövegek dominálnak, de a görög-római mértékben írt versek száma is jelentős.[3]

A szövegkorpusz pontos körülhatárolása komoly nehézségekkel jár. Kategorizálhatóbb, csoportosíthatóbb a versanyag, ha a rendszerezés nem poétikai nézőpontból, hanem a történeti perspektíva figyelembevételével történik meg. A rendszerezésre tett gondolatkísérletre példa Porkoláb Tibor programtanulmánya, amely alapján az inszurrekció költészetét el kell különítenünk a vitézi poézis másik közkedvelt változatától, a verses laudációtól.[4] Szerinte az inszurrekciós korpuszról célszerű leválasztani az olyan átmeneti szövegkategóriákat, mint az országgyűlési költemények és a békeversek.[5] Ahogy Porkoláb fogalmaz, számos ismert és ismeretlen poéta megverselte a franciák elleni nemesi felkeléseket, magasztaló és intő költemények sora köszönti az inszurrekciók elrendelését. Az 1797. évi első felkelést például Csokonai, Aranka, Kreskay Imre, Tertina Mihály, Virág Benedek és Vályi Klára, az 1809. évi utolsó felkelést Tarródy István, Pázmándi Horváth Endre, Horváth József Elek, Joachim Perinet, Elekes János és Magyary János.[6]

Zenetörténeti szempontból azonban az inszurrekciós dalok és hangszeres dallamok nem sorolhatók be egyértelműen sem a műzene, sem a népzene fogalomkörébe. A darabok a műzene és népzene találkozási pontján állnak, a közköltészet zenei párhuzamaként.[7] Egy részük, megtartva a feszes induló jelleget, egyben a verbunkos zene hatását is tükrözi.

Érdekes a tematikai kategorizáció programjával együtt olvasni Tari Lujza tanulmányát, amelyben alaposan bemutatja az inszurrekciós dallamvilág jellegzetességeit. Az inszurrekciós dalokat-dallamokat a zenetörténeti kutatás nem tartja, nem is tarthatja nyilván külön kategóriaként, mert stilárisan nem egységesek, a dallamok száma pedig a kottás feljegyzések viszonylagos bősége ellenére is kevés a stílusalkotáshoz.[8] Ahogy Tari írja, zenei szempontból egyébként is a zenetörténet perifériáján álló dallamokról van szó, olyanokról, amelyek a régi stílus különböző stílusrétegeibe tartoznak. Félúton állóvá teszi őket az a körülmény is, hogy műköltészeti szövegek kapcsolódnak hozzájuk, olyankor is, ha a dallamok egy része (költött szöveggel) a korábbi idők népi dallamait viszi tovább. Definíciója szerint a csoport valamelyes egységét csupán a téma, azon belül a vers biztosítja.[9]

3 Uo., 204.
4 Porkoláb, „Szempontok a francia háborúk…", 196–198.
5 Vö. uo., 197.
6 Uo., 195.
7 Lásd Tari Lujza, „»Jön a' francz nagy lépésekkel«: A Napóleon elleni nemesi felkelés zenei emlékei", in *Franciák Magyarországon, 1809: Konferencia, II,* szerk. Bana József és Katona Csaba, 245–260 (Budapest–Győr: Mediawave Közalapítvány, 2012).
8 Uo., 247.
9 Uo.

Szerzőségüket tekintve az ismert és ismeretlen költők felhasználtak verseikhez népi vagy népies, illetve a korban divatos műzenei dallamokat is. Egyúttal beszélhetünk a hangszeres darabok szerzőiről is, akik ugyanúgy esetenként szöveges alkotások dallamait ültették át a korban meghatározó hangszeres zenei nyelvre. S egyszerre születtek új dallamok is, amelyek a kor uralkodó stílusát, netán manírjait tükrözik.[10]

Lehetséges út tehát az „egyéb szövegtípusokhoz" hozzárendelve közölni az inszurgens-dalokat, ahogy tették azt a közköltészeti antológia sajtó alá rendezői.[11] A verstani-formai szempontú sajtó alá rendezés mellett szóló érv, hogy a közköltészetben is együtt hagyományozódnak azok az inszurrekciós eredetű költemények azokkal a szövegekkel, amelyek a rendes katonáskodás élményköréhez kapcsolódnak.

Terjedés

A fél-népiséget a továbbélés is biztosította. A XIX. század elején újonnan keletkezett, vagy régi dallamon alapuló, de új szöveggel aktualizált, majd népszerűvé vált és viszonylag széles körben elterjedt dalok és hangszeres dallamok nagyrészt az írástudók körében is szájhagyományos formában terjedtek, az indulók kottáit ekkoriban nem közölték nyomtatásban.

A terjedést és a szöveghagyományozódást illetően elsősorban a kéziratok és a röpiratok vizsgálata lehet a segítségünkre. Az inszurrekciós költemények többnyire röpíveken jutnak el az olvasókhoz. Ez az azonnali hatást kiváltó és viszonylag nagy publicitást biztosító szövegmédium a nemesi felkelések költészetének elsődleges hordozója és közvetítője.[12] A röpívek egyébként is kitüntetett jelentőséggel bírnak; Ányos, Batsányi vagy Virág ismertsége és elismertsége jórészt röpíves költeményeikre vezethető vissza. Ez a szövegmédium gyakorlatilag uralja a nyomtatott nyilvánosságot.

A dalok, szövegek nem csupán nyomtatott, hanem kéziratos formában is hagyományozódnak. A közköltészet kategóriájába sorolható inszurgens dalokat tartalmaznak például Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz Énekek*[13] gyűjteményének kéziratai, a győri gyűjtemények vagy Szirmay Antal *Quodlibet*je. E korpusz számos darabja olyan ismert, gyakran nyomtatott formában is hozzáférhető vers, amely anonim, szövegében is módosult alakban tűnik fel a kéziratos gyűjteményekben.[14]

10 Uo.

11 *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom,* s. a. r. Csörsz Rumen István és Küllős Imola, Régi magyar költők tára, XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó–EditioPrinceps Kiadó, 2013), II. A. 1–3. alfejezet.

12 Lásd Porkoláb, „Szempontok a francia háborúk…", 198–200.

13 *Ötödfélszáz Énekek*, Pálóczi Horváth Ádám Dalgyűjteménye az 1813. évből, s. a. r. Bartha Dénes és Kiss József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953; a továbbiakban *ÖÉ*).

14 Porkoláb, „Szempontok a francia háborúk…", 202–203.

Horváth Ádám kéziratai kapcsán fontos megjegyezni, hogy mindhárom, nyomtatásban megjelent *Hol-mi* esetében külön szakaszba kerültek a dalok.[15] A csurgói kéziratban azonban versek és dalok vegyesen fordulnak elő. Néhány, éneklésre szánt szöveg mellett hangjegyek találhatók, amelyek nagy része bekerült Écsy Ödön István kiadásába.[16] A szerző számos dalt beleírt az *Ötödfélszáz Énekek* kéziratiba.[17] Dalgyűjteményeiben, például az *Ötödfélszáz Énekek*ben (1813, a továbbiakban: *ÖÉ*) ezek közül sok más címen, több vagy kevesebb versszakkal, esetleg más szövegváltozatban szerepel, mint a csurgói kéziratban. Bartha Dénes és Kiss József alapos jegyzetei az 1952-ben megjelent kiadásban számos értékes adattal szolgálnak a negyedik *Hol-mi* majdani kritikai kiadásához, amelyben érdemes lesz jelölni, hogy az *ÖÉ*-ben milyen szövegváltozatban található az adott mű. Az *ÖÉ* szerkesztői átnézték Écsy kiadványát, a csurgói kéziratot azonban nem.[18] A leggyakrabban az „Écsy eltérő címen említi, de nem közli" jegyzet fordul elő. Azon művek közül, amelyeket Écsy csak megemlít, sok megjelent az *ÖÉ*-ben, azonban az *ÖÉ* szövegkiadói nem tudták összehasonlítani a negyedik *Hol-mi* kéziratában található szöveget a dalgyűjtemények variánsaival.[19]

A műfajtörténeti-kategorizációs kérdéshez tartozik még, hogy esetenként előfordul, hogy a reguláris vitézkedést megéneklő költemények inszurrekciós szövegekké alakulnak az aktuális igényeknek megfelelően.

Míg Horváth barátja, Kazinczy Ferenc a francia forradalmi eszmékkel való rokonszenve miatt börtönben ül, ő indulókat költ a forradalom hadserege el-

15 A harmadik Hol-mi előszavában ír arról, hogy tervezi majd az énekek kottáinak közlését is: „Mind az első, mind a' második darab (írott) Holminek olvasása után, sokan, ki szemben ki mások által megintettek; hogy az Énekeknek nótáit is tenném közönségessé; mivel a' kik azokat különössebben kedvellik, nem múlathatják magokat velek, úgy, a' mint akarnák: – meg-lesz az is talán, ha élek; még most sok okokra nézve nem lehet." *A' jó szívű olvasóhoz [Először] = Hol-mi III.*, [I–II.], Külömb-külömféle dolgokról irtt darab-versek 's rész szerént folyó beszédek… (Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás betűivel, 1792).

16 *Pálóczi Horváth Ádám* Holmi-*jának Negyedik Darabja*, szerk., bev. Écsy Ö. István (Csurgó: Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium, 1942; a továbbiakban: Écsy).

17 Úgy mint: *Ó és Új, mint-egy mint-egy Ötödfél-száz Énekek, ki magam csinálmányja, ki másé*, 1813-ban lezárt kéziratos énekgyűjtemény, Kazinczy Klára jóvoltából az MTA könyvtárának tulajdonában; valamint a kézirat egy másik teljes példánya, amelyről az *ÖÉ* kritikai kiadása annyit tud, hogy „1870 táján Kolozsvárt, 1883-ban Pécsett volt magántulajdonban", azonban pontos leírás nem áll rendelkezésre a kötet tartalmáról. 1944-ig az MTA könyvtárában őrizték az *Ötödfélszáz Énekek* harmadik, töredékes kéziratát, amely a *Magyar Árion* kéziratába volt bekötve. A kézirat történetéről részletesen: Török Zsuzsa, „Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteményének 1814-es másolata", in *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumen István és Hegedüs Béla, 427–434 (Budapest: Reciti, 2011).

18 A kéziratról és a *Holmi* negyedik részéről bővebben: Mészáros Gábor, „Pálóczi Horváth Ádám Hol-mijának negyedik darabjáról", *Irodalomismeret*, 3. sz. (2016): 64–75.

19 A *Hála légyen, hálá! lenyugszom…* kezdetű dalhoz például a következő jegyzetet fűzi: „Lehet, hogy a *Holmi IV.* (*Écsy*) 79. 1.-n »Bordal. Tuss. 1807. szept. 29. Bajom.« címen említett darab ezzel azonos…" *ÖÉ,* 855.

len induló táblabírák lelkesítésére. E tény is mutatja Porkoláb Tibor felvetésének létjogosultságát, mely szerint a műelemzésen kívül a vonatkozó napló- és levelezésanyag vizsgálata több szempontból is indokolt. Egyfelől az inszurrekciók szervezéséről, a hadi szemlékről, táborozásokról, a hadgyakorlatokról szóló sajtóhírek, hírlapi beszámolók és tudósítások, a szabályozó törvények, rendeletek, az inszurrekció intézményével kapcsolatos viták áttekintése hozzájárulhat a jogi, politikai, eszmetörténeti kontextus alaposabb feltárásához.[20]

Másrészt míg a nyomtatott nyilvánosságban megjelenő költemények az inszurrekció intézményéhez való viszonyulásnak csak a reprezentatív, a hivatalos, propagandisztikus, sőt apologetikus változatát mutatják, addig a személyes kommunikáció szűkebb terében a vélekedések és meggyőződések egész rendszere megmutatkozhat.[21] Ugyanez a szembenállás vonatkozik a franciaellenes indulatokra. Horváth esetében akár a „tágabb térben", tehát közvetlen szöveganalízisekkel is érdemes vizsgálni a politikai vélemény formálódását, hiszen Horváth hol a császár, hol Napóleon ellen szóló, hol radikálisan úrellenes verseket írt.

Horváth Ádám politikai nézeteiről

Vörös Károly feldolgozása egyértelműen a reformkor előfutáraként, előtörténeti kuriózumként tekint Horváthra: „Pedig e bámulatos sokoldalúság, változatos érdeklődés, fáradhatatlan alkotni akarás: kora irodalmának és társadalmának ez az állandó dokumentálása, egyéniségét a reformkor előtörténetére vonatkozó irodalom-, társadalom- és művelődéstörténeti kutatások egyik legérdekesebb és legtanulságosabb tárgyává teszi."[22]

Alkalmi költészetét, megnyilvánulásait költészetében, nacionalizmusát, ember- és jobbágyszeretetét, szabadkőműves altruizmusát mind-mind a nemesi réteghez alkalmazkodni kívánó szerepként definiálja. Magatartását, motivációit pszichologizálja: „anyagi és általában társadalmi felfelé törekvés vágya, amely Horváth magatartásának fő jellemzője". Állítása szerint ezt „a forradalomtól rettegő reakciós szemlélet megerősödésével" lehet magyarázni. A retrospektív-értékelő nézőpont többek között azért sem szerencsés, mert olyan ítéleteket hoz, amelyek kevéssé veszik figyelembe a kor társadalomtörténeti jellegét; a magasztalt, elért kor felől tekint vissza, s teleologikus narratívát erőltet a megelőző időre.

Vörös állítása szerint Horváth korábbi szabadkőműves, emberbarát, emberek egyenlősége felé mutató elveit tagadja meg azzal, hogy a mozgalmat a gyar-

20 Porkoláb, „Szempontok a francia háborúk…", 213.

21 Uo.

22 Vörös Károly, *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*, Irodalomtörténeti füzetek 17 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 5.

matosító Habsburg hatalom idegen érdekeinek szemszögéből hajlandó nézni, és lényegében feladja nacionalista magatartását.

Vörös érvelésének egyik pillére még, hogy a spontán szerveződő, németgyűlöletből és földesúri, háborús terhek által agyonsújtott parasztok csatlakozásában szervezett lázítás eredményét látja, amely Horváth korismeretének hiányát bizonyítja. Egy elérni kívánt eszményre törekszik, ami osztályának, a nemességnek, kiváltképpen a birtokos nemességnek az útja. Vörös szerint megbocsájthatatlan, hogy Horváth minden mozgalmat kész azonnal elítélni, ami a saját elavult kiváltságai ellen irányul. A történész szerint aki azt az érvelést vallja, hogy a felzendült inszurgenseket előzetesen kellett ingerelni és megszervezni, azt is elismeri, hogy Magyarország fennálló társadalmi rendszere tökéletes és megfelelő.[23]

Vörös az elemzés végén egyenesen azt írja, hogy a felvilágosult szabadkőműves, emberbarát Pálóczi Horváth a vagyon és érvényesülés felé törekvő negyvenéves íróként mind anyagi kérdésekben, mind politikai magatartásában elsajátította a kor birtokos nemességének gondolkodását és motivációit.[24] Horváthnak az inszurgens zendülés kapcsán tanúsított magatartását egyértelmű bizonyítéknak látja politikai gondolkodásának áthasonulására.

Feldmájer Benjámin árnyalja a képet tanulmányában a Horváth Ádám-interpretációban uralkodó „felvilágosult rendiség", „erőteljes liberalizmus" képről, s egy jogkövető, protestáns kisnemesnek aposztrofálja őt, aki politikailag valamelyest liberális, gondolkodásában felvilágosult. Írásaiból kirajzolódó profilját erősen németellenesnek és kulturális nacionalistának tartja, főként nyelvi alapokon.[25] Horváth életének furcsa mozzanatait Feldmájer a törvényekhez való viszonyával magyarázza, ezzel együtt érthetetlenek számára a somogyi inszurgens lázadásról és a Kazinczyhoz írott levelében az elszaporodó tolvajlásokról vallott nézetei. Valóban furcsa, hogy a Horváthot ért károk jóvátételében már nem is a kártalanításon van a hangsúly, hanem az alapos jogvizsgálaton és a büntetésen. Feldmájer szerint alapvetően következetes állásfoglalást tapasztalhatunk Horváth esetében, ha a zendülésről írottakat összevetjük levelezésével vagy a *Felfedezett titok* szövegével: a polgári törvényeket garantálni kell, de egyúttal be is kell azokat tartani és tartatni.[26] Jogkövetőnek ítéli Horváth hozzáállását a jobbágykérdéshez, de nem liberális és nem túl haladó, hiszen nem kerül nála szóba felszabadításuk, vagy a nemesi alkotmány kiterjesztése a rétegre – ahogy szóba került ez Somssich Lázárnál, Hajnóczynál vagy Széchenyinél.[27]

23 Uo., 32–33.
24 Uo., 33.
25 Feldmájer Benjámin, „Pálóczi Horváth Ádám és a liberalizmus", in *Magyar Arión*, 63–73.
26 Uo., 70.
27 Uo., 72.

Ha Horváth attól tartana, hogy a parasztok általános forradalomra készülnek, akkor vajon miért publikálna a lázadás buzdításáról szóló dalt? Például a *Holmi* IV. két fontos szövegét (157):

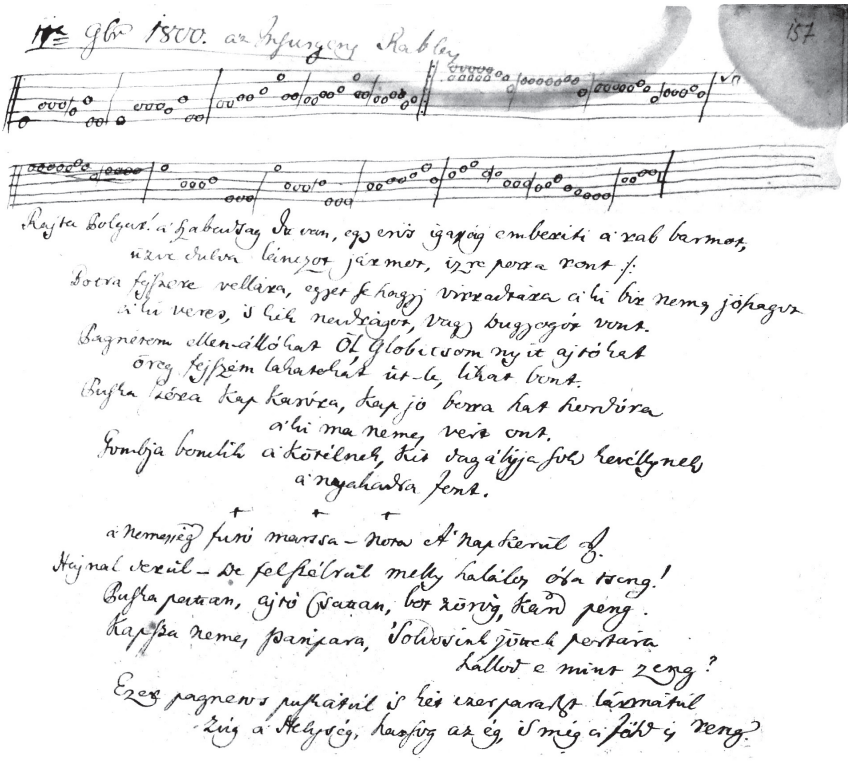
Az Insurgens Rablás[28]

Rajta polgár! a' szabadság
Itt van, egy erös igazság
emberiti a' rab barmot,
üzve-dulva lánczot jármat,
izre-porra ront.
Botra, fejszére, villára,
egyet se hagyj virradtára
a'ki bir nemes jószágot
aki veres, 's kék nadrágot
vagy bugyogót vont.
Pagnétom ellenállókat
Öl, globitsom nyit ajtókat
öreg fejszém lakatokat
Üt le, likat bont.
Puska szóra kap karóra,[29]
kap jó borra, hat hordóra,
aki ma nemes vért ont.
Gombja bomlik a' kötélnek,
kit dagáljja sok kevéllynek
a' nyakadra font.

a' nemesség futó marsa – nota A' nap kerül[30]

Hajnal derűl – de felszélrül mely halálos óra tseng!
Puska pattan, ajtó csattan, bot zörög, kard peng.
Kapsza nemes paripára, 'Soldosink jöttek portára,
hallod-e mint zeng?
Ezer pagnétos puskától, s két ezer paraszt lármától
Zúg a Helység, harsog az ég, s még a Főld is reng.[31]

28 *ÖÉ:* Somogyi Gyalog Insurgens
29 *ÖÉ:* Puska szóra kapj karora
30 *ÖÉ:* Fut a' Nemes (nótajelzés nincs, csak kotta)
31 *ÖÉ*: Harsog az ég, zúg a helység, s még a főld is remeg.

Politikai önreprezentáció

Tari Lujza kutatásai is bemutatják, hogy hányféleképpen pozicionálta magát Horváth. Amikor a bécsi udvar lázító versei miatt 1814-ben vizsgálatot indított ellene, a királyhoz való hűségét bizonyítandó többek közt e versekkel védekezett: *Insurgens Mars, Tul-a-dunai*, *A Magyar Genius (Marsot fujnak, hadba hívnak, Kapj paripára vitéz magyarom!)*:[32]

> Utalt arra is, hogy korábban sokakat buzdított a Napóleon elleni felkelésre: „sok megye nemeseit buzdítottam fel a gyors inszurrekcióra azon közönségesen Marsoknak nevezett harci énekekkel, amelyeket az egyes kerületek számára előre megalkottam és […] különböző helyekre idejében szétküldöztem […] az én énekeimet maguk a felnőttek is állandóan énekelték”.[33]

32 Vö. Tari, „»Jön a’ francz nagy lépésekkel…«”, 248.
33 Uo., 249.

Ugyanakkor a 138. genfi zsoltár dallamára hálaadó éneket írt Napóleon győzelméről, *Te Deum az auszterlici ütközet után* címmel. A *Dunamellyéki mars (Lóra pajtás! Már nincsen más, csak nemesi védelem)* a *Hajnal derül, de felszélrül…* közismert dallamára született.

Tari tanulmányában a nemesi felkelésre buzdító, valamint a győri eseményeket leíró Pálóczi Horváth-versek dallamai egy részének mélyebb népzenei háttere magyarázatot ad a sokféleképp használt és a XIX. században már gyakran följegyzett dallamok műfaji, funkcionális és nyelvterületbeli elterjedtségére és eltéréseire is.

A két idézett inszurgens-mars kapcsán mindenképpen érdemes kitérni arra a motívumegyezésre, amelyre Csörsz Rumen István mutatott rá. A jelenség egyébként széltében-hosszában behálózza Horváth életművét: az önidézetek akár a dallamot, akár a szöveget illetően átszövik az életművet. A futó mars szövegében a *Hajnal derűl, de felszélrül mely halálos óra cseng!* motívumait eredendően egy ismert XVIII. század végi katonadalból kölcsönözte.[34] S a *Holmi* negyedik részében a cím mellé oda is írja a dallamegyezést.

Egy azonos dallamú saját dalról így nyilatkozott: „Ez az ének nóta ama' régiből – az egész alföldön ismeretesből van véve: *A' nap kerűl, hajnal derűl, már a' szabott óra tseng*, de a' mellynek szótagjai nintsenek annyira a' hang mértékhez alkalmaztatva, mint ennek." (A *Magyar Árion* második felének jegyzeteiben, 87b az ottani 2. sz. énekre: *Lóra, pajtás, már nincsen más.*)

Pálóczi Horváth a katonadal képeit, sorait akkor is felhasználta, ha más dallamra írt saját verset, például: *Rosszúl mértem, már most értem, hogy halálos óra cseng…* (*Lajos herceg halála, ÖÉ*, 24. sz. *Jénai csata,* 1. tétel.)

A somogyi inszurgensek lázadása

Somogy vármegyében a francia támadással szembeni magyar nemesi felkelés parancsát 1800. szeptember 29-én hirdették ki. Ez az esemény – illetve az inszurgensek lázadása –, úgy tűnik, meghatározza Horváth hozzáállását az inszurrekció intézményéhez. Véleménynyilvánítása privát és nyilvános közegben sem konfliktusmentes, ráadásul bizonyos nézőpontból a két vélemény homlokegyenest ellentmond egymásnak.

A Marcaliban tartott közgyűlés után a nemesség 160 főnyi lovas és 960 főnyi gyalogos katonaság felállítását ajánlotta, a lovasságot a nemességből, a jóval nagyobb számú gyalogos csapatot – nemesi költségen – parasztokból verbuválták.

34 Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban, 1700–1800*, Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), 232–234.

Önként jelentkezők híján a paraszti sorból összeszedett katonákat megkötözve vitték Kaposvárra az október végi díszszemlére. A városból kivezető utakat pandúrok őrizték, felkészülve arra az esetre, ha az újoncok szökni próbálnának. A beszámolók szerint a vármegye a szervezés ideje alatt kétségbeesetten sürgette a hatóságokat, hogy a nagy létszámú csapatot, a felfegyverzett parasztokat mielőbb indítsák útnak a nyugati határnál felállított gyülekezőhelyre.[35]

1800. november 8-án hajnalban az elindított gyalogság fél zászlóalja Tapsonyban fellázadt, megölte a kísérő német katonákat, s Nagybajomban egyesült a mögötte menetelő zászlóalj másik felével. Itt egynapi pihenő után feldúlták, kifosztották és szétverték a környékbeli nemesi portákat, helyenként jobbágyokkal egyesülve törtek a nemesi udvarházakra. Az irányítás nélküli, spontán szervezett felkelés egyes helyeken az útjukba kerülő uradalmi tiszteket is megölte.[36] A reguláris katonaság dunántúli egységei néhány napon belül leverték a paraszti felkelést, a mozgalom vezetőit kivégezték, mindazonáltal a történtek megviselték a dunántúli nemességet.

Széchényi Ferenc és Inkey Imre alispán (Horváth szabadkőműves barátja) igyekeztek a megtorló hangulatot csillapítani, a földesurak kérelmeit visszaadva a mozgalmak még eleven részeit elfojtani, egyúttal – állítja Vörös – elejét venni minden olyan vizsgálatnak, amely a nyomozás során képes lehetne kideríteni a parasztság megyebeli elnyomását.[37] Az elfogott felkelőket a mesztegnyői volt kolostorban gyűjtötték össze, a főbűnösöket kivégezték, a katonákat újra felszerelték és útnak indították a rohonci inszurrekciós táborba. Vörös Károly szerint a zendülés mielőbbi elfeledtetése volt a fő cél. Tömeges megtorlásra vagy vizsgálatra (mivel a közeli falvakból a parasztok nagy része kompromittálva volt) nem került sor.

Horváth viszonya Széchényivel

1798-ban a megye határán még Horváth Ádám üdvözölte a főispáni installációjára érkező Széchényi Ferencet. Korábbi mecénását azonban az inszurrekció végleg szembefordítja Horváthtal. Az 1793-ban publikált *A legrövidebb Nyári éjszaká*t az író eredetileg Széchényinek ajánlotta volna, ám végül a nádornak dedikálta. Kapcsolatuk azonban ezután még évekig fennállt, s csak 1800 körül szakadt meg véglegesen, ami arra enged következtetni, hogy az elhidegülés oka az inszurgens-kérdéshez (is) kapcsolódik.[38] Horváth évek múlva is a tankölteménny ajánlása körüli konfliktussal magyarázza elhidegülésüket.

35 Vörös, „*Adalékok…*”, 5.
36 Uo., 6.
37 Uo., 12.
38 Vö. uo., 32.

Somogy megyében az uralkodó osztályon belüli pártharcok árnyalhatják a kérdést. A vélemény- és érdekkülönbségeket Széchényi is említi. Horváth vizsgálati indítványát az a rendi réteg is támogathatta, aki a főispán tekintélyét gyengíteni kívánta. Nemcsak a felkeléstől megfélemlített vagy a kárpótlásban reménykedő nemesség kerülhetett e kérdésben szembe Széchényivel. Pártja azonban erősnek bizonyult, az akaratát sikerült véghezvinnie, majd csak egy évtized múlva buktatták meg főispánként.[39] A Széchényi elleni sérelmek között még akkor is felemlítik az inszurgens zendülés leverésekor tanúsított méltánytalanságot.[40]

Horváthnak szintén célja lehetett gyengíteni Széchényi hatalmát. A nemesek érdeke a belső nyugalom biztosítása volt, akár anyagi veszteségek árán is. A rend megingása a francia forradalommal vívott háborúnak e feszült pillanatában ugyanis nagyobb veszéllyel fenyegethet, mint amennyit a pillanatnyi anyagi károk pótlása megér.

December 4-én maga Horváth is kérvényt nyújtott be az állandó bizottmány *(permanens deputatio)* elé. A bizottmány helyt adott Horváth kérésének, jelentését január 7-én tette meg Véssey Mihály szolgabíró aláírásával. A jelentés alapján a házfal és a tető sértetlen, a bejárati ajtó baltával vagy puskatussal betörve, ablakok, üvegek, edények, kályhák darabokra törve (11). Horváth a következő megyegyűlésre kárjegyzéket állít össze, 1801. január 8-ai, a közgyűlés elé terjesztett levelében az elszenvedett károk legalább részleges megtérítését kéri, beadványához mellékeli a házának megtámadásakor elszenvedett károk listáját, és a következőket írja:

> amennyiben mind az eddig ilyennek talált gonosztevők, mind a későbbi szigorú nyomozás után fosztogatás bűnébe vagy egyetértésbe keveredett gonosztevők vagyonából a károk arányos megtérítése lehetséges, erről kegyesen történjék gondoskodás. […][41]
>
> hogy ennek a lázadó támadásnak révén bizonyára a földesúri jogokat és az alattvalói kötelezettségeket is szét fogják zúzni, nem félvén így hozzányúlni a sarkalatos előjogokhoz és az alkotmány talpköveihez, – sőt magukat nyíltan nem császári katonának, hanem ezzel egyenesen ellenkező értelemben *kuruc*nak nevezgették; […][42]
>
> A parasztok szóbeszéde mind az eset alatt, mind a már lezajlott rablás után: – hogy nem kell reguláris katonaságot tartani, mert ilyen többé a Királyságban

39 Uo., 32.

40 Fraknói Vilmos és Soós István, *Gróf Széchényi Ferenc: 1754–1820*, 2. kiadás, Milleniumi magyar történelem. Életrajzok (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 263–274.

41 Vörös, *„Adalékok…”,* 14.

42 Uo., 15.

> nem található, hogy a Katonaságnak átadott foglyok [az inszurrekcióba erőszakkal befogott parasztok] a franciákkal fognak hazatérni, és hasonlók – annak a jele, hogy a tumultus a jobbágyok egyetértésével általános forradalomra célzott, és még ma is […] félni kell, nehogy a láng elnyomása és a tüz száraz tápanyagának elhordása után a hamu alatt, otthon, lappangó parázs rejtőzködjék.[43]

Horváth azt kéri, hogy a bajomi statárium iratai neki adassanak ki. Kéri továbbá, hogy mindazokat, akik a felkeléssel a legkisebb mértékben is egyetértettek, azonnal fogják el. Ehhez kapcsolódóan leírja, hogy azok ellen, akik egyetértéssel vannak terhelve, nem közönséges bűnösök, hanem hűtlenségben bűnösök módjára járjanak el. Láthatjuk, hogy mekkora különbség van e hozzáállás és a buzdító költemény attitűdje között. Horváth javaslatát követően vita indult meg a mozgalom keletkezését nyomozó különbizottság létesítéséről. A vizsgálatot Boronkay táblabíró követelte a leghevesebben, s személyében a rendek ki is jelölték a nyomozóbizottság elnökét, tagokként pedig Armpruster Imre, Csépán István, Festetics Lajos táblabírákat és Boda alszolgabírót.

Mint Horváth Széchényihez intézett leveléből kiderül, a határozatok tervezetének Inkey és Széchényi keményen ellentmondott. A nyomozó bizottság elnöke, Boronkay 10-én lemond tisztéről, s ezzel a bizottság nem folytatja tevékenységét. Inkey Széchényihez írott levelére a főispán közli, hogy nem járul hozzá a lázadás okait vizsgáló bizottság kiküldéséhez. Indoklása szerint félő ugyanis, hogy a vizsgálat és a nyomában járó megtorlás híre a parasztok között még lappangó szikrából új tüzet gerjeszt, s ez újabb mozgalmak felelőssége végül az ő és Inkey nyakán fog maradni. Széchényi utasítja Inkeyt, hogy azonnal juttassa el hozzá Horváth Ádám beadványát, amely az egész ügyet elindította, a Nagybajomban járt bizottság jelentését, illetve azoknak a nevét, akik Inkey előzetes figyelmeztetése ellenére is a bizottság kiküldése mellett szavaztak.

Széchényi értetlensége főként abból fakad, hogy Horváth miért panaszkodik kárai miatt, hiszen ott a felesége háza van, aki Nagybajomban másokhoz képest alig károsodott, s Hunyady gróftól máris 2000 forint segítséget kapott. Széchényi Inkeyhez írott levelében azt írja, nem érti, hogy merészeli Bajom földesurainak jobbágyait vádolni. A gesztus, hogy Horváth magát egy sorba emeli Nagybajom földesuraival, s a kevés bajomi tulajdonában esett kár ellenére követeli a kártérítést, szintén Széchényi nemtetszését váltja ki. A főispán Boronkaynak írott levelében panaszkodik, hogy az, hogy neki kárt okoztak némelyek, még nem ok arra, hogy mindenki ellen vizsgálat induljon.[44]

43 Uo., 16.
44 Uo., 24.

Horváth indítékai felől is tudakozódik Széchényi, s úgy véli, hogy talán népszerűség-hajhászás, talán az úr és a paraszt közti bizalom megtörése érdekében akar új vizsgálatot. Ilyen gyanakvó, és az újabb vizsgálatokat ilyen szilárdan elutasító véleményen van Széchényi, amikor megkapja Horváth levelét január 19-én kártérítési követeléseiről. Válaszlevelet nem ismerünk. Horváth ezentúl nem élvezi Széchényi pártolását.

Az utolsó inszurrekció

Az 1809. évi, Napóleon elleni nemesi felkelést, a győri csatát megéneklő dalok és hangszeres, egyben énekelhető indulók száma alapjában véve nem kevés. S mégis, az inszurrekciós versanyag nem beszél arról, hogy az utolsó inszurrekció, az 1809-es győri felkelés hatalmas katonai kudarc volt. Pálóczi Horváth Ádám írta a legtöbb verset az alkalomra, s új műveihez korábbi dallamokat illesztett. Az indulók egy része már a győri csata előtt is megvolt, vagy használatban lehetett.

A fent említett marsok mellett ugyancsak felkelésre szólít a *Jön Napóleon hadával, állj eleibe, törd agyon!*[45] Szintén Napóleon ellen hív csatába a *Tiszamellyéki mars, ekhós tárogató* című énekében *(Bent van már a franc a német térségen? – Régen)* és a *Túl-a-tiszai mars* című párbeszédes dal *(Francia jön! Lóra, huszár!)*.[46]

A II. József török háborújában vitézkedő „Magyar Lovasságot" poéták sora dicsőíti. Ugyancsak számos költemény ünnepli I. Ferenc francia háborúinak hadi sikereit. A magyar bajnoki erények felmutatását gyakran a huszárság kultuszával kapcsolják össze, a vitézi toposzok többsége megtalálható e versekben. Számos olyan költeményről tudunk, amely az országgyűlés kapcsán jelenik meg, s a nemességet az uralkodó iránti hűség kinyilvánítására, áldozatkészségének és bátorságának bizonyítására buzdítja, mindazonáltal a rendek nagylelkűségét és vitézségét ünnepli.[47] Hiányoznak viszont az inszurrekciós költeményekből a tényleges harci eseményekre, az adott politikai és katonai kontextusra vonatkozó utalások. Ez épp a hősök és az emlékezetes tettek hiányából fakadhat. Az 1797., 1800. és az 1805. évi felkeléseket ugyanis még hadba vetésük előtt felosztja az uralkodó, az 1809. pedig csúfos bukással végződött.[48]

Kérdéses, hogy az 1809-ei győri inszurgens-vereség kinek a felelőssége. Szilágyi Márton a nemesi felkelések irodalmi visszhangját elemezve[49] kiemeli Kisfaludy Sán-

45 Lásd Tari, „»Jön a' francz nagy lépésekkel…«", 252.

46 Uo.

47 Porkoláb, „Szempontok a francia háborúk…", 198.

48 Vö. uo.

49 Szilágyi Márton, „Kisfaludy Sándor és az 1809-i inszurrekció emlékezete az 1840-es években", in *Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról,* 201–214 (Budapest: Ráció Kiadó, 2016), 201–202.

dor szerepét. Kisfaludy megpróbálta megírni a nemesi felkelés történetét: ő a hadvezetés balfogásainak tulajdonította a kudarcot, jól argumentált véleménye azonban elsikkadt az ezt képviselni és népszerűsíteni képes történeti feldolgozás nélkül.

Horváthra visszatérve: alighanem szerepkeresésének nyomai fedezhetők fel a változó reprezentációban. Alkalmi költőszerep és saját vélemény problémamentesen megfér egymás mellett közölt szövegeiben. Érdemes megnézni Horváthnak a győri inszurrekcióra írt marsát, melyet a gyalog inszurgenseket buzdító szövegek mellett a *Holmi*ban és az *ÖÉ*-ben is feljegyzett. Itt az előbbit adjuk közre (195):

Insurgens Haza Mars[50]

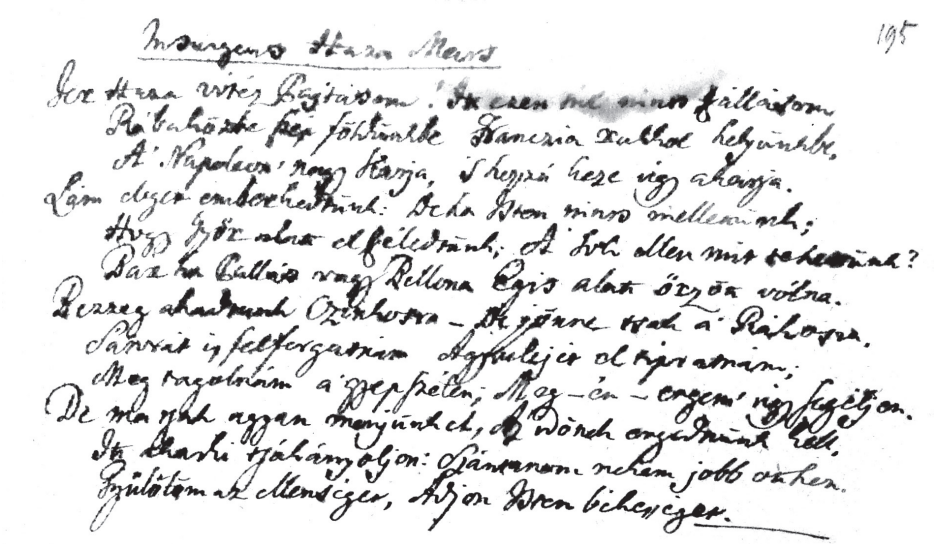
Jer haza vitéz pajtásom!
Itt ezen túl nints szállásom
Rábaközbe szép földünkbe
Francia rukkol helyünkbe.
A Napoleon' nagy karja,
S hosszú keze úgy akarja.

Lám eleget emberkedtünk:
De ha Isten nints mellettünk;
Hogy Győr alatt elszéledtünk,
A' sok ellen mit tehettünk,
Bár ha Pallás vagy Bellona
Aegis alatt őrzött vólna.

Bezzeg akadtunk czinkosra –
de jönne tsak a' Rákosra.
Sátorát is felforgatnám,
Agyvelejét eltipratnám;
Meg tagolnám a *gyepszélen;*[51]
Meg-én-engem' úgy segéljen.

De ma tsak ugyan menjünk el,
Az időnek engednünk kell.
Itt akarki tsákányoljon:
Szántanom nekem jobb otthon.
Gyűlölöm az ellenséget,
Adjon Isten békességet.

50 *ÖÉ:* Haza Mars, a' Györi futás után.
51 *ÖÉ:* gyöp:szélen

Míg az *Insurgens haza mars* szövege az inszurrekció intézményéhez való viszonyulásnak a reprezentatív, hivatalos változatát mutatja meg, addig a személyes kommunikáció szűkebb terében a vélekedések és meggyőződések egész rendszere megmutatkozhat.

Míg utóbbi szöveg alapvetően közösségi funkciókkal bír, s a vesztes csata utáni vigaszdal, addig az előbb közölt *Az Insurgens Rablás* és *a' nemesség futó marsa* kifejezetten a lázadásra buzdításról szólnak.

Horváth véleménynyilvánítása tehát nem konfliktusmentes, ráadásul bizonyos szempontból a két vélemény teljesen ellentmond egymásnak. A Somogy megyei nemesi inszurrekció parancsa a francia támadással szemben, illetve az inszurgensek lázadása, úgy tűnik, meghatározza Horváth hozzáállását az inszurrekció intézményéhez. Versei az énekléssel együtt alapjában többféle olvasatot biztosítottak, s az alkalmiság határozta meg a felhangokat: hol a franciákkal, másutt a Habsburgokkal szembeni propaganda, hol az úrgyűlölet hatják át a politikai versek-dalok hangnemét.

Az ellentmondás még úgy is meghatározó, ha figyelembe vesszük Horváth jegyzetét a szöveghez a *Magyar Árion*ban, mely a dal lehetséges interpretálásaival kapcsolatos:

> A 6dik énekre:
>
> [A címhez:] Sajnálnám, ha ezt az éneket valaki balúl magyarázná; utalok hát előljáró beszédemre, hogy ezen occasionalis v. alkalmatosságra írt énekek, mind, egy hosszú szomorú játék korussai [ld. Magyar Arion 5a I.], melyekben

a lantos nem a maga értelmét adja elő, hanem azon személlyét, melyet a játékba behoz. Itt egy gyakorlatlan nemes katona beszél, akinek otthon tüze-háza, gazdasága van.[52]

Horváth tehát az alkalmi verseit egy „szomorú játék" kórusainak különböző hangjaiként határozza meg, amelyben az énekes a megformált karakter nézeteit adja elő. Az értelmezői megjegyzésben az alkalmi költemények hatásmechanizmusai mutatkoznak meg. Többrétegű befogadói közeg megcélzását, legalábbis arra történő kísérletet láthatunk a szöveg használati köreit illetően. A versszöveg mintha igazodna annak a társaságnak a jellegéhez, amelyet megszólít.

Az ellenvéleményekre készülvén választhatta azt a megoldást, hogy az előszóban magyarázatot csatol a szöveghez, mely reflektál, feloldja és egyszersmind megmagyarázza a szöveg kontextusát. A győri inszurrekciós vers kapcsán pedig a versbeszélő, a csatából megfutamodott, vesztes nemest identifikálja, annak mondanivalóját legitimálja. Immáron a vesztes csata után: „Hogy Győr alatt elszéledtünk, / A' sok ellen mit tehettünk." Mindenképpen megfontolandó a szerző magyarázata, hiszen ilyenformán indokol(hat)ja a gyanús, cenzúra szempontjából problémás és esetenként egymásnak szögesen ellentmondó véleményeket, referenciákat.

Horváth vizsgálati indítványát az a rendi réteg is támogathatta, amelyik a főispán tekintélyét gyengíteni kívánta. A rendi ellenzéknek, ahogy Horváthnak is, célja lehetett gyengíteni Széchényi Ferenc hatalmát, s így az inszurgens felkelés utáni vizsgálatot pártolták. A nemesek érdeke a belső nyugalom biztosítása volt, akár anyagi veszteségek árán is. Amikor Széchényi Horváth indítékai felől tudakozódik, úgy véli, hogy talán népszerűség-hajhászás, talán az úr és a paraszt közti bizalom megtörése érdekében akar új vizsgálatot. Széchényi gyanúja tehát megalapozottnak tűnik.

52 *ÖÉ*, 755–756.

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Berzsenyi Dániel népdalgyűjteménye (1828)

Berzsenyi Dánielt, a „magyar Horatiust" legkevésbé sem a folklór iránti érdeklődése miatt szoktuk emlegetni. Vidéki, visszavonult életmódja nyomán természetesen érhették őt kisebb-nagyobb népköltészeti hatások, s a vidéki értelmiség közköltészete is eljuthatott hozzá. Ám ha így volt is, e szövegek iránt nem érdeklődött annyira, hogy dokumentálta volna őket – ellentétben idősebb kortársával, Pálóczi Horváth Ádámmal, aki nagybajomi és petrikeresztúri éveiben (1810-es évek) szorgosan leírta ifjúkora énekkincsét, saját verseinek ihlethálójába helyezve őket. Akadnak köztük olyan dalok is, amelyeket már egyértelműen a somogyi vagy göcseji tájakon hallott, de úgy tűnik, ezek kisebbségben vannak a debreceni emlékeihez képest.

Berzsenyi irodalmi programjába nem tartozott bele szorosan sem az élő folklór megörökítése (ha beszélhetünk ilyesmiről ekkoriban), sem a régebbi írott források, daloskönyvek vagy ponyvák gyűjtése. Az általa képviselt klaszszicista, szorosan antik hatásokat követő irodalomhoz legfeljebb egy-egy tájszó adhatott némi segítséget, ha időmértékük megoldott valami szokatlan sort, pl. „tükrét durva *csalét* fedi" *(A közelítő tél).*

Szokatlannak tűnhet, hogy a lélekben inkább görög-római költőkkel társalgó Berzsenyi épp egy népköltési küldemény kedvéért kezdi újra a levelezést 1828-ban Döbrentei Gáborral,[1] holott évek óta szünetelt a kapcsolatuk. A hallgatást nem a költő törte meg, hanem Döbrentei, s ennek nyomán 1828. július 15-én Berzsenyi elküldött neki egy kis kéziratot, benne nyolc népdalszöveggel. Sajnos a feljegyzés körülményeire nem tér ki a kísérőlevélben, így a szövegek

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, a Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport vezetője. Köszönetet mondok lektoraimnak: Fórizs Gergelynek és Vaderna Gábornak, valamint Hász-Fehér Katalin, Hilóczki Ágnes és az MTA KIK Kézirattára segítségéért.

1 Berzsenyi Dániel *Levelezése,* s. a. r. Fórizs Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái, kritikai kiadás (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014; a továbbiakban: *BDL*), 558–561. Merényi Oszkár kiadásában sajtóhibával, 1823-as dátummal szerepel. Vö. Berzsenyi Dániel *Költői művei,* szerk. Merényi Oszkár, Berzsenyi Dániel összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979; a továbbiakban: *BDÖ* I), 888.

korát illető megjegyzések nélkül maradt az utókor. Merényi Oszkár, Berzsenyi monográfusa még látta azt a (ma lappangó) niklai kéziratot, amely a dalfüzér vázlatául szolgált, s amelynek szöveges eltérései jelzik, hogy a költő a tisztázat készítésekor néhol stilizált a szövegeken, s csak ezután küldte el Döbrenteinek.

Magáról a forrásról és keletkezése körülményeiről aligha tudunk újat mondani Merényi Oszkár Berzsenyi-kiadása,[2] majd Fórizs Gergely minden ismert forrást feldolgozó Berzsenyi-levelezéskötete,[3] valamint Varannai Aurél kitűnő monográfiája[4] és Voigt Vilmos ugyancsak alapos Bowring-elemzése[5] után. Célszerű mégis összefoglalni a vonatkozó idézeteket, mert talán rávilágítanak a népdalszövegek útjára és szerepére.

I. Bowring, Döbrentei, Berzsenyi

A történet nem valójában nem 1828-ban kezdődött, hanem évekkel korábban. A levélváltást John Bowring (1792–1872), a kis és egzotikus népek irodalmát felkaroló, műfordítás-köteteket kiadó angol világutazó kezdeményezte. Mint Döbrentei leveléből megtudjuk, ő úgy vélte, Bowring véletlenül találkozhatott az ő nevével egy szentpétervári német kötetben, ahol két kis népdalt közölt, talán elsőként a világon:

> Most két éve Pétervároratt jött ki ezen czimü: *Literär-Notizen, betreffend die magyarischen und sächsischen Dialekte in Ungern und Siebenbürgen, von Peter v. Köppen, St. Petersburg*, 1826, csak 32 lapnyi jegyzetkében azon két magyar köznépi dal, mellyet Köppennek, kérésére, német forditással egyembe, Bécsben adtam által ugy tetszik 1823b. Csak szerencsére csiptem ki egy akkori magyar kalendáriombol Igaz Samunál, s az egyik*: Hej juhász bojtár! hol a juh? Mért vagy te ollyan szomorú? „Balaton mellett ott a juh, Engemet öldös egy nagy bú"* igénkénti magyarázatában is meleg mosolyt fakasztott a muszka keblében, mert az, nem éjszaki volt.

A másik dal, amelyet itt nem említ, de Köppen szintén közölt a kötetében, a *Záporeső után eszterha[j] megcsordul* kezdetű szöveg volt. Döbrentei úgy emlékszik, hogy 1823-ban Igaz Sámuel valamelyik kiadványából emelte ki a két

2 *BDÖ* I.

3 *BDL*.

4 Varannai Aurél, *John Bowring és a magyar irodalom,* Irodalomtörténeti füzetek 60 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967).

5 Voigt Vilmos, „Rumy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok I,* szerk. Csörsz Rumen István, 217–243 (Budapest: Reciti, 2012).

népdalt. Ez semmiképp sem lehetett a *Hébe* almanach, mert ebben ezek sem 1823-ban, sem később nem láttak napvilágot. Döbrentei kezében valamely más kiadvány járhatott. Jó eséllyel Kultsár István *Hasznos Mulatságok* füzetsorozata, ebben ugyanis mindkettő megjelent: a *Záporeső után…* 1818-ban, a *Hej, juhászbojtár!…* pedig 1822-ben. Ez utóbbiról Döbrentei pontosan tudta, hogy nem folklóralkotás, hanem Vitkovics Mihály népies dala, mint arról egy szintén Berzsenyinek szóló 1829-es levelében tudósít.[6] Alighanem Berzsenyi is tisztában volt ezzel, hiszen személyesen ismerte Vitkovicsot. (Persze ettől még Döbrentei népdalként aposztrofálva adta át a szöveget Köppen úrnak, aki felvette a kis kötetbe.) A korabeli népdalfogalomba természetesen belefértek az ilyen, egyértelműen szerzőhöz köthető, de széles körben ismert és énekelt alkotások – ennek dichotómiáját őrzik magukon Kecskeméthy Csapó Dániel vagy Erdélyi János kiadványai, s voltaképp emiatt írhatja ekkoriban egy költő a verse fölé: *Népdal.* Épp azért teheti, mert ez nem feltétlenül csak stiláris vagy poétikai hovatartozását jelzi, hanem az adott szöveg vágyott társadalmi mozgásterét, értsd: a széles körű (fél)orális használatot, a népdal/közdal *sorsát.*

E két dalocska német fordítása tehát a nemzetközi mezőnyben valóban megelőzi a Toldy-féle *Handbuch*ot (1828) és Bowring angol fordításait (1830), ez utóbbi kötetbe egyébként mindkettő bekerült immár angolul.[7] A londoni literátor első, Döbrenteihez szóló levelében (1828. április 14.) viszont nincs szó Köppen kötetéről, inkább csak sejthetjük, hogy az angol polihisztor – aki a szláv irodalmak szakértőjének számított ekkoriban – már a szentpétervári kiadású könyvecskében találkozott Döbrentei nevével.

Varannai Aurél és Voigt Vilmos alapos elemzései nyomán még valószínűbb, hogy a Rumy Károly Györggyel megkezdett, hatékony együttműködést Bowring egy még tekintélyesebb, s az intézményekhez közelebb álló magyar irodalmárral kívánta bővíteni, hiszen Rumy közismerten kissé elszigetelt személyiség volt.[8] 1827-ban még Čelakovskýnál érdeklődött Kisfaludy Sándor felől, tehát nemigen ismerve a hazai viszonyokat, ellentétben barátjával, George

6 Döbrentei Gábor – Berzsenyi Dánielnek (Buda, 1829. szeptember 12.), *BDL,* 586.

7 John Bowring, *Poetry of the Magyars,* preceded by a sketch of the language and literature of Hungary and Transylvania (London: szerzői kiadás, 1830), 95 – immár Vitkovics versei között, *Sheperd song of Füredi* [!] címmel – és 207. Talán Rumynak a *Hasznos Mulatságok*nál betöltött dalküldő szerepkörével magyarázható, hogy mindkét dalt lemásolta saját kéziratos magyar–német versgyűjteményébe, amelyet eljuttatott Bowringnak. *Magyar Nemzeti Dallok. Öszve szedte's magyarázta Rumy Károly György Bécsben. Ungrische Volkslieder. Gesamelt und übersetzt von Georg Carl Rumy in Wien* (é. n.), London, British Library, Manuscripts, Add. 29538, II. és XLII. sz. Utóbbinál ő sem jelöli Vitkovics szerzőségét, tehát ezt az adatot nem tőle vette át Bowring, hanem máshogyan tisztázta – jó eséllyel Toldy *Handbuch*jából, ahol természetesen Vitkovics versei közt szerepel. Franz Toldy, *Handbuch der ungrischen Poesie […],* Zweiter Band, (Pest–Wien: G. Kilian–G. Gerold, 1828), 125.

8 Varannai, *John Bowring…,* 43.

Borrow-val, aki talán a kötet koncepciójának alakításában is segített.[9] Bowring Bécsből, Jernej Kopitartól kapta meg Rumy Károly György nevét, akivel még ebben az évben kapcsolatba lépett.[10] Amikor Rumy 1828. április 15-én hírt ad Kazinczynak a „der Engländer John Brown [!]" úrral közös munkájáról, már sok hónapra visszatekinthet, s fel tudja sorolni a Bowring által ismert magyar írókat-költőket.[11] Büszkén említi, hogy az általa küldött és németre fordított szövegek adják a *Magyar Nemzeti Dallok* címmel tervezett angol kötet alapjait.[12]

A népdalok angliai bemutatása komoly hazafiúi feladattá vált a magyar kulturális életben. Nem meglepő, hogy nyilvános fórumokon is valósággal versengtek érte a hazai literátorok, hiszen az irodalom exportja némiképp újrarendezte volna a magyarországi szellemi erőviszonyokat. A Döbrenteivel folytatott személyes eszmecsere nyomán, főként Rumynak a *Pressburger Zeitung* mellékleteként megjelenő *Aehrenlesé*ben (1828. március 4.), illetve a müncheni *Das Ausland*ban (1828. március 30.) kiadott német felhívását[13] kivonatolva Vörösmarty így adott hírt erről 1828 őszén a *Tudományos Gyűjtemény*ben:

> Magyar Anthologia, 's magyar nyelv' tanulása Londonban. – A' tudós Angol, John Bowring Londonban legközelebb a' magyar népdalokat fogja kiadni angol fordításaikkal, a' mint már általa az orosz, rácz, 's lengyel népdalok kiadattak. Továbbá szándékozik egy magyar Anthologiát is közre bocsátani angol fordítással, mellék-darabúl a' nem rég megjelent lengyel Anthológiához, melly kezeim közt vagyon.[14]

9 1827-ben a *Monthly Review* is közölt egy Kisfaludy-cikket, műfordításrészlettel. Ennek közreadója, George Borrow történetesen épp Bowring baráti köréhez tartozott, járt Magyarországon, 1835-ben könyvet írt úti élményeiről, s beszélt is magyarul. Az ötletgazdák közt feltehetőleg őt illeti a fő hely, bár későbbi kapcsolatukról kevés adatot ismerek. Uo., 26–28.

10 Uo., 29. Rumy 1827 őszén kezdte küldeni Bowringnak a fordításait; uo., 31.

11 Rumy Károly György – Kazinczy Ferencnek (1828. április 15.), Kazinczy Ferencz *levelezése,* s. a. r. (I–XXI) Váczy János (Budapest: MTA, 1893; a továbbiakban: *KazLev.*), XX., 4910. sz., 492–494.

12 Uo., 494; Varannai, *John Bowring…,* 33–34.

13 Varannai, *John Bowring…,* 34. Rumy itt büszkén kürtöli világgá, hogy ő lett Bowring fő szerkesztőtársa a magyar népdalkötet előkészítésében. A *Das Ausland* ízelítőt is adott az akkor már angolra fordított magyar népdalokból, németül – ám rögtön belekötve abba, hogy a lapszerkesztők szerint ezek nem magyar, hanem szlovák dalok; az *Egy negédes leányhoz* című dalt szlovákul is közreadták… Uo.

14 Vörösmarty [Mihály], „3. Jelességek. Külföldön a' magyar Literaturának terjesztése", *Tudományos Gyűjtemény* 12, V. sz. (1828): 122–125, itt: 124. Már egy korábbi lapszám apró hírei közt felbukkan, hogy Rumy Károly György (akit épp az Altenburgi Pomologiai Társaság levelező tagjának választanak), egyúttal „Népdalainknak Angol országba (holott Bowring' angol fordításával adatnak ki) küldésök által, honi literaturánkban is jelesen érdemesült hazánk' fija". Uo., IV. sz., 120. Varannai fölhívja a figyelmet az *Aehrelese*-szöveg le nem fordított részleteire, például Rumy köszönő szavaira egyetlen hazai támogatója, Gyurikovics György felé. Varannai, *John Bowring…,* 32. Gyurikovicstól valóban kapott folklór jellegű

Itt tehát már kettős tervről olvashatunk: először a népdalok kiadásáról, majd egy vegyes antológiáról. A tudósítás később, a gazdagnak ígérkező második kötet ismertetése után visszakanyarodik a népköltészet ügyéhez: Rumy Károly dicséretével és a neki segíteni rest honfiak elmarasztalásával zárul. S noha ekkor még Rumy, Vörösmarty és Döbrentei egyaránt úgy tudta, hogy Bowring a magyar népdaloknak *önálló* kötetet szán, a terv 1829-ben módosult, s a magyar népdalok fejezete végül beleolvadt a műköltészetet is közlő reprezentatív kötetbe, amely 1830. február 1-jén látott napvilágot *Poetry of the Magyars* címmel.[15] Így sem lebecsülendő, hogy csaknem 100 oldalon át, a kötet terjedelmének mintegy negyedében olvashatott magyar népdalokat az angol közönség. Hogy Bowring miért állt el az eredeti szándékától, nem tudjuk. Annyit kiolvashatunk leveleiből, hogy a sikertelen kommunikáció csalódást okozott neki, emiatt 1829-re már elfordult Döbrenteitől és a lelkes Rumytól is, s közvetlenül Toldy Ferenccel kezdett levelezni (részben azért, mert Rumy kiprovokálta a saját védelmében).[16] Neki már az új koncepcióból kibontakozó kötet előfizetői felhívását küldte,[17] sőt később ajánlólevelekkel segítette Toldy hollandiai és dániai utazásait.[18] Kétségkívül hatással volt rá Toldy *Handbuch*ja, amely épp a saját kötete lezárása előtt, 1828–1829-ben látott napvilágot, s maga a szerkesztő küldte el neki – persze korábban már Döbrentei is megpróbálta eljuttatni, de végül nála maradtak a példányok, így visszaszolgáltatta azokat Toldynak.[19] A kézikönyv hasonló szerepet játszott a német ajkú olvasóknak szóló irodalomtörténeti összefoglalásokkal, mint Bowringé, noha az alkotásokat magyarul közölte.

---

anyagot, ez a sorozat Rumy egyéb népdalgyűjteményeinek részeként maradt fenn: MTA KIK Kt. RUI 8r 208/172/e.

15 Bowring, *Poetry of the Magyars.*

16 Varannai, *John Bowring…,* 34–36.

17 Uo., 56.

18 Uo., 60.

19 „John Bowringhoz irt minapi levelemben, azt kérdém tőle ha megvan é neki az Ur Handbuchja. Tegnap érkezett válaszában nem-mel felel. Kérem ennél fogva az Urat, méltóztassék tudtomra adni, mikor hagyja el a' Sajtót, hogy megküldése végett mingyárt rendelést tehessek. 'S az a' kérdésem, nem volna é az Urnak kedve egy nyomtatványt az 1ső és IIdik kötetből Bowringnak ajándékul küldeni. Abban az esetben az Ur nevében küldeném." Döbrentei Gábor Toldy Ferencnek (Buda, 1828. június 14.), MTA KIK Kt. MIrod. Lev. 4^{r}. 106. Toldy Ferenc levéltárcája. LI. „C–D–E". 112 b).

„Ohajtom hogy ezen visszaküldöttem könyvei felől, megérkeztekor, ne jusson eszébe, mintha azokat kész akarva nem küldöttem volna ki Bowringnak. Itt maradások, egyedül ezen okból történt: kéz ízbeli küldeményemit [!] nem kapta Bowring, a' mint irá, a' mint könyve 205dik lapján említi is. Minek küldjem ezeket is gondolám, 's annál inkább pedig mivel egyik levelében tudtomra adá hogy a Handbuch már meg van neki, – visszaküldésekkel pedig várni fogok mig Doctor Ur Pestre érkezik. Hallván nem sokára leendő megjövetelét, íme a' két kötet megyen." Döbrentei Gábor Toldy Ferencnek (Buda, 1830. június 29.), uo., 113.

Voigt Vilmos[20] is utalt rá, hogy Bowringnál láthatóan kétféle forrásból állt össze a népdalok fejezete: a *Handbuch* példatárából (ami jórészt a *Hasznos Mulatságok* lapjain publikált köznépi dalokból merített, Toldy meg is nevezi forrását), valamint a Rumy Károly Györgytől kapott grandiózus, németre „elő-fordított" és jegyzetelt népdalkéziratból. Ez a forrás Londonban maradt, a British Libraryben kutatható.[21] Értékes párhuzamokat rejt az akadémiai kéziratsorozattal, amely Rumy halála után került Vörösmartyékhoz, majd később Erdélyi János népdalköteteinek kéziratos háttéranyagába sorolták be. (Erdélyi csak megemlítette, de voltaképp nem aknázta ki a Rumy-féle szövegeket.) A két forráscsoport egyébként is kapcsolatban áll egymással, hiszen tudomásuk szerint Rumy volt a *Hasznos Mulatságok* egyik fő népdalbeküldője, a halála után ezeket R. K. Gy. monogrammal látták el a folyóiratban.[22] Akár segíthetett is Bowringnak az előzetes válogatásban, tehát akarva-akaratlanul előnyhöz juthattak a tőle származó szövegek akár első-, akár másodkézből; a londoni kézirat zömét is a folyóiratban kiadott versek alkotják. Berzsenyi népdalai ezzel szemben mind kimaradtak, holott Döbrentei közvetlenül Bowringgal levelezett. Talán nem is a csomag elvesztése, hanem Rumy Károly György megkerülése volt a baj?…

Bowring kötete a sok jó szándék ellenére aligha nevezhető filológiai csúcsteljesítménynek. Bowring egzotikumképp a Toldy-*Handbuch*ból néhány magyar sort „visszaírt" a németből angolra fordított szövegbe, néhol hibásan, hiszen alig beszélt magyarul. Az is fel-felbukkan a szakirodalomban, hogy Bowring cseh levelezőtársai, például Čelakovský kissé feszélyezőnek érezték, hogy a szláv irodalom iránt is élénken érdeklődő angol világpolgár ezúttal a riválisok felé fordult. Fogást kerestek a köteten, s valljuk be: jogosan vetették szemére, hogy a népdalok fejezete alig tartalmaz hiteles szövegeket. Hogy ezt mi alapján tudták megítélni, nem tudjuk, de igazuk volt, ahogy a mintául szolgáló Toldy-*Handbuch* és a *Hasznos Mulatságok* esetében is az lett volna. Ma már nem szégyen kimondani, hogy a magyar reformkor népdalfogalmába elsősorban a közköltészet ide illő műfajait sorolták, továbbá egykorú hivatásos költők népies műdalait. A falun gyűjtött népdalkincs (pl. a Döbrentei- és Erdélyi-kézirategyüttesek) jó része ugyanúgy nem felel meg a folklorisztika későbbi előírásainak, mint a cseh-morva, szlovák vagy osztrák népköltési-népzenei gyűjtések. Bowring azzal védekezett, hogy csakis abból válogatott, amit magyar íróbarátai szállítottak, s az ő szakértelmüket nem akarta felülbírálni.[23] Ez lényegében helytálló,

20 Voigt, „Rumy Károly György magyar népdalai…".

21 Köszönettel tartozom Gyapay Lászlónak, hogy a kézirat fotómásolatát használhattam.

22 Az 1828 (azaz a főszerkesztő, Kultsár István halála) előtti időszakban is küldött anyagot, de ezek nincsenek jelölve, bár Kultsár egyszer eldicsekedett Rumy gazdag szövegtárával. Mivel azonban e régebbi, kinyomtatott szövegek nemigen fordulnak elő a Rumytól jelenleg ismert kéziratokban, nehéz azonosítani, mi származott tőle.

23 Döbrenteit még az utolsó pillanatban is megpróbálta megnyerni korrektornak, bár homá-

ám arra még mindig nincs magyarázat, hogy a nagy tekintélyű íróktól, például Berzsenyitől származó, ráadásul erre az alkalomra összeállított dalfüzéreket, amelyet a hiteles közvetítő, Döbrentei Gábor küldött el Angliába, Bowring miért nem méltatta közlésre? A tanulmány második részében látni fogjuk: bár kétségkívül közköltészeti eredetűek ezek a dalok, de falusi használatukban nincs okunk kételkedni, ráadásul semmivel sem átírtabb, „hamisabb" szövegek ezek, mint amelyeket Bowring beválogatott a sorozatba.

A *Poetry of the Magyars* magyarországi visszhangja egyébként nem tért ki a hitelesség problémájára. A *Hasznos Mulatságok* kis híradása csak a megjelenés tényét és a terv nagyszerűségét emelte ki, beleértve a lapnál még ekkoriban, Kultsár István halála (1828) után is nagy befolyással bíró Rumy Károly György érdemeit.[24] A *Tudományos Gyűjtemény*ben Toldy Ferenc hosszabb bírálatot közölt Bowring antológiájáról, az utókor nagy segítségeképp kigyűjtve az angol sajtóból a szórványos versközléseket, amelyek a könyv beharangozójaként jelentek meg ekkoriban.[25] Sem a népdalok, sem a műköltői alkotások fordítói megoldásait nem érzi annyira félresikerültnek, hogy szóvá tegye. Sőt hangsúlyozza a népdalok szerencsés megoldásait (jól tudta, hogy angol kollégája elsősorban folklór jellegű antológiákkal csiszolta tudását korábban):

> Bowring szabadon fordít, de ő érti azt, a' mi az eredetinek lelke, lemásolni. Különös ereje van a' populáris hangú dalok' átvitelében, 's legszerencsésb a' derültebb nemüekben, hol kedv csapongás, sok elevenség vagyon; s másfelől a' satyrai tónusban. Ama' 65 népdal' öszvehasonlítását az originálokkal azon olvasóinkra kell bíznunk, kik ezeket birják […][26]

---

lyosan fogalmazott a levelében, mintha már nyomnák a kötetet… (London, 1829. december 10.), vö. Varannai, *John Bowring…*, 59–60. Toldynak írva ugyanígy rimánkodik Rumy viszszacserkészéséért és korrektori szívességéért, jóllehet tudja, hogy késő; uo., 60.

24 „Ezen jeles férjfiu a' Magyar Litteraturának rövid történetét is hozzá toldotta, a' melly ditséretre méltó alaposságra, finom izlésre, és ritka éles elmére mutat. (Bowring Urat ezen a' Magyar Nemzetre nézve ditső czél' elérésében nagyon segítette T. Dr. Rumy Úr Esztergamban a' hazai Törvény' tanítója)." *Hasznos Mulatságok* 13, I. félesztendő 28. sz. (1830): 231–232.

25 *Tudományos Gyüjtemény* 14, 7. sz. (1830): 96–105. A folyóirat, mint láttuk, 1828-tól részt vállalt a Bowring-féle vállalkozás népszerűsítésében. Már jóval a kötet megjelenése előtt, Rumynak az Altenburgi Pomologiai Társaság tagjává választását ünneplő kis hírben is kiemelték részvételét a Bowring-antológiában, „Népdalainknak Angol országba (holott Bowring' angol fordításával adatnak ki) küldésök által […]". *Tudományos Gyüjtemény,* 12, IV. sz. (1828): 120. Ugyanitt jelent meg Vörösmarty kis összefoglalása, amelyet már idéztem, ugyancsak Rumy érdemeit öregbítve: *Tudományos Gyüjtemény* 12, V. sz. (1828): 124–125. Vörösmarty egy kis hibaigazítást is írt, mivel az antológiából ízelítőt adó Bowring a *Weekly Review* és az *Ausland* hasábjain (utóbbi helyen magyarul is), de a három közölt dalból csak az elsőt tekinti magyarnak. *Tudományos Gyüjtemény* 12, VI. sz. (1828): 127.

26 *Tudományos Gyüjtemény* 14, VII. sz. (1830): 101.

Vajon választ kapunk-e a fentiekre a Döbrentei-levelezésből, s megtaláljuk-e Berzsenyi népdalküldeményének helyét ebben a nemzetközi tervben?

Szerencsésen fennmaradt Bowring első levele Döbrentei Gáborhoz, amelyet Londonból küldött német nyelven 1828. április 14-én.[27] Ha a korabeli posta átlagos sebességével számolunk, valóban hihető, hogy a pesti literátor május elején kapta kézhez, s az is, hogy nyomban (néhány napon belül) Berzsenyihez fordult, ráadásul szó szerint idézte neki Bowring sorait, melyek szerint „kolduskent házról házra jár" magyar népdalszövegekért. Mint látni fogjuk, ezt a lelkesedésen alapuló baráti kérést visszhangozzák saját sorai is.

Döbrentei azonban nem feltétlenül zárt körű, bizalmas szöveggyűjtésre gondolt. Olyannyira nem, hogy – túl a magánleveleken – a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évi V. kötetében a régi, Révai Miklós-féle felhívásokra emlékeztető hangnemben fordul a Magyarország és Erdély népéhez:

> 5. Kérelem minden Magyarhoz.
> John Bowring angoly Tudós, Londonban a' múlt Április 14dikén költ, 's hozzám most Május 8-dikán érkezett levelében engemet arra kér, hogy neki magyar köznépi dalokat küldjek, mivel ő a' Magyar Literaturával már bizonyos idö olta foglalatoskodván, a' magyar poézis történeteit akarja köznépi dalok angoly fordításával kiadni. Tegnap küldöttem neki előre szóról szóra tett angoly fordításaikkal hármat úgymint: 1. A' Füredi pásztor dalát: 2. A' magyar jobbágy dalát Vitkovics Mihálytól 's 3. Azon Huszár dalt, melly az 1826-beli Hébe 134-dik lapján áll. Ígértem többek küldését, 's óhajtanék neki ollyanokat küldeni, mellyek a' Magyar köznép közé nem mívelt Írók-Költők állal jutottak, hanem mellyeket egyedűl, természeti érzés, ösztön fakaszta ki csak egy valamelly természet-tanítványából 's hallóji azt felkapák dallák terjeszték a' nélkül hogy készítője nevére ügyeltek volna. Mert nyilván az leszen Bowring szándéka, a' mi Herderé volt In den Stimmen der Völker in Liedern, 's a' mi Percyé az angoly régi poézissel. — De hogy ezen, nemzetünkre becsűletet terjesztő igyekezetet igazán elésegíthessem, minden magyart megkérek ezennel a' két Magyar Hazában, ne sajnálja azt a' dalt hozzám küldeni, mellyet ez irányra valónak itél, 's a' mennyire csak lehet biztos alkalmatossággal. Szabad hinnem hogy sokat kapok 's hogy a' javát kapom efféle dalainknak; szabad, mert arra hogy az említett Angoly Tudóst elésegítsük igyekezetében, a' Magyar név es becsület int.
>
> Budán Máj. 13. 1828.
>
> Döbrentei Gábor[28]

27 MTA KIK Kt. MIrod. Lev. Magyar Irók levelei egymáshoz. I. köt. 4^0. 2. sz. a) Döbrentei Gáborhoz írott levelek, 2, 1 (1a).

28 *Tudományos Gyűjtemény* 12, V (1828): 127.

Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy kissé tisztázzuk a mikrofilológiai ellentmondásokat. Egyfelől: miközben Döbrentei hiteles, valóban a nép közt született szövegek küldését kéri, szemrebbenés nélkül elárulja (talán épp kissé provokatív szándékkal?), hogy ő három, ismert szerzőjű alkotást küldött Bowringnak, frissen angolra fordítva. A harmadik ráadásul épp saját verse volt, s noha erről is hallgat, bárki könnyen ellenőrizhette, hogy a közköltészeti mintákat követő, s még évtizedekig ekként terjedő *Huszár dal (Sírtál, anyám, egykor értem)* a *Hébe* almanach 1826-os kötetében Döbrentei nevével jelent meg. A *Füredi pásztor dalát* – amelynek szerzői attribúciója finoman beleolvad a következőbe, hiszen ez is Vitkovics Mihály munkája – ráadásul már másodszor kapta meg Bowring, hiszen benne volt a Köppen-féle kötetben is, német fordításban és magyarul. *A' magyar jobbágy dalát* Döbrentei különösképp szerette, s a Vitkovics temetése után előtoluló kedves emlékei közt említette Berzsenyinek írt levelében, hogy milyen sokszor énekelte a költő a társaságában:

> Most is látom szeméből kiégni a forralmat; hallom erős tiszta csengésü tenorát. Én kettőért estem rá gyakran. Egyik: *Nem adott az Isten nekem nagy palotát* … Másik a füredi pásztor dala: *Hej, juhász bojtár hol a juh?* Egyszersmind ő is költélyzé, mindeniket.[29]

Mivel Döbrentei első, Bowringnak írt válaszlevele egyelőre lappang, nem tudjuk ellenőrizni, valóban csak ezeket küldte-e. Tény azonban, hogy eltalálta velük a szerkesztő ízlését: a *Poetry of the Magyars* lapjain mindhárom dalocska olvasható, méghozzá a szerzők neve alatt, tehát legkevésbé sem népdalként.[30] Egy másik Bowring-levél arra utal, hogy valamiféle népdalokat mégiscsak eljuttatott hozzá Döbrentei, de eszerint a Berzsenyitől való szövegek nem voltak köztük. Mindig inkább Rumy Károly buzgalmát emeli ki, akitől már a munka elején nyolcvan népi szöveget kapott. Az ő német jegyzetein alapult Bowring terjedelmes tanulmánya is, amellyel elsőként lépett az angol közönség elé a magyar nyelv és irodalom hírvivőjeként 1828 szeptemberében *Language and Literature of the Magyars* címmel.[31]

A Berzsenyinek szóló első, népdalokat kérő levélhez visszakanyarodva: már Fórizs Gergely felhívta a figyelmet arra, hogy Döbrentei ugyan pontosan köz-

29 Döbrentei Gábor – Berzsenyi Dánielnek (Pest, 1829. szeptember 12.), *BDL,* 586.

30 Vitkovics versei: Bowring, *Poetry of the Magyars,* 95–96 *(Sheperd song of Füredi [!]);* 97–98 *(Cottager's song);* Döbrenteié uo., 138–139 *(Hussar song).*

31 *Foreign Quaterly Review,* 1828. szeptember, vol. 3., nr. 5, 28–76. Varannai, *John Bowring…,* 48–49. A dolgozat védelmébe veszi, sőt kultikus fontosságúvá teszi a reformáció szerepét a magyar nyelvű irodalom terén. Ebben a puritán gyökerű Bowring és a protestáns, Erdélyben is közismert (folyóirat-alapító) Döbrentei közt teljes összhang lehetett, amint arra egy Bowring-levél lelkes szavai utalnak.

li Bowring levelének keltezését (1828. április 14.), ám a kézhezvételben téved.[32] Aligha kaphatta kézhez május 8-án – amint a felhívásban írja –, ha közben már 6-án megírta a levelet Berzsenyinek Bowring kérésére hivatkozva. Mivel ennek eredetije szintén elkallódott, nem tudjuk, vajon az épp általa sajtó alá rendezett 1842-es Berzsenyi-kötetben tévedett-e. Az sem kizárt, hogy a folyóiratban adta meg helyesen a dátumot, s a Berzsenyi-levélre szándékosan írt korábbi napot: a költő születésnapjának előestéjére utalva, persze rejtett gesztussal (ez nem volna meglepő, hiszen az elakadt levelezés újrakezdéséhez a személyes szálak újraszövése is indokolt). Nézőpont kérdése, hogy Döbrentei csak azért írt személyesen Berzsenyinek, mert úgy gondolta: hozzá nem jutna el máshogy a nyilvános felhívás – avagy épp ezzel is alkalmat keresett a barátság visszaállítására. Lelkesült szavai alapján a költőtől valamiért sokat remélt. Az 1828. május 6-ai levél nyitánya máris nagy távlatokat sejtet:

> Hozzám Londonbol érkezék ez évi aprilis 14-dikéröl egy örvendetes levél, Bowring János angol tudós irta, s arra kér benne, küldenék neki magyar köz népdalokat, majd angolra fordítaná és kiadja.
>
> „Házrol házra mint egy koldus járok, hogy valami jót érdekest gyüjthessek össze, cselekedje meg kegyed, kérem." Ez áll, kedves rendei között.
>
> Hogy ne tenném? Tengereken túl, a magyar névvel.
>
> Eddig kapott magyar könyvei irja, ezek: Kisfaludy, Dayka, Kis, Berzsenyi, Kazinczy, Hébe, Erdélyi muzéum, Fáy, Hasznos mulatságok, Dugonics magyar példabeszédek, Majláth fordításai.
>
> Segítsük, kedves barátom! Somogyban elíg ollyan dalotok lesz. Küldj hozzám néhányat a javából.[33]

Bowring tehát pontosan tudja, kicsoda Berzsenyi, hiszen valakitől (Rumytól? Majláthtól?) már megkapta a kötetét. Ilyen értelemben nagy horderejű volna, ha személyében egyúttal népdalokat küldő, nagy magyar költővel bővülne a kör, Berzsenyi „húzónév" lehetne a kötet számára. Ahogy már szó volt róla, vidéki életmódja nyomán meg is felelne a nép közelében élő, iránta érdeklődő író sztereotip képének, ám Berzsenyi szellemi tájékozódása valóban teljesen más volt.

Hogy mégis elkészítette, amit Döbrentei kért, a levél záradéka is elősegíthette. A Köppen-féle kötet (értsd: saját műfordítói programjának elsősége) kapcsán ugyanis Döbrentei szó szerint idézte Vitkovics Mihálytól a *Füredi pásztor dal*át – elhallgatva a szerző nevét, holott Berzsenyi is tudta –, majd ezt retorikai ugródeszkának használva Kölcseynek küldött tromfot, ezzel igyekezvén megnyerni Berzsenyi pártfogását. Ennek hátterében egyrészt Kölcsey 1817-ben megjelent

32 *BDL,* 991.

33 Döbrentei Gábor – Berzsenyi Dánielnek (Buda, 1828. május 6.), *BDL* 558 (303. sz.).

híres-hírhedt Berzsenyi-recenziója áll, amely a két jeles kortárs közé örökre éket vert. Másrészt Döbrentei konkrétan utal a *Nemzeti hagyományok* (1826) egyik, számára sértő állítására is – s ezzel itt valójában a népies műdalok, a szerzői alkotások versenyképességét bizonygatja a Kölcsey által „túlértékelt" parasztdalok ellenében.[34]

> *„Hej juhász bojtár! hol a juh? Mért vagy te ollyan szomorú? „Balaton mellett ott a juh, Engemet öldös egy nagy bú"* igénkénti magyarázatában is meleg mosolyt fakasztott a muszka keblében, mert az, nem éjszaki volt. Ha *„Balaton mellett, ott,"* illy dal zeng, és több is, csak hamar ide vele.
>
> Bowring el fogja nyomni Kölcseynek azon véleményét, hogy a magyarbol eredetileg nem szakadott ki poétai lehelet. Illyes mit nem a német góth-ablakon keresztül kell hallani, hanem a vérmes kun legénytöl, ki félre csapja túri süvegét s bal tenyere végével sarkantyuja tarajába kap. Hogy logikai eszmesor nincs minden magyar népdalban? S osztán. A gondolat hézaga köztt nincsen-e? mérész villanás. A német feszesség dragonyost öltöztetett, a keleti suhamlás huszárt és magyar királyi testőrt.
>
> Isten veled. Nyájas dalt, balatoni dalt a pirosposgás magyar leány ajakárol, kedves angolomnak, a szőkének, kinek én, mivel németül roszul ira hozzám, inkább rosz angolban azt feleltem, hogy minekutána a német, sem az ő nyelve sem enyém, levelezzünk inkább egyinkén a magáén. Ki fogja enyémeket javitani gróf Széchenyi István, mint ezt is tevé, mert ő, ugyan angol.[35]

A *Balaton* kétszeri hangsúlyozása mellett (ami az egri származású, Pesten élő Vitkovicsnak nyilván távoli jelkép volt csupán) etnikus sztereotípiák és hetykeség lengi be a sorokat. Hogy Berzsenyi somolyogva olvasta-e, nem tudjuk, mindenesetre tőle sem állt távol a magyar virtus és természetesség dicsérete a műveltebb nemzetek vértelen kultúrájával szemben. Sokat idézett példa erre a magyar táncról szóló verse *(A' Tánczok),* amely voltaképp Pálóczi Horváth Ádám *Magyar tánc* című, közismert dalának elegánsabb parafrázisa, tehát szegről-végről közköltészeti ihletésű.[36] De ettől még nem népdalszerű, sőt célzottan emelkedett hangnemben, ógörög utalásokkal beszél a magyar táncról. Ugyanezt a hangnemet üti meg a magyar nemzeti tánckarakterről szólva 1830-as levelében, amelyet Széchenyi Istvánhoz és Wesselényi Miklóshoz írt.[37]

34 Vö. Fórizs Gergely jegyzetét uo., 992.

35 Uo., 558–559.

36 *BÖM* I, 109. Jellemző, hogy ezt a Berzsenyi-életműből kissé kilógó verset Bowring is lefordította *The Dance* címmel. Bowring, *Poetry of the Magyars,* 119–120.

37 „Én a magyar Muzsikában és Tántzban Ideált látok, s azt hiszem innét hogy Nemzetünknek valaha aesthetiás Culturájának kellett lenni, s hogy Eleinknél a magyar Tántz nem tsak mulatság, hanem legvalódibb aesthetiás Gymnasztika volt, a mit nyilván mutat annak egész természete,

Döbrentei kérését mindazáltal Berzsenyi szívesen teljesítette. Mivel korábbról nem ismerünk tőle ilyesféle jegyzetet, feltételezhetjük, hogy valóban 1828 tavaszán-nyarán írta össze az emlékeiben élő, netán épp akkor hallott nyolc dalt. Hogy a Döbrentei-levélben nagy hangsúlyt kapó keleties huszárvirtus motívuma megérintette Berzsenyi szívét, talán áttételesen az is jelzi, hogy több dal áll kapcsolatban a katonaélettel. „Pirospozsgás lány" kevésbé szerepel bennük, de kétségkívül akad női dal a sorozatban. S ha nem is hagyta teljesen érintetlenül a szövegeket, de – Vitkovics példája ellenére – nem saját szerzésű műnépdalokat küldött barátjának (nem is voltak ilyen művei), hanem valóban közkeletű, anonim alkotásokat.

Berzsenyi július 8-án veti papírra válaszát, de csak egy hét múlva, 15-én tisztázza le, s ezt a verziót küldi el Döbrenteinek. Az elkallódott niklai dalkézirat tanúsága szerint (emlékezhetünk) még a népdalszövegeket is újra leírta, apró stiláris beavatkozásokkal, s nagy valószínűséggel ehhez a levélhez csatolta.[38] Kedves szemrehányással kezdi:

> Nem tudom köszönettel kezdjem é levelemet avagy panasszal? Egy hosszu tized mulva tersz bé hanyatló barátodhoz 's akkor sem önkínt hanem egy jámbor Angol vezet![39]

Sem a fogalmazvány, sem a tisztázat innentől nem szól másról, csupán az előző évtized esztétikai vitáinak lecsapódásáról, személyes sértettségről vagy vélekedésekről – jóformán szóba se kerülnek a népdalok, csupán a tisztázat végén:

> Népdalt küldök a mit tudok. Népes helyekről kapsz tudom eleget, csak ifju embereket szólits meg.[40]

Ez a kis megjegyzés Berzsenyi irodalomszociológiai érzékét jelzi. Nem azt hangsúlyozza, hogy ő idősebb emberként (noha „hanyatló barátnak" mondja magát, ekkor még csak 52 éves) hányféle értékes, régebbi dalt ismer (vö. Pálóczi Horváth Ádám, Arany János stb.), hanem épp ellenkezőleg: az országos divatban jártasabb, fiatalabb dalos korosztályhoz irányítja Döbrenteit. Ez ismét arra utal, hogy dalkincse szűkös lehetett, s a népi-félnépi kultúrát nem érezte

---

s nyilván bizonyít Kinizsink Hős tántza. […] A mi pompás hadi Tántzainkat még az ősz férfi is nagy disszel eljárhatja, s jaj annak akki Bihari Hatvágásában a Hősdalt nem érti!" Berzsenyi Dániel – Széchenyi Istvánnak és Wesselényi Miklósnak (Nikla, 1830. február 25.), *BDL,* 593–594.

38 Azért nem lehetünk ebben teljesen biztosak, mivel a levél elkallódott, csak Döbrentei 1842-es kiadásából, majd a *Kelet Népe* 1876-os, teljesebb szövegváltozatából ismerjük, a népdalfüzér viszont szerencsésen fennmaradt: MTA KIK Kt. RUI 8r 206/192. A forrásokról bővebben: *BDL,* 994.

39 Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gábornak, fogalmazvány (Nikla, 1828. július 8.), uo., 559.

40 Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gábornak, tisztázat (Nikla, 1828. július 15.), uo., 561.

annyira sajátjának. Nem tudhatta, hogy vajon Döbrentei még kitől próbált személyesen népdalokat kérni Bowring számára – az országos felhívás szándékáról nem tájékoztatta barátját, talán épp a hangsúlyozni vágyott személyesség miatt. Avagy a tekintélyes Berzsenyi elegendőnek tűnt hortatiusi életformája miatt, s máshoz először nem is akart közvetlenül fordulni? Kölcseyt például nem kereste fel ilyesféle kéréssel, holott épp ekkoriban, 1826-ban jelent meg a Cselkövi álnéven kiadott *Nemzeti hagyományok* az *Élet és Literatúra* hasábjain, benne a népköltészet fontosságát valló sorokkal, sőt konkrét szövegidézettel *(Lengyel László jó királyunk).* Ezt a tanulmányt Döbrentei alaposan ismerte – mint láttuk, Berzsenyi számára polemikus hangsúllyal idézte –, s Kölcseyvel egyébként is leveleztek.[41] Mégsem kérte fel segítőnek a népdalok ügyében. Talán Bowring londoni hagyatékában (vagy Bécsben, „félúton") lappangó levelei fényt derítenének az egyéb megszólítottak személyére.

A Berzsenyinek szóló, ajándékokkal kísért köszönőlevelek 1828 őszéig elkallódtak,[42] de Döbrentei láthatólag örült a kapcsolat zökkenőmentes megújításának, akárcsak a daloknak. 1828. augusztus 30-án Dessewffy Józsefnek szóló levelében külön megemlíti, hogy három hete, tehát kb. augusztus elején kézhez vette Berzsenyi dalfüzérét. Nem mellékes, hogy tőle is kér népdalokat, s mint írja: másoktól szintén kapott már effélét, például az ifjú Dessewffy Auréltól, aki persze nem népdalt adott neki, hanem saját szerzésű népies műdalt.[43] Döbrentei egy leendő, saját szerkesztésű, kottákkal ellátott antológia ígéretét is meglebegteti (erről a májusi, nyilvános felhívásban még nem volt szó):

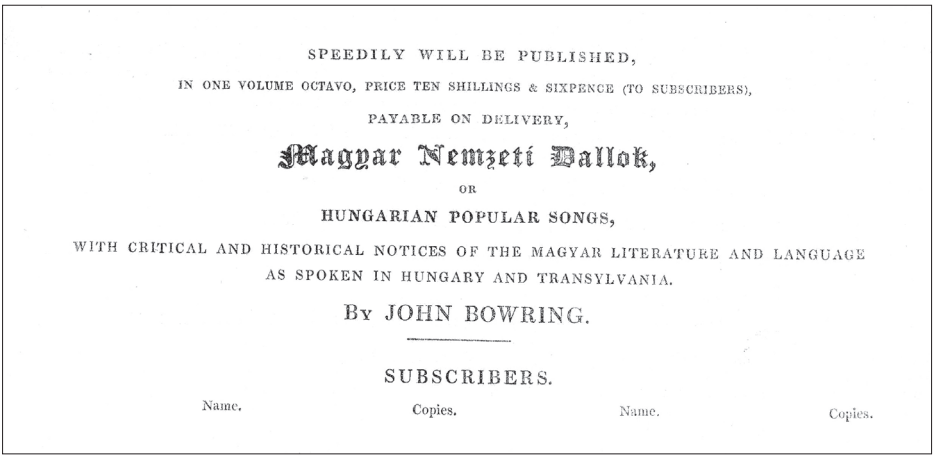
> Bersenyi Danielnek ez előtt három héttel vettem levelét, John Bowring számára Népdalokat külde, és – ugyan azon a' részen van, a' nyelv dolgában mellyet mi védelmezünk. Általadta Aurél Gróf is a' hozzá irt verset, de – avec Votre per missuri, az nem Népdal lévén, Londonba nem küldhetem, mert Angolom ollyan dalokat kíván, mellyeket falukon a' kis népet még csak készitendő indulat énekeltet legényel leányal, ez pedig már az eléjött népvezérkére van irva. […]
>
> Köznépi dalt, ha kaphatna a' Mélt Gróf Ur SzMihály tájékán vagy a' Kassai elegyek között, azt szeretném. Szépecskéket kaptam már. 'S most nékem az a' gondolatom jött, hogy az egybe-gyüjtötteket én is kiadjam, Döményel együtt, kivel ariájikat ohajtom muzsikába tétetni.[44]

41 Pl. Döbrentei Gábor – Kölcsey Ferenchez és Szemere Pálhoz (Pest, 1826. november 25.), Kölcsey Ferenc, *Levelezés II. 1820–1831,* s. a. r. Szabó G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 306. sz., 149–151.

42 Berzsenyi 1828. október 18-án reagált rá(juk), de a népdalok említése vagy a Bowring-ügyre való rákérdezés nélkül. *BDL,* 561–563.

43 Az átadás személyesen történhetett, mivel ennek nincs nyoma Döbrentei fennmaradt levelezésében.

44 Döbrentei Gábor – Dessewffy Józsefnek (Buda, 1828. augusztus 30.) MNL OL, P91 53. cs.

SPEEDILY WILL BE PUBLISHED,

IN ONE VOLUME OCTAVO, PRICE TEN SHILLINGS & SIXPENCE (TO SUBSCRIBERS),

PAYABLE ON DELIVERY,

Magyar Nemzeti Dallok,

OR

HUNGARIAN POPULAR SONGS,

WITH CRITICAL AND HISTORICAL NOTICES OF THE MAGYAR LITERATURE AND LANGUAGE AS SPOKEN IN HUNGARY AND TRANSYLVANIA.

By JOHN BOWRING.

SUBSCRIBERS.

Name. Copies. Name. Copies.

Az előfizetői ív fejléce

Tudomásunk szerint Dessewffy József mégsem fogott hasonló gyűjtésbe, legalábbis kéziratos hagyatékából nem került elő ilyesmi. Lánya, az ifjú Dessewffy Virginia azonban talán már ekkor, de az 1840-es években mindenképp munkához látott, s az Erdélyi János-féle felhívás (1844) nyomán több népdalgyűjteményt is beküldött a Kisfaludy Társasághoz.[45] Hogy ezekben van-e olyasmi, amit netán édesapja korábbi feljegyzéseiből másolt, nem tudjuk. Némelyikhez eredetileg kottás melléklet is tartozott, ám ezek elkallódtak – ha az apja kézirataiból vette át őket, akkor valaha talán a Döbrentei által megszellőztetett hangjegyes kiadáshoz is készülhettek…[46]

Közben Bowring többször is sürgette Döbrenteit, még a tervezett kötet előfizetői ívét is elküldte neki 1828. május 28-án.[47] Alighanem sokak szíve megdobbant volna, amikor a sikeres angol kiadó Londonban nyomtatott fejlécén elsőként olvashatják a – Rumy kéziratából kölcsönzött – *Magyar Nemzeti Dallok, or Hungarian Popular Songs* címet.

No. 41. 88r–89v, az idézet elejét Vaderna Gábor közlése nyomán lásd *BDL,* 994 (az 1830-as keltezés csak sajtóhiba). A hosszabb szövegrészért is neki mondunk köszönetet.

45 MTA KIK Kt. RUI 8r 206/8, 206/58, 206/70, 206/87 (Jenei József székely gyűjtése), 206/143.

46 Ezt azért nehéz egyértelműen eldönteni, mivel Erdélyi János 1844-es, folyóiratokban közzétett felhívása – a Kisfaludy Társaság nevében, *Regélő. Pesti Divatlap* 3, 2. sz., január 21. (1844): 76 –, amelyet Dessewffy Virginia küldeményei közvetlen előzményének tarthatunk, *nem tért ki arra,* hogy lehetőség szerint kottákkal együtt küldjék be a népdalokat (bár ez az 1846-ban kiadott I. kötet előszava szerint Erdélyi tervei közt szerepelt). A grófnő már az első hullámban küldött anyagot Erdélyinek, amire ki is tér rövid köszönőszövegében: „Gr. D. V. 50, saját szinü és modoru dallal járult az eddigiekhez; köztük néhány különösen szép és valódi népköltészeti kincs." *Honderü. Szépirodalmi és Divatlap,* 19. sz., tavaszutó [május] 11. (1844): 627.

47 John Bowring Döbrentei Gáborhoz (London, 1828. május 28.) MTA KIK Kt. MIrod. Lev. Magyar Irók levelei egymáshoz. I. köt. 4⁰. 2. sz. a) Döbrentei Gáborhoz írott levelek, 2., 6a–7b.

Döbrentei 1828. november 21-én, Berzsenyinek szóló hosszú levele végén tér vissza a népdalok témájához:

> Bowring számára gyüjtött népdalaid közül ezeket bocsátám Angliába. 1. Szürke csikóm, nyereg rajta… 2. Bort iszik a szegény legény… 3. Bizony azt csudálom... 4. Szeretőmet most kötözik. A szépérzetü angol, maga kivánta levelében, kiirván nevedet, hogy kezed irását neki megküldjem.[48]

A „szépérzetű angolnak" tehát Döbrentei 1) a Berzsenyitől kapott daloknak csak a felét küldte el; ebből adódóan 2) nem Berzsenyi kézírásával, hanem saját, talán még tovább stilizált másolatában, megváltoztatott sorrendben. Bowring azonban nem kapta meg; Rumy Károly Györgynek decemberben azt panaszolja, hogy még a május 28-ai levélre sem kapott választ.[49] A záró mondatot csak jövőbeli kérésként lehet értelmezni, bár nem a népdalokra vonatkozik: az angol szerkesztő nagy gyűjtője volt az írók autográfjainak,[50] s mivel Berzsenyi népdalait csak Döbrentei másolatában kapta (volna) meg, a költő saját verseit pedig nyomtatásból vette, most bármilyen saját kezű írásnak örülne. Vajon kapott-e?… A levelekben itt újabb hiány mutatkozik; ha volt is ilyen „pótkézirat" bármilyen szöveggel, s elkerült Döbrenteihez, ő meg elküldte Bowringnak, egyelőre nem került elő.

A sok elkallódott levél miatt máig nem tisztázott, hogy vajon miért nem jutott el a Berzsenyi-népdalfüzér Bowring kezeihez.[51] Toldynak sokat bosszankodott erről leveleiben,[52] s a nyilvánosság előtt is sajnálkozva írta le a népdalfejezet kurta előszavában, hogy hiába várta Döbrentei küldeményeinek megérkezését:

> The greater part of these compositions have been collected for me by the care and kindness of Dr. George Charles Rumy. A number had been gathered together by my valuable correspondent Döbrentei, but I regret to say that they have never reached me, and the disappointment has been vexatious to me in the extreme. The great difficulty of communication with Hungary and Transylvania will serve as an excuse for the incompleteness of this collection.[53]

48 Döbrentei Gábor – Berzsenyi Dánielnek (Buda, 1828. november 21.), *BDL,* 567.

49 Hilóczki Ágnes szíves közlése.

50 Varannai, *John Bowring…,* 46. „Döbrenteire bízza: szerezze meg Virág, a két Kisfaludy, Ányos, Kazinczy, Vitkovics, Berzsenyi kézírását."

51 *BDL,* 1000.

52 „Döbrenteinek többször írtam, de sose kaptam választ. Azok a dolgok, amelyeket állítólag Reyer és Schlick címére Bécsbe küldött, nem érkeztek meg, – az egész fáradság, amelyet szíves volt magára vállalni, kárba veszett. A versek, amelyeket nekem gyűjtött, nem jöttek meg, és nagyon boldogtalan vagyok, hogy ilyen körülmények között nyomorultan tökéletlen anyagot voltam kényszerítve kiadni." John Bowring Toldy Ferencnek (London, 1829. szeptember 24.), Varannai, *John Bowring…,* 53.

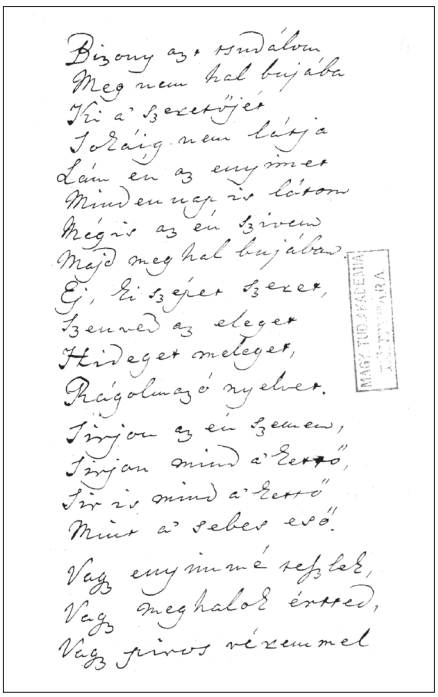
53 Bowring, *Poetry of the Magyars,* 205.

Akár valóban nem küldte el Döbrentei a kért anyagot (ez nem valószínű), akár a postán kallódott el (ez hihetőbb), akár esetleg Rumy javaslatára mellőzte a tőle kapott népdalokat Bowring (ez esetben a nehézkes postázás toposza mögé bújva), csupán annyi bizonyos: a biztató előzmények és nagy lelkesedés után Bowring egyetlen szöveget sem közölt Berzsenyitől az antológiában. Pontosabban mégis, hiszen a *Nincsen nékem semmi bajom, csak hogy szegény vagyok* tréfás panaszdal egy variánsának a *Hasznos Mulatságok* alapján helyet engedett a kötetben.[54] Talán nem is tudta, hogy Berzsenyi küldeményében ugyancsak szerepelt egy töredéke (6. sz., *Meg is házasodtam már*), hiszen a kihagyott verseket Döbrentei aligha említette meg neki, a kiválogatott sorozatot pedig nem kapta kézhez…

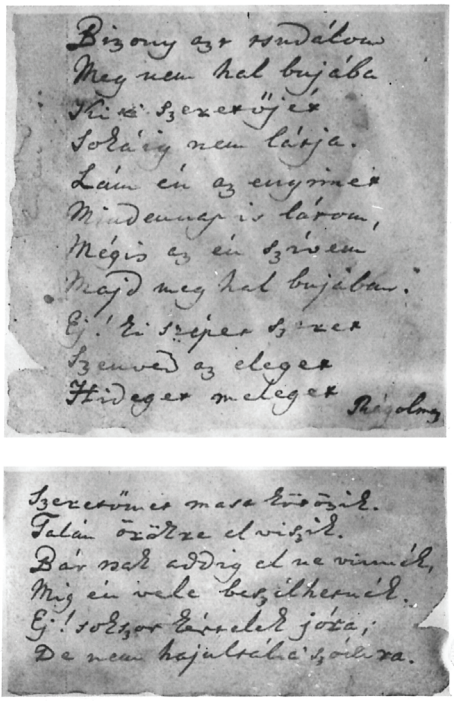
Nem valószínű, hogy Bowring küldött tiszteletpéldányt Berzsenyinek a megjelent kötetből – Pesten Wigand Ottónál lehetett hozzájutni.[55] A költő könyvtáráról az 1944-es pusztulást követően csak feltételezéseink vannak. Ha mégis a kezébe került, akkor Berzsenyi hamar szembesült azzal, hogy ő maga kissé szokatlan módon főként dalszerű verseivel szerepel benne, nem az ódáival, az általa küldött népdalokból pedig egy se került be. Talán ezzel, a kezdeti fellángolást követő eredménytelenség kesernyés élményével magyarázhatjuk, hogy költőnk hét esztendő múltán újból visszatér a népdalküldemény történetére. 1835. július 25-én Döbrenteihez szóló levele utóiratában leplezetlen rosszallással ír az egykorú népies műdalokról, s a hajdani saját küldemény „igazi parasztsága" miatt mentegetőzik ironikusan. Ha ismerte az angol kötetet, akár azt hihette: azért maradt ki Bowring kötetéből az általa küldött pár valódi népdal, mert a közreadó is inkább az új keletű hamisítványokat kedvelte?…

> P. S. En csak a mult télen olvasgatám meg Kisfaludynk és Vörösmartynk munkájit, s bámulva láttam azokban a sok népdalokat, melly nemérül a Poesisnak én még semmit sem tudtam, s most láttam, melly bakot lőttem, midőn én neked illy ujmódi népdalok helyett valóságos régi paraszt énekeket küldöttem! s csudáltam, hogy Te engem észre nem hozál. Azonban hagyján; mert meglehet nem is hozhattál volna engem annyira észre, hogy illyeket irjak. No no, most értem, hogy az illy uj csudák mellett valóban igen avult portékák az o iskola portékáji. Isten veled![56]

54 Uo., 224 (*The Idler* címmel, a *Hasznos Mulatságok* 1822. évi szövegváltozata nyomán).
55 A *Tudományos Gyűjtemény* (1830) recenziójának címleírása végén.
56 Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gábornak (Nikla, 1835. július 25.), *BDL,* 667–668.

Berzsenyi Dániel népdalgyűjtése
(MTAK RUI 8r 206/192)

Az elveszett niklai kézirat részletei

II. A népdalgyűjtemény szövegei és variánsköre

A tanulmány második részében betűhíven újraközlöm a Merényi Oszkár által már csaknem hibátlanul kiadott Berzsenyi-féle népdalfüzért az Akadémiai Könyvtárban őrzött kézirat szerint, jobb oldalon feltüntetve az elveszett niklai kézirat, vagyis az első lejegyzés eltéréseit, megfelelőiket a főszövegben kurzívval jelölöm. Ezeket jórészt Merényi 1979-es kiadásából veszem át (ő is az évtizedekkel korábbi jegyzeteire támaszkodhatott), de hagyatékából a csodával határos módon előkerült egyetlen fénykép, amely a niklai kézirat két részletét ábrázolja[57] – talán valamelyik publikációjához készült illusztrációképp. Az elrendezés természetesen csalóka, hiszen bal oldalon kellene állnia az időrendben korábbi niklai kézirat ép szövegének, amelyhez képest az akadémiai kézirat már átdolgozásnak számít.

Az egyes szövegeket betűhíven közlöm, előtte balra fent a kézirat lapszámait, aztán []-ben a vers sorszámát, amely nem Berzsenyitől származik. Ezt követően

57 Köszönettel tartozom Fórizs Gergelynek, hogy a különleges értékű fényképet kutatásra és közzétételre átengedte.

röviden összefoglalom, amit e szövegcsaládok történetéről tudni lehet, hiszen korjelző értékű, hogy Berzsenyi milyen műfajú és mikortól datálható népi vagy közköltési alkotásokat örökített meg.

1.

[1.]

Kanászdal.

1. Meg esmered a' kanászt
Botskora' szíjjárol,
A' siros bő gatyárol,
'Siros szürujjárol.

2. Meg esmered a' kanászt
Magas tsákójárol,
Gombra kötött hajárol,
Fényes baltájárol.

A kanászdal teljesen egyező változatát nem ismerjük ebből az időszakból. Legközelebbi rokona csaknem tíz évvel későbbi, s a Felvidékről való. A dicsekvő strófa után itt egy másik, gyakran erotikus szöveglánc következik, ennek változatai pl. *A sűrűbe' a disznó, csak a füle látszik* kezdettel ismertek (pl. Arany János dalgyűjteményében, 1874, I. 93. sz.).

Meg ismérni a kanászt
Csak a járásáról
Czifrán kötött bocskoráról
Tarisznya szijjáról – gicz, gicz, gicz.

A kanász a baltájával
Bokor mellett jádszik
Ugy le vágja a disznaját
Csak a füle látszik ó gicz, gicz, gicz.

Verdmeg Uram a kondást
Még a baltáját is,
Mert levágta a disznót
Még a malaczát is ó gicz, gicz, gicz.[58]

58 A változatok kapcsán idézett kéziratok részletesebb leírását lásd: *A magyar kéziratos éne-*

Elterjedtebbek a daltípus azon képviselői, amelyek a huszárt dicsérik, pl. az alábbi, ötszakaszos változat (egyúttal Amade toborzójának néhány XVIII. századi átköltésével rokon):

> Meg ösméred az Huszárt fényes vas Kardjáról
> láb ikráján tsattogó veres tarsollyárúl
> Vitéz fején hordozó barna Csákójárúl
> annak fölibe föl tett tarka forgójáról.[59]

Ha jobban megnézzük, Berzsenyi szövegének 2. versszaka is kontamináció nyomait mutatja, a kanászt ugyanis nem a csákójáról ismerik meg: ez a huszár-változatból szüremkedhetett ide.

Döbrentei ezt a szöveget nem küldte el Bowringnak.

1–2.

[2.]

Bujdosódal

[1.]	*Bort iszik* a' szegeny legény,	Bujdosik
	Mikor utra indul szegény,	
	'S ha ollyan is mint a' napfény,	
	Mégis tsak egy szegény legény.	
[2.]	Minden kintse tsak baltája,	
	'S vigasztaló furuglája.	
	Tüske bokor a' párnája,	
	A' madár is kiált rája.	
[3.]	Vissza tekint haza felé,	
	Szeretője' háza felé,	
	Füstjét látja, de tsak alig	
	Hogy az égen sötétedik.	

keskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840), Második javított és bővített kiadás, kiad. Stoll Béla (Budapest: Balassi Kiadó, 2002; a továbbiakban: Stoll + tételszám). *Horovicz Fülöp-dalgyűjteménye* (1837) Stoll 820. sz., I. 14. Kiadása: *Világi énekek és versek 1720–1846 (válogatás),* vál. Csörsz Rumen István, utószó Küllős Imola, A magyar költészet kincsestára 97 (Budapest: Unikornis Kiadó, 2001), 176. sz.

59 *Szerelemhegyi István-ék.* (1820) Stoll 692. sz., 15b, 1. versszak. Vö. *Lukáts Bálint-ék.* (1833) Stoll 792. sz., 1b.

A versben XVII–XVIII. századi bujdosóénekek néhány továbbélő részlete bukkan fel, önálló zsánerdallá komponálva. A nyitó szakasz rímszavai – mint arra Stoll Béla és Jankovics József felhívták a figyelmet – egy 1680-as évekbeli bujdosóénekben bukkannak fel először:

Egy buidoso szegény *legény,*
Idegeny földön *iövevény,*
Tsak meg vonta magát *szegény,*
Hogy ne is látná az *nap fény.*[60]

A Berzsenyi-féle szöveghez közelebbi kidolgozással az 1790-es években találkozunk először (vagyis épp a költő ifjúságában), először egy mulatódalhoz tapadva:

Ittas vagyok, boros vagyok
Haza mennék, de nem tudok
A' ki tudja mért nem mondja
Merre menjek én már haza.

Bort iszik a' szegény Legény
Mikor útnak indúl szegény
Ámbár ollyan mint a' Nap fény
Bort iszik a' szegény Legény.[61]

Önálló szövegkezdetként valamivel később, az 1826 előtt összeírt *Makói énekeskönyv*ben olvasható. Ez a ma ismert legközelebbi rokona Berzsenyi verziójának, hiszen a 3. strófa 2. sorpárját is megőrizte (a 4. szakasz 3–4. soraként). Ráadásul egy másik XVII–XVIII. századi bujdosóének, az *Ideje bujdosásimnak* (Jánóczi András nevével)[62] kiszakadt strófái is megjelennek benne.

Bort iszik a szegény Legény
Mikor utazik ö szegény
Ha ójan is mint az napfény
Meg is tsak egy szegény Legeny

60 *Szentsei György daloskönyve* (1704 előtt), 108b–109b; *Énekek és versek 1686–1700,* s. a. r. Jankovics József, [Stoll Béla,] Régi magyar költők tára: XVII. század 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991; a továbbiakban: RMKT XVII/14), 188/I. sz., 1. versszak.

61 *Komoróczy Terka-ék.* (1796) Stoll 427. sz., 68b–69a, 2. versszak.

62 RMKT XVII/14, 189. sz.

Ideje bújdosasomnak
Sok sürü valtózásimnak
Sok okai vagynak annak
Sók [okai vagynak annak]

Esik esö zúg a malom
Bort iszik az én galambom
Nem banom én tsak had igyék
..... rollam gondolkod

Erdő erdő de magas vagy
Edes hazám de mesze vagy
Fűstyét latom de tsak hallik [!]
Hogy az égen setétellik

El indultam onnét hazúl
Azt góndóltam jomra fordúl
Nem fordúlt az nekem jomra
Fórdúlt szómórú órámra

Ájatok meg hegyek völgyek
Had panaszolkódjak néktek
Igy van dolga a szegénynek
Szegény vándorló legénynek

Én Istenem adj jó szállást
De meg úntam a vándorlást
Idegen földön bújdosást
Idegen földön bújdosást[63]

A Berzsenyinél voltaképp vendégszövegként beépített „Füstjét látja…" strófa néhány további előfordulása a korszakból, főként a *Hazám, hazám, édes hazám* kezdetű vándorstrófa részeként:

Jaj istenem hol az hazám
Bártsak határát láthatnám
Látom füstjit de tsak alig
Hogy az égen feketedik[64]

63 *Makói ék.* (XVIII. század vége–1826) Stoll 1267. sz., 65b–66a.
64 *Monori Ferenc ék.-töredéke* (1820 k.), 7. sz., 2. versszak. Az értékes forrás gépiratos példányát

Az értékesnek (és részben jogosan réginek) ítélt szöveget Döbrentei beválasztotta Bowringnak küldött másolatába, 2. számmal.

2.

[3.]

[1.] Szeretőmet mast kötözik,
Talán örökre elviszik.
Bártsak addig elne vinnék,
Mig én vele beszélhetnék![65]

[2.] *Sokszor kértelek a*' jóra. Ej, sokszor kértelek
De nem hajultál a' szómra.
Oh, a' tsárda nagyon tsalárd,
Sok szegény legénynek megárt.

[3.] Áristom' fala! likadj ki.
Én galambom! ott repülj ki.
Jobb volna neked ide ki
Szeretőddel beszélgetni.

Katonafogdosás miatti elválásról szóló szerelmi keserves; teljesen egyező változata eddig nem került elő az egykorú forrásokból. A kezdő sorpár is egyedinek tűnik, bár a 3–4. sor arra utal, hogy rokonságban áll a *Jaj, de szépen harangoznak* kezdetű népdallal. Ennek azonban egykorú változatai nem kapcsolhatók szorosan ide:

Jaj de szépen harangoznak
Az én kedves galambomnak
Viszik már a temetőbe
Elsem bucsuzhattam töle[66]

A 3. strófa egyértelműen egy azonos műfajú versszak parafrázisa, amelyet dunántúli forrásokból is ismerünk. Az alábbi szakasz a *Kisütött a nap a síkra* kezdetű katonapanaszban olvasható a napóleoni háborúk idején, Pápán:

Monori Péter (Pécs) szívességéből használhattam. A *Hazám, hazám…* strófa további rokonai ekkoriban pl. *Bukovitz Antal dalgyűjteménye* (XIX. század első fele) Stoll 1375. sz., II. 24a; *Mindszenty Dániel: Nemzeti Dalgyűjtemény* (1832) MTA KIK RUI 8r 206/56, 188, 2. versszak. Valamivel későbbi nyomtatott kiadás: *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Első füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1844), 21. sz.

65 A második *é* ékezete elmosódott.

66 *Nagy Ferenc-ék*. (1843), 25.

Kaszárnya kapu hasadj meg.
Edes szivem szabadulj meg.
Onas ablak nyijj két fele,
édes rósám néz ki felé.[67]

Ugyanez a strófa Berzsenyi feljegyzéséhez közelebbi időpontban, 1827 táján a kárpátaljai Budfaluban már a *Nincs magosabb az egeknél* kezdetű szerelmi panaszfüzér részeként bukkan fel, katonai kontextus nélkül.

Pesti Kaszárnya repedj meg
Kedves Rósám ne vessél meg
Ormos ablak nyíjj két felé
Oh kedvesem nezz ki felé.[68]

A szerelmes lány dalát Döbrentei lemásolta és 4. számmal indította útjára Bowringhoz.

3–4.

[4.]

[1.] Bizony azt tsudálom
Meg nem hal bujába
Ki a' szeretőjét
Sokáig nem látja

[2.] Lám én az enyimet
Minden nap is látom
Mégis az én szivem
Majd meg hal bujában.

[3.] Ej, ki szépet szeret,
Szenved az eleget
Hideget meleget,
Rágolmazó nyelvet.

[4.] Sirjon az én szemem,
Sirjon mind a' kettő,

67 *Pápai ék.* (1800–1806) Stoll 555. sz., 6a, 2. versszak (kezdősor: *Kisütött a nap a síkra*).
68 *Técsői Szabó István-ék.* (1829) Stoll 765. sz., 46. sz., 4. versszak (kezdősor: *Nincs magasabb az egeknél*). Vö. *Egynéhány kiválogatott nóták* (XIX. század 1. fele) Stoll 1382. sz., 5a.

15		Sir is mind a' kettő	
		Mint a' sebes eső.	
	[5.]	Vagy enyimmé teszlek,	
		Vagy meghalok értted,	
		Vagy piros véremmel	
20		Földet festek értted.	
	[6.]	Vérem a' véreddel	
		Egy patakba fol*jon*	folyna
		Testem a' testeddel	
		Egy sirba nyugod*jon*.	nyugodna
25	[7.]	Porrá lett szivünkböl	Hogy piros vérünkből
		Egy virágszál keljen,	Piros rózsa kelne
		*Melly*nek levelein	Melnek
		Nevünk irva *legyen*.	lenne

Többféle 2×12-es, illetve 4×6-os szerelmi keserves strófáiból komponált lírai dal, Berzsenyi kéziratának leghosszabb szövege. Teljesen egyező összetételű változatot nem ismerünk a korszakból, sőt összetevőinek elterjedtsége is nagyon különböző.

A nyitó szakaszpárnak eddig egyetlen variánsa bukkant fel a korszakból, méghozzá Berzsenyi ifjú éveiből, egy Debrecenben és Pápán is tanuló diák kéziratában:

> A ki szeretöjét rególta nem látta
> bizony azt csudálom, meg nem hal búvába
> meg nem hal búvába.[69]

A XIX. század első feléből meglepő módon nem került elő, még Erdélyi János köteteiben (1846–1848) sem szerepel. A 3. versszak a *Ne szomorkodj, légy víg (Szerelem, szerelem)* kezdetű szövegcsalád részeként terjedt, de viszonylag ritka strófa. Az alábbi változat Al-Csíkból való, s a sárospataki *Érzékeny és víg dalok* mindkét kiadásában (1826, 1837) egyformán szereplő verzió strófái közé ékelődik:

> Aki szépet szeret,
> Szenved az eleget
> Hideget s meleget
> S rágalmazó nyelvet.[70]

69 *Veress Márton-ék.* (1793) Stoll 419. sz., 60a.

70 *Bándi Péter-ék.* (1837) Stoll 819. [41. sz.], kiadása: *Bándi Péter énekeskönyve 1837,* Domo-

A 4. strófa egykorú, igen közeli változata a Nyugat-Dunántúlról:

Sir az eggyik szemem
Sirjon a' másik is
Sirjon mind a' kettő
Mint a' sebes esső.[71]

Az 5–7. szakasz gyökerei egy XVIII. század végi (Berzsenyi ifjúkoráig adatolható), ponyván is többször kiadott szerelmi dalhoz vezetnek:

Vagy meg-halok erted, vagy enyime teszlek,
vagy el-valok tőlled vagy hozzam keritlek,
szanj-meg edes rozsam igen szepen kerlek
engem ugy segeljen szivemből szeretlek.[72]

Ennél még szorosabb rokonság fűzi össze Berzsenyi szövegváltozatát a váci *Énekes Gyüjtemény* első kötetében (1799?) megjelent szerelmi dalhoz. Ennek több versszaka is megtalálható az 1828-as kéziratban, bár némileg eltérő, sorismétlés nélküli versformával:

Hat nap van egy hétben hetedik vasárnap,
Bár tsak édes Rózsám egyszer láthatnálak!
Bár tsak édes Rózsám egyszer láthatnálak.

Mihe*lyst* meg-láttalak, mindjárt meg-szerettelek, [!]
Magamban fel-tettem, hogy enyimé tészlek,
Magamban fel-tettem, hogy enyimé tészlek. […]

Azt tudod Édesem! hazudok előtted,
De biz édes Rózsám! majd meg-halok érted.
De biz édes Rózsám! majd meg-halok érted.

Vagy meg-halok érted, vagy enyimé tészlek;
Vagy piros véremmel földet festek érted,
Vagy piros véremmel földet festek érted. […][73]

---

kos Pál Péter hagyatékából kiad. Csörsz Rumen István, Téka (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2000), 86 (kezdősor: *Ne szomorkodj, légy víg*).

71 *Balla Pál-ék.* (1827) Stoll 741. sz., 41a, 1. versszak.

72 *DALLOK* (1780 k.), Negyedik *(Menj el, édes fecském, violám köszöntsed),* kiadása: *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820,* I. *Lírai dalok és versek,* s. a. r. Csörsz Rumen István, ReTextum 8 (Budapest: Reciti, 2018), 46. sz., 5. versszak.

73 *Énekes Gyűtemény* [Vác: Gottlieb Antal, 1799?], 34. sz., 1–2. és 5–6. versszak.

Ez utóbbi strófák akkortájt egy felvidéki magyar–szlovák énekeskönyv egyik szerelmi dalának kezdeteként is felbukkannak:

vagy el megyek véled, vagy meg halok érted,
vagy piros véremmel földet festek érted

Inkább gyöj el vélem, mind sem hall meg értem,
vagy piros véreddel földet fess én értem. […][74]

Hogy más ritmusú variánsai is voltak a sornak, Arany János versidom-tanulmánya egyik idézete örökítette meg:

Meghalok | érted, vagy | enyimmé | tészlek.[75]

Külön figyelmet érdemel a Berzsenyi-féle szöveg utolsó két szakasza. Ezek az egykorú kéziratos forrásokból nem kerültek elő, Erdélyi János III. kötetében a *Halálra táncoltatott lány* balladában olvasható, Tiszavezsenyből:

Nem mégy már innét el,
Igy kell most meghalni,
Ha enyim nem lettél,
Hogy másé se legyél.
Tested a testemmel
Egy sirban nyugodjék;
Lelkem a lelkeddel
Egy istent imádjék;
Véred a véremmel
Egy patakot mossék![76]

A Berzsenyi-féle szövegben e sorokat inkább halálig tartó szerelmi esküként érthetjük, de a néphagyományból inkább balladazáró sorokként vagy motívumokként ismertek (*Angoli Borbála, Aranyos Bözsike* stb.). A Berzsenyi-féle záró szakasz a szerelmesek sírján növő virágok motívumával szintén balladai környezetre utal (pl. *Kádár Kata*). A költő 1828. évi lejegyzése abban a tekintetben mindenképp egyedülálló, hogy a Dunántúlról egyáltalán nem vagy csak szór-

74 *Cantillenae. Énekek. Pesnicki* (XVIII. század 2. fele) Stoll 452. sz., 22a.

75 Arany János, *A magyar nemzeti vers-idomról.* Kiadása legújabban: Arany János, *Tanulmányok és kritikák,* kiad. S. Varga Pál, Csokonai Könyvtár: Források 4 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012) I, 307.

76 *Népdalok és mondák,* III., kiad. Erdélyi János (Pest: Beimel József, 1848), 260. sz.

ványosan ismerjük e balladatípusok régi képviselőit, tehát a motívumok 1820-as évekbeli előfordulása fontos történeti poétikai adalékokat őriz. A vers régiségét érezve Döbrentei 3. sorszámmal beillesztette Bowringnak küldött másolatába. A niklai kézirat ősszövege jelzi, hogy az eredetileg feltételes módú, rímhelyzetben álló igealakokat *(lenne, kelne, folyna, nyugodna)* Berzsenyi következetesen felszólító módú alakokkal cserélte fel.

4–5.

[5.]

[1.] Szürke tsikóm nyereg rajta,
Galambomhoz megyek rajta,
Meg nyomíntom az oldalát
Meg eresztem *zaboláját.* a kantárját

[2.] Ugy is tudja már az utat,
Hogy szeretőm felé mutat,
Ott talál szénat, abrakot,
Magam pedig gyöngy alakot.

[3.] Nyisd ki babám! a' kapudat,
Hadd kötöm bé a' lovamat.
Adj paripámnak abrakot,
Nekem pedig egy pár tsókot.
Abrak kell a' paripának,
Tsók szeretőd' ajakának.

Ebben a formában nem ismerjük más lejegyzését. Bár elterjedt közköltési motívumokból áll (hazatérő lovas, az utat magától ismerő ló, „nyisd ki, babám" stb.), közvetlen rokona eddig nem került elő. A *Nyisd ki, rózsám, ablakodat* kezdősor más folytatással, keservesként ismert a korszakból és a néphagyományból. Döbrentei a kiválasztott versek füzérének első darabjaként, nagyon hangsúlyos helyre másolta le, s küldte el Bowringnak.

5.

[6.]

[1.] Meg is házasodtam már,
Feleségem sintsen.
A' gyermek meg született már A gyermek megszületett
Pedig apja *sintsen.* nintsen

5		Komát *kéne* hivatni,	kellne
		Jó emberem nintsen,	
		Meg *kellene* keresztelni	kellne
		Jaj, de itt Pap sintsen.	De itt papunk sintsen
	[2.]	Bort kellene hozatni,	
10		De pintzémbe nintsen,	
		Kotsmárol *kéne* hozatni,	kell
		Jaj, de pénzem sintsen.	
		Hitelbe kéne kérni,	
		De hitelem nintsen.	
15		Jaj, Istenem! mit tsináljak,	
		Mikor semmim sintsen?	

Berzsenyi egy közismert tréfás korhelypanasz két belső szakaszát idézi fel, tehát a vers kezdete nélkül. Néhol ilyen, csonkább formában is előfordul, de az általánosabb kezdő strófa már a XIX. század eleje óta:

> Nintsen nékem semmi bajom Tsak hogy szegény vagyok
> Életembe korhely vóltam Még is rongyos vagyok
> Búza vermem elég van, De kenyerem nintsen,
> Ha a' pénzem fel-számlalom Eggy Fillérem sintsen.[77]

Berzsenyi lejegyzéséhez közel, 1822-ben a *Hasznos Mulatságok* is közölte (II. félesztendő, 33–34), ennek nyomán került be Toldy és Bowring kiadványaiba. A dunántúli régióból pl. Vári Szabó Sámuel debreceni és pápai diák versgyűjteménye (1834) őrzi, de Debrecen vonzáskörzetéből jóval több adatunk van. Arany János szintén innen ismerhette, s verstani példaként hivatkozik egy-egy sorára tanulmányaiban.

A niklai kézirat eltéréseit figyelve egy apró metrikai eltérés is kirajzolódik. Az ősszöveg láthatóan 7+6, 7+6… szótagú sorokból állt; Berzsenyi a tisztázatban ezt 7+6 és 8+6-os sorok szabályos váltakozására javította. A fentebb idézett korábbi példa jelzi, hogy az általánosan használt forma még inkább a 14-es nagysorok felé húzott: 8+6, 8+6, 7+6, 8+6. Berzsenyi tehát jogosan korrigálta első lejegyzését, de valóban csak utólag.

77 *Szegény Legény Nótája* címmel: *Szendrey Sándor gyűjteménye* (1812) Stoll 1200. sz., 89–90, 1. versszak.

6.

[7.]

[1.] Szajha kurva katonája!
Be! szépen áll a' ruhája.
Se országa se hazája,
Még is piros az ortzája.

[2.] Szajha kurva katonája!
Be! sok tsókot raktam rája,
'S mennél többet raktam rája,
Annál inkább illett rája.

[3.] Ej! a' Magyar gyöngy termetü,
Ollyan mint az arany betü,
De a' Német rut termetü,
Ollyan mint a' ruhatetü.

A kissé nyers felütésű katonadicsérő dalszöveget (amelynek lírai alanya egyértelműen nő, a katona kedvese) egyező formában nem ismerjük máshonnan. Az első szakasz rokonát Erdélyi János népköltési antológiájának III. kötete közli Domonyból:

Eszem adta katonája,
Se országa, se hazája!
Se országa, se hazája:
Mégis piros az orczája.[78]

Már e fenti változat is jelzi, hogy Berzsenyi szövege valószínűleg nem önálló alkotás, hanem egy elterjedtebb, de kétségkívül férfi beszélő által énekelt strófa travesztiája vagy előzménye, amely *Eszemadta kis barnája* kezdettel gyakori. Népszínmű-betétdalként az 1830-as évektől ismerjük; Kecskeméthy Csapó Dániel 1845-ben az *Esik a kányáson a hó* kezdetű dal 2. szakaszaként idézi:

Eszemadta kis barnája,
Beh sok csókot raktam rája,
Csókra termett kerek szája,
Ki ne hajolna hozzája?[79]

78 *Népdalok és mondák,* III. 237. sz., 1. versszak.
79 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Harmadik

Hogy mekkora sikere volt e versszaknak, jelzi, hogy hatása tetten érhető a nagykárolyi Lauka Gusztáv egyik „népdalában”:

Fűben dalolgat a’ haris,
Szívben hamis a’ szép Maris;
Forog szeme karikája,
Eszemadta kis barnája.[80]

– majd Petőfinél („Eszemadta kis barnája, Te vagy a világ rózsája”; *Ilyen asszony való nékem…*), sőt később József Attila egyik kínrímes bökversében („Eszemadta kis barnája / Norcoc gyártmány a sapkája”; *Nor-coc*) is. Berzsenyi szövege – még ha talán travesztia is – jóval korábbi az eddig ismert adatoknál.

6.

[8.]

Katonának kapolnája a’ pintze,
Imádságos könyvetskéje az itze.
Kotsmárosné arra való, hogy töltsön
Katonának vagyon pénze hadd költsön.

Az utolsóként lejegyzett, egyszakaszos dalrészlet gyökerei a XVIII. század végéig nyúlnak, Pálóczi Horváth Ádám és baráti köre kedves nótája volt a *Korcsmárosné kápolnája a pince* kezdetű mulatódal.[81] Túlnyomórészt dunántúli forrásokból ismerjük 1800 után is, a katonára travesztált változat ponyván is megjelent, Berzsenyinek tehát volt esélye ismerni akár innen, akár a kéziratosságból, akár a köznemesi szájhagyományból.[82]

A verset Döbrentei nem másolta le Bowringnak.

füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1846), 8. sz., 2. versszak.

80 Laukó Gusztáv, *Népdal,* kiadása: *Versek,* írta Laukó Gusztáv (1841–1845) (Nagykároly: Gönyüi Pócs Gábor, 1846), 75.

81 E kapcsolatokról pl. Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800,* Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), 231–232.

82 A szövegcsalád kritikai kiadása: *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet,* s. a. r. Csörsz Rumen István és Küllős Imola, Régi magyar költők tára: XVIII. század 8 (Budapest: Universitas Kiadó, 2006), 44. sz.

III. Összegzés

A nyolc közköltési és népdalszöveg végül ugyan nem jutott el az angol kiadóhoz, de szerencsénkre megmenekült, sőt egy időben még a piszkozatául szolgáló niklai kézirat is rendelkezésre állt. A fenti variánstörténeti adatokból kirajzolódik a kép, amely egyértelművé teszi: Berzsenyi nagy szolgálatot tett a populáris szövegek megmentése terén. Az általa leírt dalszövegek többsége viszonylag ritka, vagy legalábbis ebben a formában nem tűnik tipikusnak. Forrásául nem ponyva-, kalendárium- vagy folyóiratközlések szolgáltak, hanem jó eséllyel saját emlékezete, tehát egy falusi-köznemesi szájhagyomány, esetleg a költő katonai szolgálatának korából is.

A folklorikus alkotások interaktív használatára, a korszakban megszokott szerkesztői-szöveggazdai módszerekre jellemzők egyrészt a költő stiláris javításai az egykori niklai kézirathoz képest. Ezek mind-mind az irodalmi eszmények, a gördülékenyebb retorika és csiszoltabb rímek felé mozdították el az alapszövegeket. A tréfás panaszdalnak (6.) a versformája is megváltozott kissé.

Miközben a költő finoman, de egyértelműen beavatkozott az általa lemásolt népdalok-közdalok szövegébe, ezeket hiteles folklóralkotásoknak minősítette, s ekként küldte el Döbrenteinek. A pesti literátor az anyag felét mellőzte, az ő stíluseszményébe a töredékes vagy sikamlós szövegek nem fértek bele, így egy redukált csoportot küldött tovább, akár saját stiláris javításokra is gyanakodhatunk. Meglehet, hogy a sokat idézett Vitkovicstól vagy saját *Huszár-dal*ától, önnön népdaleszményétől távolinak érezte a kevésbé csiszoltan komponált, hiszen szegről-végről mégiscsak anonim, folklorikus módon variálódó szövegeket. E téren Toldy Ferenc és Rumy Károly György világához lett hasonlóvá a küldemény, „haladványos" dalokkal, gazdagabb lírai tónussal. Aligha tűnt volna oda nem illőnek Bowring sorozatába, sőt valamivel régiesebb anyag volt, mint ami később megjelent nyomtatásban. Döbrentei a Balaton melletti pirospozsgás lányok képéhez is hű maradt (sokkal inkább, mint Berzsenyi), amikor a négy dal közé egy teljesen női alanyút *(Szeretőmet most kötözik)* is beválasztott, noha a kacér katonáról szóló női dalocskát – talán a trágár kezdősor miatt – mellőzte.

Berzsenyi kései, 1835-ös levele és az új népies műdalok iránt érzett meghökkenése arra utal, hogy számára ezt a műfajt, a tágan értelmezett „népdalokat" még – paraszti vagy köznemesi-diák eredetétől függetlenül – a régi típusú közköltészeti szövegvilág képviselte. Tudta, hogy egyrészt alkalmanként is csiszolódnak, sőt csiszolandók (maga is megtette, ahol szükségét érezte), másrészt nem hiba, hogy némelyikük jóval kevésbé komponált, mint Vörösmartyék népies műdalai. Valljuk be: már a szerb és magyar folklórt jobban ismerő Vitkovics Mihály is az új népdalpoétika felé mozdult el, s noha Döbrentei lelkesen emlegette példaként, Berzsenyi aligha őt tekintette tájékozódási pontnak. A magyar Horatius tehát e téren alighanem konzervatívnak számított – az utókor

szerencséjére, mivel így a számára értékesnek és hitelesnek érzett, néhol régies módon kontaminált dalszövegeket írta le, barátját pedig az ifjú dalosokhoz irányította…

Végül egy apróság. Bár a Bowringgal tervezett együttműködés zátonyra futott, a Berzsenyi-féle népdalokról mégis értesültek az egykorú magyar literátorok, hiszen 1842-ben Döbrentei maga adta ki Berzsenyivel váltott leveleit a költő életműkiadásában.[83] Ezzel a hajdani terv súlyát is érzékeltette, talán önigazolásképp (jelezve, hogy Bowring kötetéhez hitelesebb népdalok gyűjtése is megindult, s ezért nemcsak Rumy Károlyt illeti köszönet). Berzsenyi kultusza miatt a kis népdalsorozat vélhetően a fontosságán túl is beivódott a szakmai köztudatba. A szövegeket furcsa módon mégsem adta ki Döbrentei, holott valószínűleg a keze ügyében volt a ma is létező akadémiai tisztázat Berzsenyi népdalaiból. Ugyancsak mellőzte a másoktól kapott régi s későbbi népdalfüzéreit.[84] Ám 1844-ben Erdélyi János és a Kisfaludy Társaság friss gyűjtőfelhívásaihoz alighanem mégis motivációt adott a két évvel korábban publikált levelekből kirajzolódó, 1828-as népdalgyűjtő kísérlet, amely két tekintélyes irodalmár férfiú együttműködésének állított emléket.

83 Berzsenyi Dániel' *összes művei: Toldalék, levelekkel.* Harmad kötet, közre bocsátá Döbrentei Gábor (Buda: Magyar Királyi Egyetemi Sajtó, 1842), 116–128.

84 Ezekből annyit ismerünk, amennyit az Erdélyi-féle antológiák kéziratos háttéranyagában Döbrentei nevével őriztek meg: *Somogyi, tolnai, baranyai, zalai stb. népdalok 1846-ból* (MTA KIK Kt. RUI 8r 206/49); *Köz Népi Dallok mellyeket Tekintetes Tudós Döbrentei Gábor Urral közlöttek Némelly Vass Vármegye Kemenesallyai Magyar Hazafiak, jelessen: Csöngéről és Ostfi Asszonyfáról* (uo., 206/178). Egyik forrásban sincs teljesen egyező szöveg a Berzsenyi-féle sorozattal, típusrokon akad csupán (pl. *Nincsen nékem semmi bajom…*).

KNAPP ÉVA

Egyleveles (ponyva)nyomtatványok egy dunántúli gyűjteményben

A magyarországi és magyar vonatkozású egyleveles nyomtatványok (röplapok, röpiratok, céhbizonyság-levelek, paraszti fametszetek, kis szentképek, házi áldások, társulati emléklapok, égi levelek stb.) egyik altípusa az úgynevezett egylapos imalap.[1] Az általában negyedrétű, haránt vagy álló alakú lapok szerkezete hasonló. A minden esetben kizárólag egyik oldalán felhasznált papírívre – a mérettől függően – általában két imalapot nyomtattak, majd az ívet félbehajtották és kettévágták. Esetenként előfordul a fólió vagy nyolcadrét méret is.[2] E kiadványok tartalma szorosan kötődik a ponyvanyomtatványokban megjelent verses vagy prózai áhítatirodalmi szövegekhez. Formai és tartalmi szempontból a ponyvanyomtatványok sajátos, egyleveles típusaként kezelhetők, ugyanakkor közeli rokonságban állnak a szentképekkel is. Több esetben megfigyelhető, hogy például az imalapokon, a füzetes kiadványokon és a búcsús szentképeken azonos vagy hasonló metszeteket használtak. A nyomtatványok kép része egyaránt lehet fa- vagy rézmetszet, illetve kőnyomat, s rendszerint a keretbe foglalt kéthasábos szöveg között vagy annak közepén helyezkedik el. Ez az elrendezés emlékeztet a XVI–XVII. századi röplapokról ismert megoldásra. A magyarországi nyomdákból egyaránt ismerünk magyar, német, olasz és szlovák nyelvű illusztrált imalapokat. Jelentős számban készültek például a besztercebányai Machold, a szakolcai Skarnycl, a budai Gyurián és Bagó, illetve Bagó, a budapesti Rózsa és a gyulai Réthy nyomdában. Esetenként a kiadás événél több évtizeddel, sőt évszázaddal korábban készült fadúcokat és rézlemezeket használtak fel. A kép rendszerint az imaszöveg központi motívumához kapcsolódik. Ugyanakkor – jelentősen kisebb számban – ismertek kép nélküli, kizárólag nyomdai cifrákkal díszített hasonló tartalmú kiadványok is. Ez utóbbiak formai rokonságban áll-

* A szerző az ELTE Egyetemi Könyvtár tudományos tanácsadója.

1 Tüskés Gábor, „Egylapos paraszti fametszetek a 18–19. században", *Néprajzi Értesítő* 85 (2003): 93–113; Tüskés Gábor, „Egylapos paraszti fametszetek a 18–19. században", in: Knapp Éva és Tüskés Gábor, *Populáris grafika a 17–18. században,* 215–246 (Budapest: Balassi Kiadó, 2004), 224–227.

2 Vö. pl. Szilárdfy Zoltán, Tüskés Gábor és Knapp Éva, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről* (Budapest: Egyetemi Könyvtár, 1987), nr. 67, 293, 352.

nak a katolikus templomok oltárain elhelyezett bekeretezett kánontáblákkal. A képpel illusztrált vallásos tárgyú egylapos nyomtatványok[3] közös sajátossága, hogy a felhasznált papírnak csupán az egyik oldalára nyomtatták őket, így bekeretezhetők, felragaszthatók és/vagy falra akaszthatók voltak.

Egy elsősorban ponyvanyomtatványokból és azok kéziratos másolataiból álló dunántúli magángyűjteményben[4] figyeltem fel tizenhét, részben datált, részben datálható XVIII–XIX. századi, egy kivétellel magyar nyelvű egylapos imalapra. A továbbiakban bemutatom, és a képek segítségével teljes terjedelemben közlöm e viszonylag ritkán fennmaradt és megőrzött, jelen esetben gyűjteményen belüli „kisgyűjteményt". A dolgozat kiegészül a lapok katalógusával, ezért a továbbiakban az egyes nyomtatványokra a leírások tételszámával hivatkozom.

Az imalapok adatait a megjelenési helyek betűrendjében, azon belül időrendet követő táblázatban foglaltam össze:

tételszám/megjelenési hely	nyomda/kiadó	idő
1. [Buda]	[Gyurián – Bagó]	[1834–1847]
2. Buda	Gyurián – Bagó	1847
3. Buda	Gyurián – Bagó	1847
4. [Buda]	[Gyurián – Bagó]	[1847 körül]
5. [Buda]	[Gyurián – Bagó]	[1847 körül]
6. Buda	Bagó	1850
7. Buda	Bagó	1850
8. [Buda]	[Bagó]	[1850 körül]
9. [Buda]	[Bagó]	[1850 körül]
10. Gyula	Réthy	1857
11. Gyula	Réthy	1857
12. Gyula	Réthy	1858
13. Gyula	Réthy	1858
14. Mosonmagyaróvár/Kismarton	[Czéh]/Hödl Engelbert	1853
15. [Nagyszombat]	[Akadémiai]	[1770 körül]
16. Pécs	P.L.K.I.Szódói Nagy B.	1837
17. H. n. [Pécs?]	Ny. n.	[1760 után]

3 Összefoglaló spanyol elnevezésük: *gozos*. Vö. Knapp–Tüskés, *Populáris grafika…*, (1. jegyzet), 226.

4 Vö. Knapp Éva, „»Az árvák fohásza«. Többfunkciós ponyvanyomtatványok", in Knapp Éva, *Librum evolvo: Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból* (Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Reciti, 2017), 119–132, itt: 119–120, 4. jegyzet.

Két, a XVIII. század második felére datálható lap (a gyulai és a feltételezett nagyszombati nyomdahely) kivételével a nyomtatványok a XIX. század első két harmadában keletkeztek, a Dunántúlon. A megjelenések földrajzi határa északon Nagyszombat, délen Pécs, nyugaton Kismarton, keleten Gyula, azaz ez a kiadványtípus országszerte ismertnek és kedveltnek tekinthető. E megállapításokon kívül nehéz lenne további kronológiai vagy geográfiai sajátosságokat feltételezni, különös tekintettel arra, hogy a nyomtatványok gyűjteménybe kerülésének a körülményei ismeretlenek. Gyurián János és Bagó Márton a korszak első számú ponyvakiadói voltak, nem véletlen, hogy az imalapok megjelenésének többsége (9 tétel) az ő nevükhöz kapcsolódik. Réthy Lipót jelentős mértékben az általuk készített kiadványokat másolta (12–13. tétel).

Érdekes további következtetésekre ad alkalmat az imalapok tematikus vizsgálata, a szövegek ismétlődése:

szerző/cím	**ismétlődés/tételszám**
Cyrillus a Matre Dei: Hathatós imádság a […] kisded Jézushoz […] Prágában	1, 4, 5, 13
[magyarországi búcsújáróhelyekhez kapcsolódó imádságok]: Máriaradna	10
Kismarton, Kálvária	14
Sasvár	15
Máriagyüd	17
Szent Anna asszony keze [imádság]	2, 3, 12
Szép imádság szent Vendelinushoz […]	6, 7
Az édes Jézus szentséges nyelvéhez […] imádság	8, 9
[templomi imádságok]	11
[imádság a halottak lelke üdvözüléséért]	16

A kép-szöveg együttesek túlnyomó többsége (8 tétel – 1, 4, 5, 10, 13, 14, 15, 17) búcsújáróhelyekkel áll kapcsolatban. Az Európa-szerte ismert és kedvelt, a prágai karmelitáknál őrzött Gyermek Jézus-kegyszoborhoz[5] mondandó imádság az egyetlen, ahol feltüntették a szerző nevét is. Ennek az lehet az oka, hogy Cyrillus a Matre Dei neve mintegy „hitelesíti" az eredetileg jelentősen rövidebb, át- és továbbfogalmazott imádságot.[6] A vizsgált nyomtatvány-szövegek között ez az

5 A Prágai Gyermek Jézus (Pražské Jezulátko) a legismertebb Jézus-kegyszobor; a prágai Panny Marie Vitězné (Győzedelmes Szűz Mária) karmelita templom őrzi. A 47 cm magas, ismeretlen készítőjű, XVI. századi öltöztethető reneszánsz viaszszoborhoz számtalan mirákulum kapcsolódik, kultusza a harmincéves háború idejétől napjainkig folyamatos.

6 A verses, rímes imádság németül és a magyar tükörfordításban egyaránt 24 sor. Emericus a Sancto Stephano [Barát Imre], *Pragerisches Gross und Klein* […], (Prag: M. A. Höger,

egyetlen, mely nem próza, hanem vers. A szerző, Cyrillus a Matre Dei (1590–1675) luxemburgi származású karmelita szerzetes a Prágai Gyermek Jézus-kegyszobor kultuszának szorgalmazója volt; tevékenységéhez köthető például a szobor 1655. évi ünnepélyes megkoronázása is. A *Hathatós imádság a […] kisded Jézushoz […] Prágában* című kérő és felajánló imádságot egy ismeretlen magyar fordító valószínűleg német nyelvből ültette át magyarra, s a négy versszak szakaszonkénti nyolcsoros szövegét (összesen 32 sor) idővel tovább formálták. Erre a körülményre utal egy, az egyleveles ponyvákon történő legkorábbi megjelenéshez képest később megváltoztatott sor: „Erömbül, szívembül, lelkembül szeretlek" (1) – „Erőmmel; szívbül lelkemből szeretlek" (4, 5, 13).[7]

A magyarországi búcsújáróhelyekhez kapcsolódó lapok elsősorban a megjelentető nyomdák földrajzi közelségével, a kegyhelyek vonzáskörének alakulásával magyarázhatók. A szövegek kivétel nélkül Szűz Máriát szólítják meg, s míg közülük három (14, 15, 17) magánimádság, a legkésőbb megjelent (1857, 10) csak részben az, mivel első része egy rövid könyörgés Magyarországért. Ezt a szerkezeti és tartalmi változást az ország 1848/49-es szabadságharc leverését követő, a kiegyezést megelőző rendezetlen belpolitikai helyzete és az önkényuralom kellőképpen magyarázza.[8]

A Szent Anna kezéhez szóló imádság (2, 3, 12) a bécsi kézereklye kultuszának kisugárzásával áll kapcsolatban, a nyomtatványokon kivétel nélkül ennek az ereklyének a stilizált képe látható.[9] 1743 óta Bécsben, a Szent Anna-templomban őrzik Szent Anna jobb kezének bizánci tartóban elhelyezett ereklyéjét.[10] Az I. Lipót császár által 1694-ben e templomban alapított Szent Anna-társulat mintájára több magyarországi társulatot alapítottak (például Kluknó, Rudnok).[11] A kluknói Szent Anna-társulathoz kapcsolódik Szabolt Ferenc jezsuita 1708-

---

1737), 6; Soós István, *Hóvirágok a Kis Jézuskának* (New York, Staten Island: [10]1944), 37. Az imádság minden valószínűség szerint megtalálható a Cyrillus a Matre Dei, *Kurzer Bericht von […] Wunderzeichen […] des Kindlein Jesu vielfältig gewürkhet, welche das Convent s. Mariae de Victoria deren barfüssigen Carmelitern zu Prag auf der kleinen Seithen von 1628 […] in höchster Verehrung haltet* (Prag: 1701) című, 1977 óta lappangó ELTE Egyetemi Könyvtári A22 jelzetű kéziratban is.

7 A Tinódi Lantos Sebestyén Band az imádság egy további, átalakított magyar nyelvű változatát zenésítette meg. https://www.y.com/watch?v=oKy1-pylpxk, https://www.youtube.com/watch?v=kYjN0gKIDkk (2017. 08. 31.)

8 Vö. Knapp Éva, „Esterházy (I.) Pál imádságai", *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 289–335, itt: 291.

9 A feldíszített ereklye képét közli Beda Kleinschmidt, *Die Heilige Anna ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum* (Düsseldorf: Verlag L. Schwann, 1930), 398, Bild 313.

10 Az ereklyét az örmény Rudolfo Dane 1678-ban vásárolta Isztambulban és vitte Bécsbe. 1743-ban Maria Anna (1683–1754), V. János portugál király felesége ajándékozta a bécsi Szent Anna-templomnak, ahol korábban, 1694-ben az apja, I. Lipót császár (1640–1705) Szent Anna Társulatot alapított.

11 Kékkő várának kápolnáját Balassa (II.) Pál (†1770) 1759-ben neki szentelte.

ban Bécsben és Nagyszombatban két kiadásban megjelent, Esterházy (I.) Pál által mecénált munkája, *Az Isten mindenhatóságának Tárháza az az Sz. Anna […] tiszteleti* .[12] A bécsi Szent Anna-jobbkézereklye rézbe metszett képe ugyan megtalálható *Az Isten mindenhatóságának Tárháza […]* bécsi kiadásában az 57. oldal elé kötve,[13] az ereklyéhez társított imádság vagy leírás azonban nem található a kötetben. A bécsi ereklye által ihletett imádság e munka későbbi kiadásaiba sem került bele, így például hiába keressük az esztergomi bővített kiadásban (Beimel J., 1824), annak ellenére, hogy az ereklye képe itt is megtalálható (az 51. oldal elé kötve, „51"-es jelzéssel). A Szent Anna kezéhez címzett imádság ugyanakkor *Szent Anna asszony csudatévő keze* címen szerepel az egyleveles ponyvanyomtatvány megjelenését követő későbbi XIX. századi imádságoskönyvekben, így például a *Jó illatú rózsáskert* Bucsánszky-féle két 1854-es pesti kiadásában (az egyik, eddig bibliográfiailag ismeretlen kiadásban a 311. oldalon, a másikban a 272. oldalon),[14] illetve az ugyanezen nyomdában megjelent 1868-as kiadásban.[15]

Az eddig bemutatott szövegek szorosan kötődnek egy-egy külföldi (Bécs, Prága) vagy magyarországi (Sasvár, Kismarton, Máriagyüd, Máriaradna) kultusz-, illetve tiszteleti helyhez, a tizenhét nyomtatványból tizenegy (65%), azaz a többség ilyen jellegű, ami jelzi a barokk kori vallásosság e meghatározó sajátosságának hosszan tartó magyarországi utóéletét.[16]

Két további, azonos szövegű imalapon (6, 7) két-két imádság szól Szent Vendelhez, az állatok patrónusához. Az állatbetegségek távoltartásáért könyörgő szövegek az ország minden részére jellemző legeltető állattartással kapcsolatosak. Mindkét imádság szövege szorosan kapcsolódik a Padányi Bíró Márton *Rövid Summája Szent Wendelinus Confessor életének […]* (Kassa, Akadémiai nyomda, 1763) című, posztumusz kiadott munkája végén megjelent *Szent Wendelyrül-való áitatos imádság* szövegéhez (203–208), annak részben átdolgozott, lerövidített változatai.

A Magdalena Beutler (1407/12–1458) misztikus látomásai alapján lejegyzett, Jézus tizenöt ismeretlen, úgynevezett titkos szenvedésével kapcsolatos

12 Knapp Éva, *Pietás és literatúra: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban,* Historia Litteraria 9 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2001), 203–204, 232.

13 A rézmetszet bal alsó sarkába metszett „57"-es szám jelzi, hogy e kiadványhoz készült.

14 Ez utóbbi kiadás leírását lásd Knapp Éva, *Martin von Cochem Magyarországon, második rész, Sigray Erzsébet* Róza Jó illatú rózsáskertje *és a* Jó illatú kis rózsáskertek, Régi Magyarországi Vallásos Nyomtatványok 2 (Zebegény: Borda Antikvárium, 2016), 208.

15 Egész oldalas kép a 310., a Szent Anna Asszony csudatévő keze-imádság a 311. oldalon.

16 Vö. Tüskés Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993); Tüskés Gábor és Knapp Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001).

Az édes Jézus szentséges nyelvéhez való ájtatos imádság (8–9). A passio e titkos szenvedései közül a tizenharmadik volt a tövissel átszúrt nyelv.[17] A Magdalena Beutlernek látomásban megszólalt Jézus szerint „13. Leszorították szent fejemet a földre, egyikük lábával mellkasomon állt, átaldöfték nyelvemet koronám egyik erős tövisével".[18] A magyarországi képzőművészeti alkotásokon, így két barokk olajfestményen megörökített, felirattal ellátott titkos szenvedések ismertek voltak nyomtatott formában is (Storno-gyűjtemény).[19] Az ismétlődő szövegű feliratok szerint „ezeket a börtön-titkokat, melyeket már régóta tiszteltek a királyi kisvárosban Prágában Szent Vencelnél többször ujólag is renoválták és most is tisztelik őket", azaz ez a kultuszforma Prágából terjedhetett át Magyarországra. A titkos szenvedések leírásához járuló „záradék" („aki ebből a tizenöt titkos szenvedésből naponta egyet nekem áldoz és az imádságot áhítattal végzi, azt az utolsó ítélet napján az örök boldogsággal fogom megjutalmazni")[20] valószínűleg ösztönzően hatott a Jézus tövissel átszúrt nyelvét ábrázoló és a hozzá címzett imádságot tartalmazó imalap többszöri kinyomtatásához.

Két további imalapon templomi imádságok és egy-egy Szűz Máriához (11), valamint a halott szülők lelke üdvözüléséért mondandó imádság (16) olvasható. Ezek a magánáhítati szövegek egyben azonosak a katolikus felekezethez tartozók hitgyakorlásában a legáltalánosabbnak tekinthető alkalmakkal.

A nyomtatványszövegek csaknem mindegyikéhez illusztrációk tartoznak. A kép-szöveg viszony tekintetében a szöveges részek a meghatározó jelentőségűek, a képek ezeket kísérik. Az illusztrációk másodlagos, emlékeztető jellegére utal mindenekelőtt az a körülmény, hogy viszonylag kis részét foglalják el a lapoknak. Másrészt, ha egy adott szöveghez illeszkedő kép nem állt rendelkezésre, azt egyszerűen a rendelkezésre álló nyomdai készletből valamely hasonlónak vélt vagy tekintett ábrázolással pótolták. Így például a prágai Gyermek Jézushoz szóló imádság a kegyszobor stilizált, de jól felismerhető képén (1) kívül megjelent Szűz Máriát karjában a gyermek Jézussal (4, 5), illetve az áldó gyermek Jézust (13) ábrázoló fametszettel is. Egy, ugyanezt a jelenséget bemutató másik példa a magyarországi búcsújáróhelyekhez kapcsolódó szövegek esetében, hogy a „Radnai Szűz Máriához" szóló imádsághoz mellékelt metszeten nem a

17 Szilárdfy Zoltán, „Krisztus titkos szenvedéseinek ikonográfiája", in Szilárdfy Zoltán, *Ikonográfia – kultusztörténet: Képes tanulmányok* (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 52–61, itt: 61. Vö. még: Bálint Sándor, *Karácsony, Húsvét, Pünkösd: A nagyünnepek hazai és középeurópai hagyományvilágából* (Budapest: Szent István Társulat, ²1976), 233.

18 Uo., 61. A szöveg másik megjelent változata: „13. Leszorították szent fejemet a földre, egyikük lábával mellkasomon állt, átalszúrták nyelvemet, koronám egyik hegyes tövisével." Szilárdfy Zoltán, „Meditációs képek a budavári klarisszák hagyatékából", *Tanulmányok Budapest Múltjából* 31 (2003): 271–287, itt: 283.

19 Szilárdfy, „Meditációs képek…" (18. jegyzet), 279.

20 Uo., 282–283.

máriaradnai kegykép, hanem a Pozsony melletti máriavölgyi (ma Marianka, Szlovákia) kegyszobor látható a „Radnai sz. Mária" téves és megtévesztő felirattal (10).[21] Utóbbi jelenség gyakori a XIX. század második felében, amikor egy adott nyomdában nem minden esetben állt rendelkezésre a megfelelő kép, s annak beszerzését – a kegyképekhez fűződő megváltozott viszony és közízlés miatt – már nem tartották elengedhetetlenül fontosnak.[22] Harmadrészt a képek szövegeknek történő alárendelését bizonyítja az az illusztráció is, melyen egy kereszttel jelzett sír előtt térden állva imádkozó asszony és fiatal lány együttese látható három olyan imádság kísérőjeként, melyek egyike sem foglalkozik a halállal vagy az élet végességével (11). S végül ismeretes figurális ábrázolás nélküli, kizárólag nyomdai cifrákból összeállított díszítés is (16).

A szövegeket kísérő képek között külön említést érdemel az egy azonos ívre nyomtatott két, azonos szövegű imalap eltérő kidolgozású Szent Vendel ábrázolása (6, 7). A jelentősen különböző színvonalú fametszetekkel díszített két imalap ára valószínűleg eltérő volt. Feltételezhető, hogy a gyengébb metszet felhasználására azért került sor, mert a mívesen kidolgozott fametszet nyomtatódúcából Bagó Márton nyomdájában 1850-ben[23] mindössze egy állt rendelkezésre, s a hiányzó másikat gyakorlatlan kézzel, gyorsan készíthették. Ennek az ábrázolásnak a történetét Tüskés Anna a XVI. század végéig tudta visszafelé követni, egy Maerten de Vos-rajz alapján id. Johann Sadeler által készített rézmetszetig.[24]

Áttérve az imalapok használatának, funkciójának és megőrződésének a problematikájára, a tizenhét imalap három csoportba sorolható.

1) Az egy ívre nyomott két imalapot tartalmazó, szétvágatlan négy példány (2–3, 4–5, 6–7, 8–9) esetében nem lehet használatra és/vagy funkcióra következtetni. Ezek olyan használatlan példányok, amelyek ma már kikövetkeztethetetlen okból, a nyomdából kikerült, szét- és körülvágatlan, terjesztés előtti állapotukban maradtak fenn, azaz „egyszerűen" megőrződtek. Mivel a példányoknak csaknem a fele ilyen (17-ből 8, 47%), ez a körülmény jól biztosította a fennmaradást.

2) A szétvágott, azaz pár nélkül fennmaradt, feltételezhetően eladásra előkészített és/vagy eladott példányok csoportja (1, 10–14, 16, 17) egyszeri haj-

21 A Réthy Lipót (Schlotterbeck Leopold, 1817–1903) rövid ideig működő gyulai nyomdájában (1856. június 18.–1858. október) valószínűleg nem állt rendelkezésre megfelelő dúc a fametszet elkészítéséhez.

22 Több ilyen, ponyvanyomtatványok címlapján megjelent, szövegekhez nem illő képet közöl például Tüskés Anna, „A Bagó Márton nyomdájában kiadott vallásos ponyvanyomtatványok", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4,* szerk. Csörsz Rumen István (Budapest: Reciti, 2015), 433–545.

23 Ugyanezt a bal oldalán sérült fadúcot még 1863-ban is használták Bagó Márton nyomdájában. Uo., 496 (B1863.02).

24 Uo., 446–447.

tásnyomot őriz. E szintén nyolc (47%) imalap papírja tiszta, közülük kettő tinta- (1), illetve tinta- és vízfoltos (16), azaz használatlannak nem tekinthető, ugyanakkor tudatosan megőrzött, visszafelé kikövetkeztethetetlen funkciójú nyomtatvány.

3) Mindössze egy, valószínűleg időben a legkorábbra datálható, viasz- és tintapecsétes imalap őrzi funkcionálisnak mondható használat nyomát (15). Ezt a sasvári kegyszoborhoz szóló imádságot tartalmazó lapot a középre elhelyezett rézmetszet két oldalán hajtották be, és az egykori emlékezet szerint egy imádságoskönyvben őrizték, azaz mintegy szentkép („kis szentkép") funkcióban használták.

Ismeretes, hogy a csupán egyik oldalukon nyomtatott lapok bekeretezhetők, felragaszthatók és falra vagy bútorra (például szekrényajtó, ládafedél) applikálhatók voltak.[25] Ugyanakkor az ilyen jellegű funkcionális használat nem kedvezett a fennmaradásnak, többek között ezért lehetnek ritkák a fennmaradt egylapos imalapok.[26]

Katalógus

A katalógus a tanulmány forrásanyagát tartalmazza a nyomdahelyek és nyomdák rendjében, azon belül kronológiát érvényesítve. A bibliográfiai leírásokat kiegészítik a nyomtatványokról készült képek. Abban az esetben, amikor egy papírívre középen szétvágható formában két ponyva-imalapot nyomtattak, a második leírás után közlöm a szétvágatlan állapotú, együttes ábrázolást is. A szerzői adatot a cím, majd a nyomtatványhoz tartozó képi illusztráció bemutatása (ábrázolás tárgya és felirata, szignálás, méret, előállítási technika, megjegyzés) és a lapon olvasható szöveg(ek) idézőjelben elhelyezett kezdősora, valamint műfaji megjelölése követi. Az impresszum végén közlöm a nyomtatvány méretét. A kikövetkeztetett adatok szögletes zárójelben találhatók, ezek szöveges magyarázata a leírások végén olvasható.[27] A leírt nyomtatványok kivétel nélkül restaurálatlanok.

25 Knapp–Tüskés, *Populáris grafika…* (1. jegyzet), 226.

26 Bálint Sándor nyomtatásban megjelent ponyvagyűjteményében, melynek darabjai az ország minden részéből származnak, a rendezetlenül, duplum példányokat eltérő helyeken címleíró és közlő jobbára 19. század második feli a 20. századi egyleveles ponyvák száma a duplumokkal együtt 46, ami a teljes gyűjteménynek mindössze 2,9%-a. *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában,* szerk. N. Szabó Magdolna, Zombori István (Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 2010).

27 A *Clavis Typographorum Regionis Carpathicae* adatbázist jelenlegi feltöltöttsége és hibás adatai miatt nem tudtam használni.

Buda, Gyurián János – Bagó Márton nyomdája

Hathatós Imádság a' malaſztal Tellyes
KISDED JESUSHOZ,
Melly már ennek elötte ſzáz Eſztendövel elöbb a' Tiſztelendö PP. Kármelitáknál,
kik mezítlábúaknak neveztetnek, Prágában ájtatoſſan tiſztelteteti.
Melly-is a' bóldogúl ki-mult P. Cyrillusnak a Matre DEI, *a'fellyül emlitett Szent*
Szerzetbéli Atyának Iſtentül meg jelentetett

OH Kisded JESUSOM, moſt te hozzád futok,
Mert emberek között ſegitöt nem tudok,
Ezen ſzükségemben mellyben moſt fáradok,
Tudom, hogy jó útra inségembül jutok.
Kérlek Sz. Anyádért, mentski inségembül,
Mert te benned bizom lelkembül 's teſtembül,
Oltalmat hadd nyerjek te Iſtenségedbül,
Várok-is malaſztot a' te ſzent kezedbül,
Erömbül, ſzívembül, lelkembül ſzeretlek,
Többé büneimmel meg-nem ſebesítlek,
Bánom-is hogy eddig én meg-sértettelek,
De te hogy meg-botsás térden-állva kérlek.
Szabadíts-meg engem minden büneimtül,
Oh Kisded JESUSOM úndok vétkeimtül,
Igérem magamat, hogy én mind ezektöl
Meg-örzöm, söt futok lelki sérelemtül.

Fel-áldozom néked ſzívemet lelkemet,
Tenéked ajánlom ſok ſzenvedéſimet,
Te ſzolgálatodra adom életemet
És néked ſzentelem minden lépéſimet.
Felebarátomat egyedül éretted
Szeretem ſzívemböl, mert te-is ſzeretted,
Magadat Kereſztre érte ſzegeztetted,
Számtalan kinokat örömeſt ſzenvedted.
Oh Kisded JEsusom tégedet imádlak!
Oh hatalmas Gyermek téged ſzívbül áldlak!
Ments-ki inségembül, jöjj-el hamar várlak,
Fogadom, hogy többé téged meg-nem bántlak
Adjad hogy örökké mennybe veled éljek,
Hol teſtül 's ördögtül én ſoha ſe féljek,
MÁRIA, 's JOSEFfel téged ſzemléljelek,
Minden Angyalokkal vigan énekeljek. Am.

1

Cyrillus a Matre Dei:

Hathatós Imádság a' malasztal Tellyes kisded Jesushoz, […].

A prágai karmeliták áldó gyermek Jézus kegyszobra – 67×40 mm – fametszet

„Oh Kisded Jesusom, most te hozzád futok," – verses imádság

[Buda, Gyurián János – Bagó Márton, 1834 után, 1847 előtt]. 170×210 mm lapméret, haránt – kettős léniával keretezve

Hasonló képi ábrázolás ismert a Gyurián–Bagó, majd a Bagó nyomdában készült ponyvanyomtatványokon, a kikövetkeztetett impresszum innen származik.[28] A datálásához figyelembe vettem a szöveg egyes neveinek („Jesushoz", „Jesusom", „Joseffel") régies írásmódját. Azonos elrendezésű és tördelésű későbbi szövegváltozatát lásd a 4. és 5. számon leírt nyomtatványnál. Feltételezhető, hogy ez a nyomtatvány az 1833-ig működő budai Landerer Anna-féle nyomda terméke, melyet 1833-ban vásárolt meg Bagó Márton a tipográfia akkori vezetőjével, Gyurián Józseffel közösen.

28 Tüskés A., „A Bagó Márton…" (22. jegyzet), GyB1843.1; B1860.1.

Képe Szent Anna Asszony' Tsuda-tévő Kezének.

Oh áldott Anya a' Szent Anna! köszönlek tégedet szivem' belső hajlékiból és örvendek azokon a' malasztokon, mellyekkel téged' a' mindenható Isten Szent kezed által felékesített; midőn azon édes unokádat gyakran hordoznád, meg igérte, hogy semminémű kérésedet meg nem vetné. Légyen azért áldott az a' nap, a' mellyen a' te mint e' kegyelemnek Napja e' világra születtél és melly Napon mennyei malasztokkal tellyes áldott Lelkedet ki adtad; azért-is tetszet a' magasságbéli Istennek, hogy sz. Kezedet e' földön tisztelnénk, hogy annak tisztelete által mindent (a' mi lelkünknek idvösségére hasznos) megnyerhessük. Te hozzád járúlok, azért nagy bizodalommal, igaz ájtatossággal, és szívbéli reménységed, tsókolván sz. Kezedet, óh tégy részessé engem' az én buzgó, és alázatos kérésemben N. N. és engedgyed, hogy én a' te Szent Kezedet itt ideig, hóltom után pedig örökké tsókolhassam, Amen.

Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1847.

2

Képe Szent Anna Asszony' Tsuda-tévő Kezének.

Szent Anna jobb keze dicsfényben – 63×50 mm – fametszet – az ábrázolás négy sarkában stilizált növényi dísszel, a fametszet fölött és alatt nyomdai cifrákból készült díszítő sorral

„Oh áldott Anya a' Szent Anna!" – imádság

Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel, 1847.[29] 185×223 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

29 Knapp–Tüskés, *Populáris grafika…* (1. jegyzet), 244, 72. jegyzet.

Képe Szent Anna Asszony' Tsuda-tévő Kezének.

Oh áldott Anya a' Szent Anna! köszöntlek tégedet szivem' belső hajlékiból és örvendek azokon a' malasztokan, mellyekkel téged' a' mindenható Isten Szent kezed által felékesített; midőn azon édes unokádat gyakran hordoznád, meg igérte, hogy semminémű kérésedet meg nem vetné. Légyen azért áldott az a' nap, a' mellyen a' te mint e' kegyelemnek Napja e' világra születtél és melly Napon mennyei malasztokkal tellyes áldott Lelkedet ki adtad; azért-is tetszet a' magasságbéli Istennek, hogy sz. Kezedet e' földön tisztelnénk, hogy annak tisztelete által mindent (a' mi lelkünknek idvösségére hasznos) megnyerhessük. Te hozzád járúlok, azért nagy bizodalommal, igaz ájtatossággal, és szívbéli reménységed, tsókolván sz. Kezedet, óh tégy részessé engem' az én buzgó, és alázatos kérésemben N. N. és engedgyed, hogy én a' te Szent Kezedet itt ideig, hóltom után pedig örökké tsókolhassam, Amen.

Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1847.

3

Képe Szent Anna Asszony' Tsuda-tévő Kezének.

Szent Anna jobb keze dicsfényben – 63×50 mm – fametszet – az ábrázolás négy sarkában stilizált növényi dísz nélkül, a fametszet fölött és alatt nyomdai cifrákból készült díszítő sorral

„Oh áldott Anya a' Szent Anna!" – imádság

Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel, 1847. 195×230 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1847.

Képe Szent Anna Asszony' Tsuda-tévő Kezének.

Oh áldott Anya a' Szent Anna! köszöntlek tégedet szivem' belső hajlékiból és örvendek azokon a' malasztokan, mellyekkel téged' a' mindenható Isten Szent kezed által felékesített; midőn azon édes unokádat gyakran hordoznád, meg igérte, hogy semminémű kérésedet meg nem vetné. Légyen azért áldott az a' nap, a' mellyen a' te mint e' kegyelemnek Napja e' világra születtél és melly Napon mennyei malasztokkal tellyes áldott Lelkedet ki adtad; azért-is tetszett a' magasságbéli Istennek, hogy sz. Kezedet e' földön tisztelnénk, hogy annak tisztelete által mindent (a' mi lelkünknek idvösségére hasznos) megnyerhessük. Te hozzád járúlok, azért nagy bizodalommal, igaz ájtatossággal, és szivbéli reménységed, tsókolván sz. Kezedet, óh tégy részessé engem' az én buzgó, és alázatos kérésemben N. N. és engedgyed, hogy én a' te Szent Kezedet itt ideig, hóltom után pedig örökké tsókolhassam, Amen.

Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1847.

HATHATÓS IMÁDSÁG A' MALASZTAL TELLYES

KISDED JÉZUSHOZ.

Melly már ennek előtte száz Esztendővel előbb a' Tisztelendő PP. Karmelitáknál, kik mezít-lábúaknak neveztetnek, Prágában ájtatossan tiszteltetett. Melly-is a' bóldogúl ki-múlt P. Cyrillus a' Matre Dei, a' fellyűl emlitett Szent Szerzetbéli Atyának Istentől meg-jelentetett.

Oh Kisded JÉZUSom most te hozzád futok,
Mert emberek közöt segitöt nem tudok,
Ézen szükségemhen, mellyben most fáradok;
Tudom, hogy jó útra inségemből jutok,
Kérlek Szent Atyádért, ments ki inségemből,
Mert te benned bizom lelkemből 's testemből,
Óltalmat hadd nyerjek te Istenségedtől,
Várok-is malasztot a' te szent kezedtől,

Fel-áldozom néked szívemet lelkemet.
Tenéked ajánlom sok szenvedésimet,
Te szolgálatodra adom életemet,
És néked szentelem mindem lépésimet,
Félebarátomat egyedül éretted,
Szeretem szívemből; mert te is szerettéd,
Magadat Keresztre ér'te szegesztetted,
Számtalan kínokat örömest szenvetted.

Erömmel: szívbül lelkemből szeretlek,
Többé bűneimmel meg nem sebesítlek,
Bánom is hogy eddig én meg-sértettelek,
De te hogy meg botsáss térden állva kérlek.
Szabadits meg engem minden bűneimtől,
Óh Kisded Jézusom undok vétkeimtől,
Igérem magamat hogy én mind ezektől,
Meg-őrzöm sőt fotok lelki sérelemtől.

Óh Kisded Jézusom tégedet imádlak!
Oh hatalmas gyermek téged szívből áldlak,
Ments-ki inségemből, jöjj-el hamar várlak,
Fogadom hogy többé téged meg nem bántlak.
Adjak hogy örökké menybe véled éljek,
Holt testől ördögtől én soha se féljek,
Mária Józseffel téged szemléljelek,
Minden Angyalokkal vigan énekeljek.

4

Cyrillus a Matre Dei:

Hathatós imádság a' malasztal tellyes kisded Jézushoz.

Szűz Mária a mennyek királynéjaként karjában a gyermek Jézussal felhők között – 40×42 mm – fametszet – Szűz Mária kezében a jogar jól látható

„Oh Kisded Jézusom most te hozzád futok," – verses imádság

[Buda, Gyurián János – Bagó Márton, 1847 körül]. 195×230 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

A kép fölötti és alatti nyomdai cifrákból összeállított keretezés ismert a 2. és 3. számon leírt nyomtatvány és azon lévő fametszet keretezéséből, a kikövetkeztetett impresszum innen.

HATHATÓS IMÁDSÁG A' MALASZTÁL TELLYES

KISDED JÉZUSHOZ.

Melly már ennek előtte száz Esztendővel előbb a' Tisztelendő PP. Karmelltáknál, kik mezít-lábúaknak neveztetnek, Prágában ájtatossan tiszteltetett. Melly-is a' bóldogúl ki-múlt P. Cyrillus a' Matre Dei, a' fellyűl emlitett Szent Szerzetbéli Atyának Istentől meg-jelentetett.

Oh Kisded JÉZUSom most te hozzád futok,
Mert emberek között segitöt nem tudok,
Ezen szükségemben, mellyben most fáradok;
Tudom, hogy jó útra inségemből jutok,
Kérlek Szent Atyádért, ments ki inségemből,
Mert te benned bizom lelkemből 's testemből,
Óltalmat hadd nyerjek te Istenségedtől.
Várok-is malasztot a' te szent kezedtől,

Fel-áldozom néked szívemet lelkemet.
Tenéked ajánlom sok szenvedésimet,
Te szolgálatodra ádom életemet,
És néked szentelem mindem lépésimet,
Felebarátomat egyedül éretted,
Szeretem szívemből; mert te is szeretted,
Magadat Keresztre ér'te szegesztetted,
Számtalan kínokat örömest szenvetted.

Erömmel: szívből lelkemből szeretlek,
Többé bűneimmel meg nem sebesítlek,
Bánom is hogy eddig én meg-sértettelek,
De te hogy meg-botsáss térden állva kérlek.
Szabadits meg engem' minden bűneimtől,
Óh Kisded Jézusom undok vetkeimtől,
Igérem magamát hogy én mind ezektől,
Meg-őrzöm sőt futok lelki sérelemtől.

Óh Kisded Jézusom tégedet imádlak!
Oh hatalmas gyermek téged szívből áldlak,
Ments-ki inségemből, jöjj-el hamar várlak,
Fogadom hogy többé téged meg nem bántlak.
Adjad hogy örökké menybe véled éljek,
Holt testől ördögtől én soha se féljek,
Mária Józseffel téged szemléljelek,
Minden Angyalokkal vigan énekeljek.

5

Cyrillus a Matre Dei:

Hathatós imádság a' malasztal tellyes kisded Jézushoz.

Szűz Mária a mennyek királynéjaként karjában a gyermek Jézussal felhők között – 40×42 mm – fametszet – Szűz Mária kezében a jogar elmosódottan látható

„Oh Kisded Jézusom most te hozzád futok," – verses imádság

[Buda, Gyurián János – Bagó Márton, 1847 körül]. 190×230 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

A kép fölötti és alatti nyomdai cifrákból összeállított keretezés ismert a 2. és 3. számon leírt nyomtatvány és azon lévő fametszet keretezéséből, a kikövetkeztetett impresszum innen.

HATHATÓS IMÁDSÁG A' MALASZTAL TELLYES

KISDED JÉZUSHOZ.

Melly már ennek előtte száz Esztendővel előbb a' Tisztelendő PP. Karmelitáknál, kik mezit-lábúaknak neveztetnek, Prágában ájtatossan tiszteltetett. Melly-is a' bóldogúl ki-múlt P. Cyrillus a' Matre Dei, a' fellyűl emlitett Szent Szerzetbéli Atyának Istentől meg-jelentetett.

Óh Kisded JÉZUSom most te hozzád futok,
Mert emberek közöt segitöt nem tudok,
Ézen szükségemben, mellyben most fáradok;
Tudom, hogy jó útra inségemből jutok,
Kérlek Szent Atyádért, ments ki inségemből,
Mert te benned bizom lelkemből 's testemből,
Óltalmat hadd nyerjek te Istenségedtől,
Várok-is malasztot a' te szent kezedtől,
Fel-áldozom néked szívemet lelkemet.
Tenéked ajánlom sok szenvedésimet,
Te szolgálatodra adom életemet,
És néked szentelem mindem lépésimet,
Félebarátomat egyedül éretted,
Szeretem szívemből; mert te is szeretted,
Magadat Kereszthre érte szegesztetted,
Számtalan kínokat örömest szenvetted.

Erömmel: szívből lelkemből szeretlek,
Többé bűneimmel meg nem sebesítlek,
Bánom is hogy eddig én meg-sértettelek,
De te hogy meg botsáss térden állva kérlek.
Szabadits meg engem minden bűneimtől,
Óh Kisded Jézusom undok vétkeimtől,
Igérem magamat hogy én mind ezektől,
Meg-őrzöm sőt fotok lelki sérelemtől.
Óh Kisded Jézusom tégedet imádlak!
Oh hatalmas gyermek téged szívből áldlak,
Ments-ki inségemből, jöjj-el hamar várlak,
Fogadom hogy többé téged meg nem bántlak.
Adjak hogy örökké menybe véled éljek,
Holt testől ördögtől én soha se féljek,
Mária Józseffel téged szemléljelek,
Minden Angyalokkal vigan énekeljek.

Buda, Bagó Márton nyomdája

Szép Imádság szent Vendelinushoz, a' barmoknak mindenféle dögleletességek ellen való Pátronushoz.

IMÁDSÁG.

Mindenható örökké való Isten! ki sz. Vendelinust (a' ki te hozzád való igaz szeretetből, nagy Királyból, egy alázatos Pásztor lett) úgy megáldottad: hogy az ő nyáját mindennémű dögtől megőrízted, és megtartottad. Kérjük töredelmessen Isteni jóságodat: hogy a' mi édes marhánk is, szent Vendelinusnak érdeme, és kiváltképpen való! hathatós esedezése által minden szerencsétlenségtől, és dögtől megőríztessék; a' mi Urunk Jézus Krisztus szent Fiad által, ki te veled, és a' szent Lélekkel egy Istenségben él, és uralkodik örökkön örökké, AMEN.

MÁS IMÁDSÁG.

Óh Te dicsőséges, kellemetes, és Istennél kedves Pásztora a' te nyájodnak, szent Vendelinus! tekínts szorongatásunkra, és nyomorúságunkra, és távoztasd el a' mi marhánktól, a' mérges, és veszedelmes dögöt: hogy azokat minden veszedelem nélkül, jó állapotban megtarthassuk. Azon is kérünk téged óh irgalmas Isten, hogy a' mi kérésünket a' te kedves szolgádnak Sz. Vendelinusnak érdeme és esedezése által meghallgassad, és ezen elmulandó életünk után, az örökké való életet megadgyad: hogy tégedet örökké szerethessünk, dicsérhessünk, és magasztalhassunk, AMEN.

Budán, nyomatott Bagó M. betűivel 1850.

6

Szép Imádság szent Vendelinushoz, a' barmoknak mindenféle dögleletességek ellen való Pátronushoz.

Mezőn ülve könyvet olvasó szent Vendel állatokkal – 118×67 mm – fametszet – kidolgozott képi elemekkel

„Imádság. Mindenható örökké való Isten!" – imádság

„Más imádság. Óh Te dicsőséges, kellemetes […] – imádság

Budán, nyomatott Bagó M. betűivel, 1850. 179×230 mm lapméret, haránt– nyomdai cifrákból készült keretben

Szép Imádság szent Vendelinushoz, a' barmoknak mindenféle dögleletességek ellen való Pátronushoz.

IMÁDSÁG.

Mindenható örökké való Isten! ki sz. Vendelinust (a' ki te hozzád való igaz szeretetből, nagy Királyból, egy alázatos Pásztor lett) úgy megáldottad; hogy az ő nyáját mindennémű dögtől megőrizted, és megtartottad. Kérjük töredelmessen Isteni jóságodat: hogy a' mi édes marhánk is, szent Vendelinusnak érdeme, és kiváltképpen való! hathatós esedezése által minden szerencsétlenségtől, és dögtől megóríztessék; a' mi Urunk Jézus Krisztus szent Fiad által, ki te veled, és a' szent Lélekkel egy Istenségben él, és uralkodik örökkön örökké,
AMEN.

MÁS IMÁDSÁG.

Óh Te dicsőséges, kellemetes, és Istennél kedves Pásztora a' te nyájodnak, szent Vendelinus! tekints szorongatásunkra, és nyomoruságunkra, és távoztasd el a' mi marhánktól, a' mérges, és veszedelmes dögöt: hogy azokat minden veszedelem nélkül, jó állapotban megtarthassuk. Azon is kérünk téged óh irgalmas Isten, hogy a' mi kérésünket a' te kedves szolgádnak Sz. Vendelinusnak érdeme és esedezése által meghallgassad, és ezen elmulandó életünk után, az örökké való életet megadgyad: hogy tégedet örökké szerethessünk, dicsérhessünk, és magasztalhassunk,
AMEN.

Budán; nyomatott Bagó M. betüivel 1850.

7

Szép Imádság szent Vendelinushoz, a' barmoknak mindenféle dögleletességek ellen való Pátronushoz.

Mezőn ülve könyvet olvasó szent Vendel állatokkal – 118×62 mm – fametszet – stilizált képi elemekkel

„Imádság. Mindenható örökké való Isten!" – imádság

„Más imádság. Óh Te dicsőséges, kellemetes […] – imádság

Budán, nyomatott Bagó M. betűivel, 1850. 183×233 mm lapméret, haránt– nyomdai cifrákból készült keretben

Szép Imádság szent Vendelinushoz, a' barmoknak mindenféle dögleletességek ellen való Pátronushoz.

IMÁDSÁG.

Mindenható örökké való Isten! ki sz. Vendelinust (a' ki te hozzád való igaz szeretetből, nagy Királyból, egy alázatos Pásztor lett) úgy megáldottad; hogy az ő nyáját mindennémű dögtől megőrizted, és megtartottad. Kérjük töredelmessen Isteni jóságodat: hogy a' mi édes marhánk is, szent Vendelinusnak érdeme, és kiváltképpen való! hathatós esedezése által minden szerencsétlenségtől, és dögtől megóríztessék; a' mi Urunk Jézus Krisztus szent Fiad által, ki te veled, és a' szent Lélekkel egy Istenségben él, és uralkodik örökkön örökké,
AMEN.

MÁS IMÁDSÁG.

Óh Te dicsőséges, kellemetes, és Istennél kedves Pásztora a' te nyájodnak, szent Vendelinus! tekints szorongatásunkra, és nyomorúságunkra, és távoztasd el a' mi marhánktól, a' mérges, és veszedelmes dögöt: hogy azokat minden veszedelem nélkül, jó állapotban megtarthassuk. Azon is kérünk téged óh irgalmas Isten, hogy a' mi kérésünket a' te kedves szolgádnak Sz. Vendelinusnak érdeme és esedezése által meghallgassad, és ezen elmulandó életünk után, az örökké való életet megadgyad: hogy tégedet örökké szerethessünk, dicsérhessünk, és magasztalhassunk,
AMEN.

Budán, nyomatott Bagó M. betüivel 1850.

Szép Imádság szent Vendelinushoz, a' barmoknak mindenféle dögleletességek ellen való Pátronushoz.

IMÁDSÁG.

Mindenható örökké való Isten! ki sz. Vendelinust (a' ki te hozzád való igaz szeretetből, nagy Királyból, egy alázatos Pásztor lett) úgy megáldottad; hogy az ő nyáját mindennémű dögtől megőrizted, és megtartottad. Kérjük töredelmessen Isteni jóságodat: hogy a' mi édes marhánk is, szent Vendelinusnak érdeme, és kiváltképpen való! hathatós esedezése által minden szerencsétlenségtől, és dögtől megóríztessék; a' mi Urunk Jézus Krisztus szent Fiad által, ki te veled, és a' szent Lélekkel egy Istenségben él, és uralkodik örökkön örökké,
AMEN.

MÁS IMÁDSÁG.

Óh Te dicsőséges, kellemetes, és Istennél kedves Pásztora a' te nyájodnak, szent Vendelinus! tekints szorongatásunkra, és nyomorúságunkra, és távoztasd el a' mi marhánktól, a' mérges, és veszedelmes dögöt: hogy azokat minden veszedelem nélkül, jó állapotban megtarthassuk. Azon is kérünk téged óh irgalmas Isten, hogy a' mi kérésünket a' te kedves szolgádnak Sz. Vendelinusnak érdeme és esedezése által meghallgassad, és ezen elmulandó életünk után, az örökké való életet megadgyad: hogy tégedet örökké szerethessünk, dicsérhessünk, és magasztalhassunk,
AMEN.

Budán, nyomatott Bagó M. betüivel 1850.

Az édes JÉZUS szentséges Nyelvéhez való Ajtatos Imádság.

Oh leg békességessebb türö Jézus, alázatossan tsókolván tisztelem a' te szentséges Nyelvedet, melly a' 'Sidóktól egy Tövissel kegyetlenül fájdalommal által szurattatott. Oh édes Jézusom kérlek adj Szent Malasztot, hogy se Szent Felségedet, sem az én felebarátimat az én Nyelvemmel soha megne bántsam, hanem inkább szüntelenül dítsérhesselek, tisztelhesselek és magasztalhassalak téged, a' tsendes halgatást szeressem, minden ellenkezö dolgokat békességgel türjem, az én ellenem vételeknek mindeneket szívből megbotsássak. Adgyad hogy utolsó szóm is, a' te szent Neved és ditséreted légyen, és hogy minden idöben mondhassam: Oh Jézus ne enged a' te kinszenvedésedet és halálodat elveszni én rajtam szegény bűnösön, hanem légy irgalmas kegyelmes nékem, most és halálom óráján, AMEN.

8

Az édes Jézus szentséges Nyelvéhez való Ajtatos Imádság.

Jézus tövissel átszúrt nyelve dicsfényben, fölötte IHS rövidítés, alatta INRI felirat töviskoszorúban – 65×40 mm – fametszet – a levonat ép dúcról készült

„Oh leg békességessebb türö Jézus" – imádság

[Budán, Bagó Márton, 1850 körül].[30] 112×207 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

A nyomdai cifrákból összeállított keretezés ismert a 4. és 5. számon leírt nyomtatványból, a kikövetkeztetett impresszum innen.

30 Uo., 244, 71. jegyzet.

9

Az édes Jézus szentséges Nyelvéhez való Ajtatos Imádság.

Jézus tövissel átszúrt nyelve dicsfényben, fölötte IHS rövidítés, alatta INRI felirat töviskoszorúban – 65×40 mm – fametszet – a levonat egy bal oldalán sérült dúcról készült „Oh leg békességessebb türö Jézus" – imádság

[Budán, Bagó Márton, 1850 körül]. 115×210 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

A nyomdai cifrákból összeállított keretezés ismert a 4. és 5. számon leírt nyomtatványból, a kikövetkeztetett impresszum innen.

Az édes JÉZUS szentséges Nyelvéhez való Ajtatos Imádság.

Oh leg békességessebb türõ Jézus, alázatossan tsókolván tisztelem a' te szentséges Nyelvedet, melly a' 'Sidóktól egy Tövissel kegyetlenül fájdalommal által szurattatott. Oh édes Jézusom kérlek adj Szent Malasztot, hogy se Szent Felségedet, sem az én felebarátimat az én Nyelvemmel soha megne bántsam, hanem inkább szüntelenûl dítsérhesselek, tisztelhesselek és magasztalhassalak téged, a' tsendes

halgatást szeressem, minden ellenkezõ dolgokat békességgel türjem, az én ellenem vételeknek mindeneket szívbõl megbotsássak. Adgyad hogy utolsó szóm is, a' te szent Neved és ditséreted légyen, és hogy minden idõben mondhassam: Oh Jézus ne enged a' te kinszenvedésedet és halálodat elveszni én rajtam szegény bűnösön, hanem légy irgalmas kegyelmes nékem, most és halálom óráján, AMEN.

Az édes JÉZUS szentséges Nyelvéhez való Ajtatos Imádság.

Oh leg békességessebb türõ Jézus, alázatossan tsókolván tisztelem a' te szentséges Nyelvedet, melly a' 'Sidóktól egy Tövissel kegyetlenül fájdalommal által szurattatott. Oh édes Jézusom kérlek adj Szent Malasztot, hogy se Szent Felségedet, sem az én felebarátimat az én Nyelvemmel soha megne bántsam, hanem inkább szüntelenûl dítsérhesselek, tisztelhesselek és magasztalhassalak téged, a' tsendes halgatást szeressem, minden ellenkezõ dolgokat békességgel türjem, az én ellenem vételeknek mindeneket szívbõl megbotsássak. Adgyad hogy utolsó szóm is, a' te szent Neved és ditséreted légyen, és hogy minden idõben mondhassam: Oh Jézus ne enged a' te kinszenvedésedet és halálodat elveszni én rajtam szegény bűnösön, hanem légy irgalmas kegyelmes nékem, most és halálom óráján, AMEN.

Gyula, Réthy Lipót nyomdája

Ajtatos Imádság

a kegyelmekkel tündöklö Radnai Szüz Máriához.

Üdvözlégy menny és föld Királynéja, magyar hazánk kegyes oltalmazója! Üdvözlégy Megváltónk Anyja, bünösök szószólója, szentséges Szüz Mária. Én bünökkel terhelt szolgád (vagy szolgálód) kegyelmekkel tündöklö szentséges képednek zsámola elött porba borulva sóhajtok fel hozzád, és esengve kérlek: tekints kegyelmesen országodra s választott népedre, boritsd el jóságoddal, esedez érette szt. Fiadnál, hogy elhárulván tölünk minden balesetet, téged örvendve tisztelhessünk. Oh Radna városának tündöklö csillaga! remélve járulok kegyelmes képednek elibe, mert tudod óh szüz Anyánk! hogy töled és szent Fiadtul végkép elpártoltunk és a Jézus Krisztus szentséges nevét, mellynek hallására még a Kerubim és Szerafim angyalok térdei is meghajolnak, mi csak káromolva említettük, melyért Mennyei Atyánk sujtó ostorát megérdemlettük, és vettük: éhség, háború, viszálkodás s békétlen esztendök lebegtek országunk fölött s végső elenyészettel fenyegették; de mégis megmaradott, mivel Te óh bünösök védelme! oltalmaztad. Óh Magyarok nagy Asszonya sz. Szüz! járulj királyi székéhez sz. Fiadnak s esedezz érettem nyomorult bünösért, ki e siralom völgyében szenvedések között várom a vigasztalás óráját a boldog kimulást. Óh isteni ajándékokkal tündöklö sz. Szüz! engedd, hogy érezzem Anyaságodnak jó voltát akkor: mikor halálos ágyamban nehéz kinokkal küzdök. Mikor a halálnak hideg veritékei orczámrúl kinjaim között csorganak. Akkor kivált el ne hadj, mikor rebegö nyelvem a Te sz. nevedet ki nem mondhatja és beesett homályos szemeim ezt a te kegyelmes sz. képedet nem láthatják, sem erötlen karjaimat segitségül hivásodra fel nem emelhetem. Mikor az én szegény lelkem testemtöl elválik és az itéletre megjelenik, akkor mutasd meg hozzám kegyességedet, állj mellém pártfogásoddal s ne hadj kárhozatra esnem, hanem végy fel anyai karodra, végy be a mennyei dicsöségbe, a hol téged és a sz. Háromságot vég nélkül áldhassam. Am.

RADNAI sz. MÁRIA.

Gyula, 1857. Réthy L. nyomdája.

10

Ajtatos Imádság a kegyelmekkel tündöklő Radnai Szűz Máriához.

A máriavölgyi (ma Marianka, Szlovákia) búcsújáróhely kegyszobra – „Radnai sz. Mária” nyomdai szedésű, téves felirattal – 78×50 mm – fametszet

„Üdvözlégy menny és föld Királynéja […]” – imádság

Gyula, Réthy L. nyomdája, 1857. 255×198 mm lapméret – nyomdai cifrákból készült keretben

Mikor a' szentegyházba bemegy a' Keresztény Katholikus, így imádkozzon térden álva:

Isten én Istenem! földig alázva borulok színed eleibe, és imádlak Tégedet semmiségemnek porában. Részesíts engem az imádság' üdvességes ajándékában, ébreszd fel bennem a' hitet, lelkesítsd az ájtatosságot; emlékezetedet szívemből kialudni soha ne engedd: ez úton fog életem az imádság által megszentelödni. Szüz Mária, és minden Szentek nyerjetek kegyelmet nekem most, és halálom óráján. Amen.

Boldogságos Szüz Máriához, és Istennek minden Szentjeihez nyujtandó imádsága akármelly szomorú sorsúaknak; csak szívvel és lélekkel imádkozzanak: meghalgattatik.

Óh Boldogságos Szüz Mária, Szent Anyám! Te minden megszomorodottaknak vígasztalónéja, minden elhagyottaknak pártfogónéja! Istennek minden Szentei és Angyalai az egekben! imádkozzatok én érettem, földi nyomorúságok között siránkozó atyátokfiáért, hogy e' rögös bú siralomvölgyéből valaha a' Ti boldog társaságtokba eljuthassak, és ott veletek együtt imádhassam az én mennyei szent Atyámat, Isteni Megváltómmal együtt. — Istenem, a' Te édes atyai gondviselésednek karjai közé vetem magamat, életemben és halálomban. Óh boldogságos Szüz Mária, Szent Anyám! esedezzél érettem most és mindörökké. Amen.

Mikor a' Keresztény Katholikus a' Szent Misét végig kihallgatván, buzgó imádságit így ajánlja föl, mikor ki akar jönni:

Istenem és atyám! ismét a' porig alázva borulok szined eleibe. Istenem és Atyám! Te látod az én szivemet, ha valjon igazán imádkozott-e Te Hozzád; az én szívből szakadozó töredelmes imádságaimat le teszem a' te oltáridra, és áldozó szolgádnak szent miséjével összekapcsolván, felajánlom azokat Tenéked; az én Isteni Megváltóm' nagy érdemiért nyerjen kegyelmet elötted; forróan szeretett hüséges örző Angyalom! jer: vidd fel az Isten' thronusa eleibe. Istenem és Atyám! legyen kedves áldozat előtted most és mindörökké. Amen.

Gyula, 1857. Réthy L. nyomdája.

11

[Három imádság cím nélkül].

Kereszttel jelzett sír előtt térden imádkozó asszony és fiatal lány – 48×70 mm – kőnyomat

„Mikor a' szentegyházba bemegy […]" – imádság

„Boldogságos Szűz Máriához […]"– imádság

„Mikor a' Keresztény Katholikus […]"– imádság

Gyula, 1857, Réthy L. nyomdája. 257×197 mm lapméret – nyomdai cifrákból készült keretben

SZENT ANNA ASSZONY KEZE.

Oh áldott Anya sz. Anna! köszöntlek tégedet szívem belső hajlékából, és örvendek azokon a malasztokon, mellyekkel téged' a mindenható Isten szent Kezed által felékesített; midőn azon édes Onokádat gyakran hordoznád, megigérte, hogy semminémű kérésedet meg nem vetné. Legyen azért áldott az a nap, a mellyen te mint a kegyelemnek napja e világra születtél, és melly napon mennyei malasztokkal teljes áldott Lelkedet kiadtad; azért is tetszett a magasságbeli Istennek, hogy sz. Kezedet e földön tisztelnénk: hogy annak tisztelete által mindent, (a mi lelkünknek üdvösségére hasznos) megnyerhessünk. Te hozzád járulok azért, nagy bizodalommal, igaz ájtatossággal és szívbeli reménységgel, csókolván szent Kezedet. Oh! tégy részessé engem' az én buzgó, és alázatos kérésemben N. N. és engedjed, hogy én a te szent Kezedet itt ideig, holtom után pedig örökké csókolhassam. Amen.

Gyula, 1858. Réthy L. nyomdája.

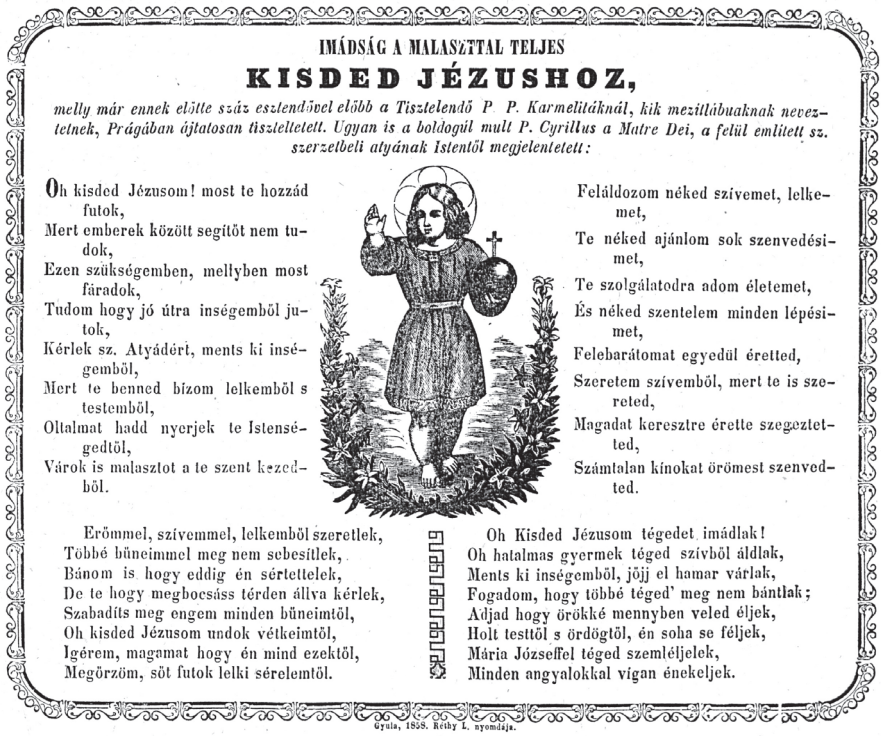
12

Szent Anna asszony keze

Szent Anna jobb keze dicsfényben – 75×43 mm – kőnyomat

„Oh áldott Anya sz. Anna!" – imádság

Gyula, 1858, Réthy L. nyomdája. 193×240 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

IMÁDSÁG A MALASZTTAL TELJES

KISDED JÉZUSHOZ,

melly már ennek előtte száz esztendővel előbb a Tisztelendő P P. Karmelitáknál, kik mezitlábuaknak nevezetnek, Prágában ájtatosan tiszteltetett. Ugyan is a boldogúl mult P. Cyrillus a Matre Dei, a felül említett sz. szerzetbeli atyának Istentől megjelentetett:

Oh kisded Jézusom! most te hozzád futok,
Mert emberek között segítöt nem tudok,
Ezen szükségemben, mellyben most fáradok,
Tudom hogy jó útra inségemből jutok,
Kérlek sz. Atyádért, ments ki inségemből,
Mert te benned bízom lelkemből s testemből,
Oltalmat hadd nyerjek te Istenségedtől,
Várok is malasztot a te szent kezedből.

Feláldozom néked szívemet, lelkemet,
Te néked ajánlom sok szenvedésimet,
Te szolgálatodra adom életemet,
És néked szentelem minden lépésimet,
Felebarátomat egyedül éretted,
Szeretem szívemből, mert te is szereted,
Magadat keresztre érette szegeztetted,
Számtalan kínokat örömest szenvedted.

Erömmel, szívemmel, lelkemből szeretlek,
Többé büneimmel meg nem sebesítlek,
Bánom is hogy eddig én sértettelek,
De te hogy megbocsáss térden állva kérlek,
Szabadíts meg engem minden büneimtől,
Oh kisded Jézusom undok vétkeimtől,
Igérem, magamat hogy én mind ezektől,
Megörzöm, söt futok lelki sérelemtől.

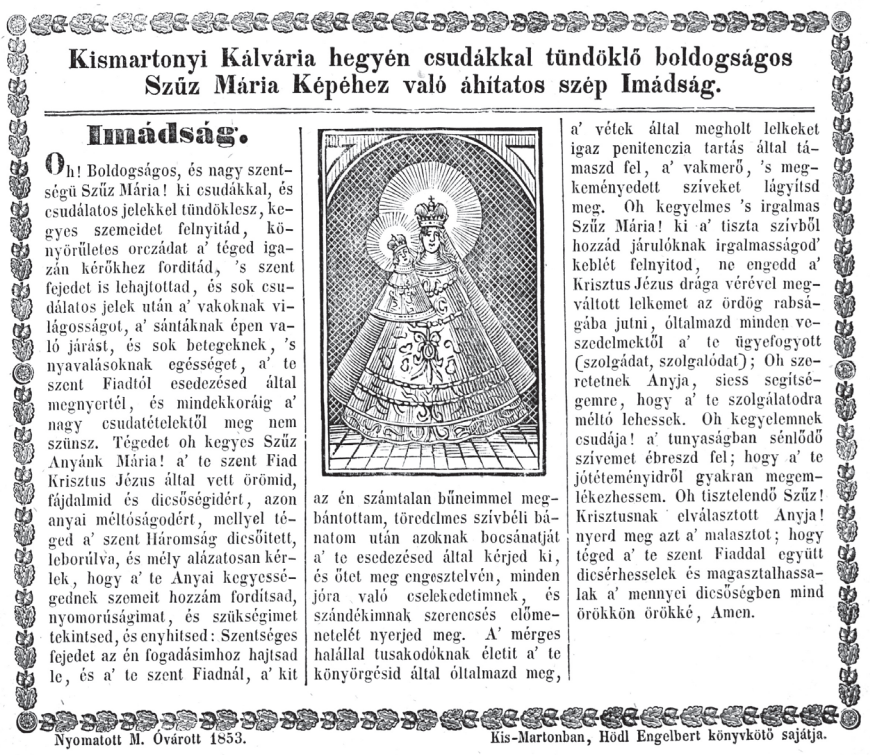
Oh Kisded Jézusom tégedet imádlak!
Oh hatalmas gyermek téged szívből áldlak,
Ments ki inségemből, jöjj el hamar várlak,
Fogadom, hogy többé téged' meg nem bántlak;
Adjad hogy örökké mennyben veled éljek,
Holt testtől s ördögtől, én soha se féljek,
Mária Józseffel téged szemléljelek,
Minden angyalokkal vígan énekeljek.

Gyula, 1858. Réthy L. nyomdája.

13

Cyrillus a Matre Dei:
Imádság a malaszttal teljes kisded Jézushoz, […].
Áldó gyermek Jézus – 80×55 mm – kőnyomat
„Oh kisded Jézusom! most te hozzád futok," – verses imádság
Gyula, 1858, Réthy L. nyomdája. 193×237 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

Mosonmagyaróvár, [Czéh Sándor] nyomdája

Kismartonyi Kálvária hegyén csudákkal tündöklő boldogságos Szűz Mária Képéhez való áhítatos szép Imádság.

Imádság.

Oh! Boldogságos, és nagy szentségü Szűz Mária! ki csudákkal, és csudálatos jelekkel tündöklesz, kegyes szemeidet felnyitád, könyörületes orczádat a' téged igazán kérőkhez fordítád, 's szent fejedet is lehajtottad, és sok csudálatos jelek után a' vakoknak világosságot, a' sántáknak épen való járást, és sok betegeknek, 's nyavalásoknak egésséget, a' te szent Fiadtól esedezésed által megnyertél, és mindekkoráig a' nagy csudatételektől meg nem szünsz. Tégedet oh kegyes Szűz Anyánk Mária! a' te szent Fiad Krisztus Jézus által vett örömid, fájdalmid és dicsőségidért, azon anyai méltóságodért, mellyel téged a' szent Háromság dicsőitett, leborúlva, és mély alázatosan kérlek, hogy a' te Anyai kegyességednek szemeit hozzám fordítsad, nyomorúságimat, és szükségimet tekintsed, és enyhitsed: Szentséges fejedet az én fogadásimhoz hajtsad le, és a' te szent Fiadnál, a' kit az én számtalan bűneimmel megbántottam, töredelmes szívbéli bánatom után azoknak bocsánatját a' te esedezésed által kérjed ki, és őtet meg engesztelvén, minden jóra való cselekedetimnek, és szándékimnak szerencsés előmenetelét nyerjed meg. A' mérges halállal tusakodóknak életit a' te könyörgésid által óltalmazd meg, a' vétek által megholt lelkeket igaz penitenczia tartás által támaszd fel, a' vakmerő, 's megkeményedett szíveket lágyítsd meg. Oh kegyelmes 's irgalmas Szűz Mária! ki a' tiszta szívből hozzád járulóknak irgalmasságod' keblét felnyitod, ne engedd a' Krisztus Jézus drága vérével megváltott lelkemet az ördög rabságába jutni, óltalmazd minden veszedelmektől a' te ügyefogyott (szolgádat, szolgalódat); Oh szeretetnek Anyja, siess segítségemre, hogy a' te szolgálatodra méltó lehessek. Oh kegyelemnek csudája! a' tunyaságban sénlődő szívemet ébreszd fel; hogy a' te jótéteményidről gyakran megemlékezhessem. Oh tisztelendő Szűz! Krisztusnak elválasztott Anyja! nyerd meg azt a' malasztot; hogy téged a' te szent Fiaddal együtt dicsérhesselek és magasztalhassalak a' mennyei dicsőségben mind örökkön örökké, Amen.

Nyomatott M. Óvárott 1853. Kis-Martonban, Hödl Engelbert könyvkötő sajátja.

14

Kismartonyi Kálvária hegyén csudákkal tündöklő boldogságos Szűz Mária Képéhez való áhítatos szép Imádság.

Kismarton, Kálvária kápolna kegyszobra – 80×50 mm – fametszet

„Oh! Boldogságos, és nagy szentségü Szűz Mária!" – imádság

Nyomatott M. Óvárott, [Czéh Sándor], 1853 – Kis-Martonban, Hödl Engelbert könyvkötő sajátja. 205×238 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

[Nagyszombat, Akadémiai nyomda]

Egy ſzép áitatos Imádság a' Saſcsínyi Cſudálatos, es
Fájdalmas Szüz Anyához, Máriához,

O Bóldogságos Szüz! Te a' kegyelemnek édes Annya, a' te Anyai hebeledbe, és ſzivednek belsó-réſzébe, ajánlom minden cſelekedetimet; az én egéſz életem folyását, és véget; de fökeppen életemnek utólsó oráját, mellyen függ azörökké-valóság: alázatoſſan kérvén a' te Szent Fiadnak, a' JEſus Kriſtusnak keſerves kinſzen ve éſe, és áttatlan halála által, hogy ſzó-ſzóléoja lennél az én bünös lelkemnek azon a' végsö órán, mellyen te ſtétöl el-válando léſzen: örizd, és óltalmazd ötet minden kiséttettöl, félelemtöl, és a' dühös ellenségnek vádoláſitól. Oh kegyes, és fájdalmas Anya! jüj ſegétségamre, midön az én lelkem minden ſegétség, és vigeſztalás nélkül tettegve fogállani a' rettenetas Biró elött, és az igaz ſententiát hallani-fogja. Ugy ajánlom néked az én lelkemet, valamint téged a' te eggyetlen egy Fiad Kriſtus JEſus, halála elöt a' Keteſzt fán ajánlott Szent Jánosnak, és ötet te néked: Ollyan bizodalommal reménlem a' te Anyai eſedezéſed által az irgalmaſságnak Attyától mind azokat meg-nyernem, mel lyek mind teſtemnek e földön, 's mind lelkemnek a' más világon üb-vöſségeſek léſznek. A' mi Urunk JESUS Kriſtus által, A M E N.

Abbildung des Neuen Hoch Altar zu Maria Schoßberg bey denen P.P. Pauliner.

15

Egy szép áitatos Imádság a' Sascsínyi Csudálatos, es Fájdalmas Szüz Anyához, Máriához

A sasvári (ma Šaštin, Szlovákia) második kegyoltár a kegyszoborral – „Abbildung des Neuen Hoch Altar zu Maria / Schoßberg bey denen P.P.Pauliner." – 123×65 mm, lemez – rézmetszet

„O Bóldogságos Szüz!" – imádság

[Nagyszombat, Akadémiai nyomda, 1770 körül].[31] 168×215 mm lapméret, haránt – nyomdai cifrákból készült keretben

31 Vö. Szilárdfy–Tüskés–Knapp, *Barokk kori kisgrafikai…* (2. jegyzet), nr. 299; a keretezéshez vö. nr. 233.

Pécs, Püspöki Lyceum Könyvnyomtatói Intézet

Könyörgés.

Úr Isten! ki parantsolád, hogy Szülőinket tisztellyük, légy irgalmas kérlek, édes Anyám lelkéhez és bűneit megbotsátván, adj üdvösséget néki 's engedjed, hogy midőn engemet is, az élők közül kitörlesz, vele egygyüt, az örök dütsöségbe juthassak.

Életnek és halálnak Úra! tekints a fijui búzgó könyörgésre és könyörülj szolgálodnak N. lelkén, kiért szent színed' előtt esedezem, hogy vétkeitől megtisztulván, juttasd az örök élet bírására.

Mindenható Isten! kinek akaratjától függ, az élőknek és holtaknak, boldog vagy boldogtalan állapotjok, ajánlom irgalmasságodba, Anyámnak üdvösségét, hogy amit gyarló imádságunk nem tehet, kegyelmességed végezze el, Urunk' Jézus Krisztus érdemelért, ki Teveled és a szent Lélekkel él és Uralkodik mind örökké Ámen.

Nyom. Pétsett, a P. L. K. I. 1837. Szódói Nagy Bénjámin által.

16

Könyörgés.

„Úr Isten! ki parantsolád, hogy Szülőinket […]" – imádság

Pétsett, P. L. K. I. Szódói Nagy Bénjámin[32] **által, 1837**. 220×200 mm lapméret – nyomdai cifrákból készült keretben

32 Vö. Borsy Károly, „Szodói Nagy Benjamin pécsi nyomdász szabad sajtós tevékenységének megtorlása 1849-ben", in *Baranyai Levéltári Füzetek* (1983): 319–339.

Gebett zu der wunderthätigen Bildniß unser Lieben Frauen zu Gyüd in Hungarn,
nächst Sicklosch.

O Maria! du allerseeligste, glorwürdigste, allerreineste, unbefleckte Jungfrau und Mutter unsers Herrn JEsu Christi, du Frau und Herrscherin über alle Kreaturen, o Mutter der Gnaden, ich elender Sünder (Sünderinn) komme reumüthig, mit kindlichem Vertrauen zu dir und gleich wie ein Kind seiner Mutter, also klage ich dir meine Noth (hier kann mann sein Anli gen vortragen) betrachte nicht barmherzigste Mutter! die Menge meiner eigenen, und fremden Sünden? schliesse mich wegen der Schwäre derselben von deiner Liebe nicht aus, sondern wende doch deine mildherzigen Augen auf mich o du Trösterin der Betrübten! du wirst ja genenet: die Zuflucht der Sünder, eben darum fliehe: ich anjezo, mit zerknirschtem Herzen, und gröster Zuversicht zu dir, ich befehle meinen Leib und Seele, mein ganzes Leben in deine trostreiche Gnadenhände, und bitte dich fußfallend allhier bei deinem auserwählten Gnaden thron, erwerbe mir von deinem geliebtesten Sohn, Gesundheit des Leibs, nothwendige Nahrungs-Mittel, Verzeuhung aller meiner Sünden, Nachlassung der Straffen, Besserung des Lebens, und eine wahre Buß-Stärke und erhalte mich in deinem heiligen Dienst, und fernerer Verehrung Stehe mir bey in allen Gefahren, absonderlich in meiner Sterbstunde, alsdann o Gnadenreiche Mutter! beschütze mich wieder alle meine sowohl sichtbare, als unsichtbahre Feinde, damit ich durch deine Mütterliche Hilfe, und Beystand seelig werde; das bitte ich dich abermahl durch die unentliche Liebe deines göttlichen Sohns unsers Erlösers Christi Jesu, der mit dem Vater, und heiligen Geist, gleicher Gott lebet, und regieret in alle Ewigkeit

A M E N.

Effigies B. V. MARIÆ Gyüd Sziklos in Hungaria.

17

Gebett zu der [!] wunderthätigen Bildniß unser Lieben Frauen zu Gyüd in Hungarn, nächst Siklosch.

A máriagyüdi kegytemplom, fölötte a kegyszoborral, előtérben két szerzetessel – „Effigies B. V. Mariae Gyüd Sziklos in Hungaria" – 128×72 mm – fametszet

„O Maria! du allerseeligste, […]" – imádság

H. n., ny. n., [1760 után].[33] 185×240 mm lapméret, haránt

33 Vö. Szilárdfy–Tüskés–Knapp, *Barokk kori kisgrafikai…* (2. jegyzet), nr. 163.

PERGER GYULA

Egy vidéki nyomda által kiadott „Világi dallok”

Czéh Sándor verses ponyvái

Az Ipolyi Arnold hagyatékából Prokopp Gyula által feltárt és közzétett Czéh Sándor-levelek[1] a (nép)költészet XIX. századi terjedésének, terjesztésének addig kevésbé vizsgált, új médiumára is felhívták a figyelmet. A levelek címzettje, Ipolyi Arnold már az 1855. évi *Uj Magyar Muzeum*ban *Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett* címmel[2] értekezett a népi művelődés eladdig figyelmen kívül hagyott forrásairól; megállapítva, hogy

> Régi nyelvünk kincseit az Akadémia Magyar Nyelvemlékeink gyűjteményeiben s a hozzájok csatlakozó művekben, népünk őseredetiségű költészetét, dalait, mondáit, és közmondásait a Kisfaludy-Társaság indította gyűjtőmunkákban, ha még távolról sem teljesen, de mégis többé vagy kevésbé összegyűjtve találjuk, nyelvünk, a nemzeti irodalom, tudomány és költészet történetét a legilletékesebb kezekből ujabban vettük. Ily előzmények után bátran tehetünk egy lépést tovább a felnyilt aknák kincsei kiaknázására. […] Kezdjük meg itt, habár még oly hivatlanul is, az elsoroltak mellett egyik legbecsesb kincsünk, a régi, ugynevezett népirodalom vizsgálatával.[3]

Ipolyi és levelezőpartnere, a magyaróvári nyomdát 1836 óta működtető Czéh Sándor[4] levélváltásából csak a nyomdász levelei ismertek. Az abban foglaltak azonban egyértelműen arról tanúskodnak, hogy bár Czéh kért Ipolyitól a jobb üzletmenet érdekében jól eladható meseszövegeket, a kapcsolatfelvétel valódi

* A szerző a Győri Egyházmegye Püspöki Vagyonkezelő munkatársa, muzeológus (Győr).

1 Prokopp Gyula, „Ipolyi Arnold népirat-gyűjtése”, *Magyar Könyvszemle* 89 (1973): 387–389.

2 Ipolyi Arnold, „Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett”, *Új Magyar Múzeum. A Magyar Academia Közlönye* 5, 5. füzet (1855): 261–303.

3 Uo., 262.

4 Czéh Sándor nyomdájáról Helle Mária, *Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből* (Budapest: Balassi Kiadó, 1998); Helle Mária, *Vásári cédulától az agrárszakkönyvekig: A magyaróvári Czéh-nyomda kiadványainak bibliográfiája 1836-tól 1909-ig* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2015); Perger Gyula, „Supplementum Helle Mária könyveihez”, *Moson Megyei Műhely 2012* (2017): 69–82.

oka Ipolyi kérése volt. „Hozzám intézett becses levelére jelentem, hogy vagynak ugyan egynéhány népdalok és mesék nyomdámban, de azok nem eredetiek, hanem vagy utánozás, vagy pedig német nyelvből magyarosíttás" – írta 1851. október 12-én Czéh. A levél végén pedig azt ígérte, hogy

> Fogok én minden nálam található világi énekekből és históriákból Főtisztelendő úrnak küldeni, csak tessen megírni, melly úton? – s ha ellenben hibe korba egy pár népszerű mesékkel megörvendeztetne, szívesen venném, én is mindig szívesen küldenék, ha valami újabb jönne ki nyomdámban, s a főtisztelendő urtól kapott kézirat után nyomottakból szívesen szolgálnék egy vagy két száz példányokkal, ha tán elajándékozásra használhatná.

Október 29-én kelt levelében Czéh Sándor már arról ír, hogy „Egy utamból haza jőve becses levele örvendeztetett, mellynek következtében itt minden világi apró nyomtatványaimból egy példányt küldök, talán akad tisztelt Lelkész úr közte valami érdemesre." Azt, hogy Ipolyi felhasználta-e Czéh küldeményét, az Ipolyi-hagyaték feldolgozatlansága miatt nem tudjuk.[5] A ponyvára került mesék eredetét, „oda-vissza" fordítását, a hagyományozódás csatornáit Domokos Mariann megnyugtatóan tisztázta,[6] de a Czéh Sándor által kiadott, Ipolyinak is elküldött „világi dallok" kérdése eleddig elkerülte a kutatás figyelmét.

Az már Czéh Sándor Ipolyihoz intézett leveleiből is kiderül, hogy a népköltészeti alkotások kiadásában nem csupán a jó üzleti lehetőség vezérelte a magyaróvári nyomdászt. Népirkáinak kiadása kapcsán megjegyzi, hogy

> a tőlem német után kiadott »három ostoba ördögök históriája« s e szerint most többek fognak nyomásba jönni, hogy *szegény magyar népeink is kapjanak mulattatót szájok íze szerént*, úgy is sajnos, hogy részökre senki se szán egy pár napi fáradságot, vagy ha ád is ki valamit, annak se kidolgozását, se a nép közötti terjesztését nem érti; közönségesen könyvárusokra szokták költőink

5 Ipolyi ismert hagyatéka az esztergomi Prímási Levéltárban, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, az Országos Széchényi Könyvtárban, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában, ill. Nagyváradon, a Körösvidéki Múzeumban található. Az anyag feldolgozásának talán legjelentősebb eredménye a kéziratos folklórgyűjtés kiadása. Vö. *A tengeri kisasszony: Ipolyi Arnold kétiratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról, 1846–1858,* s. a. r. Benedek Katalin (Budapest: Balassi Kiadó, 2006).

6 Domokos Mariann 2009-ben megvédett, *Szövegalakítási stratégiák a magyar népmesegyűjtés és –kiadás elméletében és gyakorlatában a 19. században (1848–1872)* c. doktori disszertációjában külön fejezetet szentelt Czéh Sándor és Ipolyi kapcsolatának, ill. a ponyvára került népmesék eredetének. Megállapításai nyomtatásban is olvashatók: Domokos Mariann, *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből,* Néprajzi tanulmányok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015).

munkájokat bízni, kik csinosan kinyomtatván, drága árért városokba küldözik, az pedig bizonyos, hogy a paraszt könyvárusnál ritkán vesz valamit, hanem csak a históriusoktól cserél, kik hozzá hasonló szegények, azok pedig az illyesmit koncz számra veszik a nyomdásoktól.[7]

Mivel Czéh anyagi biztonságát a megszámlálhatatlanul sok ájtatos ének, ima és kegyhelyekhez kapcsolódó zarándokének kiadása alapozta meg, s három nyelven, németül, magyarul és horvátul bocsátotta ki vallásos füzeteit,[8] a fent idézett gondolata valóban önzetlen elköteleződést mutat. Az 1836–1847 közötti időszakra datálható, de évszám nélkül kiadott ponyvái közt számos – igaz, német nyelvű – mese, monda és dallammegjelöléssel ellátott vers[9] szerepel, s feltűnnek ezek magyarított változatai is.

A kimondottan „magyar népeink […] szájok íze szerént" közrebocsátott „mulattatók" közül kiemelkedik a *Mennyegzői vígságra a legeslegújabb Vőfélység, vagy is: A' szokásban lévő háromszori Vendéghíváskor, és a' mennyegzői Ebédkor mondani szokott válogatott szép Beszédek és versek* címmel kinyomtatott, 32 oldalas vőfélykönyv.[10]

A műfaj egésze szempontjából kiemelkedő fontosságúnak tekinthető vőfélykönyv […] megjelenésének korai dátuma önmagában is figyelemre méltó, s nem véletlen, hogy a témával foglalkozó korábbi kutatások során ezt a füzetet többször, több szempontból vizsgálták már: lakodalmi ételsorát Kisbán Eszter,[11] verseit pedig Küllős Imola.[12] Szövegeinek érdekessége, hogy egy részük szabályos Balassi-strófában íródott, amelyek legkorábban 1780 körül, de legkésőbb 1820-

7 Idézi Prokopp, „Ipolyi Arnold népirat-gyűjtése", 388.

8 Helle, *Vásári cédulától…,* 13.

9 Kiadási év nélkül: *Das indische Zauberpferd. Ein orientalisches Märchern für das Volk., Das dumme Hans Hodrain. Ein Volksmärschen., Der tapfere Schneider, der Alles todtschlägt. Ein Volksmärschen., Der Wenzel kommt! Ein-Polka-Lied., Die Tabakspfeife. Nach der Melodie: Ich und mein Flaschen., Ein ganz neues Schäfer Lied., Fragen-Lied.;* 1840-ben: *Wunderbare Geschichte von den zwei Schwanen, oder: Wer einem Andern eine Grube gräbt, fällt selbst hinein. 1844-ben: Ein Märchen für das Volk., Wunderbare Geschichte, der Gräfin Genovefa. Eine Lehrreiche Erzählung für Mütter und Kinder.* 1847-ben: *Die bezauberten Prinzen, oder wunderbare Rettung der drei Schwestern, welche sich Bären, Adler und Wallfisch vermählten., Geschichte von die drei dummen Teufeln.*

10 A 32 lapos vőfélykönyv negyedik részében „Toldalékul a' mennyegzőt mulattató dallok" szerepelnek.

11 Kisbán Eszter, „Menyegzői lakomák a magyar parasztoknál a 18–19. században", in *Népi kultúra Magyarországon a 18. században,* szerk. Paládi-Kovács Attila és Szilágyi Miklós, Népi kultúra – Népi társadalom, 17, 81–106 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993).

12 Küllős Imola, „Balassi-strófák egy múlt századi vőfélykönyvben (Újabb adatok a Balassi-strófa élettörténetéhez)", in *Morzsák: Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére*, szerk. Kuti Klára, 105–125 (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1977).

ig készülhettek. Két versének konkrét szövegpárhuzama található az 1826-os Makói énekeskönyv vőfélyversei között, és ez a tény kiválóan rávilágít a kéziratos anyag és a nyomtatott füzetek egymásra hatásának többszörösen összetett jelenségére.[13]

– írta Czéh nyomtatványával kapcsolatban Tóth Arnold. [14] A vőfélykönyv elemzése és keletkezési idejének meghatározása kapcsán Küllős Imola megállapította, hogy

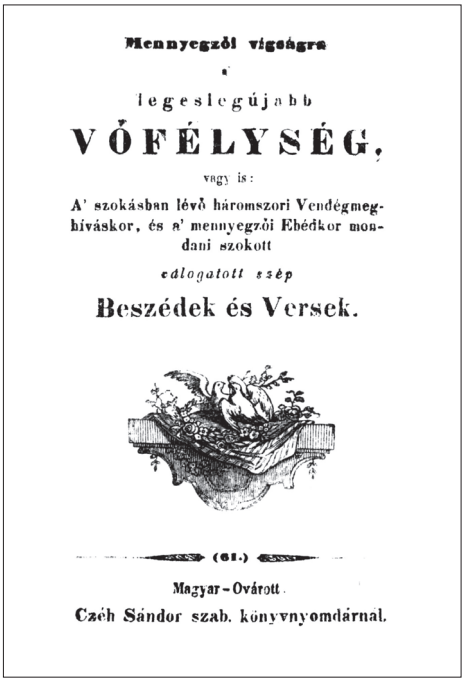
> mindegyik tálaló rigmusa után – hasonlóan a kora újkori, nem paraszti zenés lakomákhoz – az egyes fogásokhoz ismert dallamokra költött, éneklésre szánt verseit ajánlja a szerző, mondván: »*azontúl, ha már azt látod, hogy mindnyájan a' hasokkal foglalatoskodnak, akkor elénekelheted a' Musikusoknak a következő Dallocskát*«. Az ad notam jelzéssel hivatkozott 10 »*igen közönséges*« (tehát mindenki által ismert) dalból négyet megtalálunk a XVIII. század utolsó harmadából való kéziratos énekeskönyvekben, illetve ponyváin, (*„Én vagyok a petri gulyás…"; „Vérem komámasszony…"; „Hogy sokáig éljetek, én is iszom véletek…"; „Hol lakik, kend, húgomasszony…"*), három a XIX. század első évtizedéből való (*„Vígan élem világom, míg virít ifjúságom…"; „Ni, ni, hát ez a szerelem…" és Pálóczi Horváth Ádám „Jön Napóleon hadával…"* kezdetű marsa), egyet csak a XIX. század 40-es éveiből adatolhatunk (»*Elment a tyúk vándorlani…*« – Nagy Ferenc ék. 1843.) A maradék két dalt (*„Már eljött a szép meleg nyár…"; „Azt kérdezem, drága kincsem, hozzám jönnél-e?"*) bármennyire ismerősek is későbbről, a saját XVIII–XIX. századi kéziratos anyagomban nem találtam meg, tehát – e kor közköltészeti dalrepertóriumának híján – egyelőre nem tudom datálni. A vőfélykönyv toldalékában kiadott 6 menyegzői dalból 3 szintén a XVIII–XIX. század fordulójának divatos közdalterméséből való, s a másik 3 lehet későbbi,[15] tehát kortársa az 1847-es kiadványnak.[16]

13 Tóth Arnold, „Nyomtatott vőfélykönyvek, vőfélyverses ponyvák a XIX. században", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, 285–308 (Budapest: Reciti, 2014), 299–300.

14 Tóth Arnold, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században: Kéziratos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon,* Officina Musei 22 (Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 2015), 82.

15 A „Toldalékúl a' Menyegzőt mulattató Dallok.": „Éljen magyar Társaságunk sokáig… – Tulajdon maga Nótájára."; „Víz, víz, víz, víz, óh be rossz a' víz!" – Nóta. Fáj fáj, fáj, fáj a' szivem 's a' t."; „Akarsz víg lenni, – Tanúlj bort inni… – Maga Nótájára."; „Az én torkom nem hibázik… – Nótáját találd ki."; „Hogy sokáig éljetek… – Énekeld a' mint tattzik."; „A' ki itt van most vígadjon – Énekeld a' mint tudod."

16 Küllős, „Balassi-strófák…", 107–108. A Küllős által még ismeretlennek tekintett F. F. monogram Czéh „házi szerzőjét", Farkas Ferencet jelöli.

Mennyegzői vigasságra
a
legeslegújabb
VŐFÉLYSÉG,
vagy is:
A' szokásban lévő háromszori Vendégmeghíváskor, és a' mennyegzői Ebédkor mondani szokott
válogatott szép
Beszédek és Versek.

(61.)

Magyar-Óvárott
Czéh Sándor szab. könyvnyomdárnal.

VŐFÉNY
KÖSZÖNTÉS.

Nro 21.

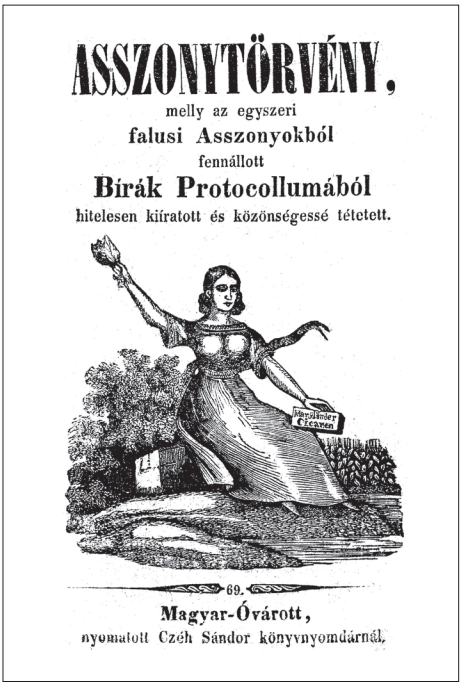
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.
1847.

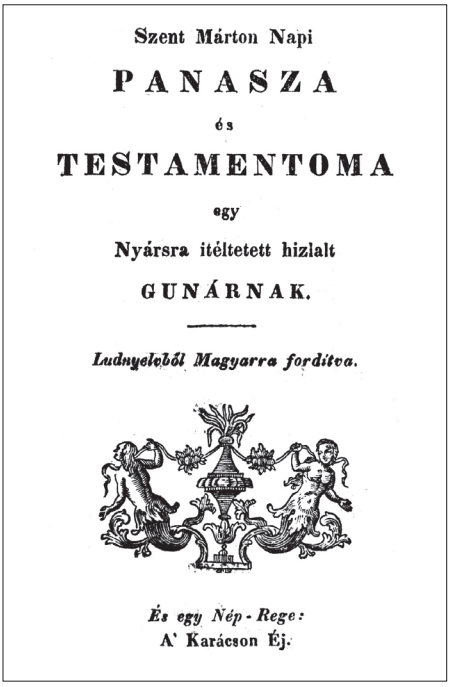
Az 1847-ben Czéh által kiadott *Vőfény köszöntés* már nem őrzi a XVIII. század végi, XIX. század eleji hagyományt, hanem ízig-vérig a kortársi ízlés kiszolgálására készült. A *Mikor a' Vendéget Invitálja*, illetve *Midőn elmegy a' Vőfény* prózai részeket követően közreadott, az ételek feltálalásához tartozó versek egyszerű – gyakran döcögő – páros rímű tizenkettesek.

*A legeslegújabb vőfélység*en kívül ebben az időszakban (1836–1847, évszám nélkül) került az olvasókhoz az *Asszonytörvény melly az egyszeri falusi Asszonyokból fennállott Birák Protocollumából hitelesen kiíratott és közönségessé tétetett* című, harminckét oldalas füzet. Ez ugyan a Nagyváradon 1810-es keltezéssel megjelent, a kópéságokban is jártas Nagy Sámuel geszti nótárius prózai munkájának utánnyomása, de Czéh – talán kevésnek érezve azt – *Tóldalékúl egy pár Népdallok*kal egészítette ki. Az *Eladtam a kakasom / Tizenhárom garason* kezdetű, Kecskeméthy Csapó Dániel negyedik, 1846-ban kiadott *Dalfüzérké*jében is helyet kapott.[17] A toldalék második darabja, az *Azt mondja kend, hogy megver, / Hogy a' guzsaly csak hever* bekerült Erdélyi János 1857-es gyűjteményébe,[18] míg a

17 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Negyedik füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1846), 15, 19. Dana.

18 *Válogatott magyar népdalok: Képes kiadás,* szerkeszti és kiadja Erdélyi János (Pest: Heckenast Gusztáv, 1857), 221. sz.

ASSZONYTÖRVÉNY,
melly az egyszeri
falusi Asszonyokból
fennállott
Bírák Protocollumából
hitelesen kiíratott és közönségessé tétetett.
69.
Magyar-Óvárott,
nyomatott Czéh Sándor könyvnyomdárnál.

Szent Márton Napi
PANASZA
és
TESTAMENTOMA
egy
Nyársra itéltetett hizlalt
GUNÁRNAK.
Ludnyelvből Magyarra fordítva.
És egy Nép-Rege:
A' Karácson Éj.

Viczeispán, percceptor, főnotárius, / Főbíró, viczebíró, komiszárius jóval korábbi, XVIII. század végi szöveg,[19] s a *Népdalok és mondák* első kötetében olvasható mint Nyitráról beküldött gúnydal.[20] A negyedikként közölt vers 203. számmal szintén bekerült Erdélyi 1857-es kiadványába.

Jobb Mátyás nap után bizni jéghez,
Mint, kedves hugocskám, kelmetekhez.
Kend hunczut, ő hunczut, ő kelme is,
A' ki kendtekhez hisz, hunczut az is.

Ugyanebben az időszakban került az olvasókhoz a tényleges szerző, Mátyási József megnevezése[21] nélkül kinyomtatott *Szent Márton Napi Panasza és*

19 *Közköltészet III/A: Történelem és társadalom,* s. a. r. Csörsz Rumen István és Küllős Imola, Régi magyar költők tára, XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó – EditioPrinceps Kiadó, 2013), 222. sz.

20 *Népdalok és mondák,* A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János, Magyar Népköltési Gyűjtemény (Pest: Emich Gusztáv, 1846; a továbbiakban: Erdélyi I.), 243–244, 289. sz.

21 Mátyási munkáiról, hatásáról: Terbe Lajos, „Mátyási József", *Irodalomtörténeti Közlemények* 59 (1955): 305–318; Nagy Krisztina, „Mátyási József ismeretlen kéziratai Ferenczy István hagyatékában", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2,* szerk. Csörsz Rumen István,

Testamentoma egy Nyársra itéltetett hizlalt Gunárnak. Ludnyelvből Magyarra fordítva. E ponyvanyomtatványon *A' Karácson Éj* című „Nép-Rege" is helyet kapott.

A *Gúnár panasza* hat kéziratos gyűjteményben található meg. Ezek mindegyike a XIX. század második-harmadik évtizedében keletkezett. Az *Elegyes dolgok* (1825), *Szikszai László-gyűjteménye* (1828–1830), *Sárváry József-gyűjteménye* (1831), *Sárváry Ferenc-gyűjteménye* (1828–1832), „Cs. V. M.", vagy „Csokonai Vitéz Mihály által" jelzéssel, illetve Csokonai versei között tartalmazza a verset. *Veres János-gyűjteményé*ben (1828–1830), *Győri Lajos gyűjteményé*ben (1829–1850) és *Csiha úr versgyűjteményé*ben (1832) pedig szerző nélkül szerepel.

Scheiber Sándor, Arany János ifjúkori olvasmányait – köztük számos ponyvanyomtatványt – elemző írásában megállapította, hogy

> A Szilágyi Sándor disznótorára írt (1856) köszöntőjénél (Alkalmatosságra írott versek) „A malac búcsúzásá"-ban (ÖM. VI. Bp. 1952. 27. l.) kétségtelenül hatott reá a Cs(okonai) V(itéz) M(ihály)-nak tulajdonított[22] versezet: „Egy nyársra ítéltetett hízlalt Gúnárnak, Márton napi bútsúzó panasza 's Testamentoma".[23]

Az Arany által olvasott ponyva akár Czéh Sándor kiadványa is lehetett. Annál inkább, mivel a másik szöveg, *A' Karácson Éj* (Kisfaludy Károly románca) szintén hatással volt Aranyra mint az *Ünneprontók* egyik irodalmi előzménye.[24]

A ponyva másik verse Kisfaludy Károly 1829-es költeményének a szerző megnevezése nélküli, csonkított utánnyomása. Kisfaludy verse – összes műveinek gyűjteményében – 1843-ban már negyedik kiadásban az olvasók elé került.[25]

57–68 (Budapest: Reciti, 2013).

22 Bár Scheiber az Arany által olvasott ponyvanyomtatványokat veszi számba, e vers esetén a Debreceni Református Kollégiumban őrzött egyik énekeskönyvre hivatkozik: „Debreceni Ref. Theol. Ak. R. 797. 18-24." Scheiber nyilván nem ismerhette Czéh Sándor ponyvafüzetét. Toldy Ferenc 1868-ban megjelent könyvében még Csokonai kéziratban maradt „dévaj" költeményei között említi az „Egy nyársra ítéltetett hízlalt gúnárnak mártonnapi bucsuzó panasza s testamentoma. Lúdnyelvből magyarra fordítva Bige Márton neve napjára Csokonai Vizéz Mihály által." Toldy nem nevezi meg forrását, Csokonait szerzőként valószínűleg a kéziratos hagyomány, pl. Sárváry József gyűjteménye alapján azonosította. Toldy Ferenc, *Magyar államférfiak és írók: Életrajzi emlékek* (Pest: Ráth Mór, 1868).

23 Scheiber Sándor, „Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz", *Irodalomtörténeti Közlemények* 61 (1957): 99–111.

24 A kapcsolatról – az *Aurora* 1830. évi közlése nyomán, de ez esetben a ponyvára is kiterjeszthetően: Csörsz Rumen István, „A mesterkedő mester: Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben", *Irodalomtörténet* 98 (2017): 432–449, 445–447.

25 *Kisfaludi Kisfaludy Károly' minden munkái,* A' Kisfaludy-Társaság' megbizásából szerkeszté Schedel Ferencz, (Pest: Kilián György, 1843[4]), 1: 210 (a vers a *Népregék* fejezet élén).

KÉT

DALLOK.

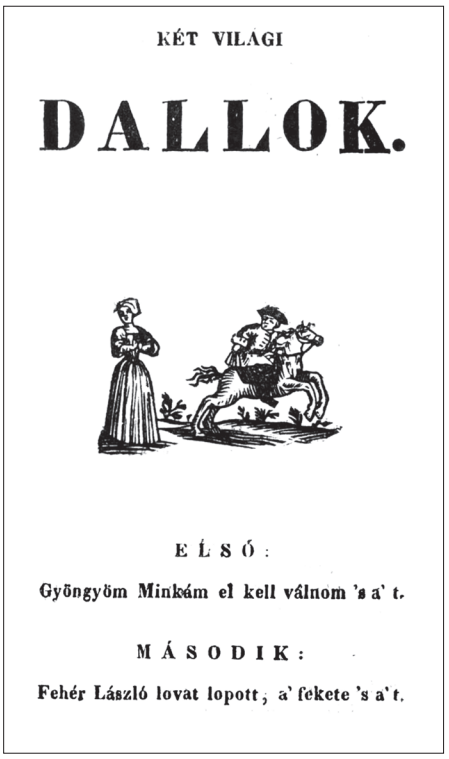
ELSŐ.

Gyöngyöm Minkám elkell válnom 's a' t.

MÁSODIK.

Fehér László lovat lopott, a' fekete 's a' t.

Nyomtattatott ebben az Esztendőben.

KÉT VILAGI

DALLOK.

ELSŐ:

Gyöngyöm Minkám el kell válnom 's a' t.

MÁSODIK:

Fehér László lovat lopott, a' fekete 's a' t.

Ugyancsak ebben az időszakban készült Czéh nyomdájában – immár a „szerzőt" is megnevezve – a *Kettős dal a' kortsmában, Bormegissza Gergő és Szájas Kata szerelmes házaspárok között. Hozzáadva: A' megtért férj Érzékeny énekekben. Szerzette és kiadta Farkas Ferencz* nyolc oldalon. Czéh ezen kiadványa valójában egy 1820 körül kiadott ponyva újranyomása.[26]

„VILÁGI DALLOK"

Már a címlapon is jelezve két, *világi dalokat* közlő nyomtatvány került ki 1836 és 1840 között Czéh nyomdájából. A *Két világi Dallok* első darabja a *Gyöngyöm Minkám el kell válnom* kezdetű, a második: *Fehér László lovat lopott*."

Tiegde *Kozák dal*ának fordításait[27] az 1820-as években keletkezett kéziratos énekeskönyvek tartalmazzák, *Édes Minkám, meg kell válnom* kezdősorral.

26 A nyomtatvány címoldalának képe Pogány Péter, *A magyar ponyva tüköre* (Budapest: Magyar Helikon, 1978), 194.

27 Gálos Rezső, „Tiegde Kozák-dalának ismeretlen fordításai", *Irodalomtörténeti Közlemények* 47 (1937): 407–408.

A *Balla Pál-énekeskönyv* (1827), a *Dalok* (1823) és az *Oblectamena animi* (1827) című anonim gyűjtemények, valamint a *Sárosi Mihály-melodiárium* (XIX. század első fele) mellett a Jenei Ferenc által közzétett *Énekek gyűjteménye*[28] változatainak eredet-szövetét Vaderna Gábor fejtette fel.[29] Az 1808-ban keletkezett vers fordításainak népszerűségét nemcsak az énekeskönyvi másolatok mutatják: a közismert dal éneklése az irodalomban is helyet kapott. Jókai *Egy magyar nábob* című regényében valami alacsonyabb rendű, de rendkívül népszerű énekként jellemzi. Vay Sándor a *Gömör rózsái*ban nemcsak a fordítást, hanem a német eredetit is megidézi:

> Talán sohasem fújta még olyan szomorúan a »Gyöngyöm Minkám«-at Szentmiklóssy inasa, mint akkor, mikor utoljára tűnt el a fordulónál a feledi kúria.
>
> Lanyha nyári szellő fölkapta a posta-síp búbánatos hangzatát – elvitte Nanette ablakába, aki fejét kékszalagos vánkosba temetve, versenyt zokogva a szomorú nótával: »*Liebe Minka ich muss scheiden-auch! Du fühlest nicht mein Leiden*«…[30]

Czéh Sándor nyomtatványa azonban nem a kéziratos énekeskönyvekből, s nem is az esetleges helyi (köz)ismertségéből táplálkozott. Czéh kiadványa a korszakban nem megvetett, egyszerű plágium. Ezt nemcsak a *Gyöngyöm, Minkám* szövege, hanem a *Két világi Dallok* szerkezete, szerkesztése is igazolja. Egy hely- és név nélkül – Petrik szerint 1838-ban, Gyurián és Bagó által – kiadott *Két Dallok* című ponyvanyomtatvány címleírása és tartalma is teljesen azonos Czéh ponyvájáéval: „Első. Gyöngyöm Minkám elkell válnom 's a' t. Második. Fehér László lovat lopott, a' fekete 's a' t." Az első darabnál kettő, a *Fehér László*-szövegnél[31] mindösszesen három eltérés van Czéh ponyvájában az 1838. évi nyomtatványhoz képest.[32]

Az *Uj világi Dallok* című, keltezetlen füzet öt szöveget tartalmaz.

A *Juhász-bojtár' dala* többnyire *Elszegődtem Tarnóczára juhásznak* kezdettel, a *Néprajzi Lexikon*ban magyar nótaként, juhásznótaként és népies műdal-

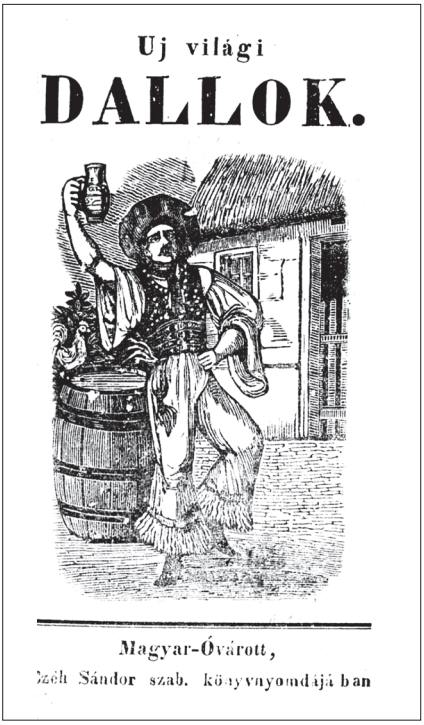
28 Jenei Ferenc, *Énekek gyűjteménye,* Győri Szemle Könyvtára (Győr: 1942).

29 Vaderna Gábor, „A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet", *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* 13–50.

30 Vay Sándor, *A régi világból,* Gróf Vay Sándor munkái, 1 (Budapest: Országos Monográfia Társaság, [é. n.]), 3–6.

31 „A halálraítélt húga" népballada.

32 Az 1838-as kiadvány –metrikailag is helyén lévő „Napokkal mind éjjelekkel" sora helyett Czéhnél „Mind napokkal, mind éjjelekkel" szerepel; az „Örökre enyim lész" zárósor helyett pedig „Végre enyim lész." A *Fehér László*ban az 1838-as ponyva régiesebb „ts"-ei helyett Czéh „cs"-ket használ, illetve egy helyütt a „'s"-t „és"-sel helyettesíti. Az első versszak utolsó sorában szereplő „fékelly kantár" (helyesen: székely kantár) kifejezést, nem értvén azt, „fekély"-re változtatta.

ként is szerepel, helyett kapott a magyar népdaltípusok példatárában is. Krúdy Gyula *Hogyan vernek meg egy asszonyt* című munkájában, Kosztolányi Dezső pedig a *Kínai kancsó*ban idézi.

Népszerűsége a reformkorban elkezdődött. Erdélyi János közölte a dal szövegét az 1847-ben megjelentetett „népdallamokban", a kötetek mellékleteként készült kottás dalgyűjteményben.[33] A *Juhász-bojtár' dala* Szigligeti Ede *Csikós* című színművében is szerepelt az első két versszak erejéig. A Czéh-féle ponyva szövegéhez legközelebb az Erdélyi János által közzétett változat áll. Míg Erdélyi gyűjteményében nyolc versszaknyit találunk, Czéh kilenc versszakos változatot közöl. Czéh változatából hiányzik a *Népdalok és mondák*ban közölt ötödik versszak, viszont két versszaknyival hosszabb.

A „Második Dall" utolsó két versszakát Czéh egyik későbbi kiadványában önálló „Világi dal"-ként is megtaláljuk:

Feleségem rosszasága
A' házamnak tisztasága
Iha juha juhász bunda.

Jobb szeretem nyelves legyen,
Mint a' házom ronda legyen
Iha juha 's a' t.

33 T. Erdélyi Ilona, „A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története", *Magyar Könyvszemle* 90 (1974): 55–78. Az Erdélyi által összeállított kottás válogatás – *Magyar népdalok,* énekre és zongorára vagy egyedül zongorára alkalmazák Fogarasi és Travnyik – szövegei is ponyvára kerültek. Az 1847 februárjában megjelent első füzet a következő darabokat tartalmazta: *Káka tövén költ a ruca, Elmentem én a szőlőbe, Az Alföldön halászlegény vagyok én, Deres a fű, édes lovam, ne egyél, Úgy ég a tűz, ha lobog, Nem szerettem az életben…;* a második: *Hótul fehér a gyöngyösi hegytető, Beszegődtem Tarnócára juhásznak, Sem eső nem eseik, sem, De mit töröm fejemet, Szerettelek, szeretlek is, amíg élek, A Tisza a Duna zavarodik.*

Kedves rózsám barna szeme,
Ollyan mint az Isten ege,
Iha juha 's a' t.

Barna szemét reám veti,
Minden búmat elkergeti,
Iha juha 's a' t.

A' vén asszony dirmeg dörmög
Mint a pokolbeli ördög,
Iha juha 's a' t.

Nem kár volna lánczra tenni,
Vagy pokolba el kisérni.
Iha juha 's a' t.

Uczu bizony gyólcs ingessem
Engem ugyan ne csipdessen.
Iha juha 's a' t.

Ha csipdes is ugy csipdessen,
Vasárnapra kihirdessen.
Iha juha juhász bunda.
Jaj de fene czifra bunda.

A *Szerelmes Huszár dall* első versszakát –

Szálj le huszár a' lovadról
Kantározd le a' lovadat,
Ereszd meg a' terhellődet,
Csókold meg a' kedvesedet
Kis angyalom.

Kisfaludy Károly *Az én kincsem noha szegény* című versének 4–6. versszaka követi, majd Kisfaludy másik, *Szomszéd asszony udvarában* kezdetű versének 3–5. szakaszával fejeződik be. Az Kisfaludy-féle négysoros strófákhoz az első versszaknak megfelelően, zárásként, a „szerző" mindenütt hozzáteszi a „Kis angyalom" sort.

A *Bagó dall* kései változatát még Hegedűs Béla (1858–1945) 1920 körül összeállított kéziratos nótáskönyvében is megtalálhatjuk.[34]

34 hegedusgyula.hu/Hegedus%20Bela%enekes%konyve.htm (2018.08.01).

A kiadvány utolsó darabja, a *Katona dall* eredeti népdalsorokat is őrizhet zsánerdal-köntöse mögött:

Erdélyország alsó felén
Háborúba mén a' legény.
Karcsú leány int feléje;
Ne menj rózsám ellenségre.

Hadd menjek én, édes rózsám,
Majd megtérek a' harcz után,
Fakó lova[d] ha oda vész,
Ki hoz haza, barna vitéz?

Ne félj rózsám, ha megmarad
Kardom éle, nyes az utat
Barna legény, ne váljunk el,
Nálad nélkül hervadok el.

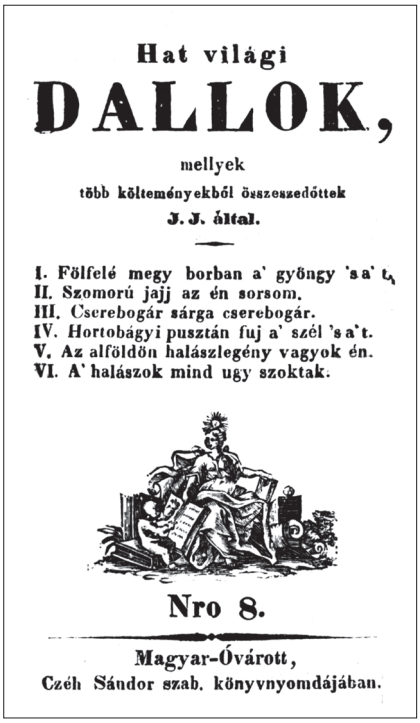
Adj egy csókot, mást nem kérek,
Nem sokára visszatérek.
Egyet, kettőt, hármat, négyet,
Visszajövet megadd őket.

Nem megyek én a' csatára,
Csak a szomszéd városokra,
Hozok neked szép rokolyát
Segesvárról, rá pántlikát.

Jaj te hamis, mint megcsaltál,
Tán bizony hogy csókot adtál?
Visszadom százasával,
Akár egész garmadával.

Nem bánom én, vissza veszem,
Csak örökre maradj velem.
Veled vagyok, veled leszek,
Többé el sem eresztelek.

Nem dul török, sem a' tatár,
Csak két szemed, a' két bogár.

Hat világi
DALLOK,
mellyek
több költeményekből összeszedőttek
J. J. által.
I. Fölfelé megy borban a' gyöngy 's a' t.
II. Szomorú jajj az én sorsom.
III. Cserebogár sárga cserebogár.
IV. Hortobágyi pusztán fuj a' szél 's a't.
V. Az alföldön halászlegény vagyok én.
VI. A' halászok mind ugy szoktak.
Nro 8.
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.

Czéh 1837-től a közönség igényeinek megfelelő kalendáriumok kiadásába is belefogott.[35] A sorozat második kötetében *(Legujabb hazai és mulatságos Kalendáriom az 1839-ik esztendőre)* két Aesopus-mese[36] és egy Sobri Jóska-vers is szerepel.

1840–1847 közötti kiadvány a *Hat Világi Dallok, mellyek több költeményekből összeszedőttek J. J. által.* A J. J. monogram itt Jantsovits Jánost rejti, a jelzett hat „Dallok" pedig:

I. Fölfelé megy borban a' gyöngy 's a' t.
II. Szomorú jajj az én sorsom
III. Cserebogár sárga cserebogár
IV. Hortobágyi pusztán fúj a' szél 's a' t.
V. Az alföldön halászlegény vagyok én
VI. A' halászok mind ugy szoktak

A II. vers kivételével mindegyik szöveg szerepel Kecskeméthy Csapó Dániel első, 1844-ben megjelent *Dalfüzérké*jében.[37] Az első „dall" Vörösmarty 1842-ben írt *Fóti dal*a; a második vers 3–4. versszaka, „Fehér, Gyöngyös, Ung" gyűjtési helyekkel, egy önálló népdal kezdeteként szerepel Erdélyi Jánosnál.[38] Már az 1810-es évektől közismert volt ez a szerelmi kesergő szövegcsalád.

35 *Legújabb hazai és mulatságos Kalendáriom az 1838-dik esztendőre. Magyar és Erdély Országi legújabb Kalendáriom, Krisztus urunk születése után 1838-dik közönséges esztendőre, melly magába foglalja az Uj- és Ó és protestáns kalendáriomokat, több hozzátartozandó dolgokkal, továbbá mulatságra és nevetségre valókat megjobbított vásárokkal együtt* (Magyar-Óvár: Czéh Sándor, [1837]).

36 *Legujabb hazai és mulatságos Kalendáriom az 1839-ik esztendőre. Ezen esztendőben Saturnus az uralkodó planéta. Magyar és Erdély Országi legújabb Kalendáriom* (Magyar-Óvár: Czéh Sándor, kir. kiv. könyvnyomtató, [1838]). Az Aesopus-mesék közlése a következő évi kalendáriumban is folytatódott: *Legujabb hazai és mulatságos Kalendáriom 1840-dik esztendőre. Ezen Esztendőben Jupiter az uralkodó Planéta* (Magyar-Óvár: Czéh Sándor, kir. hiv. könyvnyomtató, [1839]).

37 *Dalfüzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Első füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1844). Kecskeméthy szerepéről bővebben Csörsz Rumen István, „A *Népdalok és mondák* közköltészeti forrásai", *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 611–628.

38 Erdélyi I. 39, 47. sz.

Szomorú jajj az én sorsom,
Rózsa fa lett a' koporsóm.
Nem hittem hogy valahára,
Legyek Lillám unalmára.

Ha nem szerettelek volna,
Most sokkal jobb sorsom volna,
A' bú bánat bús fellege,
Szemeimre nem ömlene.

Nem átkozlak, nem szokásom,
De sok sűrű sohajtásom,
Föl hat a' magos egekre,
Mint te felelsz meg ezekre.

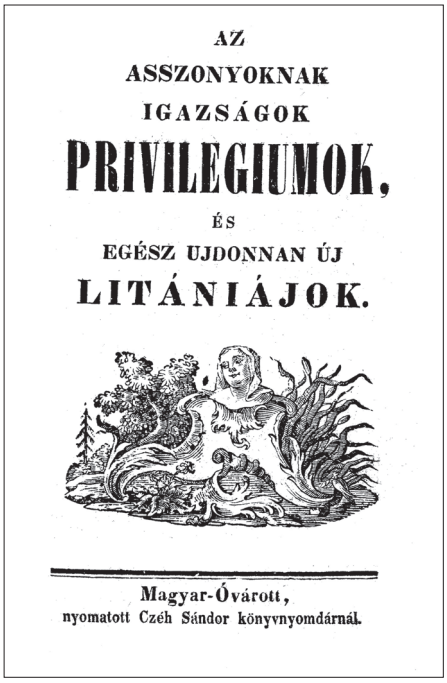
Nékem a' legtisztább estve,
Fekete színnel van festve,
Komor felettem az ég is,
Elhagyott a' reménység is.

A Czéh által kinyomtatott *Cserebogár, sárga cserebogár* Kecskeméthynél az „1. Dana", s a közreadó azt megjegyezte, hogy „E' danát csaknem mindenütt különböző változatokkal danolják; előjő a' »Szökött katonában« is". Hasonló megjegyzést fűzött Kecskeméthy *Az alföldön halászlegény vagyok én* kezdetűhöz is: „Énekli Sobri a' »Két pisztoly« című színműben, (lásd ott nyomtatva 35. lap.)"

Az 1840-ben megjelent *Két világi Dallok* egyetlen ismert példánya sajnos időközben elkallódott, de az évtizedben – évmegjelöléssel – egymás után kiadott verses ponyvák gyakorisága és mennyisége azt mutatja, hogy Czéh tudatosan tárta azokat a nagyközönség elé.

Az asszonyoknak igazságok Privilegiumok, és egész újonnan új Litániájok az utolsó oldal impresszuma szerint „Pápán, Farkas Ferencz költségén 1842-ben" jelent meg, s valójában egy XVIII. század végi, azonos című ponyva másolata.[39] A szellemes litánia-travesztiáról azt is tudjuk, hogy az – Pogány Péter megfogalmazása szerint – „Kónyi János: A mindenkor nevető Democritus című gyűjteményének »különlenyomata« a II. kötet 124–133. lapjáról."[40] Czéh félszáz évvel utóbb közzétett ponyvájának aktualitását a litániát követő, Landerer Katalin 1782-es nyomtatványán még nem szereplő két „Dall" adja, amelyek később Erdélyi János gyűjteményében is helyet kaptak, szó szerinti egyezéssel. A *Honnét*

39 Címképe Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 189.
40 Uo., 188.

AZ
ASSZONYOKNAK
IGAZSÁGOK
PRIVILEGIUMOK,
ÉS
EGÉSZ UJDONNAN ÚJ
LITÁNIÁJOK.
Magyar-Óvárott,
nyomatott Czéh Sándor könyvnyomdárnál.

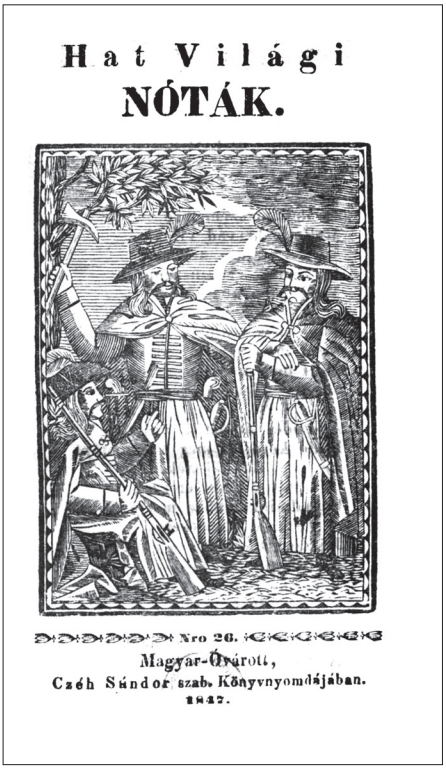

A' rendes
DOHÁNYOZÁS
privilégyiált
ARTIKULUSSAI,
hozzá adatván
egy falusi részeg Paraszt-Gazdáról, és a' falusi Birákról való Énekek.
Nor 22
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor Könyvnyomdájában.

jöttél, Debreczenből. / Mi hirt hoztál a' köznéptől? a Rábaközből származik (tehát épp Czéh kiadványainak vevőköréből), a *Félre párta! nem kellesz, / Párta helyett kontyom lesz* ismeretlen vidékről.[41]

Ugyancsak gúnydalok szerepelnek a következő esztendőben ponyvára került kiadványban: *A' rendes Dohányozás privilégyiált Artikulussai, hozzá adatván egy falusi részeg Paraszt-Gazdáról, és a' falusi Birkákról való Énekek.* Már a hosszú cím is azt sejteti, hogy a 24 lapos nyomtatvány egy sajátos kolligátum. *A' rendes Dohányozás privilégyált Artikulussai*t az 1789-ben nyomtatott *A' rendes pipázás privilégiumjai*, vagy inkább annak későbbi, szintén 28 pontot tartalmazó változata alapján adta közre Czéh Sándor. Az artikulusokhoz hozzá csatolta egy hely és év nélkül kiadott, szintén XVIII. századi ponyvavers, *A' dohány ditsérete* szövegét.[42] A következő, *Egy falusi részeg Paraszt gazdáról* felelgető versei: „*Kedves Társom vallyon hol vagy? / Talán most is még korcsmán vagy?,* illetve *A' falusi Birákról* szóló, egy 1810–1820 körüli

41 *Népdalok és mondák: Második kötet,* A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János (Pest: Magyar Mihály, 1847; a továbbiakban: Erdélyi II.), 258–259, 485. sz., ill. 254, 451. sz.

42 E prózai és verses ponyvából idéz Takács Lajos, „A rendes pipázás privilégiumjai…", *Ethnographia* 45 (1954): 210–222, 211.

Hat Világi
NÓTÁK.
Nro 26.
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. Könyvnyomdájában.
1847.

ponyva szöveghű átvétele.[43] Ez utóbbi vers Czéh-féle változatának húsz versszakából egy tizenöt strófás variáns Erdélyi János gyűjteményébe, a gúnydalok közé is bekerült.[44] A kiadvány utolsó szövege *Nép Dana* jelzés alatt Csokonai *Szegény Zsuzsi, a' táborozáskor* című verse.

1847-ben került ki Czéh nyomdájából a *Franczia Mars, három szép világi Dalokkal.* Ennek mintájául alkalmasint egy hely és év nélkül megjelent ponyva, *A' legujabb Frantzia Mars, két szép szomorú világi dallokkal* szolgálhatott.[45]

A szintén 1847-ben megjelent *Hat Világi Nóták* első darabjának provenienciáját Bathó Edit tanulmánya tárta fel,[46] Csörsz Rumen István pedig példaként hozza a *Népdalok és mondák* közköltészeti forrásainak vizsgálatakor.[47] A *Kalapom szememre vágom* kezdősorú dal szövege nyomtatásban először Sárospatakon, a *Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye* 1834-es második kiadásában *(Érzékeny és víg dalok)* látott napvilágot, majd bekerült szinte minden nevezetes dalgyűjteménybe Füredi Mihálytól Limbay Elemérig.[48] Az első ismert kottás feljegyzés Kelemen László 1828-ban összeírt *Világi énekes könyv*ében szerepel.[49] Ugyancsak dallammal örökítette meg Almási Sámuel református lelkész 1834-es *Magyar dalnok vagy*

43 Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 192–194. A ponyva címlapjának képe: 193. A XVIII. századi ősszövegek kritikai kiadása: *Közköltészet I.: Mulattatók,* s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Régi magyar költők tára, XVIII. század 4 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 40. és 82. sz.

44 Erdélyi I. 244–246, 290. sz.

45 Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 127, 97. kép.

46 Bathó Edit, „Népdalból műdal, műdalból népdal? »Kalapom szememre vágom…« Egy rég elfeledett dal kultúrtörténete", *Ethnographia* 122 (2011): 349–360.

47 Csörsz, „A *Népdalok és mondák*…"

48 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, I–IV (Pest: Emich Gusztáv, 1844–1846); Színi Károly, *A magyar nép dalai és dallamai* (Pest: 1872), Limbay Elemér, *Magyar daltár* III. (Győr: 1884).

49 Tari Lujza, „Megzenésített Vörösmarty-versek a kortárs és későbbi 19. századi gyűjteményekben", *Magyar Napló* 12, 12. sz. (2000), 85–89.

Énekes gyűjtemény címmel összeállított kéziratában,[50] s dalbetétként használta fel Szigligeti Ede *A szökött katona* című „eredeti színművében" is, amely 1844-ben hagyta el a sajtót. A Czéh Sándor által kinyomtatott szöveg forrása – a szövegegyezések okán – Kecskeméthy Csapó Dániel összeállítása[51] vagy már közvetlenül Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteménye lehetett.[52]

A ponyvafüzet második, *Kedves a rózsa illatja* kezdetű verse Czuczor Gergely költeménye. A *Népdalok* sorozatában jelent meg az 1836-os Aurorában,[53] s még ugyanabban az évben Czuczor poétai munkáinak gyűjteményében, *Kívánságok* címmel.[54] A vers – a szerző megnevezése nélkül – szerepel Kecskeméthy Csapó gyűjteményében[55] és Erdélyinél is.

A harmadik, *Virágos kert ajtajánál* kezdetű vers, szintén Czuczor műve, s csakúgy, mint a ponyva előző versét, az 1836-os Aurorában találjuk, a *Népdalok* között,[56] majd Erdélyi gyűjteményében.[57]

Az *Ucczú bizony gyolcs ingesem!* kezdetű dal szintén jó eséllyel ponyváról vagy kéziratos forrásból származik.

Az ötödikként szereplő *Esik eső, szép csendesen csepereg, / Gyuri Bandi bitófánál kesereg, kesereg…* kezdetű ballada Abonyi Lajos *A betyár kendője* című népszínművének alaptémájává vált. Már a ponyva megjelenése előtt kiadta Erdélyi János, a *Népdalok és mondák* első kötetében, Gyuri Bandiról címmel.[58] Kálmány Lajos több változatát is feljegyezte.[59] A ballada utóéletével kapcsolatban figyelemre méltó az annak Gömörben gyűjtött változatai kapcsán, Újváry Zoltán adatközlőjének megjegyzése:

> Még kislány voltam, amikor vásáron jártam az anyámmal. Akkor hallottam ott énekelni a vásárosoktól. Mondtam az anyámnak, vegyük meg. Mert egy papíron volt. Rá volt nyomtatva. A vásáros árulta meg énekelte. Amikor hazamentünk, kimentem a libával. Dúdolgattam. Annyiszor eldanoltam, hogy megtanultam.[60]

50 *Arany János népdalgyűjteménye (1874),* kiad. Kodály Zoltán és Gyulai Ágost (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 72.
51 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Harmadik füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1845), 19–20, 18. Dana.
52 Erdélyi I. 282–283, 317. tétel.
53 *Aurora hazai almanach,* Alapítá Kisfaludy Károly, Folytatja Bajza (1836), 65.
54 *Czuczor' Poetai Munkái* (Buda: Magyar Királyi Egyetem, 1836), 17.
55 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Második füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1844), 34–35, 22. Dana; Erdélyi II. 258–259, 485. sz. és 254, 451. sz.
56 *Aurora hazai almanach* (1836), 67.
57 Erdélyi II. 293, 496. sz.
58 Erdélyi I. 379–380, 382. sz.
59 Kálmány Lajos, *Alföldi népballadák* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954).
60 Újváry Zoltán, *Gömöri népdalok és népballadák,* A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai VIII. (Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1977), 83.

A *Somogyvári kis erdőben* kezdetű szöveg *Sobri Jóska nótája* címmel került be Erdélyi gyűjteményének első kötetébe.[61] Az előző dalokhoz hasonlóan tehát ez is népszínművek részleteként terjedhetett.

Bár a ponyva címoldalán hat világi nótát ígért olvasóinak, hetedikként „MÁS." címmel rövid rigmussal zárul.

Ördög hozta a' vendéget,
Másnak vettem feleséget,
Haja dinom dánom, még élek is bánom,
Házasságom.
Haja dinom dánom, még élek is bánom,
Házasságom.

A XVIII. századi közköltési szövegcsalád *(Bánom, hogy megházasodtam)* széles körben elterjedt, a jelenkori szájhagyományig.[62] Szerepel a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* második kötetében is.[63]

Az 1847-es év terméséből talán legérdekesebb Czéh-nyomtatvány a Sümögi Antal által kiadott *Legújabb Nép-Dalok*. A sorszámmal jelzett tizenhárom „népdal" valójában több szövegből, tudatosan összeállított sajátos kompilációk sora.

ELSŐ.

Ne menj rózsám a' tallóra!
Gyönge vagy még a' sarlóra,
Ha elvágod a' kezedet,
Ki süt nékem lágy kenyeret.

Szeretnék szántani,
Hat ökröt hajtani,
Ha a' rózsám jönne,
Az ekét tartani.

Cserebogár, sárga cserebogár,
Nem kérdem én tőled mikor lesz nyár,
Úgy is egy nyár emészti keblemet,
Mióta rózsám birja szívemet.

61 Erdélyi I. 194–195, 237. sz.
62 RMKT XVIII/4, 60. sz.
63 Erdélyi II. 226, 19. sz.

Amott a' hegyek lábánál,
A' kősziklák oldalánál,
Ott sírok én mind szüntelen,
Hej! a' hol senki sincsen jelen.

Az ég alatt a' föld színén,
Nincsen ollyan árva, mint én,
Sirat engem a' madár is,
Hej! lehajlik értem az ág is.

Nem átkozlak nem szokásom,
De sok sűrű sóhajtásom,
Felhat a' magos egekre,
Hej! mind te felelsz meg ezekre.

Az egy dalként (!) közölt vers első három versszaka[64] – ebben az összeállításban – Szigligetinél *A szökött katona* nyitányként szerepel.[65] Az összetartozó 4–5. szakasz mint Debrecen környékén lejegyzett dal a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében,[66] az utolsó pedig Kecskeméthy Csapó Dániel első dalfüzérének 45. „daná"-ja.[67] Ugyanakkor e vers nem más, mint *A szökött katona* első és negyedik jelenetében felhangzó dalok egybeszerkesztett változata – a ponyvaszöveg tehát szorosan kapcsolódik a népszínmű recepciójával.

Ugyanebben az évben jelent meg a *Pitypalaty Éneke, három világi Dalokkal* – úgymint:

1. Barátságot szép lélekkel, 's a' t.
2. Imé megint tapogatod 's a' t.
3. Szabad péntek, szabad 's a' t.

Ez a kiadvány Pogány Péter szerint „már a biedermeier költészet és a népdalok egyidejű együttélésének tanúja, és annak is, hogy a Czéh-nyomda nemcsak a

64 A *Ne menj, rózsám* pl. az 1826 előtt lezárt *Makói ék.*-ben is szerepel. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_3/010_m_makoi_enekeskonyv.htm

65 Szigligeti Ede, *Szökött katona,* Eredeti színmű 3 szakaszban (Pest: Geibel, 1844).

66 *Elegyes gyüjtések Magyarország és Erdély különböző vidékeiről,* szerk. Arany László és Gyulai Pál, Magyar népköltési gyüjtemény: Új folyam I (Pest: Atheneum, 1872), 41. sz.

67 *Dalfűzérke…,* Első füzér, 43–44, 45. Dana.

népmeséket kultiválta".[68] S valóban, a füzet első, társadalombíráló allegorikus versét[69] Kisfaludy Sándor *Himfy*jének első énekéből újraalkotott nyolc versszak követi:

Barátságot szép lélekkel
Szívem szerént kötöttem
Érzeményim jó szívekkel
Enyelegve közlöttem.
Kedvelvén a' barátságot,
Ekkor én nem gondoltam
Ennél nagyobb bóldogságot,
Egek de bóldog voltam.

Szánjon bár a' híves mező
Füvei közt fülelő,
És estvénként lengedező
Illatos nyári szellő.
Ha valaha duplázta e'
Sóhajtozom szóval mit?
Avagy háborította e'
Zokogásim nyugalmit.

Szánjon bár a' csergedezve
Folydogáló csermele
Hol kebelem ömledezve
Annyi estve el tele.
Ha könnyeimből ivott e'
Szomorúan látott e':
Bút nézett e' szemeimből,
Panaszt tőlem hallott e'.

De most oda bóldogságim,
Oda öröm napjaim.
Oda arany szabadságom,
Oh meggyűltek bajaim.

68 Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 144.

69 A *Pitypalaty* énekéről bővebben: *Közköltészet III/B: Közerkölcs és egyéni sors,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Régi magyar költők tára: XVIII. század, 15(Budapest: Universitas Kiadó, 2015), 36–41, 331–333.

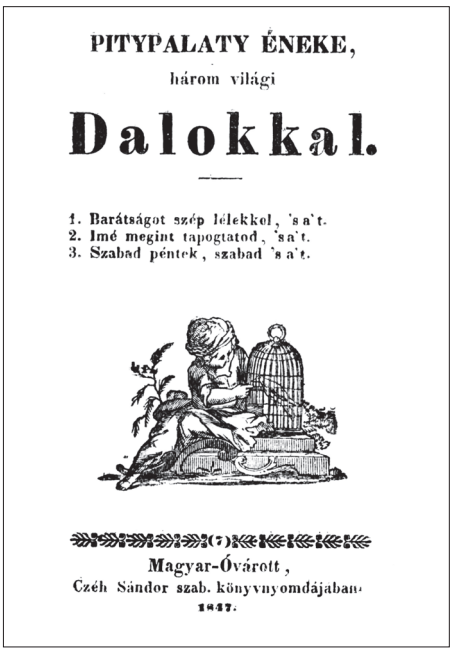
A' bú marokkal szaggatja
Ifjúságim virágit.
A' mirigy tűz szárogatja
Szép reményim zöldágit.

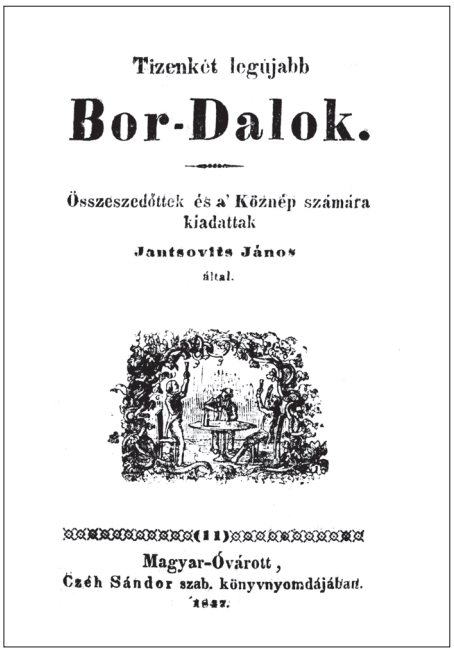
Sírsz hát bennem szegény lélek,
Hogy sorsod illy mostoha,
Pedig igen igen félek,
Meg nem jobbul az soha.
Ne sírj ne sírj szegény lélek,
Oh jobb hadd el házadat,
Más életet nem reménylek,
Próbáld másutt sorsodat.

A' hol sorsnak bús fellege,
Mint borítja ügyemet,
A' szerelem fergetege,
Miként dulja éltemet.
Itt panaszlom kőnek fának
Boldogtalanságomat,
Kő és fa tán megszánnának,
Ha értenék jajjomat.

De óh! még is egy reménység
Kecsegteti szívemet,
Hármos örömű víg ösztön,
Borzasztatja testemet.
Majd ha élek, majd cserélek
Szívemen egy új szívet,
Melly halálig el nem válik,
Ha meg nem nyert e' hívet.

Dicső egek! melly föllegek
Borítják el szívemet,
Megvakítják és tompítják
Bú érzékenységemet.
Jaj szánjatok csillagzatok,
Ne ejtsetek kétségbe,
Oh ég segíts, és ne meríts
Nagyobb keserűségbe.

PITYPALATY ÉNEKE,
három világi
Dalokkal.
1. Barátságot szép lélekkel, 's a't.
2. Imé megint tapogtatod, 's a't.
3. Szabad péntek, szabad 's a't.
(7)
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.
1827.

Tizenkét legújabb
Bor-Dalok.
Összeszedőttek és a' Köznép számára
kiadattak
Jantsovits János
által.
(11)
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.
1827.

A ponyva harmadik dala Döme Károlynak az *Orpheus*ban 1788-ban *Eggy Haragoshoz* címmel megjelent verse, egy versszak kihagyásával,[70] míg az utolsó egy mondókaként, népdalként is ismert szöveg:

Szabad péntek, szabad szombat,
Szabad szappanyozni,
Szabad nékem a' faluban
Szeretőt tartani.
Ej, haj, nem bánom,
Nékem is van virágom,
Ej, haj leszakasztom a' nyáron.

Lyukas a' rózsám kendője,
A' veres, a' veres;
Kihullt a' rózsa belőle,
A' teljes, a' teljes,
Ej, haj, nem bánom.
Nékem is lesz virágom,
Ej, haj, leszakasztom a' nyáron.

70 *Első folyóirataink: Orpheus,* s. a. r. Debreczeni Attila, Csokonai Könyvtár. Források. (Régi kortársaink), 7 (Debrecen: Csokonai Kiadó, 2001), 21–22.

1847-es Czéh-nyomtatvány a XVII. század közepi *Névtelen Comico-tragoedia*[71] szövege alapján Farkas Ferenc által kiadva „Példázatul a' köznép számára" *A' pokolban kinlódó Dús-Gazdag' históriája*. Három mulattató, mulatságos ponyva is készült 1847-ben Magyaróváron. Az első egy 1818-as kiadvány újranyomása *Téli dudás hegedűs, legény piacz, leány vásár. Költ aligváron úri magam által. Téli farsang. Gyöngy Pali Szép Ilonát most hegedüli haza, dob duda dallal draddadallal. A' kétszer 18 esztendős időben, mikor téli farsang volt minden dűlőben, telelőbe.*[72] Ekkor jelent meg „Nro 24" jelzéssel a *Vőfény köszöntés* és a *Tizenkét Legújabb Bor-Dalok* – amelyek „Összeszedöttek és a' Köznép számára kiadattak" már házi szerzőnek számító Jantsovits János által.

Jantsovits összeállításában a bordalok alkalmasint Erdélyi Jánostól „szedőttek össze", hiszen az egyes szövegek provenienciájuktól függetlenül megtalálhatók az Erdélyi által összeállított, 1846-ban kinyomtatott *Népdalok és mondák* első kötetében:

Tölts meg frater poharamat, Hadd öblítsem a' torkomat,	Erdélyi I. 200. sz. (Czéhnél csak az 1. versszak)
Bort iszom, én bort, bort! Borral élek én,	Erdélyi I. 195. sz. (teljesen azonos)
Oszlik, bomlik a' gond, A' ki ellene mond,	Erdélyi I. 208. sz. (teljesen azonos)
Milliom teringettét lencsét! Nem hittem ezt a' szerencsét.	Erdélyi I. 213. sz. (teljesen azonos)
Teli szivünk örömmel, rajta vigadjunk, A' keservnek örömmel, most útat adjunk.	Erdélyi I. 217. sz. (teljesen azonos)
Éljen, a' ki most issza ki Borát a pohárból,	Erdélyi I. 219. sz. (teljesen azonos)

71 Vö. Kaposi Krisztina, „»Az Istenért kérlek, bocsásd el a Lázárt…«: A *Névtelen Comico-Tragoedia* második scénájának folklorizálódása", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2,* 11–33.

72 A *Téli dudás hegedűs…* Pogány Péter szerint Pálóczi Horváth Ádám munkája, bár ezt semmi nem igazolja, csupán az, hogy ismert egy 1818-ben, még a költő életében kiadott változata is. Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 172; vö. Scheiber Sándor, „Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre", *Irodalomtörténeti Közlemények* 84 (1980): 234–236.

Adj kezembe egy pohár bort, Kezdjük el az előbbi sort;	Erdélyi I. 225. sz. (Czéhnél 2 verszak!)[73]
Dinom, dánom, sógor! Előtted a' jó bor;	Erdélyi I. 196. sz. (teljesen azonos)
Encze Bencze, kis medencze, Kis medencze a' Velencze,	Erdélyi I. 199. sz. (teljesen azonos)
Igyunk barátim csendesen Vágtat az idő sebesen;	Erdélyi I. 212. sz. (teljesen azonos)
Isten hozzád, édes eszem, Már ma hasznodat nem veszem;	Erdélyi I. 231. sz. (teljesen azonos)
Vasárnap bort iszom, Hétfőn nem dolgozom.	Erdélyi I. 187. sz. (teljesen azonos)

Az esztendő kiadványai között a legérdekesebb mégis az augusztus 16-án kelt imprimatúra alapján nyomtatott *Ama régi elhiresedett Lúdas Matyi története. Egy eredeti magyar rege négy szakaszban legújabban kiadva*. Mivel Czéh Sándor hagyatékában[74] ránk maradt a kiadvány „kézirata" is, ennek alapján betekinthetünk a nyomdász szerkesztési kiadási munkájába is. Chikány Judit – Kozocsa Sándorra hivatkozva[75] – feltételezi, hogy a Czéh által használt, „ponyvai sajtó alá rendezés nyomait őrző példány"-on „Benedik Direktor piarista gimnáziumi igazgató" tette az olvasást „könnyítő" és egyben módosító szerkesztési lépéseket.

> Áthúzta az F. M. monogramot és a 2. kiadás jelzését, kihúzta a Phaedrus-idézetet és a Werbőczi lapalji jegyzetet, a 'levonás' helyett pedig „négy szakaszban" tervezte újra kiadni a szöveget. […] A módosításokon is látszik a ponyvára való áttétel szándéka, ugyanis az anonimitás és az egyszerű olvasási kontextus megteremtése a ponyvai létmód jellemzői.[76]

73 Erdélyinél csak egy versszakos változat olvasható: „Adj kezembe egy pohár bort, / Kezdjük el az előbbi sort; / Ez a pohár majd kiürül, / Minden gondom belé merül." Czéh ponyváján szerepel a folytatás is.

74 Helle, *Vásári cédulától…*, 19.

75 Kozocsa Sándor, „A *Lúdas Matyi*-kiadások története", Magyar Könyvszemle 62 (1938): 123–130.

76 Chikány Judit, „Tündéres széphistória és bohózat, avagy mivé lettél, Lúdas Matyi?", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4,* szerk. Csörsz Rumen István, 407–432 (Budapest: Reciti, 2015), 412.

Mivel Kozocsa nem ismerte a Czéh-féle ponyvaváltozatot,[77] feltételezte, hogy Fazekas munkáját a censor, Benedik kívánta sajtó alá rendezni.

Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*jának újbóli ponyvásítása[78] önálló tanulmányt is megérdemelne, hiszen ez a kiadás mintegy összegzi Czéh kiadói stratégiáját és szándékait, amelyek a „szegény magyar népeink"-nek „szájok íze szerént" kiadott „Dall"-okra is érvényesek.

A szerzők – akár kortársak – nevének elhagyása mellett, a nyomdász által eladhatónak ítélt – tehát a közízlésnek megfelelő – verseket név nélkül nyomtatta ki, mintegy beemelve a közköltészetbe. Ez az eljárás csak néhány (újranyomott, másolt) ponyva esetében tekinthető véletlennek, de éppen Czéh kortársainak esetében, akiknek ponyvára került versei a korszak irodalmi folyóirataiban jelentek meg, tudatosnak kell tekintenünk. Csokonai, Vörösmarty, Czuczor, Döme Károly, Kisfaludy Károly és Sándor verseit Czéh eredeti közlésben ismerhette, hiszen már a nyomdaalapítás előtti időből fennmaradt összeállítása, a *Külömbféle Énekek és más Versek mellyeket a' nevezetesebb Magyar Poéták munkáiból összveszedett Czéh Sándor 1829ik eszt.*[79] azt mutatja, hogy számos kortársához hasonlóan külön füzetbe másolta be a számára kedves verseket. Czéh – aki kölcsönkönyvtárat is működtetett[80] – azzal, hogy az általa megcélzott közönség számára hozzáférhetetlen irodalmi folyóiratokban megjelent verseket vitt ponyvára, „dallá", népdallá „emelte" azokat. Tudatos választás volt az is, hogy a XIX. században megjelent népköltési gyűjteményekből válogatva vitt ponyvára folklóralkotásokat. Ezt bizonyítja egyes kiadványainak szerkesztése, amelyekben Csapó Dániel, vagy Erdélyi János gyűjteményeiből készít saját összeállítást, sokszor lerövidítve az eredeti szövegeket. E ponyvái sajátos médiumok: annak az olvasóközönségnek juttatja vissza saját tudását, ahonnan az vétetett! Olvasóinak elképzelt ízlése szerint gyakran újraalkotja a dalokat; ahol a szótagszám és a rím megengedi azt, több különböző szövegből képez egy egységet. Czéh talán a legérdekesebb megoldása, a korszak népszínműveiben felhangzó dalcsokrok átvétele és kinyomtatása.

Czéh Sándor „világi dalokat" közzé tévő ponyvanyomtatványai a XIX. század közepének jellemző termékei: a műköltészeti alkotásokat folklorizálják, a népköltési gyűjteményekből átvett folklóralkotásokat pedig újrafolklorizálják.

77 *Ama régi elhiresedett Lúdas Matyi története. Egy eredeti magyar rege négy szakaszban legújabban kiadva,* M.-Óvárott, Czéh Sándor sz. könyvnyomtatónál.

78 Czéh egyértelműen az 1817. évi bécsi kiadást használta: *Lúdas Matyi egy Eredeti Magyar Rege Négy Levonásban. írta F. M.* Második megjobbított Kiadás. Négy tábla rajzolattal együtt (Béts: Pichler Antal, 1817).

79 A kézirat Czéh emlékkönyve, számos vers bejegyzésével, amelyekhez a tulajdonos tartalomjegyzéket is készített. Helle, *Vásári cédulától…,* 14–15.

80 Mónus Imre, „Czéh Sándor kölcsönkönyvtára Magyaróvárott a 19. században", *Magyar Könyvszemle* 109 (1993): 450–459.

Az olcsó nyomtatványok terjesztése révén egy-egy vers valóban köz-költészetté válhatott.

1849 után – bár a nyomda nagy nehézségek árán ismét talpra állt – Czéh már nem adott ki több magyar nyelvű „dal"-t a köznép mulattatására, nevelésére.[81] Német és horvát nyelvű „regéi" mellett ugyanakkor sorban jelentette meg „eredeti magyar meséit", s 1861-ben 16 lapon kinyomtatta „a műéneklés hő pártolóinak s a m. óvári k. r. gymnasium énekkedvelő tanonczainak emlékül" a Kisfaludy, Petőfi és Vörösmarty verseiből összeállított *Dalfüzér*t – a címlap megjegyzése szerint „A költészet és műénekészet iránti szeretet jeléül fölajánlva egy műkedvelő által". A mosonmagyaróvári nyomdász irodalomtörténeti szerepe, közvetítői és üzleti módszerei azonban bőséges kutatnivalót rejtenek még.

81 Czéh Sándor 1848-ban – a cenzúra megszűnése után – régi pozsonyi ismerősével, Höchell Hermann nyomdász újságíróval egy német nyelvű szatirikus, politikai újság kiadására vállalkozott. A *Der Emancipirte Satanas* 12 számának megjelentetése a kötelező kaució miatt szinte teljes csődbe sodorta a nyomdát. Czéh a szinte teljes egzisztenciális csődből csak a vármegye segítségével lábalt ki. Helle, *Vásári cédulától…*, 21–23.

TARI LUJZA

Bepillantás két dunántúli gyűjteménybe

Kiss Dénes dallamgyűjteményei és Noszlopy Titus (eredetileg kottás) kézirata

A Dunántúl a zenetörténeti kutatás – azon belül a népzenekutatás – szemszögéből a szájhagyomány által megőrzött sajátos jegyekkel rendelkezik, melyek a XIX–XX. század fordulója, a modern kutatások kezdete óta képezik vizsgálatok tárgyát. A XX. század viszonylag korai időszakától kezdve hozzákapcsolódik ehhez a XVIII–XIX. századi kéziratos kottás források feltárása, vizsgálata, valamint közreadása is.

A Dunántúl az I. számot kapta Bartók Béla népzenei dialektusterületi felosztásában, aki e határokat nyugatról kelet felé haladva jelölte ki.[1] A további kutatások során al-dialektusok beiktatásával finomodott felosztása.[2] A Dunántúl Vikár Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László és tanítványaik (pl. Ádám Jenő, Dávid Gyula, Vikár László, Olsvai Imre) népzenegyűjtői, kutatói életművében egyaránt szerepet játszott.[3] Mivel e helyen nem az ő kutatási témáik részletes bemutatása a célunk, mellőzzük az ide vonatkozó, ma már tetemes mennyiségű irodalom felsorolását. Csupán néhány gyűjtési területet nevezünk meg, a születése szerint is dunántúli Vikár Bélával kezdve a sort. Vikár gyűjtött Somogyban, Tolna, Zala és Vas megyében. 1906-ban Bartók egyik első gyűjtőútja Fejér, Sopron[4] és Vas megyébe vezetett, majd 1907-ben Tolna megyében

* A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézetének nyugalmazott főmunkatársa, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem óraadó tanára.

1 Bartók Béla, *A magyar népdal* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1924), VIII.

2 Összefoglalóan lásd *Magyar Népzenei Antológia: Digitális összkiadás – Anthology of Hungarian Folk Musi:c Complete Digital Edition,* szerk. Richter Pál (Budapest: MTA BTK–Folk Európa Kiadó, 2012). Az egyes egységek szerzői a korábbi kiadások sorrendjében, kiegészítésekkel: *Tánczene:* Martin György, Pesovár Ernő, Németh István, Pávai István; *Felföld* (Észak): Tari Lujza, Vikár László; *Dunántúl:* Olsvai Imre; *Alföld:* Paksa Katalin, Németh István; *Szilágyság és Erdély:* Sárosi Bálint, Németh István; *Moldva és Bukovina:* Domokos Mária.

3 Természetesen mind a mai napig szerepet játszik a népzenekutatók körében.

4 Rajeczky Benjamin, „Bartók Béla népdalgyűjtése Sopron megyében", *Soproni Szemle* 10, 3. sz. (1956): 83–88; László Gyula, „Bartók Béla soproni kapcsolatairól", *Soproni Szemle* 10, 3. sz. (1956): 82–83.

Felsőiregen (ma: Iregszemcse) végzett jelentős gyűjtést.[5] Kodály 1921-től több ízben dolgozott Komárom, Esztergom, Fejér, Vas és Zala megyében. Lajtha Baranya, Tolna, Somogy, Fejér, Veszprém, Komárom, Sopron és Vas megyében gyűjtött – az utóbbi két megyében egészen haláláig. A korai gyűjtők közt meg kell említenünk Garay Ákost is, aki Tolna megyében és dialektus szempontjából szintén a Dunántúlhoz tartozó szerémségi falvakban végzett gyűjtéseket fonográffal, mely felvételeket Bartók kottázta le.

A Dunántúl különleges régió a népzene szempontjából: őrzőhelye egyrészt a szóbeli emlékezet által fenntartott legrégibb, keleti örökséget hordozó szokásoknak[6] és dallamvilágnak.[7] Másrészt Ausztriával szomszédságánál és a többnemzetiségű lakosság összetételénél fogva számos, német, illetve osztrák szűrőn át Európából érkezett elem is megtalálható itt,[8] beleértve egyes hangszerek még nemrég is csak ott jellemző meglétét (pl. a hárfa használata a népzenében,[9] egyes citeraformák, a délszláv népek hatásaként pedig a tambura erőteljes jelenléte).

Ez a kettősség jól kirajzolódik Kiss Dénesnek a Dunántúlhoz kötődő, 1844-ben összeírt kottás (nép)dalgyűjteményéből is. Kiss Dénes vokális gyűjteményét[10] Kodály Zoltán másolta-másoltatta le a magyarság dalismeretének minél mélyebb megismerése céljából, és osztotta be a zenei szempontok alapján

5 Tari Lujza, *Bartók Béla hangszeres magyar népzenegyűjtése,* Gyurcsó István Alapítvány könyvek 52 (Dunaszerdahely: Csemadok Művelődési Intézete, 2011), 44–57.

6 Az egyik első, részben fonográfos gyűjtőmunka alapján íródott mű, mely az egyik legősibb szokást bemutatja: Dr. Sebestyén Gyula, *Regös-énekek; A regösök,* Magyar népköltési gyűjtemény IV–V (Budapest: Athenaeum, 1902).

7 Elég a régi stílus lá-pentaton hangsorú, lefelé kvintváltó dallamait említeni általában, és a pentaton kvintváltó stílusréteg nagy számban előfordulásáról beszélni a területen, kiemelt figyelemmel az egyetlen tetraton motívumból komplett négysoros formát építő dallamokra. Az utóbbi népzenei típuscsoportot a magyar népzene emblematikus példájává vált *Röpülj, páva, röpülj* népdal alapján „páva"-dallamoknak nevezzük. Lásd *Népdaltípusok I.,* s. a. r. Járdányi Pál és Olsvai Imre, A Magyar Népzene Tára 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 414–415. sz., valamint az egész IX. típus.

8 A Dunántúl magyar és más népeinek népzenei kapcsolatairól lásd Tari Lujza, „Untersuchungen zu interethnischen Musikdialekten Westpannoniens", in *Dörfliche Tanzmusik im Westpannonischen Raum. Vorträge des 17. Seminars für Volksmusikforschung: Eisenstadt 1988,* Hrg. Walter Deutsch, Schriften zur Volksmusik 15, 237–254 (Wien: Verlag A. Schendl, 1990); Olsvai Imre, „A somogyi horvátok legkedveltebb ötfokú dallama", in *A Duna menti népek hagyományos műveltsége: Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére,* szerk. Halász Péter, 727–735 (Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 1991); Uő, „Vinko Žganec's Fundamental Significance in Discovery of Connections between Croatian and Hungarian Folk Music", in *Narodna Umjetnost,* Posebno izdanje 3, ed. Jerko Bezić, 39–53 (Zagreb: Godišnjak Instituta za Etnologiju i Folkloristiku, 1991); Uő, „A drávaszögi magyarság zenei képe", *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1995–1998 [1999]): 83–96.

9 A mohácsi Gertner János hárfás és hárfakészítőről lásd Tari Lujza, *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója* (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), 313, 316–318.

10 MTA KIK Kt. Irod. 8r 206/44.

rendszerezett népzenei gyűjteményébe, a XIX. században saját célra készült, a népdalgyűjtési felhívásokra készített, valamint nyomtatásban megjelent több más kottás gyűjteménnyel együtt.[11] Kiss kéziratát korábban ismertette Paksa Katalin[12] és a jelen tanulmány szerzője,[13] aki a benne található dallamanyagból rendszeresen ad közre összehasonlítás céljából, valamint a lekottázott népdalok, népies műdalok korabeli használatának és a feljegyzés idején az adott térségbeli jelenlétének bizonyítására.[14] Kodály a külön lapokra kimásoltatott dalok kottájára (az ún. támlapokra) sokszor írt további fontos megjegyzéseket az adott dal előfordulásairól más kéziratos gyűjteményekben, XIX. századi kottás kiadványban, valamint élő népzenei gyűjtésekben. Gyakran jelölte azt is, ha valamely dal szövegét Erdélyi János kiadta.

Erdélyi a *Népdalok és mondák* I. kötetében a gyűjteményeket beküldött személyek felsorolásakor 21 esetben hivatkozik a Dunántúlról beküldött anyagra, legtöbbet Szombathelyről érkezettekre . Ezek közt négy olyan forrás van, amely közül kettő biztosan, kettő pedig feltehetően a pápai református kollégiumhoz kötődik. Az egyik az említett és Kodály által feldolgoztatott gyűjtemény, melyet a 44. szám alatt így jelzett Erdélyi: „Pápáról Kiss Dénes urtól hangjegyekkel 122. db." A másik a 45-ös számú: „Noszlopy Titus urtól egy kisebb csomó hangjegyekkel."[15] Sajnos az utóbbi kottái minden bizonnyal külön lapokon voltak, s nem maradtak meg, csak a versek, szövegek. Szintén Pápára utal Baki Gábor győri református tanító gyűjteménye, amelyre korábban már hivatkoztunk.[16] Nem tudjuk, ismerte-e Kodály Noszlopy vagy Baki Gábor gyűjteményét, de ha látta is őket, kották hiányában nem fordított rájuk figyelmet.

Nem ismerhette Mátray Gábornak részben szintén a Dunántúlhoz kötődő gyűjteményét, melyet az ifjú Mátray (még eredeti Rothkrepf nevén) Széchényi

11 Szalay Olga, „19. századi források Kodály népzenei gyűjteményében", *Magyar Zene* 55 (2017): 336–347.

12 Paksa Katalin, *Magyar népzenekutatás a 19. században*, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 9 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988), 24–26.

13 Tari Lujza, *Kéziratos kottás gyűjtemények a XIX. század első felében* (Kandidátusi értekezés, 1993), 81, 89–90, 133–134, 147–150, 159, 166, 215.

14 Tari Lujza, „Gaal Miklós *Holmi Világi Enekek* című versgyűjteménye (1810) zenei szemmel", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4,* szerk. Csörsz Rumen István, 219–249 (Budapest: Reciti, 2015), 229, 239, 243; Uő, „Notated Melodies in the Folk Memory", in *Muzika* [Sarajevo, Academy of Music, University Sarajevo, Musicological Society of FB&H], 21, 1. sz. (2017): 14–16; Uő, „A szülőföld hangja: Felsőmagyarországi gyűjtők és gyűjtések a *Népdalok és mondák*ban", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 5,* szerk. Csörsz Rumen István, 321–344 (Budapest: Reciti, 2017), 338.

15 Mindkettő: *Népdalok és mondák,* [1], a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János (Pest: Beimel József, 1846), IX. Előtte még egy Pápára vonatkozó jelzete van a 42. szám alatt. Noszlopy gyűjteménye: MTA KIK Kt. RUI 8r 206/45.

16 Tari, „A szülőföld hangja…", 402–407. Baki Gábor gyűjteménye: MTA KIK Kt. RUI 8r 206/23.

Lajos gróf családjánál 1817–1830 közti nevelősködése idején gyűjtött Sopronhorpácson, feltehetően 1828–1829-ben.[17]

Kiss Dénes két részletben küldte el gyűjteményét Erdélyinek: először 122 darabot, amit később kiegészített saját számsorrendje szerint 230-ra,[18] a változatokkal együtt (melyeknek nem adott új számot) összesen 236-ra. A gyűjtemény elé az alábbi leírás került 1941-ben:

> Megjegyzések: Kiss Dénes 'Népdalok 1' című Kótás-Könyvéhez.
>
> Jelen Kótás Könyv összeállítója ugyanazon Kiss Dienes pápai jogász, aki 1844-ben az ugyanitt szereplő 1-122 számú népdalok szövegeit kéziratban beküldötte és az a M. Tud. Akadémia Könyvtárában az Erdélyi János Népdal Kéziratok Gyűjteménye IIik kötet 44 szám alatt található és a kettőnek dalszámai egymással szorosan megegyezők. A Kótás Könyv szövegüt nem mindenkor az ott megjelölt kezdő – hanem talán az akkor közismertebb – versszakot alkalmazza.
>
> Mivel a Kótás Könyv folyószámai 123-230ig tovább haladnak, sőt címében az '1' szám is megjelölve van, gyanítható, hogy gyűjteménye nagyobb volt, hátsó része azonban Erdélyi gyűjteményében nem szerepel. A kézírás lehet, hogy későbbi, de egy azon kéztől való. Később kori beszúrások találhatók egyazon kéztől. Mindazontúl egykori eredetű a kettő és pedig 1844. év előtti időből. Budapest 1941 Május hó 6-án Kissházy Á. Gyula.
>
> U.i. Mivel a 197 sz. dal Kossuth törökországi bújdosásáról beszél, a gyűjtemény végső része az absz. korszak elején iratott össze.[19]

Az említett 197. szám, a későbbi magyarnóta-stílust előlegező dallamú versének kezdete: *Csöndes eső csöpörész a haraszton / Az uristen kesereg jó Kosuton* alátámasztja, hogy írója a szabadságharc leverése után fejezte be gyűjteményét.[20] Legalábbis az énekeket tartalmazó gyűjteményt, mert Kiss Dénesnek három másik hangszeres gyűjteménye is van. Bár a címük *Népdalok,* illetve *Dalgyűjtemény,* e címet a könyvtár munkatársai írták rá,[21] mert készítőjük egyrészt nem adott címet, másrészt a bennük foglaltak közt kevés a vokális használatra utalás. Vokális daloknak csupán erősen variált hangszeres verzió-

17 Tari Lujza, „Mátray Gábor, a népzenekutató", *Zenetudományi dolgozatok* (2013–2014, Jubileumi kötet a Zenetudományi Intézet 40 éves fennállása alkalmából): 385–437. Kodály jól ismerte viszont és szintén feldolgozta Mátray 1847-es és későbbi kiadványait, melyek megtaláltatók az MTA BTK ZTI *Népzenei gyűjteményei*nek KR jelzetű Kodály-gyűjteményében.

18 Ugyanígy jelzi Paksa, *Magyar népzenekutatás…,* 24.

19 A kézirat jelenleg az OSZK Zeneműtárában található Ms. Mus. 1247 jelzet alatt.

20 A lemásoltatott kottán Kodály áthúzta az 1844-es évszámot, s aláírta: „nyilv[ánvalóan] 1849 után. KR_00062.

21 Jól látszik ez az OSZK Ms. Mus 1248. címlapján, melyre ezt írták: [Kiss Dénes] [Dalgyűjtemény] L." (a könyvtáros monogramja?). Legvégén pecséttel ellátva szintén a „Z.o.63/1932" áll.

ja szerepel a gyűjteményben, s ha van szövegkezdet, az címként értelmezhető. Ilyen például a zongorára, illetve nagyobb részt hegedű előadásra lekottázott, hegedűjátékot rögzítő gyűjtemény.[22] A harmadik hangjegyes kézirat átiratokat tartalmaz hegedűre.[23] Az OSZK Ms. mus 1246. és 1248. hangszeres gyűjtemény összetartozik, s csupán a zeneműtári besorolás miatt nevezzük kettőnek. Ezek ugyanazon jellegű hangszeres darabok, de jól látszik, hogy az első füzet, melybe Kiss Dénes írt, betelt, s újat kellett kezdenie. E hangszeres forrásokat is látta Kodály, melyekre ceruzás megjegyzéseit is följegyezte. Így az OSZK Ms. Mus. 1097. kéziraton ez olvasható: „Kiss Dénes (1826–1902 Csép) Komárom vm?" Kiss Dénes neve e kéziratokon hol Kiss Dienesnek van írva, hol K. D. monogrammal van jelezve.

Nem vállalhatjuk itt egyik gyűjtemény részletes bemutatását sem, mindössze néhány példa segítségével bepillantást kívánunk nyújtani a bennük foglalt szövegekbe, dallamokba, jelezve a kutatás folytatásának, a gyűjtemények részletes feldolgozásának és kiadásának szükségességét.

Noszlopy Titusz így jelzi munkáját: „Gyűjté Noszlopy Titus pápai tanuló". Noszlopy Titust a kollégium 1843/44. évi beiratkozási listáján, „Tarczy Lajos igazgatóságában" az 54. sz. alatt rögzítették „Őszutó 15-én". Ekkor 15 éves, volt, evangélikus, lakóhelye „M.Vrácsik Somogy vármegyében". Hat iskolája volt már, „gyámja annya Bárány Juliána Vrácsik, Somogy vármegyében, özvegy birtokosnő". Kosztos diák lett, amelyért két váltóforintot fizetett.[24] Édesanyjuk neve biztos adat arra, hogy a földbirtokos család idősebb tagjai, a szabadságharcban szerepet játszó Gáspár[25] és Antal Titusz bátyjai voltak, akik szintén a pápai kollégiumban tanultak korábban. (Feltehetően testvérük, de legalábbis rokonuk volt egy, az iratokban jelzett József, valamint egy Lajos keresztnevű fiú is.)

A fiatal Noszlopy gyűjteményét *Régibb Népdalok Külömb féle tájról* csoporttal kezdi, mely öt dal szövegét tartalmazza, egyenként általában három, olykor hét-nyolc versszakkal.

Ezek közül különösen figyelemre méltó a „3dik Dal.", melynek az 1. versszaka ez:

22 OSZK Zeneműtár Ms. Mus. 1246. A „Z.o.63/1932" az elején található. Ennek címe: [Kiss Dénes] [Dalgyűjtése].

23 OSZK Zeneműtár Ms. Mus. 1098.

24 Köntös László, *A pápai Református Kollégium diákjai:* Források 1585–1860, A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai: Forrásközlések 9. (Pápa: Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa Város Önkormányzata, 2006), 632. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PRGYK_Fk_09/, hozzáférés: 2018. 12. 10.

25 Bona Gábor, *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49* (Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1987), 253.

Zavaros a' Duna, nincs tisztogatása,
Szomorú a' szívem nincs vigasztalója;
Zavaros Dunának lesz tisztogatása,
Szomorú szivemnek lesz vigasztalója.

A következő két versszaknak itt csak 1. sorát adjuk meg. (Sorszámukat Noszlopy nem jelezte).

(2.) Azt gondolod rózsám hazudok előtted
(3.) Adta vólna ísten ne láttalak volna

Az ezután következő versszakok a következők:

(4.) Szerelem, szerelem, átkozott gyötrelem,
Mért nem virágoztál minden fa tetején,
Minden fa tetején, diófa levelén,
Hadd szakasztott vóna minden szegény legény.

(5.) Lám én szakasztottam, de elszalasztottam,
Utánna futottam, de meg nem foghattam,
Valamerre te jársz, legyen földindulás,
Hogy gyusson [!] eszedbe sok erős fogadás.

(6.) Olyan vagyok már most mint mezőbe taró
Mellynek ékességit elfogta a saró,
Elfogta enyimet egy semmire való,
Kinek a' két szemét szedgye ki a' holló.

(7.) Hervadgy rózsám, hervadgy,
Mert az enyim nem vagy,
Még az enyém voltál pirosat nyilottál,
Már az enyim nem vagy,
Kéket, zöldet nyillasz.

A *Szerelem, szerelem…* szövegcsalád mélyen beágyazódott a magyar népzenébe, s minden területen megtalálható, gyakran többféle dallammal. A Dunántúlon különösen szép előadásban maradt fenn például Berzencén (Somogy m.). 1936-ban innen került a Pátria lemezre énekelt formában és hosszú furulyán Káplár János nemesen egyszerű, kiváló előadásában.[26] A Noszlopynál szereplő

26 Gr059Aa, a gyűjtő Seemayer Vilmos volt, az előadó Káplár János.

6. versszak keservesként még az 1970-es években is élt Gyimesben.[27] Az utolsó versszak pedig rávilágít a szélesebb területi összefüggésekre. A Csallóközt népzenei szempontból sok tekintetben a Dunántúl folytatásának tekintjük, ahol szintén használták e verset; megvan Bartók Béla 1910-es nagymegyeri gyűjtésében, melyben a *Szerelem, szerelem* versszak is megtalálható.[28]

A gyűjteményben *Ujabb Nép dalok:* következnek 6–17-ig. Ezek közül a 14. alatt ez található: „Melly az 1843dik évi Nyárutó 31kén Zalaegerszegen történt adó és követválasztáskor mondatott." Kár, hogy nem ismerjük, milyen dallamra énekelték, s egyáltalán énekelték-e, vagy csak szavalták a 8 szótagos verset, melynek ez az első versszaka:

Porfelleg száll Görbő felől
Egy Kótsagos léptet elől,
Villognak zászlók, 's csákányok,
Igy jőnek a' Pecsovicsok.

A hosszú vers végén következnek „Ugyanezen alkalomra csinált versek a' nem adózokra." Érdekes módon ezek egyben ún. sírversek,[29] köztük a VI. számmal jelölt:

Itt fekszik egy Nográdi tót,
Gal Bertus ősi neve;
Nagy adózó szálas kő volt,
A halál martalék leve.

Az újabb népdalok közt első a „6dik Dal (Somogy vármegyei)", melynek ez az első versszaka:

Egy asszonynak két lánya van oda,
Egyik szölke, másik barna oda
Engem sokat csalogatnak oda
De nem tudom elmennyeke oda.

E népdal szótagszámképletében nem nehéz fölismerni a főleg Somogyban jellemző (egy-egy adat szerint Zalában is előforduló), új stílusú dallamszerkezettel járó olyan verseket, mint *Fölmásztam az eper(szilva)fára, Kata*; *Kimentem én*

27 Tímár Jánosné Csorba Anna 1969-ben énekelte Újváry Lajos gyűjtőnek, AP 7575b, lásd http://db.zti.hu, *Én most olyan vagyok*.

28 MTA BTK ZTI Népzenei Gyűjtemény Bartók rend: BR_00391, BR_00392.

29 *Nevetős fejfák,* kiadja Kissházy József, utószó Erdész Sándor (Nyíregyháza: Kiadta a Számalk Kiadói Főosztálya, 1988).

a szőlőbe, Kati. Kodály 1922-ben Bolhásón (Somogy m.) gyűjtötte és adta ki a jellegzetes, régies, aszimmetrikus ritmusú[30] *A bolhási kertek alatt, Kata* kezdetű népdalt, mely kiadása nyomán általánosan ismertté vált.[31] E népdalt a XX. században még tudták Somogy megyében. *Nem ettem én ma egyebet, Kata* szöveggel 1963-ban OIsvai Imre gyűjtötte Somogyacsán.[32] Noszlopy joggal utal *új*ra, amennyiben a dallam formaképletére (AA^5A^5vA) is, vagy elsősorban arra utalt. E népdalt Somogy megyén kívül Kodály csak Pásztón találta meg 1922-ben (akkor még Heves m.), s ez nem az egyetlen volt ottani gyűjtésében, mely erős kapcsolatot mutatott a Dunántúllal.[33] (1. kotta)

Kiss Dénes nevét a pápai kollégium diákjainak névsorában már 1840-ben a kitűnők közt találjuk meg, „Csep" (Csép) falunévvel, majd 1843-ban a „VIdik vagy Költészetiskola" tanulói közt elsőként a kitűnők közt.[34] Vokális

30 Rajeczky Benjamin, „Zur Frage der asymmetrischen Rhythmus in der ungarischen Volksmusik", in *Festschrift Felix Hoerburger: Neue ethnologische Forschungen,* 85–95 (Laaber: Laaber Verlag, 1977), itt 6. példa *A bolhási kertek alatt.* Uő, „Népzenei aszimmetrikus ritmusaink kérdéséhez", *Zenetudományi dolgozatok* (1978): 149–158, 7. példa, *Pásztó felett kerek az ég allya.*

31 Kodály Zoltán, *A magyar népzene,* a példatárat szerk. Vargyas Lajos (Budapest: Zeneműkiadó, 1952), 1960,[3] 29. Kodály példaként mutatja be arra. hogy a lá-pentaton hangsort esetenként az új, zárt visszatérő szerkezettel járó népdalok is megtartják.

32 Kiadta Rajeczky Benjamin, *Magyar népzene II.* (Budapest: Hungaroton LPX 180001–04), 2 B 4a. Lásd még http://db.zt.hu.

33 Tari Lujza, *Pásztó zenei élete* (Pásztó: Pásztó Város Önkormányzata, 2007), 55–56.

34 Köntös, *A Pápai Református…,* 267, 276. 1844-ben a *Felsőbb tudományokat tanulók* közt említik, ami úgy tűnik az utolsó éve volt az iskolában, uo., 299. Lehetséges az is, hogy a

gyűjteményében a korszakon belül ismert régebbi és újabb népies műdalok, hangszeres használatból is ismert dallamok mellett van több szorosabban vett népdal. Az egyik legrégibb dunántúli lakodalmas: *Addig éli a' leány világát* (62. sz.).[35] Szintén a Dunántúlon honos a pentaton kvintváltó *Dugnicsnénak háza tája* (47. sz.) és a *Sötét éjszakában jártam* (65. sz., a későbbi gyűjtésekből *Mikor gulyáslegény voltam* verssel ismert), valamint a 126. sz. alatt *Este virágzik a repce* szövegű változata. Szöveg nélkül szerepel az *Édes-kedves pintes üvegem* (*Volt nekem egy kecském, tudod-e,* stb.) (152. sz.) dallama. Régi és szintén 7 5 b3-as kadenciájú a *Kis kalapom csurgóra* (49. sz.). Megtalálható itt az általánosabban ismertek közül a recitálással induló pásztordal: *Pej paripám patkószege de fényes* (112. sz.), a *Mély a Dunának a széle* (121. sz.), a keleti területeken, Nagykálló környékén fennmaradt ereszkedő táncdallam: *Ángyom, Kató ángyom* (35. sz.), megvan a *Kicsiny vagyok én, Majd megnövök én* (171. sz.), a *Kicsi nékem ez a ház* (180. sz.) és az *Elszáradt a bodzafa* (183. sz.).[36]

Kiss Dénes vokális gyűjteményéből érdemes egy olyan dallamot kiemelni, mely énekelt és hangszeres formában egyaránt népszerű volt a Dunántúlon. 166. sz. alatt *Volt szeretőm öt, hat is* szöveggel írt le egy dallamot, mely a 184. sz. alatt *Szép élet a katona* verssel szerepel. (2–3. kotta)

E dallam megvan Liszt Ferenc VIII. rapszódiájában is, ahol a 3. téma (4. kotta). Lisztnek ez a műve az 1846–1847 között keletkezett rapszódiák közül való. Az

szintén Cséprőll adatolt Kiss Elek és Gyula az ő testvérei, akik 1845 és 1847-ben kezdik tanulmányaikat, uo., 301. és 316.

35 Kiadva: *Lakodalom*, szerk. Kiss Lajos, A magyar népzene tára III/A (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 965, a 416. sz. jegyzeteként.

36 Hatsoros pentaton kvintváltó népdal, egyben táncdallam, mely szövegében szintén Kossuthot említi.

évszám azért érdekes, mert Riszner József *Tolnai lakodalmas* címmel 1847-ben adta ki az általa egybefűzött dallamsorozatot, melynek *Friss* tétele azonos a Liszt által is felhasznált, Kiss gyűjteményében kétféle formában is meglévő dallammal. Liszt elvben használhatta Riszner kottáját forrásként, ez esetben azonban valószínűbbnek látszik, hogy élőben hallotta a *Tolnai lakodalmas* Frissét, véleményünk szerint valamelyik dél-dunántúli tartózkodása során. A rapszódiát szekszárdi barátjának, Augusz Antal Tolna megyei alispánnak dedikálta. Nem lehet véletlen, hogy Liszt éppen ebbe a rapszódiába építette be a *Tolnai lakodalmas* egyik dallamát, melyet az élő folklórban vokális formában a tágabb Dunántúlon, „Selyöm csárdás" címmel pedig a Kalocsai Sárközben őriztek meg.[37] Az énekelt változatok többnyire mulatódalok. Ilyen az élő folklórból Schneider Lajos mohácsi gyűjtésében a *Meggyulladt a Batina*,[38] mely Kiss Lajos 1969-es bácskertesi gyűjtésében is megvan *Igyál egy kis pálinkát* verssel.[39]

37 Lásd *Magyar Népzenei Antológia I.*, szerk. Martin György, Németh István, Pesovár Ernő (Budapest: Hungaroton LPX 18112-16, 1985), 2 B 14a, Foktő (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.), AP 9984f3.

38 Berze Nagy János, *Baranyai magyar néphagyományok,* I–III. (Pécs: Baranya vármegye közönsége , 1940), I. 63. sz.

39 AP 7033d) és AP 7036e) Bácskertes (Bács-Bodrog m.), énekelte Péter Pálné Szurap Ilona (sz. 1892.).

A dallam máshol is elterjedt; Lajtha László 1941-ben Széken (volt Szolnok-Doboka m.) vette fel a Pátria sorozat számára.[40] Ugyanezt kottás formában 1954-ben adta ki.[41] A Szolnok-Doboka megyei területhez közeli Szatmár megyéből Kodály Zoltán egy református tanítótól jegyezte fel *Adjál egy kis kenyeret* szöveggel, melyet a tanító 1875 körül tanult meg a Szabolcs megyei Tiszadadán.[42] A dallam típusvariánsa az *Uccu bizony megérett a meggy* kezdetű dalnak, mely J. Brahms V. magyar táncában kapott műzenei feldolgozást, s megvan Kiss gyűjteményében is (182. sz.). (5. kotta)

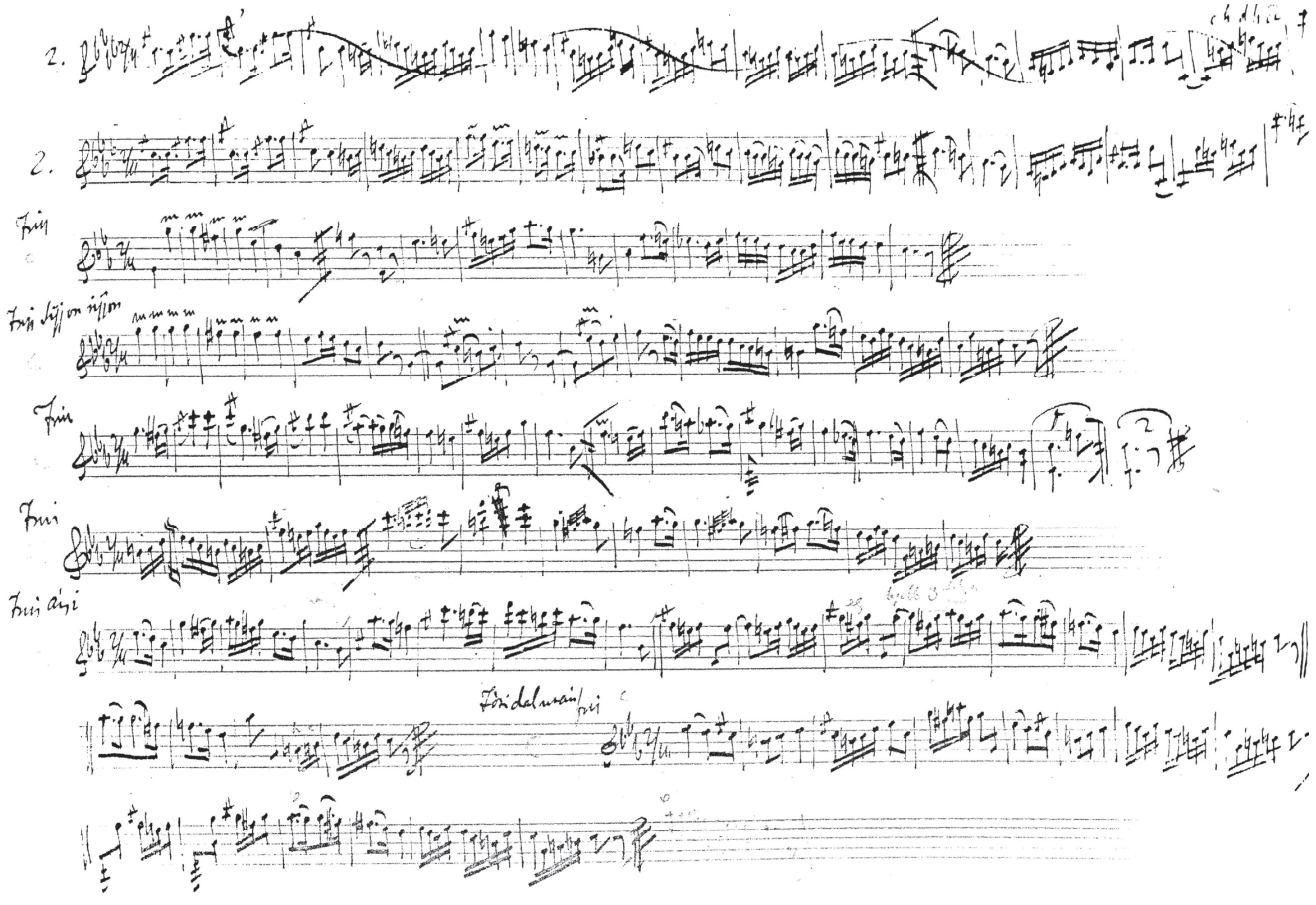
A hangszeres gyűjtemény 25×35-ös méretű, laponként 11×5 soros vonalrendszerből áll, amely már önmagában is mutatja a méretarányokat. (Lásd a következő, egész oldalas képet.) Első része (Ms. mus. 1246) 19 lapból áll, a második (Ms. mus. 1248) 28 lapból. Már az 1844-es kottaképről is elmondható volt, hogy a gyűjtemény készítője képzett és gyakorlott kottaíró. Fokozottabban érvényes ez a meglehetősen apró betűs, ám minden elemében professzionális, rendkívül gondosan elkészített kottákra. Ez nemcsak a kulcs, illetve kulcsok használatára vonatkozik (az 1. rész 2-3-2. oldala három zongorakíséretes dalt tartalmaz). Érvényes az előjegyzések, ütemmutatók, módosító jelek, előadási jelek, mint tenuto, staccato, kötőívek, trillák, ismétlések, szerkezetek jelölésére is (az utóbbihoz: a 4. lap *Friss* című darabjában kiírja, honnan kezdődik a Coda).

Általában jelzi a szerzőt, amelynek valódiságát még meg kell vizsgálni, mert a korban általában szívesen jeleztek egyes darabokat Bihari János szerzeményeként. Megbízhatónak tűnik akkor, amikor pl. egy-egy Petőfi- vagy Tompa-vers feldolgozását adja meg a zeneszerző nevével együtt. Ilyen a 3. oldal tetején: „Az én

40 Volt Szolnok-Doboka megye, ma Sic (Románia). A Pátria-felvétel száma: Gr 097Ac

41 Lajtha László, *Széki gyűjtés,* Népzenei monográfiák I (Budapest: Zeneműkiadó, 1954), 22. sz.

42 MTA Népzenei Típusrend 17.0650/0, Ltsz. 12.726.

2.
2.
flzt
flzt sempre ben sfogato
flzt
flzt
flzt alzi
flzt dal naso

torkom álló malom. Petőfitől dallama Lovassy Sándortól." A 4. lap tetején feltűnik egy ismerős név: „Kökényesi csárdás Baky Gábortól". Nem lehetetlen, hogy a győri Baki Gáborról van szó, aki személyes kapcsolatban lehetett Kiss Dénessel.

Számtalan ismeretlen, a korra jellemző hangszeres zenei stílusú darabon és más forrásból ismert hangszeres zenei darabon kívül e részben más olyan dallamot is találunk, amelyet a Dunántúl szájhagyományos hangszeres zenéje őrzött meg. Ilyen a *Jajj Sírjon ríjjon* (a hegedű) címmel jelzett darab, amelyet Szekszárdon 1952-ben *A szekszárdi lyukpince* szöveggel gyűjtöttek a Karaszi Jenő prímás által vezetett éttermi cigányzenekarral.[43] Kottánkon meghagytuk az elrontott fölső sort, melyet Kiss Dénes áthúzott. Szinte az egész pedáns leírásban ez az egyetlen ilyen elrontott példa, melyet helyesen írt le alá. Jelzett példánk a 4. kottasorban látható. Az utolsó sorban található *Fóti dal* utáni *Friss* példa arra világít rá, hogy Vörösmarty *Fóti dal*át nemcsak énekelték, hanem hangszeren is játszották, s még inkább arra, mit volt szokás játszani utána.

Bepillantásunk remélhetőleg jelezte a XIX. század első felében keletkezett kéziratos (zenei) gyűjtemények összetettségét, mely a verseken keresztül sok-sok szállal kapcsolódik az (itt csak futólag említett) irodalomhoz és népköltészethez, a zenén keresztül pedig mind a műzenéhez, mind a magyar és az (itt szintén nem vizsgált) európai kortársi zenei divatokhoz, áramlatokhoz. Jól példázza e két gyűjtemény azt is, hogy a magyar nyelvterület határain belül nincs olyan földrajzi régió, amely ne kívánná meg az egyes diszciplínák részéről a komoly figyelmet, egyszerre eltérő vonásainál és a többi területtel összefüggéseinél fogva pedig a kutatás részéről ne tarthatna számot megkülönböztetett figyelemre.

43 AP 527f, gyűjtők: Kerényi György és Kertész Gyula, 1952. febr. 9.

VOIGT VILMOS

Az első magyar nyelvű iskolai poétika

Laky E. J. Demeter: *A költészetnek rövid elméleti 's gyakorlati módszere és történeti vázlata*

Laky Demeter munkássága igen sokrétű, élete pedig (Jókai kedves hőseinek kortársaként) egyenesen regényes. Épp kétszáz esztendeje, 1818-ban született Keszthelyen, iskoláit szülővárosában, majd Győrött végezte. 1838-ban a premontrei rendbe lépett. Próbaévét Csornán töltötte, a teológiát ismét Győrött tanulta. 1843-ban szentelték pappá, és a szombathelyi gimnázium tanára lett. 1844-ben a szónoklattant adta elő, majd Keszthelyen ezt a költészettannal egészítette ki. 1848-ban a nemzetőrségben főhadnagy, fegyveres szolgálatot lát el. 1848 őszén visszavonul a nemzetőrségből. 1849 szeptemberében mégis elfogják, különböző börtönökbe vetik. Nyolc évre ítélik, két és fél évet Olmützben és Josephstadtban raboskodik. 1853-ban ő is az akkori kegyelemmel szabadul ki, de rendőri felügyelet alatt áll, és továbbra sem taníthat. A csornai premontrei rendház ügyeit intézi, később a rendi növendékek tanára. Az 1880-as években tekintélyes vallási vezető, még királyi érdemrendekkel is megtisztelve. 1902 augusztusában hunyt el.[1]

Még teológusként lefordította Milton *Elveszett paradicsomát.* A börtönben tökéletesítette angol, francia, olasz és spanyol tudását. Költeményeket ír és fordít, rendtörténeti tevékenysége is folyamatos.1847-ben Szombathelyt jelent meg („Bertalanffy Imre bötűivel") *A költészetnek rendszere és történeti vázlata* című tankönyve, az első magyar nyelvű középiskolai poétika (3 + 236 lapon). Előszava szerint a „kül- és belhoni költészettanárok" műveit használta fel, ezt azonban könyvében nem adatolja. Idézett verspéldából egyértelműen észrevehetjük azt is, hogy a korabeli magyar költészetet odaadó figyelemmel kísérte.

Az aprólékosan beosztott mű négy (valójában több) szakaszból áll: a rím, a versformák, a tanító költészet és az elbeszélő költészet bemutatását adja. A bevezetés általánosan szól a költészetről, ehhez mellékletként a költészet fejlődését vázolja. Három fő korszakot mutat be: a szóbeli kezdetektől az írásbeliségen át a kortársi költészetig. Vagyis nem csupán a görög–római klasszikusokat tanítja. Úgy gondolja, hosszú visszaesés után a maga korában sokat fejlődik a költé-

* A szerző az ELTE Folklore Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanára.

1 Munkásságát a lexikonok pontosan feltüntetik, ezért ezt nem is részletezem.

szet, régi tüzét nyeri vissza. (E megállapítás bizonyságaként a kortársi magyar költészetre gondolhatott.) Szemléjét a régi görögökkel kezdi, és külön figyelmet fordít magyar „őseink" költészetére is. Itt az Attila udvarában elhangozhatott verseket, majd a magyar középkort említi. Nyelv- és irodalomtörténeti adatait a bencés Ferenczy Jakab Zsigmond (1811–1884) *Adalék honi nyelvünk 's irodalmunk történetéhöz"* (Pozsony, 1844) munkájából veszi. Ezen kívül csak Erdélyi János és Schedel (Toldy) Ferenc, valamint Kazinczy nevét olvassuk. Toldy Ferenc irodalomtörténete – amely szintúgy Attila daloló szüzeivel kezdődik – ekkor ugyanis még nem jelent meg.

Az első szakasz (a rímről, 12–24) nemcsak a klasszikus európai költészetet veszi figyelembe, hanem külön tárgyalja a magyar példákat, majd megkülönbözteti az *alliteratio, assonantia, szótagrím* eseteit. Példái között Goethe csakúgy megtalálható, mint a két Kisfaludy, Czuczor, Bajza, Vörösmarty, Garay és más kortársak. Még népdalokból is idéz, Erdélyi János *Népdalok és mondák* című, akkor már kétkötetes (1846–1847) friss gyűjteményéből. A rímképleteket is példákkal mutatja be. Az egyszerű és tiszta rímeket kedveli. A magyarok régi rímes költészetéből a *Pannóniai éneket* és Tinódit említi.

A könyv második szakasza (25–102) a lírai („lantos") költészettel foglalkozik. Poétikai jellemzést nyújt, és a főbb műfajokat (dal, szent dal, világi dal, nemzeti dal, huszár dal, bordal, pásztordal) bemutatja. Önálló formákat *(sonett, stanze, ottave, rondeau, madrigal)* is sorra vesz, még a *ghazel* és *makame* is helyet kap, s foglalkozik az ilyen versek eszmeiségével. Különös módon a „levél" különböző válfajait is itt taglalja, nyilván az epistola gyakorlatára gondolva. Természetesen említi az epigrammát, a szatírát, a nászdalt, a búcsúdalt, a diadaléneket, a gyászdalt, még a hattyúdalt is. Általában magyar és német példákat idéz. Ezek végén Vörösmarty *Szózata* olvasható, és a maga korában botránykő *Disznótorban* („Petőfytől") is.

A rövid harmadik szakasz (103–105) a didaktikus („tanító") költészetet mutatja fel. A negyedik szakasz az „elbeszélő költészet" válfajait tekinti át (a 106. laptól). Itt is mind tartalmi, mind formai beosztást kapunk. A monda, rege, novella külön részben szerepel. Természetesen hasonló külön rész foglalkozik a mesével és a mythosszal. A tündérrege (nemcsak a szerző, hanem a kor német esztétikája szerint) a keleti népek sajátja. A legenda (szentrege), néprege, népmonda, példabeszéd, népmánc, a beszély, a regény és a hősköltemény is külön tárgyalást kapott.

A könyv végén (a 176. laptól) az irodalom néhány fontos jelensége kerül sorra: legkivált a színmű és ennek előadása. Röviden még a rejtvényről és rébuszról is beszél. Az ötödik szakasz (a 189. laptól) tárgya a verstan, főként a klasszikus versformák. Melléklet mutatja be a magyar költészet történetét és a színészet történetét. Még a Magyar Tudós Társaság és a Kisfaludy Társaság megalakulása is helyet kapott.

Az egész könyv sokoldalú és praktikus tankönyv. Voltaképpen tömören mindazt tartalmazza, amit az irodalomról érdemes tudni. A tanár számára vezérfonal, a diák számára biztos eligazítás. Leírja a rímelést, a régi és új strófaszerkezeteket, a műfajokat, ezek tartalmi csoportosítását. Igen röviden még a magyar irodalom történetét is vázolja. Példatára eredetileg elsősorban a német irodalmat használja fel, ám a lehetőség szerint magyar versekből is idéz. Több mint száz példát hoz, legkivált az egykorú költőkből. A kötetet 1844 után kezdte írni a szerző, és még 1847-es példákat is bemutat. A klasszikus, görögrómai versekhez latin szövegeket is használ, ám műve nem az antik irodalom antológiája, hanem a XIX. század középső harmadát tükrözi. A „nyugat-európai" műfajokat és formákat (például a jambust) is méltatja, noha ezek aránya kevesebb. Maga is több ünnepi szonettet írt, egyházi ünnepekre „pásztordalt" és kardalt szerzett.

A műfajok és műnemek bemutatása során nemcsak poétikai, hanem esztétikai, sőt etikai példákat hoz. Noha az író szerzetes, a kiadvány mégsem egyházi jellegű. Meglepő, hogy több példájában is elítéli zsidó és keleti vallásokat (a 160. §-ban Klopstockból „a sátán és a zsidók agyarkodásai" elleni sorait a maga fordításában adja). A 143. §-ban Garaytól a honalapító Árpádról szóló románczot, valamint Szelestey Lászlótól a csaló zsidót agyonütő betyárról szóló verset idézi. A versekben a tartalom a legfontosabb. Jól lehet látni, hogy abban a korszakban készült, amikor a latin-görög megnevezéseket már magyarral kívánják visszaadni, ám utalva a megszokott nemzetközi terminusokra.

A pontosan részletező könyv több száz példát rendszerezett. Néha nem mindig értjük igazán, melyik jelenség mi után következik. Nyilván bizonyos iskolai kézikönyvek és rendszerezések voltak a szerző keze ügyében. Ám e korban még nincs közismerten elfogadott magyar poétikai rendszer, Laky pedig magyar áttekintést kívánt adni. Szerencsés megoldás, hogy pár magyar népdalstrófát is idéz, noha a románc és ballada példái nála szépirodalmi jellegűek. A néprege, népmonda, népmese ekkor megnevezései még nem egyformán érvényesülnek. A színpadon előadott műveket az ókori rendszerezésben mutatja be. Az új formák (például az opera) csak kisebb mértékben érdeklik, és Hugh Blair nyomán itt sem a zenei formákat, hanem a cselekvényt hangsúlyozza. A korban egyre divatosabbá váló regény önálló említést kap – Jósika és Eötvös műveit méltatja. Az akadémiai törekvések közül a magyar nyelv pallérozását hangsúlyozza, a rendszeres magyar nyelvtan és a magyar nyelv szótára célkiűzéseit említi. A Kisfaludy Társaságot az irodalmi élet szervezőjének mutatja be. E korszakban válik Pest az irodalmi élet és a magyar tudományosság központjává. Korábban a főiskolák körül bontakozott ki irodalmi élet, de ez nem volt országos hatású; Erdély például még a szabadságharc után is lassan integrálódik a főváros kulturális életébe. Laky rövid beszámolói, névsorai mintegy az irodalmi élet kereteinek ismertetéséhez hozzák közel a diákot és esetleg az olvasót.

A munka 277 §-t tartalmaz, voltaképpen jól áttekinthető. Akkor íródott, amikor már közismert Vörösmartytól a *Zalán futása* és más eposzai, megjelent a *János vitéz* és kész a *Toldi,* Jókai első műveit írja. Laky horizontja ez az egyre gazdagabb, reformkori magyar irodalom. Életrajzi adataiból is látszik, hogy az ország északnyugati sarka – a Szombathely–Győr–Csorna–Pozsony négyszög az a terület, amit a magáénak érez. Itt tevékenykedő társait ismeri a leginkább. Helyesírása, szóhasználata a már egységesülő magyar tudományos nyelv, csak egy-két esetben használ ehhez képest nyelvjárási formát. A mű egésze a magyar hazafiságot tükrözi, és a kor népszerű verseit (mint Kisfaludy Károlytól a *Szegény tatár*t) előszeretettel hozza példának.

Az ókortól kezdve a poétika és retorika oktatása Európában úgy zajlott, hogy a tanító rendszerezte az anyagot, és ezt gyakorolták a diákok. Európa jó részén még a XIX. század elején is a tanár latin nyelven állított össze egy kompendiumot, olykor ehhez szöveggyűjteményt is. Laky 1854-ben stilisztikát, 1868-ban magyar irodalmi tankönyvet írt. Ezek népszerűek voltak, még a század végén is több kiadásban is megjelentek. Azonban már más művelődési és iskolázási körülmények között születtek, mint a szabadságharc előtti poétika.

Amikor a költészet világtörténetét vázolja, a következő nézetet fejti ki: „A' költészet' első hangjait a' legtávolibb régiségben, a' vadász és pásztorélet hajdani egyszerűségében lelhetjük csak föl. (6.) Ez természetesen szóbeli és nem egy-egy író műve. A második korszak már az ókori klasszikus költészet. Az írás elterjedése csak a második korszakban, de már az antikvitásban történik. Ez a tényszerűen igaz állítás mégis *circulus vitiosus:* mivel voltaképpen a költők működését nem is tudja igazán történetileg értékelni. Ezt a fokot az jellemzi, hogy a közönség polgárai „már nem eléglék a' csupa gyönyörködtetést, hanem hasznos oktatást is igénylének; 's az irott müvekben nem a' költelmet, hanem a valót keresték" (10), voltaképpen történetekről írnak. A szóbeliségből származó ismeretek megjelennek a költők műveiben.

> Azonban itt azt sem kell feledni, hogy ezen történet irók a' népdalok és mondákban szóbeli hagyomány által fönmaradt emlékeket is följegyezgettek, mert honnan ismernők különben például: *Bulcsú* és *Lehel* gyászos kivégeztetését, ha nem azon mondák- 's dalokból, mik a' vezérek korából a ' magyar nép ajkán életben maradtak? (10)

Laky itt jegyzetben Ferenczy összeállítására és Erdélyi Jánosnak a *Népdalok és mondák* második kötetében megjelent nevezetes tanulmányára *(Népdalköltészetünkről)* hivatkozik. Ami, mint köztudott, az Erdélyi által mottóként feltüntetett Kölcsey-tézis: „A valódi nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni". Laky poétikájában tehát Kölcsey és Erdélyi népdalfelfogását népszerűsíti – és nem a szóbeliség általános elméletét használja.

Költészettanát akkor tudjuk igazán mérlegelni, ha összevetjük a hasonló magyarországi művekkel. Ezek közül csak egyet, a legnevezetesebbet mutatjuk be. A piarista Grigely József (1760–1818) előbb rendi iskolákban tanít. 1790-ben kilép a rendből, majd az ország különböző helyein gimnáziumokban működik. *Institutiones poëticae in usum gymnasiorum Regni Hungariae et adnexarum provinciarum* című tankönyve először 1807-ben jelent meg, és még 1841-ben is újra kinyomtatták. Latin nyelvű grammatikai és szónoklattani tankönyveket is készített, amelyek a század közepéig több kiadást megértek. Általában több száz oldalas, kézikönyvszerű alkotások ezek.

Minket most a *Poëtica* kötet érdekel. Ez először 1807-ben látott napvilágot, s még 1841-ben, vagyis évtizedekkel a szerző halála után is kiadták. A könyvet a budai egyetemi nyomda jelentette meg, és az egész Magyar Királyság gimnáziumaiban nem-magyar nyelvű tanárok és diákok egyaránt használhatták. Ez sem egyházi kiadvány, hanem a nyilvános iskolák számára készült. A XIV + 382 lapos könyv két fő részből áll: (elméleti) poétikából és metrikából. Gondosan szerkesztett munka, részletes tartalomjegyzéke is jól áttekinthető. Szakirodalomra, egyes szövegekre a fejezeteken belül (ám nem egyenlő mértékben) utal.

Noha ez is tanítási segédkönyv, de jóval terjedelmesebb, tüzetesebb és rangosabb, mint Laky könyve. Már az a körülmény is, hogy latinul íródott, indokolja, hogy a nemzetközi, régóta kikristályosodott megoldásokat használta fel. Terminológiai nehézségek sem léptek fel, mivel a sok évszázad alatt kialakított szakkifejezéseket használja.

Az 1807-re keltezett *Prooemium* elmondja, hogyan folyik a középiskolai tanítás az ezt megelőző *grammatica* után: a „humanitas" oktatási tárgyaként a poétika második évfolyam tananyaga. Először a poétika általános formáit írja le, mint a *materia, forma, peripetia, episodium, machina, mores, sententia, dictio* stb. (1–250.) Ez után két formát tüzetesen bemutat: az epopeiát és a drámát. Az előbbi részekben a példák a klasszikus irodalomból valók, és felsorolásszerűen a poétika fontos képviselői is előjönnek, például a 82. laptól Vergilius, Horatius, Ovidius, Lucretius, Cato és mások műveire utal a szerző. A dráma bemutatása ugyanezt a módszert képviseli: itt is az antik, verses dráma kerül elő, még az előadásra is utalva. Laky itt áll legközelebb Grigely felfogásához, ám érvelése és példái eltérőek. Grigely röviden tárgyalja az operát is (125–129), megemlíti nemcsak Metastasio nevét, hanem Goethét és Wielandot is. „Kisebb poétikai művek" *(de minoribus Poëticae operibus)* címmel igen sokféle műfajt tárgyal, mint az elégia, epigramma, szatíra, epistola, ekloga, fabula, dicséretek, feliratok stb. Ugyan egészen más sorrendben, de ezeket Laky is említi.

Az egész könyv második része a metrika. A verslábak, sorok tüzetes bemutatása következik, itt is voltaképpen latin mintákkal. Külön tárgyalja az összetett verselést, a szinonima-sorokat, az állandó jelzőket, a metaforákat, a versekben

használt igéket, s metafrázisokat, parafrázisokat mutat be. Csak ritkán adja meg az idézett szöveg szerzőjét.

Grigely csak az antik költészetet említi, az akkor már több évszázados modern nyelvű költészettel nem foglalkozik. Példatára nem új költői alkotások létrehozását szolgálja, hanem mintegy a „közös európai" versvilág eszközeit mutatja be. Szemlélete statikus, nem foglalkozik külön az újításokkal. Az ünnepekről *(de fastis)* szintén Ovidius nyomán szól, csak éppen megemlíti, hogy Ausztriában és Magyarországon az aktuális ünnepeknek is van költészete.

Grigely az európai költészetet ismerő, művelt embereket kíván kiképezni. Erre alkalmas eszköz a latin nyelvű tankönyv. Laky már hangsúlyosan a magyar nyelvű műveltség és költészet híve, munkája nem egyházi jellegű.

A magyar költészet története (bármily röviden) csak Lakynál olvasható. Szerinte az első nagy korszakban a szóbeliség uralkodott. A középkortól vannak példáink az írásbeliségre, és a XIX. század első fele már egy új fejlődési szakaszt képez.

Tüzetes verseléstörténeti kutatások szerint[2] a görög-latin versformák a középkortól kezdve ismertté válnak Magyarországon. A XIX. század első felében, például Berzsenyi és Vörösmarty műveiben a rövid és hosszú szótagok magyar nyelvi rendszere közismert gyakorlattá válik. Ezzel szemben a nyugat-európai formák bevezetése csak az 1770-es évek végétől válik folyamatossá. Ráday Gedeon, Földi János és mások által a magyar hangsúly, kiejtés, a hangok összevonása tekintetében folytatott heves viták közepette. A „prozódiai harc" során válik köztudottá, hogy a megszokott (12 szótagos, általában négysorosan strófás és végrímes) magyar verselés – mondjuk Tinódi és Gyöngyösi esetében – saját szabályrendszert követ, és különös megoldások (mint például Zrínyinél) is előfordulnak. *A' magyar rímezés rövid története* címmel a 20. § végén, a 24. lapon Laky csak utal erre. A népköltésből ismert verselést ekkor inkább ösztönösen, mint tudatosan kapcsolták egybe. Laky a nemzeti dal („melly valami nemzet' jellemrajzát adja") keretében szól a „népdal" vagy „dana" alkotásokról, amelyek „természetesen egyszerű, sőt együgyű jellegűek" (36. §, 35. lap). Példája nem népköltési szöveg, hanem Döbrentei Gábor *Huszár dal* című költeménye. Ez után adja lapalji jegyzetét: „Magyar *danákat* – eredeti egyszerüségökben – összegyüjtve, a' *Kisfaludy-társaság*' megbízásából *Erdélyi János* ajándékozott a' nemzetnek az ugynevezett *»magyar népköltési gyüjtemény«* két kötetében, 1846, 1847." (A kötet népdal-példái csakugyan Erdélyi gyűjteményéből valók.) Azt, hogy milyen sokféle strófaszerkezete van a magyar népdaloknak, már a *Népdalok és mondák* köteteiből is felismerhető. Az is kiderül, hogy költőink nem

2 Négyesy László, *A mértékes magyar verselés története. A klasszikai és nyugat-európai versformák irodalmunkban* (Budapest: Kisfaludy-Társaság, 1892); Orosz László, *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei,* Irodalomtörténeti füzetek 97 (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980).

egyszer ügyesen utánozták a népdalokat. A magyar népdalok igazi formagazdagságát majd csak a XX. században (főként Kodály Zoltán és Vargyas Lajos közléseiből) állapíthatjuk meg.

Tudomásunk szerint Laky nem vett részt népdalok gyűjtésében. Erdélyi három kötetének adatai szerint őhozzá 176 népdalgyűjtemény jutott el. Az első kötet számottevő része a Dunántúl északnyugati részéből származik. Vas megyéből Szelestey László többször is küldött szövegeket, Csornáról Pintér Endre premontrei szerzetes két gyűjteményt is küldött, összesen 237 szöveget, Szombathelyről Simon Vince premontrei kanonok 40, majd 37 és ismét 29 szöveget. A későbbi kötetekben is van nyugat-dunántúli, premontrei paptól összeírt gyűjtemény (Sebesy Kálmán 109 szöveg, Keszthelyről postázva). Kizártnak tartom, hogy ezen gyűjtések teljesen ismeretlenek maradtak volna Laky előtt.

Laky Demeter egyszerűnek látszó iskolai tankönyve sok érdekes vonással rendelkezik, nézetei és szövegpéldái ma is tanulságosak irodalomtörténeti és folklorisztikai nézőpontból egyaránt. Érdemes nem megfeledkezni róluk.

VADERNA GÁBOR

Életre szóló irodalmi barátság: Sebestyén Gábor és Báthory Gábor

Az előző *Doromb*ban a fiatal Sebestyén Gábor irodalmi teljesítményéről szólván jeleztem, hogy karrierje Veszprémig vezető útján szinte minden keze ügyébe akadó tárgyat költészetté varázsolt – ott a konkrét esetben a devalváció volt ez a tárgy.[1] A fiatalkori lendület egy politikai-közéleti karrier építése során természetesen lanyhulhatott, ám ez nem jelenti azt, hogy az 1810-es években kiépített kapcsolatrendszerét ne ápolta volna a továbbiakban, s azt sem, hogy a zsenge ifjúi korban kitanult költői mesterséget ne kamatoztatta volna élete végéig.

Sebestyén Gábor és Báthory Gábor pályája mindössze néhány évig futott párhuzamosan: 1813 és 1815 között mindketten a Debreceni Református Kollégium diákjai voltak. A négy évvel idősebb Sebestyén ekkor már túl volt számos iskolán, és teológiai tanulmányainak befejezésén dolgozott – Báthory még teológiai tanulmányainak elején járhatott. A két diákot talán közel hozta egymáshoz, hogy mind a kettejük édesapja a református elit jelentős alakja volt: Kocsi Sebestyén István (1776–1841) korábban a Debreceni Református Kollégium exegesis-, zsidó nyelv- és történelemprofesszora volt, később, 1815-ben a Pápai Református Kollégium teológiatanára lett, idősebb Báthory Gábor (1755–1842) a Debreceni Kollégiumból ment német és svájci egyetemekre tanulni, s éppen a két fiú találkozásának idején, 1814-ben lett a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke.

Sebestyén Gábor karriertörténetét egy korábbi írásomban már ismertettem.[2] Itt és most elég annyit említeni, hogy az utolsó reformkori országgyűléseken Veszprém megye követeként volt jelen, utóbb Pápa, Veszprém és Sopron voltak hivatali karrierjének állomásai. Nyugdíjazása után költözhetett Pestre, s itt is halt meg 1864-ben (talán valamelyik fia lakásán). Ez a pálya a korban figyelemre

* A szerző az MTA BTK Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület-kutatócsoport főmunkatársa.

1 Vaderna Gábor, „Pénz beszél: Az 1811-es devalváció tárgytörténete és a magyar *it-narrative*", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 5,* szerk. Csörsz Rumen István, 201–218 (Budapest: Reciti, 2017).

2 Vaderna Gábor, „Sebestyén Gábor és a közköltészet", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4,* szerk. Csörsz Rumen István, 267–282 (Budapest: Reciti, 2015).

méltó mobilitást mutat, mely ebben a konkrét esetben követte az édesapa mobilitási mintáit. Kocsi Sebestyén Istvánnak a református iskolaszerkezeten belüli elmozdulása egy másik régióba – jelen esetben a Dunántúlra – nem példátlan,[3] ugyanakkor a család szerves beépülése a környék kulturális és a politikai életébe talán önmagában véve is jelentős teljesítmény.

Báthory Gábor vizsgái és egy rövid bécsi kitérő után lelkészi szolgálatot teljesített, de elvállalt egyéb egyházi funkciókat is (egyházkerületi tanácsbíró, papi cenzor, egyházkerületi jegyző), s az 1850-es évek végén az egyházi hierarchiában a püspökhelyettesi rangig vitte. Közéleti szerepvállalásra utal, hogy Ferenc József 1860. április 30-án császári és királyi miniszteri tanácsossá nevezte ki.

Az egyik karrier inkább hivatali, a másik inkább egyházi irányba mozdult, de közös vonása a két életútnak a hivatali és egyházi karrier együttes építése. Talán az otthonról hozott kapcsolatrendszernek is volt abban része, hogy mindkét férfi mély kapcsolatokat ápolt a korabeli politikai és irodalmi elit tagjaival egyaránt. Sebestyén Deák Ferenc és Palóczi László igaz barátja (bár aligha egyeztek politikai nézeteik),[4] Báthory nagykőrösi lelkészként kártyázik Arany Jánossal.[5] A fiatal Sebestyén levelet váltott Vörösmarty Mihállyal,[6] az idős Báthory latinra fordította Vörösmarty *Cserhalom* című eposzát.[7] Sebestyén költészetének gazdagságáról már korábban beszámoltam,[8] az 1860-as évek elején nyugállományba vonuló Báthory szintén hihetetlen lelkesedéssel ontotta a latin nyelvű poémákat, tisztelgő költeményeket és temetési verseket, sőt elkészítette Nicolas Boileau *L'art poétique*-jának latin fordítását is.[9]

3 A Veszprém megyéből származó, Debrecent és Göttingát megjárt Márton István szintén Pápán köt ki, de utalhatunk itt a Debrecenből indult, majd a dunántúli református iskolarendszerben is elhelyezkedni próbáló Csokonai Vitéz Mihály pályájára is.

4 Vaderna Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben* (Budapest: Universitas Kiadó, 2017), 462–463.

5 Ehhez lásd Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1852. április 13., in Arany János, *Levelezése (1852–1856),* kiad. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula és Sándor István, Arany János összes művei XVI, Levelezés II, 372. lev., 42–46 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 42–43.

6 Sebestyén azért levelezett Vörösmartyval, mivel egy írását szerette volna a *Tudományos Gyűjtemény*be felvétetni. Sebestyén Gábor Vörösmarty Mihálynak, Pápa, 1830. február 22., in Vörösmarty Mihály, *Levelezése I: 1816–1830,* kiad. Brisits Frigyes, Vörösmarty Mihály összes művei 17, 166. lev., 263–264 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965).

7 *Cserhalom, epos Michaëlis Vörösmarty, celeberrimi Hungarorum Poëtae, quod e Lingva nativa Hungarica Latinis versibus donavit, Budae Anno 1869°, mense Aprili, Gabriel Báthory, Caesareo Regius Consiliarius Ministerialis, in quiete constitutus,* Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára [a továbbiakban: TRENk], R820.

8 Vaderna, „Sebestyén Gábor és a közköltészet"; Vaderna, *A költészet születése,* 459–502.

9 Verseinek kéziratos kötetei: *Carmina Funebria, Gabrielis Báthory, Caesareo Regii Consiliarii Ministerialis emeriti, diversis occasionibus scripta,* TRENk, R819; *Carmina, Gabrielis Báthory, Caesareo Regii Consiliarii Ministerialis emeriti, ad Amicos, et Viros, in ambitu Litterarum meritis insignes, ab anno 1862 ad finem anni 1871, scripta, Budae,* TRENk, R821; *Historia*

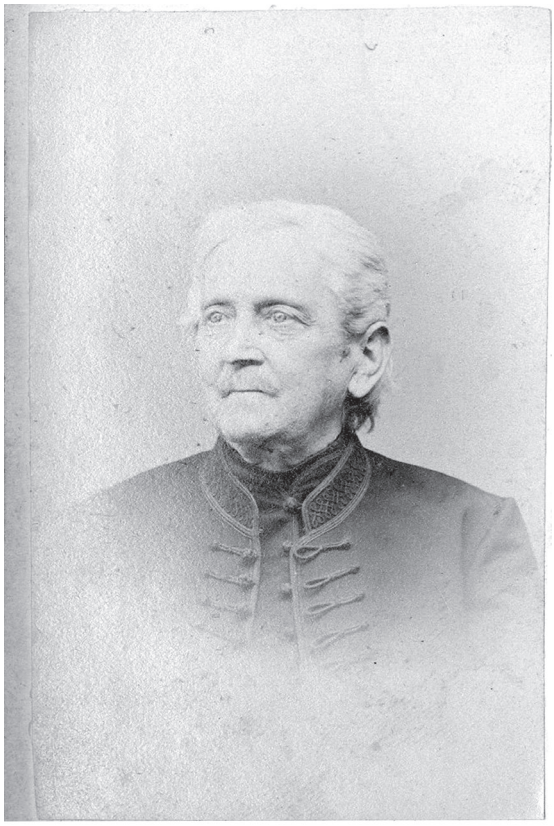
Sebestyén és Báthory jó kapcsolatot ápoltak egész életükben, barátságuk nem szakadt meg a fizikai távolság ellenére sem. Sebestyén 1858. december 19-én megajándékozta Rudolf trónörököst nevének betűiből készült anagrammákkal (ennek kapcsán még az uralkodó, Ferenc József is fogadta 1859. január 3-án), sőt ehhez még egy latin nyelvű tankönyvet is összeütött az anagrammaírás fontosabb szabályairól,[10] amire Báthory latinul és magyarul írt köszöntést.[11] Báthory akkor is latin versben köszöntötte barátját, mikor az a Deák-párti katolikus Lonovics József (ekkor

Draconis Csökmőiensis, ad ductum traditionis, Hungarico idiomate concinnatae, carminibus Latinis expressa: per Garbielem Báthorÿ, Caesareo Regium Consiliarium Ministerialem, in quiete constitutum. Budae. Anni 1868, Mensis Martii, die 7ª, TRENk, R822; *Batrachomyomachia, seu pugna Ranarum et Murum: ad ductum Homeri, celeberrimi Graecorum Poëtae. Epos fecetum, jocosum, ridiculosum, versibus Latinis instruxit; Budae Anni 1869ⁱ, mense Januario: Gabriel Báthory, Caesareo Regius Consiliarius Ministerialis, in quiete constitutus,* TRENk, R823; *Carmina, senioris Gabrielis Báthori, superintendentis, S. S. Theologiae Doctoris, ecclesiae Helv. conf. Pestiensis Pastoris Primarii, plurium f. Comitatuum Tabulae Judiciariae Assessoris, e schedis collecta, et consripta: per filium homonymum; Gabrielem Báthori, Caesareo Regium Consiliarium Ministerialem emeritum,* TRENk, R824; *Ars Poëtica, Nicolai Boileau Despreaux, celeberrimi Gallorum Poëtae, quam, e Lingua Originali Gallica, Latinis versibus donavit. Budae Anno 1869. mense Februarío, Gabriel Báthory, Caesareo Regius Consíliarius Ministerialis, in quiete constitutus. TRENk, R825; Carmina Gabrielis Báthorÿ, Caesareo Regii Consiliarii Ministerialis emeriti, ad excellentes et Reverendissimos viros Archiepiscopos, Dominos, Iosephvm Lonovics et Lvdovicvm Haynald, scripta,* TRENk, R826; *Carmina, varii generis, 36 materias diversas exhibentia. Gabrielis Báthory, Casareo Regii Consiliarii Ministerialis, in quiete constituti,* TRENk, R827; *Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Ludovico Haynald, actuali ac intimo Status Consiliario, plurium Ordinum equiti, Suae Sanctitatis, Pii IX-i, Pontificis Romae Secretario, huc dum consecrato Carthaginensi, neo denominato Dioecesano archi Episcopo Colocensi, S. P. D. et gratulatur: Gabriel Báthory, Caesareo Regius Consiliarius Ministerialis in quiete constitutus, Budae, anno 1867. diebus mensis Aprilis.* TRENk, R828.

10 *Genethliekon, seu Anagrammata Virgiliana, ad honorem serenissimi cæsareo-regii coronae principis, Rudolphi Francisci Caroli Josephi in castello cæsareo Laxenburg Austriæ, die XXI. mensis Augusti, anno MDCCCLVIII, fausto numine nati,* ex unico Virgilii versu, ad hæc solemnia adplicito, juxta auctorem classicum, stylo classico, in sexaginta rythmice sonantibus dicis, diebus nativitatem statim sequentibus, constructa, illustrata, dicata, per Gabriel Sebestyén, ad inclytam tabulam cæsareo-regiam judiciariam superiorem – Sopronii, in Hungaria – cojudicem, et in urbarialibus referentem (Sopronii: Typis Caroli Romwalter, 1858). – Példánya: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 256.638.

11 Az anagrammák maguk nem maradtak fenn, csak a kisnyomtatvány, melyben régi iskolatársa, nagykőrösi lelkész, ifjabb Báthory Gábor hat disztichonnyi versét tartalmazza latinul és magyarul: *Magnifico domino Gabrieli Sebestyén, ad inclytam abulam caesareo-regiam judiciariam superiorem – Sopronii in Hungaria – cojudici, et in urbarialibus referenti, annagrammatum Virgilianorum, ad honorem coronae pincipis Rudolphi Francisci Caroli Josephi, die XXI. mensis augusti, anno 1858, fausto numine nati, cura insigni, lucubratione assidua scriptorum, et vero nomine admiratione dignorum auctori doctissimo gratulatur* et S. P. D. Gabriel Báthory in circulo Cis-Danubiano, a parte helveticae conf. add. supr. superintedens. Magno-Kőrösini, anni 1859, mensis aprilis die 2-da (Sopronii: Typis Caroli Romwalter, [1859]). Példánya: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Koll. 125.217. Kézirata: TRENk, R821, 31r–32v.

amasiai címzetes érsek) nevére készítette el 70 anagrammából álló gyűjteményét.[12] 1863. február 14-én Báthory latin chronosticont költ barátja 69. születésnapjára,[13] ugyanebben az évben március 24-én egyet névnapjára,[14] majd a következő évben egy epigrammába rejtett felírással köszönti 70. születésnapján.[15] Az imént említett verseket tartalmazó kötet belső borítójára Báthory saját s barátai (Sárváry Jakab, Fábián Gábor, Sebestyén Gábor, Rochel János és Szepesi Imre) fényképeit ragasztotta be, s ily módon egy sajátos *album amicorum*ot hozott létre magának. (Sebestyén esetében ennek külön jelentősége az, hogy eddig csak a fotó alapján készült, a *Vasárnapi Újság*ban publikált metszetet ismertük.)[16]

Az említett források feltehetően a barátság során létrejött szöveges dokumentumok tengerén csak véletlen cseppek. Az alább közlendő szövegek nem csupán adalékok egy irodalmi barátság természetrajzához, hanem általuk fel is lehet villantani azt, hogy milyen hétköznapi-alkalmi kulturális gyakorlatok során nyúlnak költészeti eszközökhöz, s milyen kommunikációs helyzetben vetnek be poétikai technikákat.

12 Magnifico Domino Gabrieli Sebestyén, amicissimo, dum finitis 70 anagrammatibus, in honorem Excellentissimi Viri, Archiepiscopi Domini Josephi Lonovics, scriptis, Musis valedicere, constituisset, in: *Carmina, Gabrielis Báthory, Caesareo Regii Consiliarii Ministerialis emeriti, ad Amicos, et Viros, in ambitu Litterarum meritis insignes, ab anno 1862 ad finem anni 1871, scripta, Budae,* TRENk, R821, 35r.

13 Uo., 33r.

14 Uo., 34r.

15 Uo., 36 r.

16 „Sebestyén Gábor (1794–1864)", *Vasárnapi Ujság* 11, 15. sz. (1864. április 10.): 137–138, 137.

Előbb Sebestyénnek egy játékos hangvételű 1863-ban írott levelét közlöm, mely sokat elárul e barátság karakteréről. A szójátékokon és a verses betéteken túl érdemes figyelni a nótákhoz való viszonyra. Az első mondatban idézett *Már siess hazádba vissza* kezdetű dal eredetileg Pálóczi Horváth Ádám szerzeménye volt (*Mars! siess hazádba vissza* kezdettel),[17] ám utóbb viszonylag nagy közköltészeti karriert futott be (Stoll Béla hét előfordulását adta meg).[18] A költeményt az 1809-es nemesi felkelés alkalmával írta: a hazavonuló Napóleon arról panaszkodik, hogy a magyar klíma nem neki való. A császár oroszországi veresége után ilyen tárgyú parafrázisok is születtek.[19] Nem lehet pontosan tudni, hogy Sebestyén mire utal az incipit idézésével – 1863-ban már aligha volt a dalnak konkrét politikai mozgósító ereje. Talán az idős ember diszkomfort érzete kapcsolódhat itt össze Napóleon problémájával.

A levél közköltészeti vonatkozásaihoz tartozik – bár Sebestyénnek aligha ez járt az eszében –, hogy az emlegetett közös barát, Karap Sándor, aki éppen ekkoriban halt meg, jegyez egy kéziratos közköltészeti énekgyűjteményt.[20]

A második szöveg már Sebestyén halála után született. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található magyar nyelvű kézirat címe már jelzi, hogy egy latin eredeti fordításaként született (talán a család, például a

17 *Ötödfélszáz énekek:* Pálóczi Horváth Ádám *dalgyűjteménye az 1813. évből. Kritikai kiadás, jegyzetekkel,* kiad. Bartha Dénes és Kiss József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), 162–163.

18 Stoll Béla adatai, vö. *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840),* Második javított és bővített kiadás, kiad. Stoll Béla (Budapest: Balassi Kiadó, 2002; a továbbiakban: Stoll + tételszám) a) az *Ötödfélszáz énekek* incipitjével: 326. *Kovács Ferenc-ék.* (1777–1801), 40b; 1202. *Dalok zongorakísérettel* (1813), 271–272; 1225. *Versgyűjtemény* (1810-es évek), 223; b) a Sebestyénnél is található módosult incipittel: 711. *Jankovits László-ék.* (1823), 14a–b; 811. *Fodor János-ék.* (1836), 5–7; 1186. *Vajda Julianna állítólagos énekeskönyve [Fa Imre-ék.]* (1809 után), 17b–16a; 1305. *Világi Dallok* (1830), 10b–11b.

19 Medgyesy S. Norbert még négy előfordulást regisztrál. A Stolltól nem említettek (Stoll leírásaival ismét): 504. *Ráth Károly-ék.* (XVIII. század vége), 33b–34b (31. ének); 434. *Vass János-ék.* (1797–1812), 45a–45b (ez ráadásul Pálóczi Horváth Ádám, azaz a szerző saját kezű másolata); 399. *Kresznerics Ferenc dalgyűjteményei* (1790–1809), II. kötet, 116a–b; 527. *Győri ék.* (XIX. század eleje), Kiadva nyomtatva és fakszimilében: *Győri énekeskönyv,* szerk. Perger Gyula, Raritates Jaurienses (Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2009), 5–6, 30–31. Lásd Medgyesy S. Norbert, „»Akkor jőhettz és örvendezhettz, hogy insurgeáltál!«: A Napóleon elleni magyar nemesi felkelések indulói, énekei kéziratos gyűjteményekben (1790–1825)", in *Franciák Magyarországon, 1809 (II. kötet): A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai,* szerk. Bana József és Katona Csaba, 123–165 (Budapest – Győr: Győr Megyei Jogú Város Levéltára – Magyar Országos Levéltár – Mediawave Közalapítvány, 2012), 142–143. Csörsz Rumen István egy ponyvanyomtatványra is felhívta a figyelmem: *A' legújabb franczia mars* (h. n., é. n.) – példánya: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Aprónyomtatványtár, PNy. 6.321.

20 Stoll 629. *Karap Sándor kézirata* (1812), Debrecen, Irodalmi Múzeum K X.75.88.

latinul nem tudó özvegy előtt Báthory így kívánta kegyeletét leróni). A latin eredeti megtalálható egyedi példányként a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában. E vers jelentősége abban áll, hogy azt is megmutatja, miképp látták mások Sebestyén pályáját: Báthory nem a közéleti aktivitást emeli ki, hanem inkább a tudós atyától örökölt tudásvágyat, a verselés, elsősorban az anagramma mesteri művelését, valamint a számtalan tudományban való jártasságot.

1. Sebestyén Gábor levele Báthory Gábornak, Pest, 1863. október 20.

Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, Levelestár

Pest, Oct 20. 1863.

Kedves Barátom Uram!

Már siess hazádba vissza – stb. azt mondja a' Nóta. De nékem nem illyen, hanem Bank Nóta kellene. Bár nyakig esném belé, ha bár Nótába esni nem jó is. Erről mondja a' Deák, hogy ezt jegyezd meg jól: „Nota bene." És így én ezt: Notabénébe is teszem. Azonban satis ex Cornelio, most lássunk ex Nepote: Hogyan vannak a' kis Néposok – a' kis unokák?

Szép mikor öröm oka,
A' sok szép kis unoka:
Tudják ezt a' Nagy Apa,
'S ennek a' kedves napa:

Azért ők 's unokáik
Éljenek még sokáig!
'S örüljenek azoknak
A' kis Piripióknak!

Majd felnőnek azok is:
Kicsiny volt Nagy apjok is,
És ímé! mind a' mellett
Nagyra nőtt, 's nagy czíme lett.

Nóta béné – ismét Nota bene! Ha lehet keresse ki, és hozza el az én Deáksági Gradusom' lajstromát. Hadd lássam kikkel voltam Debreczenben egy grádusban. – Karap Sándor barátunk csak ugyan meghala: nyúgodjék békével.

Hogy pedig hijjába ne töltse Barátom Uram Körösön az időt, növessze meg az alatt – míg ott időzik – a' bajuszát!!! Bajusz ád magyar formát, bár mi kicsiny legyen is az. Én az én kis szöszke bajuszomat nem adnám egész Pótharasztjáért sem, bár ez csak egy kis csipetnyi haraszt forma.

Barátomé nem lesz haraszt:
Nő az szinte másfél araszt;
Sőt ha még ki is pedri azt,
Az útczán mást fére szalaszt.

Fére ugrik német, zsidó;
'S bámulja Karácson Guidó,
Bajusz egyik hegyén Didó,
Másikán pedig Cupidó.

Bajusz szolgál illy pamlagúl
Mihelyt egy kicsit vastagúl,
'S használatra szinte tagúl,
Két felől is felkanyarúl.

A' ki tehát bajuszt növeszt,
Becsületében nyer – nem veszt;
Sőt nagy tiszteletet gerjeszt,
Azért csak növessze meg ezt.

Kinizsiek, Báthoryak,
Azok a' magyar Honfiak,
Bár ugyan már mind megholtak,
De mind bajuszasok voltak.

Bátory Gábor barátom, –
Kihez levelem bocsátom, –
Bajuszával – ha meglátom –
Meglep: 's számat rá csak tátom.

Ekkor harsog majd vivátom,
'S levetvén felső kabátom,
Tele torokkal kiátom,
Éljen bajuszos Barátom!!!

Most pedig tiszteletem a' kedves családi egyéneknek és általánosan – nőmmel együtt – kijelentve, maradok

Kedves Barátom Uramnak

páratlan páros barátja
Sebestyén Gábor mk

[Kívül:] Méltóságos Báthory Gábor volt Ministeri Tanácsos Úrnak tisz tisz tisz tisztelettel

N. Körösön

2. Báthory Gábor elégiája Sebestyén Gábor halála után

A) latin nyelvű változat

A kézirat lelőhelye: Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R821, 15r–17v
A kéziratot tartalmazó kötet címe: *Carmina Funebria, Gabrielis Báthory, Caesareo Regii Consiliarii Ministerialis emeriti, diversis occasionibus scripta.*

Elegia, quâ mortem, Magnifici Domini Gabrielis Sebestyén, Assessoris Fori superioris Judicialis & in Urbarialibus Referenti, in quiete constituti, amici aestimatissimi, ad diem 4am Aprilis Anni 1864[i] ingruentem, moestus deflet: Gabriel Báthory. Caesareo Regius Consiliarius Ministerialis in quiete constitutus, Budae.

Quis desiderio sit pudor aut modus
Tam cari capitis? Praecipe lugubres[21]
Cantus Melpomene.
Multis ille bonis flebilis occidit,
Nulli flebilior quam mihi.[22]
Horatius carm. Libri I[i] carmine XXIV[o]

Ede cohors querulos Heliconia, pectine cantus,
Sollicitans moestos, officiosa modos.
Offendit vestras mortis furor impius aedes,
Parsque jacet vestri conspicienda chori.

21 Helyesen: lugubris
22 Az eredetiben az utóbbi két szó helyett: quam tibi, Vergili.

Abstulit infensi violentia ferrea fati,
Qui fuit Aonii splendor amorque jugi.
Occidit, heu nullis Lamnum revocabile votis!
Et cineres Vatis, jam brevis urna tenet.
Exspirat tantis congesta scientia curis,
Linguaque compressis stat modo muta sonis.
Divitis ast foetus, documenta perennia, mentis,
Declirant tumuli claustra foresque feri.
Hunc vix nascentem, blando complexa favore,
Ornavit donis rite Minerva suis.
Qui doctum studiis optans aequare Parentem,
Palladis extensas appropriabat opes.
Et superans bifidi nemorosa cacumina Pindi,
Fundebat plectro carmina grata suo.
Multaque disjectis sistens anagrammata signis,
Artificis veri nomine dignus erat.
Hic Latii cultos peregrans ac Hellados agros,
Collegit spicas, utilitate graves.
Quin et scriptores, quos postera protulit aetas,
Reddiderat notos proficuosque sibi.
Utque ferat tumidos, completa peritia, fructus,
Multifidae plenus cognitionis erat.
Nunc Syracus ani problemata mystica docti,
Et nexos nodos solvere, cura fuit,
Mox placuit physicae secreta recondita Matris,
Et rerum caussas pandere posse suas.
Atria stelliferi scrutari splendida coeli,
Astrorum varios enumerare situs.
Quaeque suis signans Clio per saecula fastis,
Eventu tempus protulit acta suo.
Viderat expansis totum regionibus orbem,
Mappaque dux oculi, dux quoque mentis erat.
Dogmata diversae tenuit distantia sectae,
Codicis et sacri pagina nota fuit.
Fata recensebat quibus est Ecclesia Christi,
Per sortis varias exagitata vices.
Excussit solidâ, sinuosa volumira, curâ,
Anfranctus Legum, multiplicesque plicas.
Inque domo tripodis steterant sacraria recti,
Et Rhadamantaeos labra dedere sonos,

Sustinuit spartae fixum mittentis honorem,
Dum Statuum Regni, gloria lumen erat.
Multaque dispositis tractans de themate verbis,
Perdentem coetus duxit ab ore chorum.
Innumerabilibus salibus fuit ille refertus,
Turgebat multi Lingua lepore joci.
Non sophus hunc hilaris, ridente Democritus ore,
Festivis potuit vel superare genis.
Heu! vitâ patriae jam cessit adorea terrae,
Inque sepulcrali membra quiete rigent.
Lustra decem quatuor vitae praefixa fuerunt,
Lux, mensis Veneris, quarta, suprema fuit,
Defunctum scissis gemit Uxor moesta capillis,
Natorumque madent fletibus ora trium.
Ast ego, quem tecum primis conjunxit ab annis
Foedus amicitiae, foedere junctus amor,
Consonus in Musas, geniique simillimus ardor
Et pretium Latiae quod meruere lÿrae,
Afflictus quid agam? quid post tua fata superstes?
Qui felix et Te sospite sospes eram,
Flebilis implebo longis loca nota querelis,
Et dabo relliquiis ultima dona tuis.
Vestra, meis oculis, pictae commissa tabellae
Effigies, praesens grataque semper erit.
Narcissisque tuam cumulans redolentibus urnam,
Irroro lacrymis, busta sopora, piis.
Comprecor ut positis tumulus ferat otia membris,
Assistens cineri, Pax benedicta, tuo.

B) magyar nyelvű változat

A kézirat lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Anal. 483.
A kézirat leírása: cérnával összefűzött negyedrét füzet, számozatlan lapokból, az első oldalon a cím, utána 3–6. oldalon a szöveg szerepel, a 7–8. oldalak üresek.

Alagya, mellyet igen tisztelt és szeretett Barátjának, Nagyságos SEBESTYÉN GÁBOR Úrnak, nyugalmazott Cs. Kir. Országos Fő Törvényszéki Tanácsosnak, és az Urbéri ügyekben volt Előadónak, az 1864ik év Április hava 4ikén történt halálára Latin versekben készített, és azokból azután, hasonló mértékű versekre, Magyar Nyelven által tett: BÁTHORY GÁBOR nyugalmazott Császári Királyi Ministeri Tanácsos. Budán.

Zengj Helicóni sereg bús dalt, siralomba merűlve,
’S bánatod a’ sűrű Jaj!ba jelentse magát.
A’ vad halál ádáz dühivel lakotokba be rontott,
’S egy fényes tag már nincs körötökbe – ki múlt.
Tölletek a’ zsarnok sorsnak ki ragadta hatalma
Azt, ki az Áoni bércz dísze, szerelme vala.
El tűnt, semmi fohász ílly kárt soha viszsza nem adhat,
A’ Költő hamvát, a’ veder öble fedi.
A’ tudomány, olly sok gondnak szüleménnye, el oszlik,
’S a’ nyelv szózatival néma ajakra talál.
Óh de az áldott ész maradandó drága gyümölcse
A’ sír záraiból fel szabadúlva, ki tör.
Már születésekor ezt nyájjas jobjával ölelte
’S elme ajándékot néki Minerva adott.
’S ő ki tudós attyát akará tudományba követni
Pallás kincseivel jól fel övedzte magát.
’S a’ kettős tetejű Pindus csucsára fel ülvén
Bájhangú verset zengeni lantja tudott.
És sok anagrammát szerzett, szét rakva betűit,
’S e’ téren művész nem vala nálla nagyobb.
Ő Latium ’s Hellás földjét bé járva eszével,
Drága kalászt gyüjtött, melly neki hasznot adott.
Sött az utóbb korban élt írok könyvibe el szort
Hasznot adó eszmék kincsit is öszve szedé.
És hogy eredményt is széles tudománnya mutatna,
Értett sok szakokat, ’s lelt is azokba gyönyört.
Mostan Archimedes rejtély kérdése csomóját
Fejtegeté, ’s kedvet fejtegetése adott.
Majd a’ természet titkát bonczolni szerette,
’S itten látni okot, sött okozatnak okát.
’S a’ fénylepte eget, szemeit rá vetve, csudálni,
’S minden csillagnak sorba nevezni helyét.
A’ történetnek könyvét vi’sgálta, mit egykor
Mint meg esett dolgot közrebocsáta Clió.
Ő fel fogta földünk ’s területje határát,
’S a’ földkép szemeit, ’s nyomba vezette eszét.
Ő a’ Hitfeleket, ’s ismérte hitét is azoknak,
’S a’ Szent Könyv lapját jól be tanúlva, tudá.
Krisztus egyházának baja, sok küzdelme, elötte
Fontos tárgy volt, ’s bőv értekezési anyag.

A' Törvény szövegét gondal forgatta keresztűl,
Tudta ezer titkát, és szövevénnye körét.
'S házában mintegy jóslat tornáczai voltak,
És Rhadamantusi szót ajka bocsáta alá.
Mint követ árasztott becsülést küldői nevére,
Mert az egész Ország Rendjei fénnye vala.
'S a' felvett tárgyat bőven 's elemezve tudósan,
A' figyelő község bámulatára beszélt.
Számban nem vehető elmés ötlettel özönlött,
És sok ezer tréfás szó jöve nyelve alol.
Őt nem multa felül vidor arczot vetve Democrit,
'S furcsa kedéllyével nem vala nálla nagyobb.
Imé a' Honnak töllünk tova költöze dísze,
'S teste koporsóban néma magányba hever.
Hetven egész évet töltött e' földi lakásán,
Április hô negyedik napja idéze halált.
Özvegye szórt hajjal, 's bútól át hatva kesergi,
'S három férfi-fiú sír, zokog, attya után.
Hát én kit szeretet, 's még gyermek korba le lánczolt
Régi barátságom szent köteléke veled.
'S egyformán minden tudomány és Mú'sa baráti,
'S a' Latin írodalom köz becsülői valánk,
Holtod után mi tevő légyek? bánattol aléltan,
A' ki veled boldog 's kedvbe merűlve valék.
Bé töltöm zokogó jajjal 's könnyezve vidékünk,
'S porló testednek vég hozatékot adok.
Képed, melly vagyon a' festett táblára le véve,
Mint kedves tárgy leszsz minden időbe velem.
'S illatozó Nárczist hintvén sírodra, szememből
A' kegyelet könnyét arra kiöntve viszem.
Óhajom ez: tetemed nyughelyedben csendbe pihenjen,
'S ottan, hamvaidat béke ölelje körül.

SERES ISTVÁN

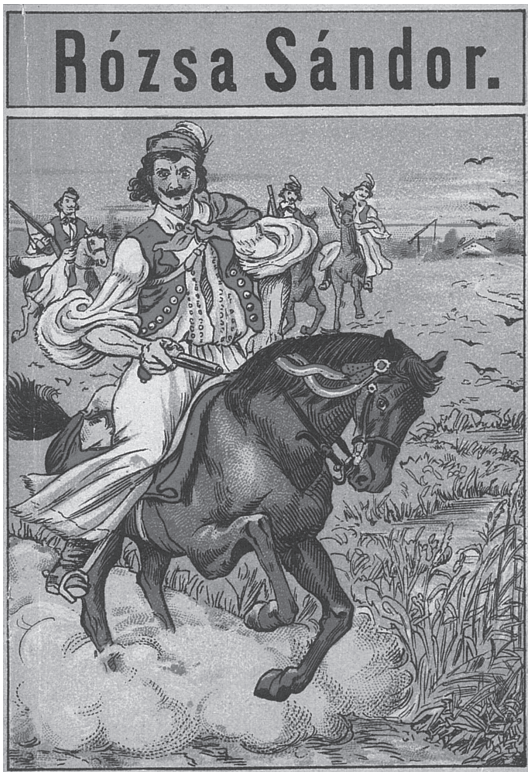
Rózsa Sándor a Dunántúlon: legenda és valóság

Egy néprajzi gyűjtés margójára

2011–2012-ben, amikor Rózsa Sándor és a betyárok 1848-as tevékenységéről készülő monográfiámon dolgoztam, módomban állt az 1947. évi gyűjtést is áttekinteni. Előbb Küllős Imola útmutatásai alapján az ELTE Néprajzi Intézetében porosodó egykorú cédulakatalógust néztem át, majd annak nyomán a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában található, megyék és helységenként rendezett eredeti gyűjtéseket is tüzetesen átvizsgáltam. Az idő és a terjedelem szűk volta miatt mindössze néhány megállapításra volt lehetőségem, és csak szemelvényesen idézhettem a maga nemében valóban egyedülálló néprajzi gyűjtésből. A gyűjtés jellege, minősége megyénként, földrajzi egységenként változott; egyes területekről szinte semmi sem maradt meg, de lehet, hogy ilyen esetekben nem is fordítottak nagyobb figyelmet a kutatásra. Változó volt a gyűjtők köre is: lelkes helyi önkéntesektől kezdve kiscserkészeken át fővárosi egyetemi hallgatókig a legszélesebb skálán mozgott a buzgóbbnál buzgóbb önkéntesek sora törekedett a parasztvilág emlékezetének ránk örökítésén. Jómagam, egykori mongol–török szakos hallgatóként különösen nagy örömmel vettem észre, hogy szülőföldemen, Békés megyében olyan nagy elődök gyűjtöttek, mint az akkor egyetemi tanulmányaikat végző Bertalan Emma, Diószegi Vilmos vagy a Bese Lajos néven világhírűvé vált békéscsabai születésű Ligeti Lajos, mindannyian Németh Gyula, Ligeti Lajos és Rásonyi László professzorok tanítványai…

Az országos gyűjtés összevetése alapján megállapítható, hogy a parasztság kollektív tudatában addigra már a „vegytiszta" folklór meglehetősen elkeveredett a lakosság iskolai és egyéb olvasmányélményeivel. Ez utóbbit leginkább az olcsó, színes fedéllel és illusztrációkkal jócskán megtűzdelt ponyvák alkották, melyek között olyan irodalmi ritkaságok is megbújtak, mint Krúdy Gyula *Rózsa Sándor*ának rövidített, rajzokkal illusztrált anonim kiadásai!

* A szerző turkológus-mongolista, a magyar betyárhagyományok kutatója (Békés).
Az első és negyedik illusztrációt Hermann Róbert bocsájtotta rendelkezésemre, amiért külön köszönetemet szeretném kifejezni. Rózsa Sándor eredeti fényképe ma Oszter Sándor színművész jóvoltából a Kondorosi Csárda és Betyármúzeum tulajdona, a Rózsáról megjelent magyar és német nyelvű korabeli (1848-as) ponyvák több példánya a Magyar Országos Széchényi Könyvtárban található meg.

Rózsa Sándor egy XX. század eleji ponyva címlapján

Éppen ezért a legtöbben csak nagy általánosságban tudtak válaszolni: „Rózsa Sándor részt vett a szabadságharcban", „a betyárok harcoltak" és így tovább. A kérdőíveken található s azokhoz hasonló, néha igen nagy naivságot tükröző kérdésekre, mint pl. mit tud Kossuth vagy Petőfi Rózsa Sándorhoz fűződő barátságáról, gyakran rávágták, hogy igen, barátok voltak, de mindezt különösebb meggyőződés, illetve tényleges tudás nélkül tették. A „Rózsa-lovasok" (ahogyan az egykorú jelentések nevezeték őket) harcairól leginkább csak a tiszántúli adatközlők tudtak érdemben nyilatkozni. Az elmondott történetek jelentős része az országszerte elterjedt ún. „ostoros huszár" Rózsával vagy valamelyik emberével kapcsolatos mondavariánsával azonos, kisebb részben pedig néhány, Krúdy és az irodalomtudomány számára kevésbé ismert ponyva olvasmányélményeit tükrözi, melyek Kossuth és Rózsa találkozásáról szólnak.

Kötetemben[1] zömmel újabb források alapján bizonyítottam, hogy az akkor már jelentős hírnévnek örvendő betyár, aki 1844. december 16-án sikertelenül fordult írásos kérelemmel V. Ferdinánd császárhoz korábbi, letöltetlen büntetése elengedéséért, ezúttal nem saját elhatározásából fordult Kossuthhoz. Valójában az amnesztia ötlete két, Kiskunfélegyházán toborzó Hunyadi-huszár, Szerencsey Károly főhadnagy és Hutirai-Lukácsy Károly őrmester agyából pattant ki. A két tiszt a debreceni *Alföldi Hírlap*ban augusztus 6-án megjelent, majd

1 Seres István, *Karikással a szabadságért – Rózsa Sándor és a betyársereg 1848-ban* (Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012). A későbbiekben Rózsa Sándor szabadságharcos szerepéhez nem adok meg külön hivatkozást, mivel azt már részletesen megírtam e monográfiámban. A betyár feltételezett dunántúli szerepét, valamint az egyes ottani „ostoros" csapatok harcait bemutató adatok zömmel ugyancsak szerepelnek itt, mivel viszont a jelen tanulmány kimondottan dunántúli jellegű, ezen adatok hivatkozását minden esetben ismertetem.

a teljes országos sajtóban átvett álhír alapján jutott arra a gondolatra, hogy Rózsa bevonásával jelentős számban szaporíthatják az amúgy is főleg csikós- és gulyáslegényekből álló huszárságot. Mindezt Kossuth legendás alföldi toborzóútja inspirálta, akit Szerencsey október 2-án Szegvárott, Csongrád vármegye akkori központjában keresett fel, Rózsa állítólagos ajánlatával. Kossuth Hódmezővásárhelyen döntötte el, hogy megadja az előleges amnesztiát a betyárnak, azzal a feltétellel, ha 150 válogatott pusztai lovassal mihamarabb induljon el a Csepel-szigetre, majd onnan a Dunán áthajózva jelentkezzen a Hunyadi-szabadcsapat parancsnokánál. Az irat kézbesítését Jókai Mórra bízta, aki – későbbi regényes állításaival ellentétben – azt a két toborzótisztnél hagyta. Szerencseyék azonban jó ideig hiába keresték Rózsát, s végül Bánhidy Imre pusztapéteri (ma: Pálmonostora) birtokoshoz fordultak, s végül így került az okirat a betyár kezébe. Addigra azonban már vidék- és országszerte ismerté vált a hír, kihirdették Szegvárott, Hódmezővásárhelyen és Szegeden, október 7-én a *Márczius Tizenötödike*, 10-én pedig a Jókai által szerkesztett *Életképek* adta hírül a bűnbocsánat tényét. Putnoki József *Rózsa Sándor* című versét pedig ekkor már széltében lehetett kapni magyar és német nyelven egyaránt. Igaz, a neves alföldi betyár megverselt élettörténetének szinte semmi köze sem volt a valósághoz, viszont a ponyvakiadvány Mihalovics János által elkészített címlapképe annál érdekesebb. A címlapon ugyanis egy jobb kezével puskát markoló, pisztolyokkal teletűzdelt övvel ábrázolt marcona figura szerepel, aki leginkább a dunántúli betyárábrázolásokra emlékeztet, s ha eltekintünk a jellegzetes Kossuth-szakálltól (!), különösen a Sobri Jóska alvezérét, Milfait Ferkót ábrázoló közismert rajzra!

Rózsa Sándor eredeti fényképe

Rózsa Sándor október 17-én lovagolt be Szegedre, a bűnbocsánatot ekkor olvasták fel a városi tanácsban, s nagy valószínűséggel másnap a lakosság előtt is nyilvánosan kihirdetésre került. Egressy Gábor és Rengey Ferdinánd kormánybiztosok hathatós támogatásával alig néhány nap alatt száz lovast toboroztak össze, akik leginkább szegedi és Szeged környéki csikósok és gulyások voltak, s valójában – a szegedi nemzetőrökhöz hasonlóan – hathetes szolgálatot kértek tő-

Putnoki József ponyvafüzetének német kiadása

lük. Számukra a város arzenáljából 100-100 karabélyt és pisztolyt, valamint néhány huszárkardot adtak ki, s a toborzópénzüket is megkapták. A „betyárcsapat" október 25-én indult el a délvidéki táborozásra, ahol előbb Nagybecskereken, majd Versecen s végül Boksánbányán állomásoztak. Tevékenységük vitatott, de tény, hogy mindenhol nagy ovációval fogadták őket, és számos hőstettet hajtottak végre. A november 9-ei lagerdorfi (strázsai) csatában mutatott hősiességüket maga Damjanich János alezredes is kiemelte, de tudunk arról, hogy egy alkalommal négy szekér lőport zsákmányoltak az ellenségtől. A hírlapok arról cikkeztek, hogy Rózsa és néhány embere egy jelentős pénzösszeggel, 12 000 pengővel megszökött honvédszázadost fogott el Temesvár közelében, és vitt vissza a honvédtáborba. Lagerdorfnál egyébként Rózsa egymaga tizenkét rác katonával végzett: ötöt levágott, hetet pedig agyonlőtt!

Végső fegyvertényük erősen vitatott, mivel éppen a Rózsa-lovasok egy részét vezényelték ki, hogy tegyenek rendet a Krassó vármegyei lázongó Ezeres község román lakosai között. Ez utóbbi végül 36 román civil életébe került.

Ennek ellenére a csapat mégsem azért tért haza, mert feloszlatták őket. Rózsa Sándort a hadbíróság is tisztázta a személyét ért különböző vádak alól, és valójában a „betyárok" azért hagyták el a hadszínteret, mert már eleve is túlszolgálták a küldetésre kiírt időt, és a pásztorok mind hazakívánkoztak karácsonyi számadásaik elkészítésére! A csapat november 27-én ért vissza Szegedre, ahol felsorakoztak a vár terén, és leadták a számukra kiosztott kincstári fegyvereket, ezt követően pedig ki-ki hazatért az övéihez.

Rózsa Sándor december 15-én kapta meg a végleges amnesztiát, amelyre Pesten kerül sor, ahová Kossuth parancsára utazott fel kapitánya, Bánhidy Imre és a csapat őrmestere, Tóth József társaságában. Ezt követően viszont már nem vállalt katonai szolgálatot, hanem visszatért eredeti foglalkozásához, azaz számadó lett a szegedi tanyavilágban. Ami viszont korántsem jelentette azt,

hogy nem számoltak vele! Egressy Gábor kormánybiztos pl. a Pest felmentésére alapított szegedi szabadcsapatot szerette volna Rózsával erősíteni, Kossuthnak viszont más tervei voltak. December 23-án arról tájékoztatta a kormánybiztost, hogy a haza jelenlegi helyzetében „guerilla csapatok" létrehozását látja a legcélravezetőbbnek, s véleménye szerint leginkább a Bakony táján lenne szükség egy ilyen csapatra. Nemegyei Bódog táborkari őrnagyot már el is küldte oda, hogy hozzon létre egy önállóan működő „guerillát", és jó lenne rávenni Rózsát is, hogy mintegy 50 legénnyel vállaljon kéthavi szolgálatot Nemegyei parancsnoksága alatt. A cél érdekében még Bánhidy Imrét is megkeresték, azonban ebből semmi sem lett.

Tudjuk, hogy leszerelését követően a „betyárkirály" előbb Algyőn húzta meg magát, Tóth József házában, később a Mórahalmi Kapitánysághoz tartozó dobói méneshez szegődött el csikósnak Szeged-Alsóvárosban, József napjától pedig (1849. március 19.) a Csorvai Kapitányság területén élt családostól Tary Pál korábbi szegedi főkapitány tanyáján nyolc hónapig, az ellene vezetett katonai rajtaütésig.

Ennek ellenére már a szabadságharc idején is felbukkantak időről időre olyan híresztelések, amelyek Rózsa Sándor harcairól szólnak, így a Dunántúlról is tudunk két jellemző példát.

A bécsi légióval Magyarországra jött, és a honvédseregbe beállt Lebstück Mária (a szabadságharc híres „Károly-főhadnagya") a Miklós-huszárok hadnagyaként 1849 áprilisában csapatával 23 szekér lőszert kísért Komárom várába. Április 26-án hajnalban érkeztek meg Komárom alá, éppen időben, hogy a szállítmányt átadhassák Görgei Artúrnak. Aznap zajlott ugyanis a döntő fontosságú, és magyar győzelmet hozó komáromi csata. Évtizedekkel később tollba mondott visszaemlékezésében a kalandos és veszéllyel teli utazás története mellett arról is szót ejtett, hogy Komáromnál saját szemével látta Rózsa Sándort:

> Ekkor láttam először Rózsa Sándort. Ő volt az első, aki hatszáz emberből álló szabadcsapatával a hídon át Újszőnyig vonult, ahol a csata megkezdődött. (Háromszáz embere lovon, háromszáz embere gyalog, mindannyian kék és fekete csikós ingben és gatyában. Rózsa Sándor századosi rangban volt.)[2]

A dicsőséges tavaszi hadjárat részeként lezajlott első komáromi, más néven komárom-szőnyi csatában a Görgei parancsnoksága alatt álló 24 000 fős honvédsereg fényes győzelmet aratott a Schlik tábornok vezette, túlerőben lévő (30 000 fős) osztrák seregen. Rózsa Sándor és csapatának jelenlétét itt sem támasztják alá a korabeli hadi jelentések, a Hunyadi-huszárok szerepéről viszont tudunk, sőt ép-

2 Dr. Hegyaljai Kiss Géza, „Lebstück Mária honvédhuszár főhadnagy emlékirata 1848–1849-ből", *Hadtörténelmi Közlemények,* 36 (1935): 130–141, 139.

Ostoros huszárok a komáromi csatában

pen az ő vitézségüket örökítette meg a csata egyik osztrák ábrázolása, melyben többek között karikás ostorral felszerelt lovasok csapnak össze a császári katonákkal. A császári hadijelentések „csikósokként" emlegették a Hunyadi-huszárokat, emiatt terjedhetett el az a hír, hogy maga Rózsa Sándor is Komáromban szolgál.[3] Külön érdekesség, hogy Szinnyei József idézi is Guyon Richárd 1849. május 16-ai napiparancsát, amelyben „a Hunyadi-huszároknak, kik a csikós karikás-ostort már letették, ezen az ellenség előtt oly igen félelmes fegyver használatát újra megparancsolta".[4] Az április 26-ai komáromi csatában két század Hunyadi-huszár volt jelen, összesen 212 fővel, Boborky Kálmán őrnagy parancsnoksága alatt. Őket Klapka György néhány nappal később kiadott diszpozíciója szerint az I. hadtest lovashadosztályába osztották be két század Lehel-huszárral együtt, de a csatában betöltött szerepük és elhelyezkedésük máig sem tisztázott.[5]

Végezetül álljon itt egy dél-dunántúli adat a szabadságharc utolsó hónapjairól. Ifj. Majláth György, Baranya és Pécs város császári biztosa 1849. június

3 Hermann Róbert, *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái* (Budapest: HM Zrínyi Kommunikációs Szolg. Kft., 2004), 48–49.

4 Szinnyei József, *Komárom 1848–49-ben: Napló-jegyzetek* (Budapest: szerzői kiadás, 1887), 157.

5 Hermann Róbert, „A magyar hadsereg az 1849. április 26-i komáromi csatában", *Hadtörténelmi Közlemények,* 123 (2010): 985–1004, 994 (49. jegyz.), 1001.

9-én az alábbiakat írta a somogy-tolnai hadi helyzetről: „megyei hivatalnokok a Bonyhádon tanyászó 60-70 egyénből álló »Rózsa Sándor-féle banda« beütései által rémíttetnek; miként a hegyháti járás főbírájának (Kaposvár és Dombóvár táján) egyedül csak különös lélek ébersége által sikerült ily elfogatási kísérlet elől menekülni".[6]

Mondanunk sem kell, a jelentés alapjául szolgáló híradás sem a szegedi betyárvezérrel függ össze. A fent említett alakulat ugyanis valójában a Tolna megyei Bonyhád városában állomásozó lovas gerillákat takarja, de forrásaink alapján nyilvánvaló, hogy a Dél-Dunántúlon – Baranyában és Tolnában – több ilyen, általánosan „ostorosoknak" nevezett lovas szabadcsapat is tevékenykedett. Náray János, a pécsi püspöki uradalom számtartója többször is kitér rájuk a naplójában. E szerint 1849. június 7-én a bonyhádi magyar sereg 24 ostorost küldött ki, hogy fogják el Daróczy hegyháti esküdtet, és vigyék be, de erre nem került sor. Visszafelé nyargaltukban a szabolcsi téglaháznál ellenséges előőrsökre (granicsárokra) bukkantak, akiket megtámadtak, majd egy rövid csata után elszáguldottak Bonyhád felé.[7] Ezt az esetet írta le Majláth György is a fenti levelében. Egy korabeli híradás ugyanakkor (június 7-én) arról tudósít, hogy Pécs városa körül már napok óta ostorosok cirkáltak, az egyikük még a budai vámnál őrt álló katonát is halálosan megsebesítette aznap.[8] Négy nap múlva a tolnai ostorosok Bonyhádra hurcolták Hegyesy László hetényi plébánost és Kisfaludy Károly szolgabírót, aznap pedig harminc „ostoros csikós" érkezett Bonyhádról Pécsre. Amikor június 13-án délután a horvátok jövetelének hírére félreverték a harangokat, többek között az ostorosokat is kiküldték egy század nemzetőrrel Szalánta felé; az ostorosok „nyargalózásáról" Kelemen József pécsi kanonok is megemlékezett a naplójában. Ezek a lovasok azonban Náray szerint még másnap elvonultak Szekszárdra. Náray aznapi feljegyzése azért is érdekes, mert bővebben írt az „ostorosok" kinézetéről, miszerint „jó lovaik voltak, gatyában, ingben, kerek kalappal, karddal pisztolokkal és bőr hosszú ostorral, minek a hegyén drót horgony volt". A leírás olyan szabadcsapatot ábrázol, mint Rózsa Sándor betyárserege, mindössze annyi eltéréssel, hogy itt dunántúli, egészen pontosan tolnai fiakról esik szó. A naplóbejegyzés azonban folytatódik, melyből kiderül, hogy a tolnai legények elvonulása után egy másik, hasonlóan felszerelt

6 Andrássy Antal, „Noszlopy Gáspár Somogy megyei kormánybiztos Baranya megyei iratai, 1849. május–augusztus [Forrásismertetés]", *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve* 6 (1973): 251–292, 271.

7 Bezerédy Győző, „Náray János: Pécsi Krónika 1848–1849 [Naplók a forradalom és szabadságharc baranyai történetéből]", *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve* 6 (1973): 179–210, 190–191.

8 Fáncsy József, „Az ellenforradalmi rendszer megszilárdítására tett kísérletek Baranyában 1849–1850", *Baranyai Helytörténetírás: A Baranya Megyei Levéltár évkönyve* 6 (1973): 131–162, 136.

alakulat érkezett a helyükre: „midőn ezek elmentek a Budai-városi Bosnyákok állítottak ilyen ostorosokat helyettük".[9]

Forrásaink a későbbiekből is tartalmaznak érdekes adalékokat a tolnai „ostorosokról": amikor például a magyarok július 15-én Mohácsnál megpróbálták megállítani az előrenyomuló ellenséget, az ostorosok is ott vitézkedtek közöttük. Ennek meglett a böjtje, ugyanis a tizenegy ostorost küldő Kölked falura a császáriak 4000 pengő forint sarcot vetettek ki, amiért az elöljáróik bementek Pécsre a püspök közbenjárásáért könyörögni.[10] Egy korabeli iratban ugyanakkor az áll, hogy a község nyolc lovast fegyverzett fel, amiért a győztesek huszonkét lovuktól fosztották meg a lakosságot.[11] A tolnai ostorosok utolsó hőstette lehetett, amikor július 31-én Pécsváradra ütöttek, és magukkal vitték a feketesárga lobogót is. Ekkor azonban sor került néhány nem éppen dicsőségesnek mondható eseményre is: az „ostorosok társaságában széttekergő zsiványok" kirabolták Zobáki vadászt, valamint Beer hetényi molnárt, akitől több ezer forintot elvittek.[12] Noszlopy Antal, Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos bátyja az önéletrajzában leírja: amikor a cári csapatok előrenyomulásának hírére megkezdték a visszavonulást Komárom felé, Szekszárdon az őket kitörő lelkesedéssel fogadó lakosok között ott voltak a „derék ostorosok" is, „kiknek már ekkor megkevesült 3 századjuknak kapitánya a derék helybeli gyógyszerész volt".[13] Egy összefoglalás szerint Noszlopy Gáspár éppen Bonyhádról rendelte el ostoros csapatok állítását a szabadságharc utolsó napjaiban.[14]

Egy méltatlanul elfeledett drávaszögi magyar író, Ujlaki (Neumayer) Kornél Dezső darázsi plébános előbb 1897-ben Pécsett, majd – a nagy közönségsikerre való tekintettel módosított tartalommal és lényegesen nagyobb példányszámban – 1903-ban Budapesten megjelenő *A Karassó mellöl* című novelláskötetének egyik elbeszélése, *A túronyi csata* is szerepelteti Rózsa Sándort és marcona csapatát, akik az oroszok elől jöttek át Baranyába. A betyárokat kitörő örömmel fogadták a helybéliek, de a nevezetes összecsapásban nem játszottak különösebb szerepet.[15] Bár Neumayer többek között Tömörkény Istvánt is jól ismerte, Rózsa Sándor baranyai szerepeltetése valószínűleg a helyi szájhagyományon alapul,

9 Uo., 192., vö. Fényes Miklós, „Kelemen József pécsi kanonok naplója", *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve* 6 (1973): 211–220, 215.

10 Bezerédy, „Náray János…", 196.

11 Fáncsy, „Az ellenforradalmi rendszer…", 141., 149.

12 Bezerédy, „Náray János…", 196.

13 Noszlopy Antal, „Önéletrajz", in *„Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága…" Negyvennyolcas idők 2. Emlékiratok,* szerk. Forrai Ibolya, km. Árva Judit és Benda Gyula, Fontes Musei Ethnographiae – A Néprajzi Múzeum forráskiadványai, 5, 139–295 (Budapest: Néprajzi Múzeum, 1999), 213.

14 Bodnár István és Gárdonyi Albert, *Bezerédj István (1796–1856),* I–II. köt. (Budapest: 1918).

15 Neumayer K. Dezső, *A Karassó mellől (elbeszélések)* (Pécs: Lyceumi nyomda, 1897); Neumayer K. Dezső, *A Karassó mellől (elbeszélések),* (Budapest: Szent-István-Társulat, 1903).

melynek alapját a fent bemutatott helyi gerillák képezték. Hely- és hadtörténeti irodalmunk azonban mindmáig adós a derék dunántúli „ostorosok" történetének feldolgozásával, de már a fentiekből is kiderül, hogy a karikással vitézkedő „ustoros huszárok" hagyományának a Dunántúlon is valós alapja van.

Az ELTE Folklore Tanszéke kézirattárában található 1947-es centenáriumi gyűjtésben számos cédula található a túronyi csatáról, de Rózsa és a betyárok említése nélkül, így valószínűbbnek tűnik, hogy az író csak a novella színesítése miatt helyezte át a betyárcsapatot a Dunántúlra. Ugyanakkor tematikusan átnéztem a Magyar Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában található eredeti gyűjtéseket is. A dél-dunántúli néphagyomány sok érdekességet megőrzött a helyiek számára nagy jelentőséggel bíró szomorú eseményről, mely során a támadó horvátok számos civilt kivégeztek, és felgyújtották a falut, de az eredeti gyűjtések sem tartalmazzák Rózsa Sándor nevét, sőt semmilyen betyárról vagy ostoros huszárról nem tesznek említést.[16] Éppen ezért eltekintek a túronyi csatáról fennmaradt mondák ismertetésétől.

Úgy vélem, hogy nem hivatalosan bármelyik huszárezredben előfordulhatott egyes katonáknál a karikás, s ez fokozottan igaz lehet az újonnan alapított huszárezredeknél. Ennél azonban jóval gyakoribb lehetett a különféle irreguláris alakulatok, egészen pontosan a lovas gerillák körében, akik többnyire saját felszereléssel és fegyverzettel álltak be katonának, s többnyire előre meghatározott időt kellett leszolgálniuk. Az eredetileg kék ingbe-gatyába öltözött, lajbit és pörge kalapot viselő Hunyadi-huszárok eleve rendelkeztek karikással és fokossal,[17] de hivatalos források tanúsítják, hogy a Gázsy Imre bihari birtokos által szervezett és részben a debreceni börtönből kiengedett betyárokból álló ún. „Gázsy-szabadcsapat", a kiskun „szabad lovagcsapat", *a nagykun lovasok* és a bácsi „védsereg" tagjai is alkalmazták a fegyvert, a két utóbbinál pedig hivatalos rendelkezés írta elő a pásztoreszköz használatát.[18] Ugyanakkor feltűnő, hogy éppen Rózsa Sándor szabadcsapatával nem találkozunk egyetlen korabeli híradással ezzel kapcsolatban! Mindössze Arany János nyomtatásban megjelent, a honvédtáborokban is nagy tetszést arató balladája szól Rózsa „híres" karikásáról.[19]

16 A nagyszabású és nyugodtan állíthatjuk, egyedülálló néprajzi gyűjtés cédulakatalógusa egyébként nem sokkal a gyűjtések beérkezése után készült, s meglepően pontos munka.

17 A Hunyadi-huszárok toborzásáról írt tanulmányomban részletesen is írtam az alakulat öltözékéről és fegyverzetéről: Seres István, „A Hunyadi-szabadcsapat toborzása Hajdúböszörményben", in *Fegyvert forgató hajdúk: A 2012. szeptember 14-i tudományos konferencia anyaga,* Közszolgálati füzetek, 7, 41–62 (Hajdúböszörmény: 2013).

18 A Gázsy-féle lovascsapat történetét a következő munkámban foglaltam össze: Seres István, „Egy berettyószentmártoni betyár Gázsy Imre 1849-es gerillacsapatában", *A Bihari Múzeum Évkönyve,* XVII–XIX (2014): 23–50.

19 Erre nézve lásd: Seres István, „Betyárból »ostoros huszár« – Arany János *Rózsa Sándor* (1849) című versének háttere", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2,* szerk. Csörsz Rumen István, 241–270 (Budapest: Reciti, 2013).

Jellemző ugyanakkor, hogy az „ustoros" huszárok emléke a Dunántúlon is széles körben fennmaradt, ami egyértelműen igazolja, hogy karikással vitézkedő huszárok, illetve csapatok ott is valóban jelen voltak. Az 1947-es gyűjtés a Dunántúl területéről Baranya, Fejér, Győr, Tolna és Veszprém megyékből őrzött meg ilyen visszaemlékezéseket, a korábban leírtak alátámasztására ezeket alább közlöm is. Ugyanakkor fontosnak tartom jelezni, hogy Rózsa és csapata délvidéki harcairól, valamint a betyárok félelmetes ostoráról az adatközlők legalább olyan jól értesültek voltak, mint az Alföldön meghallgatott idős emberek!

Témánk szempontjából külön érdekes, hogy Baranyában két faluban is meséltek egy Csikós Lajos nevű harkányi emberről, aki beállt Rózsa Sándor csapatába. A 78 esztendős baranyahídvégi Dani József Csilléry Erzsébettel a következőt közölte:

> Akkó Rózsa Sándor ê vót zárva Szamosújváron. És akkó ű fölajánlotta, hogy erisszék szabadon ű toboroz össze 1000 embört az oroszok ellen. Először jól mönt a dóga. De utóbb annak a legényei is ê kesztek rabúni, mint az oroszok mikó begyüttek. Akkó osztán újra ê fogták. Egy harkányi embör vele is vót, **Csikós Lajos**.

Érdekesség, hogy egy hasonnevű gyűjtő, Csilléry Klára (feltehetően a fenti rokona) Terehegyen, Boda Béni 74 éves ottani lakostól szintén hallott ugyanerről a személyről, de itt már arról is szó esik, hogy a betyárnak állt harkányi lakos szintén használta a karikást, ami sokáig meg is volt a településen:

> Itt Harkányba vót ëgy ember, annak sokáig mög vót a Rózsa Sándor ostora. A vót az az ostor, amék az embörök nyakát vákta lë. Annak ëgyik emböre vót, aki itt Harkányba lakott. Kicsike kis embör volt. Aszt szürke lóvâ járt. Harkányba még él Rózsa Sándor ennek a huszárjának utóda, Csikós Józsi. Együtt jártak rabóni. Az ostort hozzá vákták ahhó, akitő rabóni akartak, aszt annak a nyakára tekërödött. Aszt mingyá lë is vákta a fejjit, aszt mög is hôt.

A Tolna megyei Decsen ketten is meséltek Molnár Rózsa gyűjtőnek a karikással harcoló betyárokról. Az egyik adatközlő arról beszélt, hogy némedi születésű, illetve tolnai lakosok is voltak a „betyárkatonák között", a másik pedig gyermekkorában látta is az ostort, amivel Rózsa Sándor harcolt. Itt valószínűleg egy helyi emberéről, de inkább egy itteni ostoros huszárról, gerilláról lehet szó:

> Rózsa Sándor beállt ustoros katonának. Drót volt az ustora előtt. A tiszt azt mondta, nehogy legyen ferde munka ott, mert, hogy betyárok. Ha csinálnak

valamit, ellopnak valamit, kivégzi a világból. Némedi születésű, vagy tolnai is voltak belőlük, ezekből a betyárkatonákból."[20]

Láttam is gyerekoromban az ostort, mivel az a Rózsa Sándor harcolt. Ilyes hosszú volt, de ha kivágták, másfél méter. A végin három éle volt. Amit megvágott, azt kettévágta. Azért Rózsa Sándor szedett össze csikóst, gulyást, akik jól tudtak lovagolni. Összeszedte és így felajánlotta Ferenc Jóskának. És szabadlábra lett helyezve.[21]

Veszprém megyében Kádártán és Karakószörcsökön is emlékeztek egy-egy ostoros huszárra. A kádártai B. Tóth Gábor a következőt közölte az őt kérdező Jaszenovics Ágnessel:

A faluból csak egy 48-as huszárra emlékszem. **Horváth Ferenc** ostoros honvéd volt, az ostora 12 méteres volt. Féltek is a németek tőle, mert avval mindenkit keresztül nyírt.

Karakószörcsökön a 89 esztendős Kiss Károly mesélte a következőt Ifj. Süle Sándor igazgató-tanítónak:

Rózsa Sándor is beát katonának. Egy század csikós huszárja vót. Nem köllött nekik kard, puska, csak fokos, meg karikás ostor. Itt is vót a mi falunkban e kanász. Az akasztófa rá vót sütve a hátára. **Mohar Imrének** hítták. Az is ott vót a csikós huszárok között, a Hortobágyon.

A Fejér megyei Csákváron 1947-ben mesélte egy Balázs János nevű idős ember Gábor Évának, hogy a nagyapja, saját lován önként vonult be a honvédséghez, ahol „ustoros huszár" lett:

Öregapám meséte gyakran, hogy ő is bevonult 48-ban huszárnak. Önként vonult be lóval. Ustoros huszár volt, oszt tőre volt, meg ustora. A karikás ustor végén drót volt. Ha azzal a dróttal megvágott valakit, hát annak nem maradt a nyakán a feje.

Végezetül álljon itt egy Győr megyei példa az Alsó-Szigetközből. Id. Hetes Dénes 75 éves, kisbajcsi lakos Kázmár Miklóssal közölte, hogy a szabadságharc alatt az egyik ostorral harcoló csikós katona náluk is megfordult:

20 Szűcs János 93 éves, decsi (Tolna m.) földműves, juhász elbeszélése.
21 Horváth János 74 éves, decsi (Tolna m.) földműves elbeszélése.

A szabadságharcban részt vettek az ú. n. „ostorosok”, csikósok, akik karikás ostorral harcoltak. Ezek közül járt egy Kisbajcson is. Az ostorosokon [!] háromélő acélsugár volt.

SZEMLE

A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)
A magyar, latin és német nyelvű forrásokat feltárta, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Kilián István, szerkesztette, lektorálta és az előszót írta Medgyesy S. Norbert (Budapest: Ráció Kiadó, 2017)

„Angyal bújjék házatokba!"
(Brassó, 1751)

A magyar és közép-európai folklór egyik színesebb „szövegbirodalmát" a karácsonyi ünnepkörhöz tartozó művek alkotják. Itt mindenre találunk példát, kezdve a szakrális, teológiai tudásra építő művektől a közérthetővé tett bibliai események verses vagy dramatikus bemutatásán át az alpári tréfákkal tűzdelt, karneváli hangütésű profanitásig. Ebben nemcsak annak van szerepe, hogy a kereszténység korai századaiban az egyház a hellenisztikus és „pogány" kultuszok sok elemét beépítette az ünnepkörbe, hanem a folytatásnak is. A karácsony megünneplésének módja lassan két évezrede hordozza e stílusrétegek keveredését, s a kaleidoszkópban állandó elemként forognak, békésen megférnek a fenti hagyományelemek. A Vergiliustól kölcsönzött neveket viselő betlehemi pásztorok például néha tudós teológusként beszélgetnek egymással, máskor (s a néphagyományban ez válik általánosabbá) az öreg pásztort nógató, többnyelvű tréfákkal bohóckodó, maszkos figuraként lépnek elénk.

2017-ben több évtizedes elhivatott forrásfeltáró munka eredményeként vehette kézbe az olvasó Kilián István kötetét. A kritikai igényű szövegkiadás minden eddiginél teljesebb képet ad a karácsonyi ünnepkörbe tartozó, magyarországi eredetű (vagy itt is megörökített) dramatikus játékokról, a középkortól a XVIII. század végéig. A nagy ívű vállalkozás összetett feladatot rótt a sajtó alá rendezőre és munkatársaira, közülük főként a végső változat létrehozásában oroszlánrészt vállaló Medgyesy S. Norbertre. Nemcsak a kiadandó szövegek többnyelvűsége (magyar, latin, német és szlovák) kívánt önálló módszertant, hanem valójában a Jézus születéséről szóló színdarabok nehezen összehasonlítható vonásai is. Ez utóbbit egy, az evangéliumok szöveghelyeiből kirajzolódó motívumrendszer segítségével oldották meg, amelynek összetevői egyúttal a színjátékok dramaturgiai paneleiként szolgáltak (50–53, Medgyesy munkájaként).

Mivel a recenzens nem drámatörténész, s a *Doromb* sorozat alapvető céljához is szeretne hű maradni, főként a kötet közköltészeti szempontból fontos részleteire hívja fel a figyelmet. A recenzió végén néhány általános textológiai észrevétel következik.

A kötet értékes anyaga irodalomszociológiai tanulságokat rejt, ezekre jelen kötet regionális arculata miatt is felhívom a figyelmet. A ránk maradt karácsonyi színjátékok ugyanis közel sem fedik le az egész magyar nyelvterületet, a szövegek többsége a Dunántúlról, a Felvidékről és Erdélyből való, csekély számú partiumi és alföldi adattal. Ezzel összefügg az arány, mely szerint összesen nyolc protestáns darabot ismerünk, szemben a huszonhárom katolikussal. Szöveges vagy dramaturgiai áthallások mindazáltal bőségesen lehetnek a felekezetek karácsonyi játékai között, nem beszélve az esetleges zenei betétekről, amelyek a népének-repertoár közös elemei miatt hordozhattak rokon vonásokat. Mégis szembeötlő, hogy az ide sorolt alkotások csaknem háromnegyede (!) a katolikus iskolákhoz, illetve az ő templomi színjátékhagyományukhoz vezet.

Közköltészeti „mérlegen" az sem lebecsülendő haszna a kötetnek, hogy jórészt azokhoz a személyekhez (diákság, alsópapság) vezeti vissza az olvasót, akiktől mellesleg a legtöbb *világi* közköltészeti forrást ismerjük a XVII–XVIII. századból, jóllehet most egyházi vagy paraliturgikus szerepkörben találkozunk velük, karácsonyi színjátékok alkotóiként vagy szereplőiként. A színműírókon kívül szerencsére sok-sok diák, illetve kispap neve kigyűjthető a betlehemesek szereplői közül, talán róluk is kideríthetők még új adatok. A legismertebb példa Tsorik András evangélikus öregdiák vagy tanár, aki 1751-ben Brassóban jegyzett fel egy igencsak népies, már kiforrott hagyományt követő, jórészt 4×8-as strófákban írt betlehemest (18. sz.). Ugyanebben a kéziratban világi énekeket és köszöntőverseket is megörökített, s *Tsorik András-énekeskönyv* címmel fontos közköltési forrásaink közé tartozik. Hasonlóan ismerősen csenghet Herschmann István ciszterci szerzetes neve. E kötetben a *Három szent királyok utazása* című, 1767–1768-ban Győrben és Székesfehérváron színre vitt darab megörökítőjeként találkozunk vele (27. sz.). Ezt a szöveget viszont a néhány évvel később összeírt, világi darabokat is tartalmazó kéziratos énekeskönyve lapjaira jegyezte fel, ismét csak jelezve a műfajok és stílusrétegek szomszédosságát (765–768). Végül: Küllős Imolával jelenleg is dolgozunk a XVIII. századi magyar közköltészet újabb gyűjteményes kötetén, ehhez gazdag variáns- vagy előkép-hálózatot jelent a kötet, hiszen a karácsonyi-újévi köszöntőversek előadói és szerzői épp ugyanezek a személyek voltak…

A gyűjtemény legkorábbi darabjai – bár itteni közlésük teljesen indokolt – nehezen illeszthetők közös szerkezetbe a további színművekkel. A XI. századi gregorián *Tractus stellae* (1. sz.) sok szempontból kakukktojás: több száz évvel korábbi a következő tételnél, hiszen egy Nyugat-Európa szerte ismert liturgikus dráma(részlet) hazai másolatáról van szó. Jegyzetei ugyancsak jelentősen

eltérnek a megszokottól, mivel más kódexek nyomán javasolt emendálásokat is tartalmaznak, s a jegyzetíró, Földváry Miklós István egy teljes, énekelhető magyar fordítást is beillesztett a kötetbe („1/B"). Ez egyáltalán nem baj, viszont ráébresztenek ezek hiányára más művek jegyzetanyagában (lásd alább). A rövidke szöveghez tartozó jegyzet a külsős sajtó alá rendező alaposságát dokumentálja (59–68).

A váradi betlehemes (1629) talán Dengeleghy Bíró Péter munkája, s az első teljesebb magyar szövegünk lehetne, ha nem egy sokszorosan rongált kötéstáblából áztatták volna ki Turócszentmártonban. Sajnos így a szöveg nagy része töredékes, s a kibetűzhető helyek rekonstrukciója sem könnyű. Felfedezője, Kilián István ügybuzgalmát jelzi, hogy korábbi kiadásaihoz képest is megpróbált épebb szöveget készíteni az egyébként gördülékeny és kiforrott benyomást keltő betlehemes játékból. Egy általa is ismert (és hajdan teljes szívvel támogatott) új kiadás azonban kimaradt a hivatkozások közül. 1987-ben Kobzos Kiss Tamás rekonstrukciójában a Hungaroton *Régi magyar betlehemes (1629)* címmel hanglemezre rögzítette a színjáték zömét, zenei betétekkel. A máig népszerű, sok gyülekezetben előadott karácsonyi játék azonban nemcsak hangzó változatban létezik, hanem egy még csiszoltabb nyomtatott szövegkiadásban is, amelyhez a (természetesen hipotetikus, de annál hasznosabb) zenei betétek kottáit is mellékelték.[1] A jegyzetek kissé sommásan annyival intézik el, hogy ez a lemez csupán rekonstrukció – ezt senki sem vitatja. Ugyanakkor érdemes lett volna tüzetesen végigolvasni a kitűnő költői vénával is megáldott muzsikus, Kobzos Kiss Tamás gondozta szöveget, hiszen számos emendálása, rím- és szótagszám-javítása hasznosulhatott volna a kritikai kiadásban is.

Kiemelkedően fontos munkát végzett Kővári Réka a dramatikus játékokba illeszkedő, egészen különböző karakterű zenedarabok felkutatásával és rekonstrukciójával. Kiváló jegyzetei mögött az előző években közreadott műhelytanulmányok tapasztalatai és elmélyült kutatómunka húzódik. Ezek nyomán az eddig ismertnél árnyaltabb és gazdagabb képünk alakul ki a karácsonyi színjátszás zenei hátteréről. Különösen izgalmas e szempontból Peter Eisenberg német nyelven kinyomtatott műve (Bártfa, 1652), amelynek szerzője Hammerschmidt, Scheidt, Schimrack (Šimbarcký) és más egykorú zeneszerzők kompozícióival színesítette az egyes jelenetek lezárását. Ismét csak terjedelmi oka lehet – ezzel együtt fájlalhatjuk –, hogy a sok énekes és hangszeres szólamot tartalmazó művek teljes partitúráját nem adhatta közre, csupán a művek első pár taktusát. Elektronikus felületen azonban közzé lehetne tenni ezeket is, hiszen megfris-

1 *Régi magyar betlehemes,* közreadja Kobzos Kiss Tamás, ReZeM füzetek 062 (Budapest: Református Egyházzenészek Munkaközössége, 1999). Digitális kiadás: *Dúdolj verset: Kobzos Kiss Tamás emlékezete,* szerk. Csörsz Rumen István, Szerényi Béla (Budapest: Magyar Hangszermíves Céh, 2018), DVD-melléklet, a lemez teljes hanganyaga mellett.

síthetnék a magyar régizenei kórusok és kamaraegyüttesek repertoárját ezek a német szerzőktől származó, de Magyarországon bizonyítottan elhangzott zenedarabok. Hogy az illavai Andreas Sartorius (1653) netán rokonságban állt volna az erdélyi szász Sartorius családdal, akik ugyancsak kiterjedt zenei életet ápoltak Nagyszebenben s másutt is, még további kutatásokra ösztönöz.

Akadnak teljes egészében zenés színdarabok is, ezeknek szerencsére teljes kottáját megtaláljuk a kötetben. Példaszerű a zenei anyag gondozása a Georgius Zrunek nevéhez köthető két szlovák (1766, Zsolna, 22–23. sz.) és két magyar (1767, Gyöngyös, 25–26. sz) pásztormise, továbbá a *Prosae Pastorales* címmel fennmaradt kantátafüzér (1766?, Zsolna, 24. sz.) esetében. Míg a zsolnai misék és kanciók Szlovákiában évtizedek óta közismertek, lemezeken és filmfelvételeken szerepelnek – bár a korábbi szerzői attribúciót követve Edmund Pascha nevével –, addig a magyar testvéreikről jórészt csak felfedezőjük, Pásztor Lajos, majd Rajeczky Benjamin és Kővári Réka tudósított.[2] A parasztbarokk, pasztorális hangvételű, tehát népzenei elemeket is tartalmazó misehagyománynak oly fontos dokumentumai ezek, hogy akár további hasonló művek felbukkanásában is reménykedhetünk. Ha másért nem, a Magyarország területén előforduló cseh zenészek és papok révén alkalom nyílhatott e stílus importálására. Maga Zrunek is morva származású, szlovák környezetben élt ferences muzsikus volt, aki miután Gyöngyösre került, a helyi adaptációt néhány magyaros(abb) zenei motívum beépítésével készítette el. Verseghy Ferenc a *Rikóti Mátyás* (1804) című szatirikus eposzban a címszereplő kántor fejére olvas ilyesféle stíluskeverést, állathangok utánzását és így tovább – a pálos költő-muzsikus nyilván saját, számára bizarr egyházzenei emlékeit is felidézhette.

Már a XVII. századi betlehemes játékokban előfordul – s ezt a későbbi népi gyakorlat is megerősíti –, hogy egy-egy közismertebb népének változatlan formában vagy csak a dallama (nótajelzés) által beépül a deklamált párbeszédek közé, különösen az angyalok kórusa tűnik állandó zenei elemnek. Az 1650-es évektől népszerű *Krisztus urunknak áldott születésén* kezdetű ének Pécseli Király Imre szerzeménye, s dramatikus környezetben is állandó darabnak számít, hiszen szövege a *Gloria,* a pásztorokhoz szóló angyali ének strófáját is tartalmazza *(A magasságban dicsőség Istennek),* tehát kézenfekvő volt teljes szövegével vagy részleteivel, máskor csak a dallamával megidézni. Más dallamok népszerűsége szintén kitapintható, akadnak például a nótautalások között genfi zsoltármelódiák és barokk népénekek is (*A tenger fövenye ki sok; O Jesule dulcedo cordium* stb.).

Nem meglepő tehát a pannonhalmi (1759), dőri (1763) és a jászfényszarui betlehemes (1788) alapötlete: ezek ugyanis nem mások, mint közköltészeti elvek

2 E sorok írója a Musica Historica együttessel 1992-ben, majd a székesfehérvári Vox Mirabilis Kamarakórussal közösen 2017-ben zenekari-énekkari feldolgozásban vitte színre az I. gyöngyösi misét, de hangfelvételen nem jelent meg.

mentén kibontakozó népének-*centók,* azaz néhány ismert karácsonyi népének komponált sorozata, szerepekre bontva, ami eleve része az énekszövegeknek (pl. *Csordapásztorok*). Ki tudja, hány hasonló dramatizált énekfüzér készült karácsonyi vagy akár húsvéti alkalmakra, illetve továbbgondolva: hány más műfajú, világi dalból alkothattak ilyeneket? A közköltési források gyakran színpadias szövegei mögött talán hasonló, csak alkalmilag dramatikus megszólalást is feltételezhetünk, az egyre gyakoribb párbeszédes dalokat is ide értve. (Ez megerősítésként szolgálna a bécsi daljátékoktól függetlenül is kibontakozó magyar „dalszínházi" hagyomány, illetve a későbbi énekes duettek, *kettős dallok* divatjához.) A gazdag zenei jegyzetekből kiderül, hogy a megjelölt dallamok többsége jól azonosítható az egykorú vagy legalábbis a népi gyűjtések nyomán. Apróság, de közköltészeti szempontból mégis fontos, hogy a X. *(Nosza, Mopse, siessünk)* kezdetű éneknél megemlítik ugyan a XVIII. századi magyar dallamok népzenei holdudvarát összegző kézikönyvet,[3] viszont nem kerül szóba a – csupán Arany János kéziratából (1874) hivatkozott – *Ha valaki vígan él* szövegcsalád friss kritikai kiadása,[4] amely az összes XVIII–XIX. századi dallamot és számos szövegváltozatát közli. Az analóg szövegkezdet miatt egyébként valószínű, hogy a betlehemes kötetben első helyen közölt Koncz Gábor-féle dallam, az időben is elég közeli *Nossza, lelkem, siessünk* (1771) ad biztosabb megoldást, ez pedig a fenti oktávról leugró altípusba tartozik. A második szakasz *(Vedd rád, juhász, a bundád)* ugyancsak előfordul önálló szövegkezdetként a néphagyományban, amint erre a jegyzetek utalnak is. A sorozat nyitó szövege *(Jer, mindnyájan örvendjetek)* szintén intertextuális csemegét rejt. Az addigra már legalább 150 éve magyarul is énekelt *Mennyből jövök most hozzátok,* Luther karácsonyi énekét parafrazeálja az alábbi sorpár:

Az Gyermek szép, s igen ékes,	[Ez gyermek szép és oly ékes
mint tündöklő Nap oly fényes […]	Vigasságra kellemetes.]

A fenti filológiai érdekességeken túl végül néhány módszertani problémát is fontos megemlítenem egy leendő bővített vagy elektronikus kiadás reményében. Célom legkevésbé sem a kötekedés vagy az apró hibák kipécézése, hiszen az effélék minden komolyabb textológiai munka velejárói, s aligha állíthatja magáról bárki, hogy tökéletes megoldást tud a kiolvashatatlan szavakra vagy több év-

3 Domokos Mária és Paksa Katalin, *„Vígsággal zeng Parnassusnak magas teteje": 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány / „The High Peak of Mount Parnassus Resounds with Delight": 18th-century musical sources and the Hungarian folk music* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016).

4 *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom,* s. a. r. Csörsz Rumen István és Küllős Imola, Régi magyar költők tára, XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó–EditioPrinceps Kiadó, 2013), 195. sz. és jegyzetei.

század szöveganyagának teljesen egységes kiadására. Úgy tűnik azonban, hogy e roppant fontosságú kötet sajnos a szerző és csapata heroikus munkája és egységesítő szándéka ellenére is nélkülözte a kiadói szerkesztő és korrektor munkáját, illetve általánosságban az elmélyültebb kiadói koncepciót. Máskülönben már a jegyzetek véglegesítésekor feltűnt volna, hogy a színjátékoknak szerepel ugyan egy számozott listája az előszóban, de a konkrét szövegek nincsenek megszámozva. Azért furcsa ez, mert a *Régi magyar drámai emlékek* sorozatában – amely épp Kilián István személye miatt magától értetődő mintaképp szolgált – minden opus sorszámot visel, hasonlóan az egyéb kritikai kiadásokhoz (többek közt a *Régi magyar költők tárá*hoz és a szerzői sorozatokhoz). Ez jóval több, mint egy praktikus szempont: ez teszi hivatkozhatóvá és összevethetővé az egyes műveket a köteten belül. A szerzők ilyetén szándékát jelzi a motívumok konkordanciatáblája, amely az előszó végén, Medgyesy S. Norbert aprólékos munkájaként látott napvilágot – itt természetesen a színjátékok sorszáma szerepel, ám ezekhez később nem tudjuk hozzárendelni a műveket, csak úgy, ha magunknak megszámozzuk őket az előszó vagy a tartalomjegyzék alapján. S ha már a kiadó a kötet jellege nyomán (nagyon helyesen) a fejléces tördelést választotta, a javított kiadásban szintén szerepeltetni kellene a művek sorszámait a fejlécekben.

A szövegek közreadásában is valamivel egyértelműbb koncepcióra lett volna szükség. Ilyen hosszúságú műveknél a sorok ötönkénti számozása nem luxus, hanem joggal elvárható. Ez mentesítette volna a közreadókat a lábjegyzetes, indexbe tett szövegkritikai hivatkozások alól, amelyek egy tanulmányban még elmennek, de egy kritikai kiadásban ma már egyáltalán nem elegánsak, legfeljebb prózai szövegnél, bár annak olvashatóságát is nehezítik. (A WinWord lehetőségein érdemes túllépni ilyenkor.) Verses művek kiadásánál elegendő lett volna a főszövegben *kurzív*val jelölt emendált szó és a láblécben szereplő sorszámhivatkozás, s a javítás indoklása néha kicsit hosszadalmas. Csak javasolni tudom az RMKT XVIII. századi közköltészeti köteteinek emendálási technikáját, az ott szereplő tömör kulcsszavakat még első kötetünk szigorú lektorával, Stoll Bélával közösen alakítottuk ki. A rövidítések feloldása például az esetek többségében egyértelmű, fölösleges jelölni, csupán az előszóban szokás kitérni erre a gyakorlatra.

Fájó hiányérzetem támadt azonban, amikor a névmutató és a földrajzi mutató mellőzésével szembesültem. Semmilyen határidő nem teszi védhetővé, hogy egy ilyen volumenű, több évtizeden át készített, interdiszciplináris jellegű kritikai kiadás mutatók nélkül jelenjen meg. Már csak az érintett külföldi irodalmi-zenei kapcsolatok, illetve néhány mű rekonstruálható szereposztása miatt is roppant értékes adatokat szolgáltatott volna a névjegyzék. Aligha kell magyaráznom a textológiában jártas olvasóknak és szerkesztő-sorstársaimnak, hogy a mutatókészítés valójában utolsó szerviz lehetőségét jelenti az űrhajó fellövése előtt, s rengeteg apró kérdés és következetlenség megoldódik általa. Ráadásul

ma, amikor 200 oldalas mini tanulmánykötetekhez is készül névmutató, kifejezetten bizarrnak hat a hiánya a 900 oldalt meghaladó terjedelmű, apró betűkkel szedett drámakorpusz esetében.

A szerkesztőkkel folytatott korábbi eszmecserék alkalmával már megtudtam, hogy az idegen nyelvű (német, latin, szlovák) darabok fordítása terjedelmi okokból nem fért a kötetbe. Ezt annak ellenére sajnálom – gondolom, más is –, hogy valamicskét mindegyik nyelven kapiskálok, de ennél itt mélyebb szövegismeret kellene, hogy a finomabb, komparatív értékű összefüggésekre is felfigyelhessen az olvasó. Avatott specialisták bizonyára a külföldi gyűjteményekben megtalálnák a kötet többi latin és német szövegének variánsait, talán közvetlen előképeit is. Legalább egy hálózati portál kellene, ahol ezek a fordítások nyomdaköltség nélkül elérhetők volnának. A kézdivásárhelyi-kantai betlehemesnek (1732 előtt; 14. sz.) ráadásul maga Kilián István készítette el szép, időmértékes műfordítását, amely 1986-ban a *Napjaink* folyóiratban jelent meg.[5] De őszintén szólva egy olyan nyomtatott kiadásnak még jobban örülnék, ahol ezek a nyers- és műfordítások a szövegek mellett, vagy legalább a jegyzetekben szerepelnének (vö. a XVII. századi RMKT-köteteket). Nem növelnék meg annyival a terjedelmet, amennyivel hozzájárulnának a könnyebb használathoz. Ha pedig végigtekintünk a különböző egyházak utóbbi években kiadott reprezentatív kötetein, bármelyikünknek eszébe juthat, hogy az érintett felekezetek gond nélkül összeadhatnák egy valóban karácsonyi méltóságú, talán néhol a nagyközönséget is megszólító kötet többletköltségeit. S ha már érintettük e kérdést, nem hallgathatom el, hogy a támogatók még egy egész kicsivel bőkezűbbek lehettek volna, s akkor a kulcsfontosságú kötet kemény táblás kötésben látott volna napvilágot. A jelenlegi puha papírkötés már néhány hónap intenzívebb használat után gyengülni látszik. Használni, forgatni szeretnénk pedig irodalmi olvasmányként, zenei forrásműként, színre kívánkozó vagy átdolgozva színpadra állítható darabok szövegkönyveként. Már csak emiatt is reménykedjünk egy mihamarabbi javított és fizikailag is teherbíróbb kiadásban…

Csörsz Rumen István
(MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

5 Kilián István, „A kézdivásárhelyi betlehemesről"; „Betlehemes: Karácsonyi játék az 1700-as évek elejéről", *Napjaink: Irodalmi és művelődési lap,* 25, 12. sz. (1986): 20–23.

Szendrey Júlia összes verse. Sajtó alá rendezte, a kísérőtanulmányt, a jegyzeteket és az életrajzot írta Gyimesi Emese. Budapest: Kortárs Kiadó, 2018, 305 l.

Gyulai Pál 1858-ban jelentette meg a Pesti Napló április-májusi számaiban *Írónőink* című, ötrészes cikkét, mely komoly vitát robbantott ki a női emancipáció tárgykörében arról, hogy vajon a nők alkalmasak lehetnek-e az írói pályára. Noha a maró kritika valódi célpontjai a divatlapok voltak, Gyulai Pál nevezett írásában Majthényi Flóra és Szendrey Júlia munkái kapcsán fejtette ki, hogy a nő nem alkalmas művészetre és tudományra, s hogy általánosságban „bármily nagy tehetséggel bírjon valamely nő, sem az államügyekben, sem a költészetben, sem a tudományban nem emelkedhetik egy rangra a hasonló tehetségű férfiúval".[1] Véleménye szerint a nők irodalmi pályára ugyan nem hivatottak úgy, mint a férfiak, de útleírásokban, tárcákban, gyermekeknek szóló műfajokban esetleg sikeresek lehetnek. Gyulai a XIX. században általánosan elterjedt nézeteket fogalmazta meg, amikor azt írta, hogy a „magyar írónők csak dilettánsok s az ezer szerencse".[2] Ennek az ideológiának, mely szerint férfi és nő biológiai nemük alapján különböző feladatokra alkalmas, morális vonatkozásai is voltak, ti. azért óvták a közélettől a nőket, mert félő volt, hogy amíg a világi dolgokban forgolódnak, családi életük tönkremegy, s gyermekeikre nem lesz idejük. Ez a néhol meglehetősen karcos kritika itt azért is fontos, mert éppen Szendrey Júlia volt az, aki Gyulai recenziójában méltánylatot nyert, mivel a gyermekeknek szóló irodalmat gyarapította műfordításaival. Gyulai követendő példaként állította az aggasztóan szaporodó számban tévútra lépő hölgyek elé: Szendrey nem eléggé dicsérhető módon Andersen meséit ültette át magyar nyelvre, s nem tört férfiúi babérokra. Gyermekolvasmányok gyarapításában való munkáját méltatta tehát, s megemlítette, hogy a Vasárnapi Újságban megjelent *A kis köpeny* című munkája is jól sikerült.

Szendrey Júlia költői indulása éppen ezekre az évekre tehető, miként más nőtársáé is: ekkoriban jelentek meg Ferenczy Teréz (1853) és Szász Károlyné (Iduna, 1854) posztumusz kötetei. Szendrey első versét, a *Három rózsabimbó*t 1857-ben a Vahot Imre által szerkesztett Napkelet közölte. Gyimesi Emese, jelen kötet sajtó alá rendezője, már korábban is törekedett hangsúlyozni munkáiban, hogy Szendrey Júlia nem Petőfi Sándorral kötött házassága alatt kezdett verseket írni, s hogy az írónő nemcsak költemények, fordítások, hanem napló és elbeszélések írásával is foglalkozott. Irodalmi munkásságát az 1860-as években komolyan méltatta a kritika, az egyik legjobb írónőnek tartották (206).

1 Gyulai Pál, „Írónőink", in Gyulai Pál, *Kritikai dolgozatok (1854–1861),* 272–307 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1908), 274.

2 Uo., 290.

A *Szendrey Júlia összes verse* című kötet 2018-ban jelent meg a Kortárs Kiadónál, Gyimesi Emese szerkesztésében. Megjelenése is rendkívül impozáns, hiszen a borítón Szendrey Júlia *Virágcsokor* című akvarellje látható, amely a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár, Képzőművészeti Gyűjteményéből származik. A kiadvány jelentőségét az is adja, hogy a versgyűjtemény egészét mindeddig soha nem publikálták. A kiadás struktúrája jól átgondolt szerkesztési elvet mutat, a főszöveg és az apparátus aránya megfelelő. *Szendrey Júlia versgyűjteményé*nek egységét (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár) *Szendrey Júlia egyéb versei és verstöredékei* (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára), a *Vegyes költemények* (kettő az MTA Kézirattárában, egy az OSZK Kézirattárában, kettő pedig magántulajdonban) követik, majd a *Függelék* következik, benne Gyimesi Emese kísérő tanulmányával, a *Jegyzetekkel* és az általa összeállított Szendrey Júlia-biográfiával, végezetül a *Forrásjegyzékkel*. A kötetet színes, igényesen válogatott képmelléklet zárja, melyben több fotó az OSZK Kézirattárában és az MTA KIK Kézirattárában található kéziratok színes reprodukciója, mások például Szendreyt és családtagjait ábrázolják. Az utolsó egység a névmutató és a tartalom.

Gyimesi Emese *A versíró Szendrey Júlia* című kísérő tanulmányában Mikes Lajos 1930-as véleményét tolmácsolva felidézte, hogy Az Est Lapok *Irodalom* rovatának vezetője a Szendrey-hagyaték irodalomtörténeti jelentőségét már a XX. század elején felismerte. Az összesen negyvenkilenc verset és egy négyoldalas verstöredéket tartalmazó kilencven, számozott lapból álló versgyűjteményt a Magyar Tudományos Akadémia őrizte. Szendrey e versek alatt feljegyezte a keletkezés helyét, dátumát és az esetleges publikációkat is; mindez azt mutatja, hogy műveit nyilvánosságnak szánta. Előbbi azonban nem igaz minden versére: vannak, amelyek háztartási feljegyzésekkel keveredtek, s ezeket Gyimesi Emese szerint Szendrey feltehetően nem is tekintette életműve részének, ezek a versszövegek, másolatok, fogalmazványok, töredékek az OSZK Kézirattárában találhatók.

A *Függelék* kritikai és filológiai jegyzetapparátusa közli a jelzetet és az őrzés helyét kivétel nélkül valamennyi költeményről. A *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* azonban a *Három rózsabimbó* esetében megjelenéssel és recepcióval kapcsolatos adatokat közölnek, mely információcsoport következetesebben tartozott volna a *Megjelenés* címszó alá. Hasonló alkalom ezen kívül csak egy van, *A „virrasztók" hoz* [sic!], melynél a megjelenésre vonatkozó információkat tárgyi okoknál fogva már indokolt az előbbi címszó alatt közreadni. A szövegváltozatok leírásánál a szövegben végzett jelölések kigyűjtése kiváló, viszont a jegyzetek közlése talán megfontolható lett volna lapalji jegyzetként is, mert a választott módszer (hogy a *Függelék*ben, a szövegtől távol állnak) esetenként megnehezíti az olvasó helyzetét.

Az eltérő olvasói, illetve recenzensi véleményeket és interpretációkat megoszthatja az, hogy Szendrey második házasságáról számon tartja a közvéle-

mény, hogy nem volt mindig kiegyensúlyozott. Jelen kötetben ugyan nem, de Gyimesi Emese egy korábbi írásában már publikálta, hogy Szendreynek nem voltak annyira rosszak a családi körülményei. Például a szokástól eltérően saját szobája, élettere volt, sőt itt szellemi tevékenységre alkalmas bútorok álltak rendelkezésére (könyvesszekrény és íróasztal).[3] Ilyen értelemben innovációnak számít Gyimesi Emese kutatási eredményei közül annak felismerése, hogy Horváth Árpád, Szendrey második férje között lévő jó viszony megromlásáért egy pornográf album okolható, amint erről a fiatal kutató egy HVG-nek adott interjújában beszámolt.[4] Például az *[Annyit gyötörtek engem]* című költemény olvasói interpretációit jelentősen befolyásolhatja ez a körülmény. A vers szerepel *Szendrey Júlia egyéb versei és verstöredékei* között, melyben három index látható, egy a „kék, zöld levék bele", egy az „egynek szerelme bántott", egy pedig a „de az ki leginkább" [ti. bántott] (93.) sor után; a kiemelt helyek értelmezése a fentiekre fókuszálva más lehet, mint az olvasó először gondolná.

További szempont, hogy a jegyzetelésben követett eljárás megnehezíti a változatok összevetését, igaz, az eltérő szöveghelyek összehasonlítása főképpen az OSZK Kézirattárában őrzött kéziratoknál lehet izgalmas, mivel azok között sok vers töredékben maradt, a versgyűjtemény tekintetében feltehetően nem tartogat annyi meglepetést (többnyire stilisztikai változtatások történtek – el kell ismerni, gyakran sorok, gondolatsorok törlésével –, de a szövegösszefüggések megfigyelése ezzel az eljárással nehezebb). Nem olyan sajnálatos az a hiányérzet sem, amely abból keletkezik, hogy a közreadó a *Függelékben* a verseket nem látta el sorszámokkal – feltehetően azért sem, mert az index számozása folytonos –, holott a költemények numerációja könnyebben áttekinthetővé tette volna a jegyzeteket, a szövegek számértékét is szemléltetve. Ugyanakkor vitathatatlanul nagy előnyei vannak a Gyimesi Emese által készített jegyzetapparátusnak: a sajtó alá rendező remekül szelektálta az információkat, így egy nem nagy terjedelmű, de informatív jegyzetállomány keletkezett. A szövegmagyarázatok, kontextusba helyezések időnkénti elmaradása (például az *Elfojtott könnyeim* vagy a *Kesergő leány* című verseknél) esetleg azzal is összefügghet, amire kísérő tanulmányából következtethetünk: neki már nem Szendrey alakjának a rehabilitációja a cél, hanem a fellelhető összes Szendrey-vers közreadása, azzal, hogy kizárólag megbízható forrásokra kívánt támaszkodni. Kivételes a szerkesztő precizitása, ugyanis egyetlen tévedés, egyetlen hiba sem található a kötetben, de figyelme még arra is kiterjedt, hogy a szövegeket az idegen szavak magyarázataival ellássa.

3 Gyimesi Emese, *„Istenem, hogy felnövünk mindnyájan!" Szendrey Júlia családja a Hársfa utcában,* https://mindennapoktortenete.blog.hu/2018/04/20/_istenem_hogy_felnovunk_mindnyajan_szendrey_julia_csaladja_a_harsfa_utcaban (2018.12.31.)

4 Gyimesi Emese, „Szendrey Júlia: Egy nő több, mint csak asszony", *HVG online,* https://hvg.hu/kultura/20181229_Szendrey_Julia_Egy_no_tobb_mint_csak_asszony (2018.12.31.)

Gyimesi Emese elköteleződése a Szendrey-kötet közreadása kapcsán nagy intellektuális bátorságról tesz tanúbizonyságot. Nemcsak a Gyulai- és Arany-féle nőírókhoz kapcsolódó negatív divatlap-recepció ismeretében, hanem azon kontextus okán is, hogy a recenzens úgy véli: a kötetben található verseket a mai olvasó valóban leginkább csak irodalomtörténeti vonatkozásokban találhatja érdekesnek. Ezen a ponton méltatni szükséges, hogy Gyimesi Emese a szövegek közlésében elkerülte a modernizálást. Kiadástechnikai döntését indokolja is: egyrészt szövegeit történeti forrásnak is tekinti, másrészt azért választotta ezt a megoldást, mert nem tapasztalt szövegértelmezést zavaró eltérést a mai írásmódtól. Magam inkább azért tartom lényegesnek e döntését, mert így a kiadás érzékelteti a történeti távolságot, a kulturális másságot nemcsak a szövegek tárgya (például gondolok itt a verskéziratok hátoldalára írt bevásárló cédulák tartalmára, melyek a XIX. századi nő háztartási feladataihoz kötődtek, ma már ritkán vásárolunk csipkét a párnahuzatokra, és nem igazán csináltatunk krinolint se), hanem a helyesírás által is. Többnyire ezt a döntést látjuk az utóbbi évtizedek XIX. századi kritikai szövegkiadásaiban (pl. Kazinczy Ferenc, Jókai Mór). Gyimesi Emese kifogástalanul ismeri ezeket, noha nem tért ki arra, hogy így az általa készített kritikai kiadás hibátlanul illeszkedik a legfrissebb tudományos teljesítményekhez. Erre szerénysége is motiválhatta.

Érintettem fentebb, hogy a Szendrey-verseket leginkább irodalomtörténeti kontextusuk okán tartom érdemesnek olvasni, de arra még nem tértem ki, hogy Szendrey Júlia írónői sikere a verseket látva épp a cikkem elején idézett Gyulai-féle irodalmi elvárásoknak látszik megfelelni. Gyimese Emese tartalmasan foglalja össze: „Szendrey Júlia privát íráshasználatában markánsan kirajzolódtak azok a nyilvánosság előtt gyakran emlegetett női szerepmodellek (anya, háziasszony), amelyek a korabeli sajtó szerint az életstratégia fontos részét képezték, másrészt azok a költő(női) szereplehetőségek és tartalmak is, amelyeket a folyóiratok versanyagának jelentős része képviselt (elmúlás, halálvágy, valamint az anyai szeretet)." (200.) Ahogyan arra Gyimesi is felhívta a figyelmet, azok a versszövegek, amelyek férfias érzelmekhez kapcsolódtak, mint például a hazaszeretet, nem kerültek publikálásra, feltehetően azért sem, mert Szendrey érezte, hogy ezek idegenek a többi vers női beszédmódjától. A publikált versek témái (halálvágy, szenvedés, 203.) meglehetősen tipikusnak mondhatók a nőírók körében olvasható költemények között, de vannak meglehetősen eredeti strófái is. A *Hajnal-e, alkony-e* (1856) című versben, melynek verselése és rímszerkezete nem kifejezetten izgalmas, váratlanul az egész világ pusztulását jeleníti meg az alkonyi nap perzselő sugarait lefestve:

Ha pedig alkonyat,
Jaj volt ott a földnek,
A hová e napnak
Sugári sütöttek!
Hogyha északi fény
Az elnevezése,
Ugy az egy meggyilkolt
Világ elvérzése! (40)

Sajnos, a zárás ebben az esetben is meglehetősen banálissá válik a perzselő napnak a kigyulladt szívvel való párhuzamba állításával. Ugyanígy szép, bár kissé klisés az elmúlás kapcsán a *Piros virág, száz levelű rózsa* kezdetű, életében nem publikált költeményben a hulló szirmokról a vércseppekre való asszociáció:

Úgy hullanak a levelek róla,
Mintha mind megannyi vércsepp volna. (128)

Zárszóként kiemelném, hogy e fontos kötet kiadása arra is rávilágít, hogy Szendrey Júlia költészete egyszerre kapcsolódik és távolodni látszik Lawrence E. Klein által vitatott „domestic thesis"[5] elmélet relevanciájához hazai viszonyok között. Eszerint a XVIII. században, míg a nők a háztartási gondokkal bajlódtak, addig a férfiaknak jutottak a hazafias, nyilvánosság előtt zajló ügyek.[6] Úgy látszik, hogy hazai pályán a XIX. században erről nem teljesen haszontalan szót ejteni, még egy olyan személy özvegyének esetében sem, akinek a kultuszában a forradalmár közéleti szerep jelentős volt (ennek komplexitására Gyimesi is reflektált). Meglehet, Szendrey a „domestic thesis" gondolatában nem sok örömet találna, hiszen azt jegyezte fel 1858-ban, hogy a Gyulai-kritika neki „több epelázt okozott, – mint amennyit Karlsbad összes gyógyforrásai az idén jóvátenni birnának" (225).

Szabó P. Katalin
(ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola)

5 Lawrence E. Klein, „Gender and the public/private distinction in the eighteenth century: Some questions about evidence and analytic procedure", *Eighteenth Century Studies,* 29, 1. sz. (1995): 97–109.

6 Lásd bővebben Vaderna Gábor, „A nők és a kultúra hanyatlása: A női írás a 19. század második felében Magyarországon", in *Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról,* szerk. Török Zsuzsa, Hagyományfrissítés 4, 117–154 (Budapest: Reciti, 2016), 131.

Summaries

Katalin JUHÁSZ (Budapest)
Matthias Corvinus and Petar Dojčin in a tavern
In the path of the famous South Slavic folk song

One of the widespread pieces of the South-Slavic folklore tradition about King Matthias Corvinus (1443–1490, reigned 1458–1490) is the song about Péter Dóczy and King Matthias's dialogue while they are drinking wine in a tavern. The other person is a historic character too: Péter Dóczy of Nagylucse was a courageous knight of the king, the captain of the fleet at Pétervárad located next to the river Danube, then from 1480 he became the ban of Jajce in Bosnia. Though he was mentioned under many names through literature and folk culture – see as *Petar Dojčin*, *Peter Dojčin*, *Peter Dojci*, *Peter Duci*, *Peter Dunči*, *Petar Dunci*, *Peter Tonči* (everywhere referred as „ban of Varadin") as well as in Croatian and Slovenian versions: *Lucipeter*, *Peter Ljuti*, *Petar Tuci*, *Tucipeter…* etc. The specific song about him and the king has been sung in many versions among all the nations living south of Hungary. Dóczy and King Matthias are represented in their own social status in the song by specific attributes and other lyrical elements.

This song is not only the earliest Serbian folk song to be translated into Hungarian, but the popularity of its different interpretations has been unbroken since the 19th century throughout the whole Balkan. The study is a comprehensive data collection: the author reviews the variations of the song existing in the original language. It also deals with the Hungarian translations appearing within the same century, the non-folklore adaptations and the afterlife of the song is also explored providing a base for further analysis.

❧ Vilmos VOIGT (Budapest)
Miklós Zrínyi (1620–1664) the poet and the ugly long-eared owl. Folklore motifs in Zrínyi's works

From the middle of the 19th century philologists have registered folklore motifs in Miklós Zrínyi's works. However, the number is not too large, and there is no summarizing study on the topic. A short list of the available publications is given, hinting to further research themes. In order to show the comparative treatment, Zrínyi's mentioning the „ugly long-eared owl" is referred to as a bad omen. Hungarian philologists considered it as a reference to Hungarian folklore. This paper shows the international distribution of the motif of „birds as ill omen" already from Antiquity.

❧ Andrew C. ROUSE (Pécs)
„Hark, Hark The Thundring Cannons Roar"

To the Tune, Hark, Hark The Thundring Cannons Roar, etc. is but one of the many variants of the name given to a broadside ballad tune that was popular in the closing decades of the 17th century. It was a good, lively tune beginning with a octave leap and spreading over a few notes more. Curiously, several of the several dozen ballads that instructed the purchaser that they should be sung to this particular tune have some reference to battles against the Turk (both real and fictitious) in or around Austria (invariably referred to as Germany) and Hungary. This study traces the fortunes of the tune through various of these ballads.

❧ Norbert MEDGYESY S. (Piliscsaba)
„They healed the powerless and poor, both in body and soul…"
18th century chants in honour of Saints Cosmas and Damian from Transdanubian manuscripts sources

We have published the lyrics of four chants in honour of Saints Cosmas and Damian early Christian martyrs (†303), physicians. We have studied a total of nine 18th century songbooks from Northern-Transdanubia, of which two compilations enriched the Cosmas–Damian tradition, viz. *Songbook of Vép* (1731) from Vas county and *Songbook of Dőr* (1763–1774) from Sopron county. The former contributed with three, while the latter with one text to the saints' tradition. The poem from *Songbook from Vép* starting with the words *Két oszlopa igasságnak… (Two Pillars of Truth…)* is a transcription of a Saints Peter and Paul chant from *Cantus Catholici* (Kassa/Košice, 1674). The chant beginning

Az kegyes Úr Jesus, Világ meg váltója… (Gracious Lord Jesus, Redeemer of the World…) is a prayer of general phraseology. The historical song whose initial line is *Mindenhato Atya, ki lakozol az menyégben… (Almighty Father Who Art in Heaven…)* tells of the dedication of Sts. Cosmas and Damian, their liberation from the sea by an angel and finally, of their martyrdom. The chant with the words *Szent Kozma és Demjén, / Kik mint égő tömjen… (Saints Cosmas and Damian who are like burning frankincense…)* emphasizes the medical and healing qualities of the two saints, their care for the poor, their exorcism and destruction of idols. It is clear from the lyrics of the song that it is a votive saints' chant of a church not mentioned by Miklós Mesterházi from Vép, the transcriber of the songbook. In the 18th century, the nearest churches to Vép were the churches of Egyházszeg (today Rábakovácsi) and of Vát, both dedicated to Sts. Cosmas and Damian. Based on this, it is possible that the song was originally connected to these villages of Vas county. *Songbook from Dör* (1763–1774) echoes the descriptions of the *Legenda Aurea* in an epic chant: The children of Theodora, Cosmas and Damian healed the sick for free in Aegeae (today Yumurtalık), despised superstitious customs, finally King Lysias, who was the Roman governor, beheaded them. The story of their ascetic life is immortalised by the lyrics of the song.

Translated by Krisztina Sofró

Béla HEGEDÜS (Budapest)

History of literature as a justification for the existence of literature. Miklós Révai's announcement in Magyar Hírmondó and the programme of *Collected Hungarian Poems*

One of the highlights of late 18th century Hungarian literary history was Miklós Révai's much analyzed announcement for collection of popular poetry published in Magyar Hírmondó. This served as the starting point for Révai's publishing programme (Collected Hungarian Poems), which had been interpreted by earlier scholars as a piece urging the collection of folk songs, mainly inspired by Herder. The main goal of the current paper is to provide evidence that this proposal of Révai's has to be analyzed exclusively in the context of Collected Hungarian Poems, rendering it as one of the earliest literary theoretical papers in Hungarian becoming detached from scientific literature by then.

❧ Gyula PERGER (Győr)
Manuscripts of secular songs in the legacy of János Lochner

The most extensive item of the manuscript collection of the Diocesan Library of Győr is the document legacy of János Lochner. In all probability he was born in Vác about 1760 and completed his studies at the Collegium Pazmaneanum of Vienna in 1782. After his ordainment he served as a chaplain first in Komárom and from 1787 in Gúta and in Dunaszentpál. From 1805 to 1810 he was the spiritual director of the Pazmaneanum. From 1810 until his death on 14th June 1816 he was the spiritual leader of the Esztergom Seminary.

His survived exercise books show that he was deeply interested in poetry already as a student, and his interest went well beyond the compulsory curriculum. His exercise books mainly contain László Amade's profane poems.

Following his ordainment Lochner gathered the greeting poems written by or to him together, as well as the books of words of the plays that went on the stages of the contemporary schools. In addition to the poems that he noted down, he also preserved works written in the handwriting of other authors. This is how his written legacy kept the popular poetry of the time, while the great number of the often misspelled Amade poems reflects that he remained faithful to his student age taste. Thus the copying of László Amade's poems provides further data to the folklorization process of his works.

❧ Gábor MÉSZÁROS (Budapest)
The noblemen run. Private and public reactions of Ádám Pálóczi Horváth on insurrection and insurgent rebellion in Somogy

We see a peculiar blend of political opinions in the marches of Ádám Pálóczi Horváth. As if occasionality were to define his opinion, the theme of his poems and songs; let them be opposition to the peers and propertied people, exhortation for the fight against the French, or against the Habsburgs, all of which may give the songs the edge. In the changing representation, the traces of the search of the role of Horváth can be discovered. Occasional poetry and the presence of his own opinion can easily co-exist in his texts.

The text of *Insurgens haza mars* ('Insurgens home march') poem shows a representative and official version of the attitude towards the institution of insurrection. Besides, in the space of the narrower personal communication (letters, opinions, poems) a whole system of beliefs can be manifested, so the *Insurgens Rablás* ('Insurgens Robbery') and *a' nemesség futó marsa* ('the running march of nobility') are especially about stimulating rebellion. Horváth's expression of opinions in the private and in the public spheres are diametrically contradictory to each other.

Rumen István CSÖRSZ (Budapest)

The collection of folksongs by Dániel Berzsenyi (1828)

Dániel Berzsenyi (1776–1836), a well-known poet of the Hungarian classicism, "the Hungarian Horace" was not particularly famous for his interest in folklore. However, as he lived in his domain in the little village Nikla (Somogy county, Transdanubia), he could have had impressions from Hungarian folksongs. Because of this, his friend, Gábor Döbrentei asked him in the spring of 1828 to send some original folksongs from Somogy county. He wanted to forward these texts to John Bowring who was planning to publish an anthology of Hungarian popular songs. Berzsenyi recorded eight folksongs and sent them to Döbrentei (July 1828), who chose four texts and mailed to Bowring the copy of these, but the manuscript never arrived in London. *The Poetry of the Magyars* (1830) did not become a special collection of the Hungarian folk and popular poetry – maybe due to the little received folklore material –, but presented the entire Hungarian poetry. The popular songs still got a significant part. The sources of these texts were the manuscripts of Károly György Rumy, the periodical *Hasznos Mulatságok* (1818–1828) and the latest German-Hungarian synthesis, *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828–1829) by Ferenc Toldy.

Based on the letters of Döbrentei and Berzsenyi, the study publishes some data from the antecendents of the lost folksong manuscripts and the publishing plan of Bowring. In addition, it gives an overview of the history and contemporary variants of the eight valuable folksongs collected by Berzsenyi.

Éva KNAPP (Budapest)

Popular Broadsheets from a Transdanubian Private Collection

In this essay I examine seventeen religious broadsheets with illustrations from the 18th and 19th centuries, which have been unknown in public collections up till now. Their content is related to the booklets with prayers and chants. The majority of the prints is connected to Central European places of pilgrimage (Prague, Vienna, Radna/Máriaradna, Eisenstadt/Kismarton, Šaštin/Schossberg/Sasvár, Máriagyüd). The most important part of the prints is the text, the images are mainly of memorial character and cover only a small segment of the sheets. The prints could be framed, pasted on and applied; their intensive use did not favour survival.

Gyula PERGER (Győr)

„Provincial Songs" published by a country press

Sándor Czéh, who established a press in Magyaróvár in 1838, entered in market mainly with religious songs, miraculous stories and prayer books – in line with the demand of his time. Most of his publications appeared in Hungarian and German language, but his prayer- books and songbooks came out also in Croatian.

Moreover, he also published poems, legends and tales, whose systematic collection – as folklore works – began right at that time. His correspondence with Arnold Ipolyi reveals that when publishing folklore works he was motivated not only by the good business opportunities. In one of his letters he suggests that after *the history of three foolish devils* translated from German other similar stories should come out so that the poor Hungarian folk have some funny texts according to their taste, since it is very sad that nobody devotes some days' work in their interest and even if they do, they have no idea how to elaborate it or propagate it among the people. Our poets usually leave their poetical works to booksellers, who publish and send them to towns, although it is for sure that no peasant buys anything from booksellers. Instead they exchange pulp with chapbook sellers who are as poor as themselves and buy such prints from the pressmen en masse.

Until 1848 Czéh published about a hundred profane songs on about one and a half dozen of pulp prints. His publishing strategy is quite clear: by omitting the authors' name he pressed out the marketable – i.e. complying with the common taste – poems and so doing he included them into popular poetry. Czéh might have known the poems of Csokonai, Vörösmarty, Czuczor, Károly Döme, Károly Kisfaludy and Sándor Kisfaludy from their originally published sources, but by publishing the poems having been published in literary periodicals and as such being inaccessible to his target buyers he "elevated" these poems to the level of "song" i.e. folksong. The fact that he selected poems from the 19th century folklore collections is also a sign of a calculated choice. This view is supported by the editing system of his publications: he made his own selections from the folk collections of Dániel Kecskeméthy Csapó or János Erdélyi often shortening the original texts. These publications of his are peculiar media: he returns the very knowledge of the reading public to whom it has been taken. He often recreated the songs according to the fancied taste of his readers by creating a single unit from several different texts where the number of syllables and the rhyme made it possible. One of Czéh's most interesting stunts was the inclusion and publication of the song-cycles of the popular plays of the time.

Sándor Czéh's pulp-prints publishing profane songs are a typical product of the middle of the 19th century: they folklorized the poetical works and re-

folklorized the popular songs taken over from the folklore collections. Through the propagation of the cheap prints such poems could really become parts of the popular poetry.

- Lujza TARI (Budapest)
  Insight in two Transdanubian Collections: The Musical Collections of Dénes Kiss and the (Originally Musical) Collection of Titus Noszlopy

Transdanubia is one of the most interesting geographical regions of Hungary, where there was and in some places there still is a characteristic flourishing musical life. Its archaic folk tunes, customs and typical instruments made it an important area of folklore and musical research from the first times. The musical part of the collection of the two young students from the same college Pápa, the handwritten "folksong" book of Noszlopy unfortunately disappeared. However, the character of the countryside can also be seen from the texts, for example from the collection of Dénes Kiss (1844), and it can be compared with subsequent folk music research. Gábor Mátray's manuscript of folksongs (1828–1829 from North-West Hungary, Sopron county, close to the Austrian border) is also partly an area-specific collection. This and other collections help us research the relationship between the tunes in historical sources and the 20th-21st century folk- and traditional music recordings. The author shows folksongs, popular songs and instrumental music from the living folklore comparing them with their music historical and textual transcriptions.

- Vilmos VOIGT (Budapest)
  The first course book of poetics in Hungarian language – by E. J. D. Laky (1847)

Demeter Laky (1818–1902), a Premonstratensian monk and high school educator published the first courseb book of poetics in Hungarian: *A' költészetnek rövid elméleti és gyakorlati módszere és történeti vázlata* (Theoretical and practical compendium of poetry – Szombathely, 1847, pp. 6 + 237, printed by Imre Bertalanffy). It is divided into four parts: rhyme, lyrics and occasional poetry, didactic works, epics. In addition, it deals with theatre, and adds a short history of Hungarian poetry. It is a reliable high school course book, giving definitions of poetic terms and samples in Latin, German, and Hungarian. Laky was a Hungarian patriot fostering his contemporary Hungarian literature.

As regards the folk songs, he was repeating the views of Ferenc Kölcsey and János Erdélyi: in the folk tradition items can survive from ancient times. It is an important statement, nevertheless, it does not use the general theory of oral poetry.

In order to show the ideology of the work it was compared with the most popular course book of poetry in Hungary from the first half of the 19th century : *Institutiones poëticae in usum gymnasiorum Regni Hungariae et adnexarum provinciarum* (Buda, 1807, pp. xiv + 382, Typis Regiae Vniversitatis Hungaricae) which was used in several edition until the middle of the 19th century. Its author was Joseph Grigely (1760–1818) originally a Piarist monk, later a high school teacher too. He compiled several books in Latin, on grammar and rhetoric.

Laky wanted to educate Hungarian intellectuals in a historically changing world. Grigely followed the traditional model of poetics, expressed in Greek and Latin language, and aiming the understanding of common and traditional European poetry.

The two course books speak about the same topic in different ways, reflecting the change the role of poetry in the Reform Age of Hungary.

❧ Gábor VADERNA (Budapest)

Lifelong Literary Friendship. Gábor Sebestyén and Gábor Báthory

Gábor Sebestyén (1794–1864) and Gábor Báthory (1798–1872) immediately became friends the moment they met at the Protestant College of Debrecen in 1813. Sebestyén's father was the professor of exegesis, Hebrew and history in the College, while Báthory's father was the bishop at the Danubian District of the Protestant Church. The boys both learned theology in Debrecen, although only Báthory became a pastor. Sebestyén started a literary and political career; became a deputy of Veszprém County at the 1847/48 diet; and after the fall of the Hungarian war of independence against the Habsburgs in 1848/49 he worked as a clerk for years. The two Gábors never gave up writing poems. Sebestyén was a master of making anagrams, and Báthory wrote his poems in Latin. In this essay two documents of their literary friendship are published: a letter from Sebestyén to Báthory in which popular poetry plays a central role, and a Latin eulogy (with its Hungarian translation) by Báthory, in which he mourns his friend as a great poet of popular poetry.

István SERES (Békés)

Sándor Rózsa in Transdanubia

In the folklore there are no planes of time or space. We can have our favourite folk heroes play roles anytime and anywhere. King Mathias and Miklós Toldi can also be friends of each other. Sándor Rózsa, one of the famous Hungarian outlaws can tear lasso with Jóska Sobri (an other legendary highwayman), although they could never meet. Jóska Savanyú could be a guest of the Kondoros inn, just like Sobri. We know about the "outlaw king", Sándor Rózsa, that in 1848 with his troops fought for the freedom of Hungary. After his disarmament he lived in his hometown Szeged as inspector of Pál Tary, the chief of the town. However, his name became known everywhere because of the legends. Could he have fought in Transdanubia? Could he have lived in the Bakony mountains? How much is the truth in the legend that he span his deathly bullwhip in Transdanubia? The paper aims to answer these questions with the help of the folklore, and of the contemporary official reports and memoirs of course.